Т. CXIII. Р. 1913, кн. I. Рік Х

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА IМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяцї під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. CXIII. 1913, I B. XXII Jah

Т. CXIII. Р. 1913, кн. I. Рік XXII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяцї під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

CXIII. 1913, I B. XXII Jahrgang.

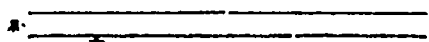
Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 28/II с. с. 1913.

Зміст CXIII тому.

Inhalt des CXIII Bandes.

Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході.

Вступ до студій над „Богогласником“.

Написав *Іван Франко.*

Іще в початках 90-их рр. минулого віку я зібрав досить богатий книжковий і рукописний матеріял для вияснення історичного та літературного значіня „Богогласника“. На основі того матеріялу я написав кілька розділів розвідки, та зупинивши ся на бібліоґрафічнім описї ріжних видань „Богогласника“ я відложив ту роботу, змушений обставинами заняти ся иншими працями, що не вимагали так богато заходів і не насували так богато трудностий, а при тім обіцювали богатші та важнійші здобутки. Переглядаючи тепер свої папери я знайшов і ту недокінчену розвідку про „Богогласник“ і уважаю не зайвим опублікувати її вступну часть.

Праця над духовною та церковною поезією в нашім старім письменстві притягла до себе в остатнїх десятилїтях богато визначних сил — назву тілько професорів М. Грушевського та В. Перетца, а з молодших дра В. Щурата та М. Возняка — і збогатила ся численними публїкаціями, в яких одначе переважає сирий матеріял. Задумавши перед 20 роками свою розвідку досить широко, я у вступнім розділї висловив дещо таке, на що не звернув уваги нїхто з пізнїйших дослїдників, і тому вважаю не зайвим опублікувати тепер сей розділ моєї давньої розвідки без есенціональних поправок, бачучи, що вона в своїй

Принято на засїданю фільольоґічної секції д. 4 лютого 1913 р.

основі не перестаріла й доси. Розумієть ся, не пускаю й сього, так само як инших моїх давнійших писань у світ без численних дрібних поправок, річевих і язикових.

Писано дня 1 лютого 1913.

Пісні церковні в християнській церкві, їх початок і розвій. Гимни грецькі та латинські, національні пісні церковні, стихири, акафісти, минеї і т. и. Посереднє становище „Богогласника“.

Поезія церковна не те саме, що поезія релїґійна. Бо коли майже всяка поезія первісно була поезією релїґійною, т. зн. піднесенєм духа по за обсяг звичайних, буденних інтересів, по за котрими для первісного чоловіка безпосередно починав ся обсяг божества, — то відси, від таких гомерівських гимнів, найстарших пісень еврейських, як пісня Девори, Міріям, пісня Давида про смерть Саула та Йонатана, найдавнійші псальми та найдавнійші части Ріґ-Веди, — до поезії церковної в роді псальмів „степенних“ або католицьких канціоналів дуже далека дорога. Поезія церковна далека вже від тої наівної віри, того безпосереднього виливу чутя людського перед божеством, якими визначаєть ся первісна поезія релїґійна. Поезія церковна, се витвір штучний, опертий на довговіковій традиції, виплив орґанізації окремої верстви жерців, монахів, священиків, приноровлений до цїли систематизованого вже і спеціялїзованого богослуженя, якого не знають первісні релїґії. Для своїх цїлий вона користуєть ся давньою, наівною поезією релїґійною, але вводячи її в новий звязок обрядів та тайн, надає її скрізь нове, символїчне значінє, якого вона первісно не мала, піддає її строгому виборови та докладній цензурі[1]).

Хоча релїґія християнська унаслїдила від жидівської високо вироблену систему богослуженя, то про те обставини зложили ся

---

[1]) Початки такої цензури в християнській церкві бачимо аж у IV столїтю. І так синод Гіппонський 393 р. в 21 канонї забороняє в церквах уживати „чужих“, т. є. звичаєм неусвячених молитв і формул, „nisi prius eas cum instructioribus fratribus contulerit“, а II синод Картаґенський 407 року в 9 канонї застерігає право дозволу на вводжене нових молитв і пісень до богослуженя самому синодови. Пор. Hefele, Conciliengeschichte, Bd. II, стор. 89 і д., а також Koestlin, Geschichte des christlichen Gottesdienstes, стор. 65.

так, що вона не переняла її живцем і в цілости. На се вплинула головно проповідь Павла, його спірітуалістичне розуміне науки Христової та його широка апостольська діяльність між Греками й Римлянами, котра вже в першім віці християнської ери центр тяжкости християнства з Єрусалиму та Палестини перенесла до Антіохії, а далї до Ефесу, Коринту та Риму, до головних центрів грецької й римської культури, помимо завзятої опозиції значної части „юдаізуючих“ християн[1]). Се було причиною, що первісне богослужене християнське не пішло сліпо й невільничо за традицією жидівською, але довгий час, майже сотню літ, держало ся в станї свобідної імпровізації і було безпосереднїм виразом чутя цїлої громади. Аж пізнійше воно перетворило ся, хоча й на основі еврейської релїґійної поезії, але під великим впливом культу грецького та римського. Основна ріжниця тих двох культів вилинула нарешті при кінці формаційної доби, в IV і V вв. на витворене двох, значно від себе відмінних родів богослуженя — грецького та латинського, котрі опісля дальше розвивали ся відділько, де в чім рівнобіжно, а де в чім відмінно[2]).

---

[1]) Про сю першу боротьбу в християнській церкві за часів апостольських і довго ще опісля і про вплив Павла на цїле уформоване християнства див. Christian Baur, Allgemeine Kirchengeschichte, Bd. I, Hausrat, Neutestamentliche Zeitgeschichte, Bd. III, C. Weizsäcker, Das apostolische Zeitalter der christl. Kirche.

[2]) Дуже інтересну характеристику основних ріжниць між грецьким і латинським богослуженем, а сих обох від первісно християнського подає Кестлїн. Головна цїль богослуженя в часах апостольських і в старохристиянській церкві була збудоване (οἰκοδομή) всїх присутних. У богослуженю брали участь усї під проводом апостолів або їх учеників, не задля урядової поваги, анї з якого будь прислужного їм права, але як найблизші жерела науки — Христа і обдаровані духом св. Центром богослуженя було „ломане хлїба“ (κλάσις τοῦ ἄρτου), що не вважало ся ніякою тайною, а тілько спомином тайної вечері, та подаване всїм за чергою „чаші благословеня“ (ποτήριον τῆς εὐλογίας), в супроводї молитв і при співаню псальмів. Пізнійше католицьке богослужене не тілько розвивало ся приймаючи чим раз богатші форми, брані порівно з богослуженя жидівського та з культів греко-римських, але ввело зміну прінціпіяльну, подекуди суперечну з духом первісної церкви, — „das ist die der urchristlichen Anschauung nicht blos durchaus fremde, sondern geradezu entgegengesetzte Werthschätzung und Überschätzung der gottesdienstlichen Handlung als solcher, die Auffassung des Cultus als eines in bestimmter, objektiver Form von Gott angeordneten und ebendeshalb im objektiven Sinne heiligen Dienstes“. Причиною сього було витворене доґми про відкуплене людий через смерть

Що до співу, то маємо певні звістки, що він уживав ся вже в найдавнійших громадах. Св. Павло в своїх листах до Ефесціїв (V, 19) і Колоссаїв (III, 15) уважає співане пісень релігійних одним із головних способів збудованя побіч науки та пророкованя (говореня в екстазі). Розріжняє він там три роди пісень: *ψαλμοί, ὕμνοι* і *ᾠδαὶ πνευματικαί.* Очевидячки під псальмами розуміє псальми еврейські, під гимнами („піснями похвальними") такі співи біблійні, як пісню Мойсеєву по переході через Червоне море (Исходъ, XV) або гимн Марії (Єванг. Луки, I, 46)[1]). Оба ті роди пісень співала мабуть ціла громада в певних перестанках[2]). Що-ж до „од духовних" (у латинськім „cantica spiritualia"), то здаєть ся, що Павло розумів під ними імпровізації виголошувані поодинокими членами громади в екстазі, під впливом вітхненя св. Духа *(πνεῦμα).* Форма всіх тих

Христову, котра виперла первісний погляд про їх освічене його наукою. Память смерти Христової, первісна εὐχαριστία, т. є. акт подяки — стала ся тепер символом жертви Христової за людий, або й реальним, щоденним повторенем тої жертви. Те, що давнійше служило тілько для збудованя громади і мало значінє тілько для громади і через громаду, тепер почало вважати ся актом хвали божої κατ' ἐξοχήν, котрий має значінє невалежно від громади і може відправляти ся без її присутности. Сей погляд найконсеквентнійше виробив ся в церкві латинській, котра богослуженє вважає „реальним (не символічним) приношенем новозавітної жертви, т. є. Христа пожертвуваного на хресті, через священство, т. є. новозавітню теократію", і в тім згляді переняла цілковито погляди левітського священства в жидівській теократії. Натомісь церков грецька творить перехід між старохристіянським і латинським богослуженєм. І вона також перемінила богослуженє громадське в попівське, але при тім не перестала класти великої ваги на збудованє вірних і в тій цїли при помочи символічно-драматичного дійства показує громаді акт відкупленя. І в погляду на форму та розклад богослуженя бачимо в грецькій церкві деякі ремінісценції старої, класичної драми, того головного способу образованя і вихованя старинного світа. Досить буде пригадати вигляд і розклад богослужебного місця, поділ дійства між священиком, діяконом і хором, розклад молитв і пісень, давнійші, а у нас і доси практиковані „обходи" довкола вівтаря, що нагадують танець старинного трагічного хору і т. и. (Heinrich Adolf Koestlin, Geschichte des christlichen Gottesdienstes, ein Handbuch für Vorlesungen und Übungen im Seminar. Freiburg i B. 1887, стор. 7, 11, 12, 58—63).

[1]) Ad. Ebert, Geschichte der christlich lateinischen Literatur von ihren Anfängen bis zum Zeitalter Karls des Grossen. Leipzig. 1874, стор. 165 і д.

[2]) Гл. Edouard Reuss, Les épitres Pauliniennes, tome second. Paris 1878, стор. 228.

співів без сумніву була така сама, якою визначаєть ся жидівська поезія, без строго захованого ритму, але з паралелізмом думок. Разом із формою перенято запевне й жидівський спосіб співаня, чи властиво рецітованя з підношенем і протяганем голосу в певних місцях[1]). Ті „духовні оди“ були отже першими оріґінальними творами церковної лірики християнської. Деякі з них доховали ся до наших часів, як пр. уживане в грецькій літурґії „велике славословіє“ або перехована в недавно відкритих кінцевих главах (cap. 59—61) листу Климента римського до Коринтян пісня-молитва, котра і в формі своїй, не скрізь однаково держаній, являє виразні ціхи імпровізації[2]).

Але швидко, особливо в церквах грецьких, до основної традиції жидівської домішали ся форми грецькі: пісні церковні укладано в формі ритмічній, що особливо для тих христіян, які вживали грецької мови, було само собою зрозуміле. Вже від половини II віку маємо останки таких ритмічних і навіть строфічних „гимнів“ церковних у додатку до твору Климента Александрійського *Παιδαγόγος*. Особливо в IV віці така поезія церковна та релігійна в грецькій мові дійшла до найвисшого розвитку в творах св. Єфрема Сирина і Григорія Назіанзенського. Впливи грецьких форм, грецького духа та грецьких традицій літературних видно в тих письменників дуже виразно, особливо у Григорія, котрий навіть написав цілу драму „*Χριστὸς πάσχων*“ на взір драм Евріпіда, зложену майже цілком із віршів Евріпіда, Софокля та инших старогрецьких драматиків[3]). Йому-ж приписують авторство одного з найдавнійших ритмічних гимнів грецьких, що починаєть ся словами *Σὲ τὸν ἄφθιτον μονάρχην Δὸς ἀνύμνειν, δὸς ἀνείδειν*, і оспівує силу і славу Христа[4]). Єфремови-ж, епіскопови Едесси в Сирії належить слава, що перший впровадив такі гимни до богослуженя. Не стало ся се від разу, але було конечним випливом того розвою, який відбував ся в нутрі грецької церкви. З одного боку впливи грецькі й оріентальні в самім її нутрі розсаджували строгі форми традиції жидівської і витворили церковну музику і спів літурґічний, що заняв місце жидівської рецітації. Вже

---

[1]) Гл. Ebert, l. c., Köstlin, l. c. стор. 13.
[2]) Текст її Köstlin, l. c., стор. 20—22; пор. також A. Ebert, l. c., стор. 166.
[3]) Алексѣй Веселовскій, Старинный театръ въ Европѣ, историческіе очерки, Москва, 1870, стор. 12.
[4]) Daniel, Thesaurus hymnologicus, t. III, 5,

Ігнатій антіохійський (помер 116 р.) мав у тамошнїй церкві запровадити хори і спів антіфонїчний (Köstlin l. c. 89). Особливо-ж єретики впливали на прискорене того розвою на Сходї й Заходї. Для популярізації своїх доґм єретики, а особливо ґностики, Манїхеї, Аріяни і ин. радо послугували ся найпопулярнїйшими формами лїтератури: піснями народвіми, казками, новелями та романами, котрі перероблювали по свойому, надаючи їм звичайно за авторів людий високо поважаних у церкві християнській. Твори того рода мали величезний вплив на цїлий пізнїйший лїтературний розвій Европи в середнїх віках. Автори й композитори гимнів ґностичних, Бардезан, Гармоній і ин. були попередниками Єфрема Сирина, який часто брав мельодії сего остатнього, запевно дуже популярні й люблені, і підкладав під них свої слова (пор. Ebert, l. c. 170). Під тиском аріанїзму введено також гимни в богослужене церкви західної, головно заходом Гілярія епіскопа з Пуатє та Амброзія Медіолянського, котрому приписують кілька найдавнїйших між дохованими до наших часів гимнів латинських. В церкві медіолянській співане гимнів заведено перший раз 386 р., і в деяких кругах було се причиною незадоволеня, як нечуване новаторство[1]). Інтересно, що Амброзій, ідучи мабуть за почином єретиків, до своїх гимнів (не треба тут думати про приписуваний Амброзієви, але далеко старший гимн церковний „Te Deum laudamus") ужив віршової форми найпопулярнїйшої у Греків і Римлян, іменно ямбічного діметра каталєктичного (◡ – ◡ – | ◡ – ◡ –), яким у Греків з давен давна зложені були пісні танечні (пор. Ebert, l. c. 174).

Примір Амброзія на Заходї дав товчок до широкої продукції на поли гимнолоґії церковної, котра з разу, особливо в V і VI вв. обертаєть ся ще зовсїм у традиціях кляснчної поезії латинської. Гимни та пісні писали: св. Авґустин (393), Коммодіян („Carmen apologeticum"), Пруденцій (уроджений в Еспанії 348), найталантливійший у своїм часї поет латинський, славний особливо своїми поемами „Liber Cathemerinon", „Peristefanon" (збірник гимнів на честь деяких мучеників) і „Psychomachia", Седулій (V в.), Фортунат (ро-

[1]) Сам Амброзій у своїй проповіди проти Авксентія говорить: „Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec istud abnuo", але заразом вказує на велику користь співу церковного.

див ся коло 530 р.), Григорій Великий, реформатор латинського богослуженя (вмер 604 р.) і ин. Література та розросла ся з часом до величезного розміру і вплинула безпосередно на витворенє пісень церковних у літературах національних усіх католицьких народів. Пісні ті мали в них дуже велике значінє для того, що передавали в приступній, поетичній формі головні доґмати віри, ілюстрували найважнійші моменти богослуженя, котре правило ся по латині і було незрозуміле для неосвічених мас народніх. І тут другий раз середньовікове сектанство, особливо манїхейські секти Богумилів, Катарів і ин., знані в історії західньої Европи під назвою Альбіґензів, мали вплив оживляючий, бо перші почали уживати язиків народніх для проповіди своїх вірувань і для укладаня пісень у своїм дусі, котрі опісля переймали та перероблювали по свойому католики[1]).

Тим часом коли в церкві латинській гимнольоґія стала ся одною з головних частий богослуженя, стала ся властивим богослуженєм маси народньої, котра не могла брати ніякого уділу в тім, що діяло ся і співало ся коло вівтаря, в церкві грецькій від часів Василія Великого та Йоана Золотоустого діло обернуло ся инакше. Ті два великі отцї церкви взяли на себе діло впорядкувати та скодіфікувати богослуженє, котре до того часу в церкві грецькій правило ся не однаково, в ріжних сторонах після ріжних традиций, і звичайно з памяти або при помочи часткових записок (пор. Köstlin, l. c. 64 і д.). Очищуючи богослуженє від усяких єретицьких ремінісценцій, вони виключили з нього й гимни укладані після взірців грецьких, так що коли їх норми були загально приняті православною церквою грецькою, то й поезія гимнольоґічна, розпочата Григорієм Назіанзенським та Єфремом Сирином, на тім початку й закінчила ся.

Розумієть ся, розвій поезії церковної і то навіть у формах більше або менше навіяних традиціями поезії грецької, через те не зупинив ся. Істнуючий уже від найдавнійших часів у церкві християнській звичай — споминати підчас богослуженя імена мучеників, а далї й инших святих[2]), містив у собі

---

[1]) Пор. Gervinus, Geschichte der deutschen Dichtung, 5 Aufl.

[2]) Про сей звичай згадують уже найдавнійші письменники церковні, як Климент римський, Іреней і ин., а Цельз у II. в. бачив уже по церквах християнських т. зв. діптіхи, т. є. реєстри мучеників і по-

зароди широкого розвою Реєстри тих мучеників з часом, особливо від початку IV. в., значно розширювали ся, їх введено в систему і розложено на всї дни року, замісь короткого, голого згадуваня імен впроваджено довші канони, молитви та славословія, а також короткі пісні звані стихирами, в котрих підношено сей або той факт із житя даного святого, як приклад до наслїдуваня або як притоку для вислову вдячности й чести Богу. Так повстали в грецькій лїтературі церковній т. зв. менольоґії або синаксарії, т. є. книги місячні, збірники канонів або коротких відправ церковних посвячених усім святим цїлого року. Деякі з тих канонів сягають іще V віку, але найбільша їх часть походить із VII й VIII вв., сполучена з іменами Андрія Критського та Йоана Дамаскина[1]). Богатство „житій“ святих і леґенд, нагромаджених у творах Евзебія Кесарійского, Епіфанія Кипрського, Йоана Солуньского, Симеона Метафраста та инших гаґіоґрафів достарчувало пожаданого матеріялу для стихир і канонів ріжним святим; цікавість побожних людий, падких до всего чудесного та надзвичайного, любувала ся ними і бажала крім того мати в руках у цїлости ті леґенди, котрі в стихирах трактовані були лиш уривково. Таким робом побіч миней празничних і місячних зложили ся також минеї четьї, т. є. збірники коротших або довших житій святих, розложених на всї дни цїлого року. Ті остатні минеї, хоч також приналежні до лїтератури церковної, не мають одначе канонїчно-церковного характеру і вважають ся тілько книгою „будуючою“ і пожиточною для читаня всім вірним. Скороченєм Минеї четьї, хоча по части зложеним із далеко давнїйших елєментів, була книга Прологъ, що містить у собі короткі житія святих також на всї дни цїлого року. Се були первісно короткі записки біоґрафічні, поміщувані на чолї збірок творів отців церкви або й книг нового завіту. Такі записки, не раз еретицького, а не раз і правовірного змісту, істнували вже в IV в.[2]) і входили чим раз більше в моду.

Із отсих жерел виплив іще один рід церковних пісень

мерших, зладжені на дощечках, із котрих їх підчас богослуженя при молитвах відчитувано, пор. Origenes, Contra Celsum, VI, c. 40.

[1]) Гл. Историческое обозрѣніе богослужебныхъ книгъ греко-россійской церкви. Кіевъ, 1836, стор. 107—133.

[2]) Гл. Richard Albert Lipsius, Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden. Ein Beitrag zur altchristlichen Literaturgeschichte. Braunschweig 1883. Bd. I, стор. 104, 109, 110 і д.

грецьких, що мав заступити латинську гимнольоґію — акафісти. Пісні, названі акафістами (піснями несідальними) почали складувати ся в Греції не швидше як у VII віці. Патріарх константинопольський Сергій, що жив у тім віці, уложив перший акафіст на похвалу Матери Божої; на взір того першого акафіста уложено пізнійше й инші[1]). Форма акафіста відзначаєть ся від инших родів поезії церковної особливою, штучною будовою. Кождий акафіст складаєть ся з 12 кондаків і 12 ікосів, немов зі строф і антістроф, і з одного кінцевого кондака, немов із еподи старинної грецької траґедії. Кождий кондак з виємком першого кінчить ся окликом „Аллилуя", котрий, по відчитаню кондака через священика або діякона тричі співає хор, а за ним і вся церков. Перший кондак, а також кождий ікос кінчить ся фразою поздоровляючою (що починаєть ся звичайним грецьким привітом *Χαῖρε,* у нас Радуй ся) і подає немов би короткий зміст цілого акафіста або характеристику святого, на котрого честь акафіст уложений. Стих сей виголошує з разу священик або діякон речітандо, але піднесеним голосом, по чім хор і вся церков співають його. Будова кондака звичайно дуже проста, бо складаєть ся він тілько з одного реченя, в котрім немов би мотивуєть ся кінцевий оклик на славу Бога, чи то поданєм якогось факту з житя дотичного святого, чи висказом власного чутя вірних з приводу відомих їм уже фактів. Далеко штучнійша будова ікоса. Крім короткого вступу, в котрім знов мотивуєть ся похвала оповіданєм якогось факту з житя святого, або виложенєм якоїсь доґми, кождий ікос містить двадцять (*εἴκοσι* — відси й назва ікос) віршів, звичайно паралельних по змислу й по формі, в віршовій ритмічній будові (в руських акафістниках іноді римованих), з котрих кождий починаєть ся тим же привітом „радуй ся", через що ті вірші в наших старих акафістниках називають ся „радостями", котра назва інколи означувала й увесь акафіст[2]). Змістом тих „радостий" буває

---

[1]) Combefis, Novi auctores, цитовано в книжці Историческое обозрѣніе і т. д. стор. 187.

[2]) Гляди рукописний збірник акафістів з р. 1571, що був на виставі Інститута Ставропігійського 1888 р., описаний мною в передмові до перого тому Памяток, ст. XXXI—XXXII.

Для прикладу наводжу тут другий Ікос із акафіста Чесному Хресту з того рукописного Акафістника:

Радуй ся, яко для плоду древнаго выгнани быша наши предкове;
Радуй ся, яко на тобѣ отпущены сѫт наши грѣхове;

звичайно риторичне украшене факту, розказаного у вступі ікоса і в попереднім кондаці, його алеґоричне толковане або просто ліричний вилив чутя. Остатній кондак співаєть ся знов відмінним способом. Священник або діякон, що читає акафіст, співає перший стих, хор відповідає йому другим, священник знов співає перший стих, хор відповідає третім, і так далї аж до кінця[1]). Перед акафістом співаєть ся коротка інтродукція, а по акафісті священик клячучи відчитує довшу молитву, в котрій серед звичайних молитовних формул коротко рекапітулюєть ся зміст усего попереднього.

На витворене тої форми акафісту складало ся, як бачимо, богато ріжнородних елєментів. Поперед усего треба завважити, що будова ікоса та його „радостий" не була оріґінальним помислом першого творця акафістів. Пісні та стихи з подібною будовою, а навіть дословно такі самі „радости" стрічаємо і в давнійших канонах церковних, що війшли в склад празничної минеї (пр. гимн до Діви Марії в канонї Ангелу хранителю[2]), а також канони Андрія Критського та Йоана Дамаскина з VIII в.). На таку форму просто наводили вельми популярні взірцї славословних гомілій Йоана Золотоустого, Василія Великого та Єфрема Сирина[3]) з IV і V вв. Впрочім у літературі визачтій-

Радуй ся, яко для древа осудивше ся оумрѣти —
Радуй ся, тако тобою достойны быша ожити.
Радуй ся ключю рай земный намъ отмыкаяй,
Радуй ся Херувима пламенное оружіе отгоняяй!
Радуй ся древо носящее Ноя съ животными,
Радуй ся древо дръжащее Х҃а съ язвами!
Радуй ся отрасли зеленая, юже принесе въ ковчегъ голубица;
Радуй ся знамя высушившиее силоу нашего оубийца!
Радуй ся, тебе Х҃с на своихъ раменохъ носяше,
Радуй ся кресте, тебе оубо Яковъ патріарха прознаменоваше,
Радуй ся, внегда сыны Іосифа крестообразно благословляше.
Радуй ся, на тобѣ Мойсей повѣсилъ воужа мѣдянаго,
Радуй ся, и тобою уздравилъ всякого вжаленаго.

1) Описую тут чин акафіста так, як він відправляє ся в наших церквах у пов. дрогобицькім; можливо, що бачимо тут деякі примішки місцевих традиций, після поговірки „що попик, то типик", але більша часть так і приписана, пор. Собраніе Акаѳістовъ і т. д. Львовъ 1864.

2) Гл. рукописний збірник акафістів з р. 1571, К. 191 r. — 195 v. а також минеї друковані.

3) Гл. особливо сего остатнього Laudes sanctae crucis, Laudes B. Virginis Mariae (Sancti Ephraemi Syri... opera omnia, ed. Gerardus Voss, Editio tertia, Coloniae Agrippinae, 1675, стор. 700, 705—706), з котрих деякі „радости" взяті дословно до пізнійших акафістів.

ській, яка, хоч у иншій формі, все ще пережовувала риторичну літературу грецьку з часів упадку поганства, вбогу безпосереднім, горячим чутєм, та богату грімкими фразами, головоломними гіперболями, алеґоричним та містичним мудрованєм, така форма носила ся, так сказати, в повітрю. Надто ще перенята від Жидів форма вірша не метричного, але збудованого на паралєлїзмі думок та поетичних образів, лишаючи широкий простір грімкій фразеольоґії та здібна до виданя справдї поетичного твору тілько при глубокім, екстатичнім настрою автора, ще більше манила на сю дорогу. В кінцї не завмерла ще традиція грецької драми з її хором, зложеним із строф, антістроф і епод; вона відбила ся в укладї кондаків і ікосів, а змісту достарчили по части книги св. письма, канонїчні й апокрифічні житія святих і леґенди церковні, а нарештї численні теольоґічні трактати з їх алеґоричним трактованєм усїх, хоч би й найдрібнїйших подій старого завіту, як передзнаменованя нового завіту, при чім очевидно дуже часто натягано алеґорії за волосє і один і той самий факт старого завіту являв ся не раз передзнаменованєм десяти ріжнородних фактів нового[1]). От тим то й не диво, що в акафістах грецьких при всїй штучности їх будови та високолетности їх вислову, дуже мало знаходимо того, що було вимогом поезії, а особливо церковної — безпосереднього, теплого чутя і нерозлучної з нем простоти та ясности. Правда, не всї акафісти в однаковій мірі заслугують на сю догану; бувають між ними деякі, особливо давнїйші (Успенію пресв. Богородиці, Благовіщеню і ин.), котрі бодай у деяких місцях підіймають ся до висоти правдивої поезії (пр. 1 кондак Благовіщеню, 1 і 13 кондак Сладчайшему Іисусу і ин.).

Я спинив ся тут довше над сим родом грецької поезії церковної головно для того, що особливо в розвою нашої руської церкви акафісти займали важне місце і з давен давна належали до найпопулярнїйших книг церковних побіч Псалтирі та Житій святих, не тілько для вжитку церковного, але також і для збудованя світських людий. Коли почато перекладати ті твори на нашу церковну мову, — не знаємо. Що одначе вже в XVI віцї вони були популярні і являли ся пожаданою лектурою, се бачимо хоч би з того, що вже один із чільних діячів нашої лі-

[1]) Гл. особливо „Акаѳистъ св. Кресту", Собраніе 20 Акаѳистовъ, Львовъ, 1864, стор. 61—65 і д. а також у творах Оріґена, Єфрема Сирина і ин.

тератури першої половини XVI в., Франц Скорина, побіч перекладу письма святого видав також збірник Акафістів у Вільні 1525 р.[1]). Від того часу, особливо в XVII і XVIII віках акафісти то більшими збірками, то поодиноко друковано у нас много разів[2]), а надто ще, що для нас особливо важне, творено на Україні нові акафісти і розширювано та змінювано текст давніх відповідно до потреб і традицій нашої церкви. Невідомий автор „Историческаго обозрѣнія богослужебныхъ книгъ греко-россійской церкви" (Кіевъ 1836) вичисляє (покликаючи ся на Сопикова, Опытъ Русской Библіографіи, часть I, стор. 2, 3, 4, 5), значне число акафістів, що повстали на Руси, а між ними отсї чотири безперечно південного походженя: акафіст святій Варварі, св. Онуфрію, св. Василію Великому і Зачатію пресв. Богородиці, додаючи, що три останні написані правдоподібно нашими уніятами (Истор. обозр. стор. 185, 186). Ся остання увага особливо важна для нас, бо, як побачимо далї, акафісти були одним із найголовнійших жерел пісень, що війшли в склад „Богогласника".

Пізнійші автори та редактори акафістів не вдоволяли ся вже висше описаною їх формою. З упадком властивого духа поетичної творчости змагала ся охота до штучности, пристрасть до всяких акростихів та штучок віршових. Перші приклади таких штучок бачимо вже в деяких еврейських псальмах пізнійшої доби (по навороті з вигнаня вавилонського), уложених так, що кождий вірш починаеть ся за чергою припадаючою буквою альфабету (Ebert, loc cit. 342). В церкві західно-европейській почин до таких штук формальних дав св. Авґустин, котрий 393 р. написав свій „Abecedarius", т. є. гимн зложений із 20 строф, із котрих кожда починала ся припадаючою по черзї буквою альфабету від A до V (Ebert, l. c. 342). По-

---

1) Опис сеї рідкої книги гляди И. Каратаевъ, Описаніе славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами съ 1491 по 1652 г. СПетербургъ 1883, ст. 59 - 67.

2) Назву тут важнійші видання: а) збірні: „Акаѳисты съ канопы и прочая душеполезная чтенія", Почаевъ 1708, там-же „Сборникъ содержащъ акаѳисты и пр." 1789, „Акаѳистникъ" 1793, 1818 і д., „Акаѳисты всеседмичныи", Львовъ 1742, 1769, „Канонникъ содержащъ акаѳ.", Львовъ 1753, 1766; б) поодинокі: Акаѳистъ Богоматери, Кіевъ 1628, Успенію, Кіевъ 1625, Николаю в додатком житія, Кіевъ 1638, 1680, 1738, 1751, 1754, 1761, Черниговъ 1750, Москва 1640, 1641, 1643, Варварі, з дод. житія, Кіевъ 1698, 1716, 1739, 1741, 1748, Черниговъ 1749 і т. и.

дібні абецедарії писали опісля Седулій (V стол.), Фортунат і ин., а Ірляндець Колюмбан (VII стол.) написав між иншим акростиховий вірш, у котрім початкові букви строф складають його імя (Ebert, l. c. 582). Звичай сей швидко перейшов і до поезії світської і розвивав ся на всї можливі лади. В піснях „Богогласника“ стрічаємо акростихи дуже часто. В акафістах звичай сей виразив ся доволї оріґінально. В XVII. і XVIII віках у нас (не знаю, чи і в грецьких оріґіналах) виробило ся таке правило, що кождий кондак і кождий ікос у всїх акафістах мусить починати ся тим самим словом (що найбільше в иншій формі флексійній або в композиції). І так 1 кондак звичайно починає ся словом „Возбранный“, 1 ікос словом „Ангелъ“, 2 ікос словом „Разумъ“, 3 кондак словом „Сила“, 4 кондак словом „Буря“ і т. д. В львівськім виданю Акафістів з 1864 р. правило се переведено так консеквентно, що звичайно хиба 2 або 3 акафісти від него відскакують, коли тим часом у рукописнім збірнику з 1571 р. намаганя до такої уніформи зовсїм іще не видно. З порівнаня тексту рукописних акафістів у тім збірнику з текстом друкованим 1864 р. бачимо, що текст той і в инших частях підлягав змінам і то досить значним, не говорячи вже про те, що в деякі акафісти, перекладені з оріґіналу грецького, у нас повставлювано додатки основані на леґендї національній, як пр. в акафіст апостолам Петрови і Павлови додаток про св. Андрея, „першого Византійского пастиря і нашого Руського апостола“ (Собраніе 20 Акаѳистовъ, 263).

Не менше від акафістів популярними були і не менше впливу на всю нашу лїтературу письменну й устню проявили також збірники житий святих, котрі мабуть дуже вчасно почато на Руси переписувати, коли до наших часів доховали ся деякі ще з XII віку[1]). Рукописні Сборники або Прологи находять ся і в бібліотеках львівських та перемиських, і так у бібліот. Оссолїнських під н-ром 38, в університетській під знаком 1. F. 15, в бібліот. свято-Онуфрейського василіянського манастиря під нумерами XII, XVII, III, XIII, XIV, XV, XVIII, XVI, XX[2]). Рукописи ті походять переважно, з погляду на язик

[1]) Гл. О. М. Бодянскій, О времени происхожденія славянскихъ письменъ, Москва 1855 г.

[2]) Звістку про них гл. в статї Е. І. Калужняцкого, Обзоръ славянорусскихъ памятниковъ языка и письма, находящихся въ библіотекахъ и архивахъ львовскихъ, поміщеній у „Трудахъ III-го археологическаго съѣзда въ Россіи“, Кіевъ, 1878, т. II, стор. 216—217.

і письмо, із XV і XVI вв. Друковані Прольоґи появляють ся аж у XVII віці, і то виключно в Москві (1641, 1642, 1643, 1659, 1660, 1661, 1662, 1675—77, 1685, 1689, 1696, 1702, 1718, 1735, 1747 і др.[1]). Перекладені в південній Руси ще в XII—XIII вв. Минеї служебні були надруковані перший раз у Москві в рр. 1645—46 у 12 томах, а пізнійше передруковані в Почаєві в 4-ох величезних томах. В південній Руси зрештою задоволяли ся приладженим до церковного вжитку Анѳольоґіоном, т. є. скороченою минеєю празничною (виданя: Київ 1610, 1636, 1754, 1766, Львів 1632, 1638, 1643, 1651, 1694, Новгород Сіверський 1678, Чернигів 1678 і т. д.). Великі Минеї-Четї, видані по грецьки перший раз у Венеції 1596—1607 і потім друковані много разів[2]), появили ся у нас аж під кінець XVII віку в перекладї (скороченім) Дмитра Туптала, пізнїйшого епіскопа Ростовського, і почали виходити в Київі 1689 за сентябр, октябр і ноябр (той самий том видано опісля в Могилеві 1702 і в Київі 1711), 1695 за декабр, январ і февраль (те саме також 1714), 1700 за март, апріль і май (те само також 1716), 1705 за юнь, юль і август (те саме також 1718). Всї томи вийшли новим виданєм у Почаєві 1761, а 1764 вийшло в Київі перше виданє поправлене в дусї цензури московської. Впрочім треба додати, що на взір грецьких Зборників і Прольоґів уже від XII віку у нас заводили ся збірники житій та леґенд також руських і загалом славянських святих. Житія ті по части входили в склад переводжених Зборників, по части-ж переписувано їх, а потім і друковано окремо. Найважнїйшим із таких збірників наших національних леґенд був „Патерикъ Печерскій"[3]), що дійшов до наших часів у дуже многих рукописах, а друкований був у Київі в рр. 1656, 1661, 1678, 1702, 1762, 1768, 1777, не говорячи вже про новійші виданя. На взір патерика Печерського повставали збірники житій місцевих угодників і в инших манастирях; тут згадаю тільки про Патерик скитський, котрий уже в XVII віці списувано в Скитї Манявськім і ще в XVIII віцї зберігав ся в манастирі підго-

[1]) Гл. В. М. Ундольскаго, Очеркъ Славяно-русской библіографіи, Москва 1871.

[2]) Гл. Leo Allatius, De libris ecclesiasticis Graecorum, у додатку до V т. Фабріцієвої Bibliotheca Graeca, Hamburg 1722.

[3]) Ом. Огоновскій, Исторія литературы рускои, часть I, Львôвъ 1887, стор. 26—27.

родецькім (плісниськім). З того патерика, про котрий не знаємо, чи доховав ся в цілости до нашого часу, надруковано тілько одно житіє Йова Княгиницького, написане Гнатом із Любарова[1]), тай то виняте з иншого рукопису. Иншого рода леґенди національні складано в літописах манастирів та церков, де були чудотворні ікони та відпустові місця. Записувано тут чуда справлені тими іконами, та приноси побожних, що дізнали ласки тих ікон. Особливо вік XVII, коли наслідком церковної боротьби дух релігійний сильно віджив, найбільше сприяв повставаню і збираню таких леґенд. Один із перших збірників того рода маємо в записках Петра Могили, писаних коло р. 1628[2]). В безпосереднім звязку з тими записками стоїть мабуть видана швидко опісля, бо 1638 р. книжка Кальнофойського „ΤΕΡΑΤΟΥΡΓΗΜΑ lubo cuda, które były tak w samym święto-cudotwornym monastyru pieczarskim kijowskim, jako y w obudwu świętych pieczarach... W drukarni Kijowo-pieczarskiej 1638“. Др. Огоновський за Ф. Терновским стверджує, що частина матеріялу зібраного Могилою, переважно з оповідань старих монахів печерських, війшла в книжку Кальнофойського (Історія литературы рускои, ч. I, стор. 276, а також Ф. Терновскій, „Петръ Могила“. К. Стар. 1882, т. II, ст. 12). Особливо в другій половині XVII в., в часї великих війн домашнїх і великих всенароднїх бід нахил до чудесного в масах народа та духовенства нашого значно збільшив ся, і збірники чудесних леґенд виступають, можна сказати, на перший плян церковної літератури. Богато їх поміщено в книзї Кирила Транквіллїона „Перло многоцѣнное“ (видано перший раз у Чернигові 1646, опісля в Могилеві 1699). Невтомимим збирачем чудесних леґенд особливо про Матір Божу був Йоаннікій Ґалятовський. В додатку до другої части його „Ключа Разумѣнія“ (Кіевъ 1659, цитую львівське видане 1663 і 1665) подає він збірку 95 чудес пресв. Богородиці; ті-ж чудеса творять зміст його книги „Небо новое“, виданої у Львові 1662 і 1665. В р. 1676 видав він осібною книжкою (в Новгородку Сіверськім і в Чернигові) п. з. „Скарбница“ збірку чудес ікони Єлецької, 1677

---

[1]) Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860, стор. 225—251.

[2]) Уступи з них опублїкував С. Голубевъ в першім томі своєї книги „Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники“. Кіевъ 1883, стор. 323—331, а також Ф. Терновський, Кіевскій митрополитъ Петръ Могила, біографическій очеркъ. Кіевская Старина, 1882, т. II, стор. 15—23.

передрукував у Чернигові „Небо новое“, котре ще раз друковано було в Могилеві 1699 р.[1]). В збірнику казань Антона Радивиловського „Огородокъ Маріи Богородицы“ (Кіевъ 1676), поміщено також богато леґенд апокрифічних грецьких і народнїх, місцевих[2]). Значний і дуже популярний збірник чудес Богородиці вийшов з під пера Митра Туптала (Ростовського) п. з. „Руно орошенное, чудеса иконы пресвятой Богородицы монастыря Ильинскаго Черниговскаго“, друкований у Чернигові 1680, 1683, 1689, 1691, 1696, 1697, 1702 і д. Але далеко не вся маса чудес списуваних у тих часах оголошена була друком. Списувано їх протягом довгих літ у Почаєві[3]) і видано аж у XVIII віцї в збірній книзї „Гора почаевская“, друкованій у Почаєві 1720 (?), 1742, 1757, 1772, 1793 і 1803 р. по славянськи і 1778 по польськи[4]). Подібні літописи чудотворних ікон ведено також і в инших місцях, пр. у Підкаменї.

Що всї ті твори в більшій або меншій мірі впливали на нашу освічену й неосвічену суспільність і полишали в її фантазії, думках та цїлім світоглядї значні слїди, се доказують так само збірки творів т. зв. народнїх, піснї, казки, анекдоти, повірки і т. и., як і твори пізнїйших письменників, що по волї чи по неволї черпали з давнїйшої традиції. Може найкрасший доказ істнованя і складу традиції бачимо в нашах піснях релїґійних, не тілько тих, що передають ся й доси устно в народї, але й тих, що ще від XVIII в. входили в ріжні друковані збірники і в кінцї зложили ся на зміст „Богогласника“. Але ся греко-руська струя традиційна не вияснює ще анї всего змісту, анї тим менше форми наших релїґійних і церковних пісень. Часи XV, XVI і XVII в. були у нас порою, коли на нашій землї стрічали ся та мішали ся ріжнороднї

---

[1]) Ундольскій, Хронологическій указатель і пр. стор. 87, 89, 90 і далї.

[2]) И. Порфирьевъ, Исторія русской словесности, ч. I, Казань, 1879, стор. 600 і далї.

[3]) Пісня Матери Божій Почаївській, зложена в XVIII віцї, подає той час на протяг 400 літ ось якими словами:

Суть доводомъ дѣянія
Болшъ чтырехъ вѣкъ писанныя
Въ тôмъ Монастирѣ (Богогласникъ, 1790. № 115).

[4]) Гора Почаевская стопою чудеснѣ изъ нея истекающею, чудодѣйственную воду имущею, и иконою чудотворною Пресвятыя Дѣвы Матере Божія почтенна.

впливи й течії культурні: німецькі католицькі та протестантські, католицькі з Польщі, по троха гуситські з Чехії або через посередництво протестантизму німецького, південно-славянські православні та єретицькі, византійські та турко-татарські. Все те більш або менш виразно відбивало ся на цілім світогляді народнім, а за тим і на творчости пісень релїґійних та церковних, котрі таким робом мусимо в усій їх цілости вважати не виразом якоїсь поодинокої конфесії, чи православної, чи уніятської, католицької чи протестантської, а виразом того стану релїґійного почутя, до якого дійшла була наша суспільність остаточно з кінцем XVIII віку, т. є. в часї, коли оріґінальна творчість на полї релїґійно-церковнім майже закінчила ся, а наставала пора нових ідей, нових духових інтересів і нових пісень.

Спеціяльно-ж пісні церковно-релїґійні, що війшли в склад „Богогласника“, можна вважати вірним образом того стану, в якім найшла ся наша інтелїґенція, а особливо наше духовенство в XVII і XVIII вв. Характерним признаком того стану була унія одної части нашого духовенства з Римом, при захованю певної автономії в зарядї та непорушности обряду. Унія, сотворена під головним патронатом Єзуітів, внесла роздор конфесійний у нутро руського духовенства і примусила живійших та більше тямучих людий між православними подумати над причиною повстаня та зросту унії й слабости православя. Побачивши причину в темнотї, занедбаню та пониженю православного духовенства й обряду ті люди почали старати ся зарадити злому, кинули ся орґанізувати православний люд у братства, заводити школи, писати книжки. Під напором унії православє ожило і скріпило ся само в собі, видало таких мужів, як Іван Вишенський, Петро Могила, Транквілїон Ставровецький, Йов Княгиницький, Захарія Копистенський, Йоаннікій Ґалятовський і ціла плеяда тодїшнїх письменників та вчителїв. Унія під моральною і духовою перевагою Єзуітів внесла в духове житє нашого народа дещо таке, чого не було давнїйше, а головно духа нетолєранції, аґресивність та безоглядність і инші прикмети фанатизму, що виявляли ся особливо у перших її поборників та їх найблизших наступників, але на щастє не війшли глубше в душу нашого народа. Та все таки не годить ся замикати очи на те, що і в ній, уже по самому її становищу посередньому між Сходом і Заходом, лежали завдатки розвою й поступу. Не цураючи ся традицій греко-руських, унія відчи-

няла на розстіж двері для впливів західнїх на нашу суспільність, впливів безпосереднїх і богатших, нїж се доси було можливе. Борючи ся з унїєю, православні Русини все таки переймали богато від неї, а то й від латинства, переймали устрій шкіл, спів, форми малярства і форми поезії церковної, а коли з кінцем XVII та початком XVIII віку Москва, стикаючи ся близше з Українцями могла навіть таких православних діячів, як св. Димитрій Туптало, вважати за недосить православних, трохи що не за єретиків, то причина сего в значній мірі лежала в істнованю серед нашого народа унії й передаваних нею так само як і школою західно-европейських форм церковних і побутових.

Схарактеризуємо найлїпше становище „Богогласника" і поміщених у нім або належних до його круга пісень церковно-релігійних, коли скажемо, що се в головній мірі твір унїятський. Вже з того самого випливає, що в такім творі треба шукати сумішки впливів західнїх і традицій східнїх. І справдї, мішанє та перехрещуванє тих супротивних течій бачимо тут на кождім кроцї. Твори письменників православних містять ся тут сумирно обік творів єзуїтських; фрази та звороти із стихир, акафістів і житій перелито тут у форму західно-европейського Meistergesang'а, або латинських гимнів. Побіч пісень у язицї церковно-славянськім бачимо тут піснї в язицї народнїм руськім, польськім і латинськім, а деякі з найкрасших пісень руських написані Поляками. Таким способом унїя, сама в собі безсильна, поборювана православними, погорджувана католиками, стає ся на полї піснї церковної невтральним ґрунтом, на котрім бодай на якийсь час дружно подають собі руки ріжні віроісповіданя, ріжні обряди, ріжні народности.

Початки політичної каріери Остафія Дашковича.

З паперів Богдана Бучинського.[1])

Дотична частина біографії Остапа Дашковича густо вкрита темними місцями. Чи спитаємо про його рід, чи про окруженне, що в нім Дашкович розвивав ся, про причину чому його бачимо в хвилї політичного дебюту не на Руси-Українї а на Руси Білій, чому він перейшов до Москви та про його поворот в землї великого князя литовського — се все питання про події або мотиви подій, що ждуть іще вияснення. Тому я рішив ся по моїй змозї прослїдити події, обставини та мотиви, що разом зложились на дотичну частину біографії Остапа Дашковича. З разу я пробував розвязати кождий із оттих темних пунктів з окрема — рядом маленьких розвідок. Потім переконав ся я, що один кусень біографії обясняє другий і рішив ся написати окрему малу розвідку на отсю тему.

Спитаймось дослїдників української історії, що в своїх працях доторкнулись особи Остапа Дашковича, з якої „землї" та з якої суспільної верстви у великому князївстві Литовськім

---

[1]) Після помершого в 1907 р. молодого нашого співробітника Редакція Записок одержала його дві наукові працї, в яких одна була надрукована в Записках наших в 1908—9 рр., друга в Записках київського Українського товариства в р. 1909. Не що давно родина покійного передала ще папери, в яких знайшли ся деякі роботи, признані вартними опублїковання на засїданню історично фільософічної секції з дня 18/I с. р. В сїй книжцї подаємо недокінчену розвідку його про Ост. Дашковича, про котру було згадано в некрольозї покійного в т. LXXVIII.

виводив ся Остафій Дашкович. Ріжні вискази, котрі вважаю своїм обовязком навести, заки сам підойму ся підвести під них жерельні критерії, можна коротко зрезюмувати ось як: справа стає темною в польській історіоґрафії половини XVI віку, щоб вияснитись в своїй основі завдяки Михайлови Максимовичеви.

Вже епископ вармійський і звісний польський історіоґраф Мартин Кромер не міг найти в Ваповскім, котрого усюди використував маючи рукопись у себе, нічого певного у відповідь на отсе питаннє. В своїй промові котру він держав на похороні Жиґимонта I (останне викінченє її маємо з 24 червня 1548) він, що всесторонно брав ся в ній розводитись про ціле панованнє Жиґимонта I, згадує в уступі про воєнні успіхи Польщі за побіди Дашковича, а в уступі про прихильність Жиґимонта супротив заслужених людий споминає про його відносини до Дашковича ось як: „Чи він не віддавав великих почестий та дарами обсипував Остапа чоловіка посполитого (plebeio) або по крайній мірі темного походження (obscuro homine“)[1]). Сей цілий уступ, з котрого я подав тільки головне реченє в дослівнім перекладї, має в собі дослівно пороблені виїмки з хронїки Ваповского, а се вказує, що, як я висше замітив, не можучи нїчого певного довідатись зі своїх джерел, а в першім рядї з Ваповского, Кромер виставив свій здогад, при чім слівцем „aut duntaxat“ виразно зазначує, що його слова треба брати за здогад[2]).

Одначе не так сталось. Шимон Старовольский, що як виказують численні місця з його „Sarmatiae bellatores“ покористував ся не в однім як раз виданнєм Пісторія (де була отся похоронна мова) і взяв своє односторонне толкованнє висказу Кромера за підставу ось якої комбінації. Остафій уроженець Овруча, міста Константина Острожського в князївстві Литовськім, здобув надзвичайну славу воєнну ступаючи по всіх степенях почестий та безустанно тримаючись табору свого пана.

[1]) Polonicae historiae tomus III, Pistorii 1589. Basileae, ст. 30.

[2]) Порівнаймо приміром три вискази Кромера: „Tartaricis bellis exercitatissimo“; oppugnatam a Turcis atque Tartaris ab eo vero strenue defensam arcem Circassiam; permagnum honorem habuit, et multa largitus est з текстом Ваповского: Scythicis bellis exercitatissimus (ст. 82); Circassiam arcem... strenue tutatus est (ст. 244); Qua virtute magnam sibi laudem... comparavit. Rex ipse Sigismundus nec non regni antistites et proceres certatim pecuniarum ipsi subsidium et munero obtulerunt (ст. 244).

Правда незвичайно вигладжений текст Старовольского не дає легко виказати залежности його тексту від тексту Кромера — хоч і ті можна правдоподібно виказати, одначе убожество змісту, неясність вислову та конфлікт з джерельними фактами вказують що тут маємо діло з односторонним розумінием джерела та з комбінацією автора[1]). Невважаючи на те, ся комбінація дістала ся через Енґля до Бантиш-Каменского, а від нього до В. Антоновича. Енґель покликуючись на Старовольского толкує його висказ „ex humili militiae loco“ так що Д. був сином посполитого чоловіка, з висказу Старовольского, що Острожський був „паном“ Остапа він виводить підданство Дашковича у Острожського[2]).

Неясність вислову: ex humili militiae loco вияснює ся щойно з контексту. Можливі елементи комбінації: Острожські мали великі добра в Київщині. Ваповский звісний Старовольскому каже, що князь О. уймав ся за Дашковичем. Овруч звісний яко гнїздо неповноправної шляхти.

Погляд Енґля приймає Бантиш-Каменский і комбінує його зі звісткою взятою з Карамзїна, а Карамзїним виняту з актів дипльоматичних переговорів. Позаяк Карамзїн подає, що „Дашкович був у короля воєводою“ — Бантиш Каменский оставляє з вислову Енґля лиш слова „Евстафій Дашковичь, уроженецъ Овручскій“, а решту доповнює переказуючи Карамзїна[3]). Погляд Бантиш-Каменского важний для нас о стільки, що він дословно цитований враз з нецитованим, але певно ужитим поглядом Енґля дав в сумі погляд на усю справу авторитетного українського історика проф. Володимира Антоновича висказаний ним в „Содержанію актовъ о козакахъ 1500—1648 года“[4]). Згадаю ще коротко опертий на погляді Старовольского висказ Пшездзецкого[5]) та перейду до чотирох істориків, що звернулись

[1]) Sarmatiae Bellatores. Coloniae 1631, ст. 153 і далї. Звязь з текстом Кромера: „per omnes gradus honorum“, Стар. „permagnum honorem habuit“ Кромер ex humili militiae loco, Стар. „dum taxat obscuro (Кром.).

[2]) Ch. Engel, Geschichte der Ukraine und der Kosaken. Halle, 1796, I, ст. 49.

[3]) Бантыш-Каменскій, Исторія Малой Россіи, ст. 111, I, 1830, цитує Исторію рос. госуд. VI, ст. 331.

[4]) „Между ними (козаками) скитался бѣглый мѣщанинъ изъ Овруча, Евстафій Дашковичь“. Архивъ Югозападной Россіи ч. III, т. I, ст. LXXIII.

[5]) A. Przezdziecki, Podole, Wołyń, Ukraina, II, ст. 119.

просто до джерел, щоб розвязати отсю справу.

Михайло Максимович перший притягнув до розвязання отсього питання звістки про Дашковича в сучасних актах дипльоматичних переговорів та в літописи Софійській; він перший рішучо виступив проти тих, що приймали погляд Стаpовольского. Максимович перший ясно виказав шляхотське походженне О. Дашковича[1]). Польський геральдик В. Бонецкий знайшов реґест документу з 1515 р. в своїм сумарію книг литовської метрики, в котрім сам Остап Дашкович подає свій патронїмікон, і звязав його eo ipso з Іваном Дашковичем, що був 1480 р. ключником витебським (документ в йогож сумарію). 1899 він звязав отсього Івашка Дашковича з родиною що її в геральдиці зовуть Петручами і eo ipso звязав із нею Остапа — покликуючись на цінний екскурс про оту родину в книзї Вольфа. Сам Вольф з ними Дашковича не вяже — не знаючи його паронїмікону він думав що він був сином якогось незвісного Дашка[2]).

Критику отсього погляду Бонецкого, що як бачимо опирає ся на патронїміконї Остап Іванович Дашкович і його созвучности з іменем Івана Дашковича подам далї, тепер наведу ще останні причинки в отсїй справі. Матвій Любавский висказує погляд, що Дашковичі були київською земельною аристократією та здогадують ся, що їх родоначальником був Дашко Тубачевич, маршалок в. кн. Свитригайла на документї 1437 р. згаданім у Квятковского[3]). Проф. Грушевський зачисляє Дашковичів до родин панських, вказує на їх великі пусті маєтности в Київщинї, на високий уряд Остапа, але рівночасно замічає що до хоруговних панів Дашковичі не належали[4]).

Яке становище супротив тих висказів займають джерела. Я наведу матеріял жерельний під отсї три питаня:

З якої „землї“ походив Остап Дашкович? Його маєтности звісні нам із двох автентичних сучасних актів; маєтности що їх мав по батьку і по матери вказують в першій лінії на повіт київський (Гвоздів, Жедровичі і инші „селища“ в київськім повітї перед замком), в другій лінії на повіт брацлавський — Луку

[1]) М. Максимовичъ, Собраніе сочиненій, I, 240.

[2]) W. Boniecki, Poczet rodów, 1882, ст. 43, Herbarz polski 1899 sub voce, Wolff про Дашковича Kniaziowie, 1895, ст. 654, про 669 і далї.

[3]) М. Любавскій, Литовско-русскій сеймъ, Мва 1901, ст. 247 і зам. 2. Kwiatkowski, Urzędnicy kancelaryjni.

[4]) М. Грушевський, Історня України-Руси т. V, ст. 23 і 35.

над Растовицею і дві Носови над Камяницем, вкінци „другі села“ коло Путивля. З них прийдеть ся вибрати Київщину з огляду на його уряд, його родинні звязи, його записи на монастирі та висказ реляції з 1529 р. Ми бачимо, що Остап Дашкович держить намісництва Канівське і Черкаське, між тим як привілей землї Київської ґарантував в своїй редакції з 1527 р. державне київських городів Киянам. Одночасно і usus стверджував отсю правну норму ще заздалегідь перед її сформованнем в конфірмації київського земського привилея. Возьмім приміром реєстр сучасних намісників черкаських: Кміта Александрович (1494—1495), кн. Василь Дашкович Глинський (1506—1507), кн. Тимотей Капуста (1511) та наслідник Дашковича Василь Тишкевич (1536—1537) — самі Кияне[1]). Родинні коннекси Дашковича — о скільки вони нам звісні, вяжуть його лиш з Киянами: сестра Милохна замужна вперве за Борисом Тишкевичем, котрого зове акт цитований Бонецким ст. 355 „земянином київським“, а лист Дашковича до короля Жиґимонта згадує про його „отчину“ в київськім повіті Ярову (у Пшездзецкого op. cit. ст. 119). Друга вийшла за Немиру, київського земянина, акт з 1536 р. зве її „панею Немириною земянкою київською“ (l. c.). Доньку від Бориса Тишкевича видали за Олизара Волчковича, що мусів бути Киянином, бо держав чорнобильську державу[2]).

Звісні нам записи О. Дашковича з 23 червня 1509 р. для монастиря св. Николи Пустинського, а з 1515 р. для монастиря печерського — обох в Київі[3]) — се вказувалоб навіть на старі звязи роду Дашковичів з київським монашеством.

На кінець згадаю, що в реляції з другої половини 1529, переписаній Ґурским читаємо: „cum Eustaphio Daskowicz de Kijow Rutheno“. Я одначе положив її на сам кінець, бо автор її має не конче добрі інформації про Дашковича: він у нього старостою брацлавським і виницьким.

Рішивши на основі жерел, що Дашкович походив по всякій певности з землї Київської, а з великою правдоподібністю з Київського таки повіту, займу ся другим питанием. З якої суспільної верстви походив О. Дашкович? В Київщині кінця XV і початку XVI в., коли виходити з термінольоґії сучасних актів, прави-

---

[1]) Реєстр у Бонецкого Poczet rodów, справлений при помочи Любавского: Областное дѣленіе, ст. 242.

[2]) Boniecki, op. cit. 221.

[3]) Иншого монастиря „св. Пречистої“ тоді в К. не було.

тельство в. князївства та сама суспільність не змагала до тїснїйшого ограничення привілеґіованої верстви, так як воно робилось на Волини — в документах, що доторкують ся особи і рідні Остапа зустрічаємо про нього вискази „nobili Eustaphio Daskowicz“ (nobilis = шляхтич), „сестри роженое пана Остафиева Дашковича“, про сестру „отъ земянки (terrigene) кіевское Немиривное Милохны“. Крім термінів nobilis, terrigene, що в сучасних київських актах вживають ся тим способом, що прим. в текстї привилея київського 1527 і 1529 терміни земянський і боярський вживають ся однозначно, а термін nobilis, де не має технїчного значіння „пан“, вживаєть ся скорше як помічна назва — тут важною вказівкою буде земельне володїнє Остапа і його батьків та вивід — дедукція з його високого становища між орґанами правительственними. Згадка в документї 1536 про „имѣніе отчизны и матерестии“ чинить своїм постулятом земельне володїннє батька Остапа та віно його матери в земельному володїню. А ми знаємо, що в устрою великого князївства литовського „спільною підставою для значіння аристократії служила її земельна маєтність, звичайне богацтво тодїшнє“. При тїсній звязи між суспільно-економічним ситуованнєм і значіннєм в єрархії державних орґанів в. кн. Литовського з високого становища намісника на котрім документально зустрічаємо Дашковича в Кричеві 1503 р., а після висказу киненого московським правительством 1504 р. ще скорше і на богатьох намісництвах, можна вносити на його чимале економічно-суспільне значіннє. Се стверджує і той факт, що „у земян винницьких відняв король Олександер їх отчину у Винницькому повітї і дав Остапови Дашковичеви“. Він вказує, що суспільне становище Остапа Дашковича в рр. 1492—1503 було в очах великокняжого правительства геть висше від значіння дрібних рядових бояр, якими були отї земяни по думцї М. Любавского.

Сконстатувавши таким робом, що Дашковичі належали до панів шляхти, я одначе не берусь докладно визначити, до котрої саме з поміж оттих ґруп належали Дашковичі. Їх маєтности були великі — але пусті або майже пусті замічає проф. Грушевський — я до сего додам, що ми в вичисленю їх в кор. грамотї в 1536 р. раз-ураз зустрічаємо термін „селище“, що в XVI значить часом: сільска осада, але найчастїйше: пасовиска, входи. Про правні привілеґії, котрі би могли виріжнити Дашковичів із шляхотської верстви знаємо тільки те, що в списї хоруговних родів їх нема. Отже не рішаючи отсього питання через недостачу

жерельних критерий, позволю собі навести погляд проф. Грушевського, що по моїй думці найлучше поясняє оту недостачу. „Одні ґрупи маґнатських родів користали з більшого числа прероґатив, инші з меншого, і ріжними переходовими ґрупами й правами лучили ся з ширшими кругами шляхти бояр“.

Що можна сказати про його родину? Батько Іван Дашкович не міг бути ідентичним з витебським ключником Іваном Дашковичем, бо ніяких звязий між останним або його родиною а Київщиною в обширнім матеріялї жерельнім, котрим можемо ся до отсеї родини користувати, не бачимо: нї звязий родинних нї земельного володїння їх у Київщинї. За те з немалою правдоподібністю мож його бачити в Івані Дашковичу, що 1486 року враз з иншими Киянами побирає нагороди з київського мита[1]). Мати походила з київських бояр, бо внесла добра земельні. Одинока сестра Остапа (1536 р., се виразно зазначує грамота кор. Жиґимонта) вже 1515 виступає яко вдова, мати замужної дочки, отже її народженнє треба класти що найменше в 80 рр. XV ст. Воно є в гармонії з тим що можемо викомбінувати з факту, що вже перед своїм кричевським намісництвом 1503—1504 Дашкович „держав городи на Україні“, отже 1503 р. мусів мати вже коло 30 літ. Се переносить його молодість в останну четвертину XV в. — важну для політичних та суспільно-економічних відносин Київської землї. Зазначу лиш ті обставини, що можуть бути в звязи з долею Остапа. Скасованнє київського князївства 1470 р. вчинило лекшою людям з вел. князївством дорогу в Київщину, а Киянам в землї вел. князївства. 1499 р. дістає кн. К. Острожський добра Звягольські в Київщині, за те київські роди Глинських, Горностаїв, Кмітів бачимо на високих урядах в инших землях вел. князївства, та в посїданню земельних дібр в тих землях. Другий нечувано „важний вплив в політичному, а ще більше культурному і економічному житю, кольонїзації й суспільних відносинах українсько-руських земель“, а специяльно Київщини безпосередної сусїдки Крима — мала Кримська орда. Роки 1483, 1489, 1493, 1497 і 1500 були роками татарських походів на Київщину. Великі лятифундії київські не мали значіння по спустошеннях Менґлї Ґерая“ замічає проф. Грушевський, а я вже

[1]) Дашковичу Иванову 15 копъ з мита киевскаго. Ивашку Дашковичу шуба лисья завыйковая в мита киевскаго. Федьков реєстр — Довнар-Запольскій, Акты литовскаго государства, 1899, ст. 31.

зазначував запущене дібр Дашковичів. Але се сусідство з степом пристосувало до нього Остапа Дашковича, певно що ще у молодости його, коли по кільканайцятьлітнім побуті за границями Київщини він був на степу як в дома. Ми маємо характеристику його з другої половини 1529 р. „Обличє та постава і одїж Дашковича були майже татарські, він знав їх мову і коли, розвідуючись про них, він бував в їх кочовищах — вони його не пізнавали, вважали одним зі своїх“. Ледви щоб таке пристосованнє до степу могло відбутись за 14 літ його мужеського віку в рр. 1514—1529.

В перших роках панования Олександра Дашкович кидає Україну починаючи служити на литовсько-московськім пограничу. Заки став держати Кричів, де його будемо бачити в рр. 1503—1504, він був „воєводою в. кн. Олександра в богатьох місцях на Україні“ і „держав у Олександра великі городи“. Сей факт, що Дашкович був намісником ще заки бачимо його у Кричеві стверджує і звістка II Софійської літописї, що зове його в оповіданю про битву під Мстиславлем „воєводою в. кн. литовського Олександра“, а термін воєвода ся літопись вживає на рівнї з титулом намісника згадуючи про литовсько-руських панів. Каріера полїтична Остапа Дашковича не могла початись борше, як перед 1492 р., се виходить a silentio заяви московського правительства, що згадуючи про велике значінне Дашковича у Олександра не згадує за Казимира, та з факту що Дашкович ще 1535 р. брав участь у виправі на московські землї і так мав би рахуючи з 1492 р. понад 40 літ военної служби. Що про Дашковича не знаємо по рік 1501 нїчого більше понад ретроспективний висказ московського правительства 1504 р. — воно не таке дивне, як на зміст того джерела — московських актів дипльоматичних переговорів. Вони можуть подати тільки ті факти з житя Дашковича, котрі входять в обрій московських інтересів — між тим границя московських аннексів підсунулась під Мстиславль, де його вперве бачимо на картах історії, та під Кричів, де 1503 р. зустрічаємо його намістником — аж з окупацією Брянська московськими військами в червни 1500 р. Аж тодї входить Остап Дашкович на карти лїтописий та переговорів дипльоматичних. Офензива московська задержана справами татарськими почалась далї аж в 1501 роцї. Г. Карпов подає що весною 1501 захопили сїверські князї Кричів, і воно можливе само по собі, бо осенею кампанія ведеть ся довкола Мстиславля, а про облогу такої важної

кріпости як Кричів не маємо звісток — я в доступних мені джерелах їх не знаходив. Осенею загнались московські війська під Мстиславль, але там під стінами города настала битва. Земське мстиславське ополчене під князем Михайлом Заславським і Дашковичем, та дворний полк в. князя і жовняри — затяжні під командою Дашковича потерпіли невдачу. Війська литовські зі стратами — воскресенська літопись подає 7000 убитих „а иныхъ многихъ поимаша, и знамена ихъ поимаша“ — увійшли в город і видержали облогу. Московські війська „поидоша постоявъ у града, землю чиниша пустую“ без ніяких територіяльних зривків. Аннекси московські урвались на Кричеві, а його втратили десь в 1502 році, бо в умові уложеній в марті 1503 на основі uti possidetis „Кричевъ съ волостьми“ остав ся при в. князівстві литовськім. Мабуть Дашкович, котрого осенею 1503 р. бачимо намістником в Кричеві, був ним вже в марті 1503, а що його бачимо зі значним військом під його власною командою в осени 1501 року під сусїдним Мстиславлем — стає правдоподібним здогад, що він відібрав Кричів у сіверських князів. Умова 1503 р. поставила Мстислав і Кричів литовським клином між московськими аннексами та вчинила Дашковича безпосередним сусїдом московського намісника брянського кн. Василя Семеновича Ряполовского. В недовзї між ними настає конфлїкт за волость Прикладні — звичайна собі погранична історія. Акти дипльоматичних переговорів повні обопільних рекримінаций на отсю тему — одначе обі сторони воюють лиш загальниками. От і в нашім випадку, що друге слово то locus communis і розібрати подробиції спору не можна. Правда, московське правительство жалувалось на Дашковича перед послом литовським та виставило свій стереотипний постулят, щоб литовське правительство казало своім намісникам „чинити управу“ московським людям пограничним за їхні обиди“, але спеціяльну справу за волость Прикладні московське правительство собі маловажило, а литовське правительство користаючи з того не дало про сю справу ніяких вияснень.

До отсего висказу уповажняють мене ось які факти виняті з актів дипльоматичних переговорів. Нема згадки про кричівську справу ні в інструкції, котру московське правительство дає 29 грудня 1503 р. своему послови в Литву — Губі Моклокову анї в словах котрими йому відвічали литовські дипльомати. Нема згадки про кричівську справу в обширних скаргах

одного з литовських послів на Москву Богдана Сапіги, 29 лютого 1503, ні в відповіди на них московського дяка 5 марта 1504 р.[1]

Литовське правительство було, о скільки можна констатувати на наших скупих звістках, прихильне Дашковичеви. В роцї по невдалій битві під Мстиславлем бачимо його великокняжим намісником в Кричеві, далї маємо дві звістки про земельні маєтки вислужені ним у кор. Олександра: одну з 1508 р. про вже згадану волость у Винницькому повітї, другу з р. 1536 де загально говорить ся про землї вислужені Дашковичем „по Александрі королѣ“[2].

Між тим він переходить в Москву. При скупих жерелах можна сконстатувати лиш ось які факти з отсього переходу. Він відбув ся між груднем 1503 року, коли московське правительство видвигнуло перед литовським послом пограничну справу Дашковича з московським намісником у Брянську: з того факту можна вчинити вивід, що воно ще тодї не знало або по крайній мірі вважало потрібним удавати, що не знає про перехід Дашковича — і цвітнем 1504 коли литовське правительство знало про сам факт довершений та про деякі обставини його. Більше ніж воно тодї довідалось — ми довідатись не можемо. Крім Дашковича вибрались і военно-служебні з дворного полка в. князя литовського, що стояли під його командою на замку в Кричеві: він перейшов до Москви „и с инчшими нашими дворяны, которые тамъ (в Кричеві на замку) мѣшкали“[3]. Він переніс ся по якійсь пригодї, що трапилась йому з місцевими людьми, котру литовське правительство навіть підсуває головним мотивом його переходу, як бачити можна зі звязи в текстї скарги литовського посла: „Остаѳей Дашкович, будучи на замку нашомъ въ Кричевѣ, вкраинникомъ нашимъ шкоды великіе по-

[1]) Акты Западной Россіи, т. I, ст. 321, 322, 323, 325, 329.

[2]) Перша у Любавского op. cit. 552, друга в Актах З. Р. т. II.

[3]) Толкую се слово „дворяны“: военно служебні з надворного полку вел. князя з ось яких мотивів. Вони були військовою залогою, а Дашкович їх командантом: се виходить з контексту, що подає про них, що мешкали „в Кричеві на замку“, їх вчинки рахують ся Дашковичеви: він поробив кривди українним людем, вони „лежали у него“. Московське правительство відмовляючи домаганю литовського посла, говорить лиш про Дашковича. Далї до оттакої інтерпретації уповажнює мене текст II Софійської в оповіданню про битву під Мстиславлем — де „дворяни“ вичислені на однїй лїнії з ополченцями і затяжцями і стоять під командою Дашковича.

дѣлалъ, животы и статкы многимъ побралъ, и съ многими нашими дворяны, которыи тамъ съ нимъ мѣшкали, до тебе втекъ". Чи одначе з тим закидом мож серіозно числитись? Текст скарги закидує Дашковичеви зраду державну та нарушенє чужого рухомого майна (останне власне відносить ся до нашого питаня), а між тим правительство домагаєть ся його видання на тій основі, що ніби в перемирній грамоті стояло, що жадна з обох сторін не повинна приймати: „зрадци, бѣглеца, лихихъ людей". Як раз під жадну з тих трох рубрик не можна затягнути права на нарушенє чужого рухомого майна, котре закидують Дашковичеви. Сей факт, що зміст скарги на отсїй точцї сам собі противурічить, чинить в моїх очах її далеко більше невартою довіря, чим катеґоричне запереченє з боку Дашковича: „сказываетъ, что никому не учинилъ никакой шкоды" та евфемістичний висказ московського правительства: „лихово имени самы есмы про него не слыхали никавова".

Крім самого факта і подробиць переходу — важні його мотиви: їх мож видістати з заяв обох правительств — та з аналїзи обставин переходу. В очах вел. кн. московського правительства перехід Дашковича се застосованнє староруського прінціпу задержаного і в московській державній практицї: „а бояромъ и людемъ вольнимъ воля". Воно попросту приняло Дашковича на военну службу враз з його полком. Воно не бачило, а по крайній мірі удавало, що не бачить ніякої анальоґії між тим фактом і переходами сїверських князів. „К намъ пріѣхалъ служити доброволно" говорить воно про Дашковича, між тим про Більського говорить ся „мы приняли Семена въ службу съ отчиною". Одначе се, що я подаю, се висказ, заява дипльоматів московських — проголошена може навмисно, щоб заспокоїти литовське правительство, щоб приспати його підозріннє супроти аґресивних плянів Москви. Ми не забуваймо що як раз тодї — весною 1504 р. аґресивні пляни московського правительства на Смоленськ і Київ вилазять на верх. Декотрі факти звісні нам з побуту Дашковича на Москві і його переходу на Литву вказують на те, що для московського правительства Дашкович був цінним здобутком, з котрим було варто й поцеремонити ся. Приміром вельми правдоподібне воно, що полк великокняжих людей, що враз з Дашковичем перейшов у Москву, остав ся під його командою аж до його переходу[1]). Московське

[1]) Заява московських дипльоматів, там де вони говорять самі, вповні

правительство відповідаючи на жадане литовського, щоб його видати наводить ось яку оцінку значіння Дашковича в очах литовського правительства: „А Остафей Дашковичь у короля булъ мѣтной человѣкъ и воевода отъ него бывалъ на многыхъ мѣстѣхъ на Украйнѣ“. Важна і та недостача всякої сторожі, що вчинила йому можливим назад легко перебратись в Москву по невдачах, які постигли повстаннє Глинського. Отже можна констатувати певну звязь між переходом Дашковича і аґресивними плянами московського правительства. І литовське правительство в своїй заяві силкуєть ся зазначити, що воно не кладе переходу Дашковича на одну лінію з переходами сіверських князів — воно навіть підсуває його переходови зовсім не політичний мотив: Дашкович пограбував українників та „втік“ в московські землї. Алеж куда Дашковичеви було грабувати українників і тікати задля того в московські землї — як він наперед мусів знати, що за те чекає його конфіската його батьківщини та вислужених маєтностий: а що їх дійсно постигла конфіската — на се маємо прямий доказ в наданню королем Жиґимонтом 1508 р. землї забраної для Дашковича у давніх властителїв назад її давним власникам — земянам винницьким. А між тим самому литовському правительству вириваєть ся з уст властива оцінка вчинку Дашковича: „и ты бы братъ нашъ вспомянулъ на свою грамоту перемирную, какъ ея еси намъ записалъ, что было намъ, въ тую шести лѣтъ перемирную на обѣ стороны не пріимати зрадцы, бѣглеца, лихихъ людей“. Отже в тій найважнїйшій точцї довідуємось, чим був Дашкович по своїм переходї в Москву: зрадцею — чоловіком котрому закидували зраду державну! До нього приложили той сам термін що до сіверських князїв та до Глинського. Король Олександер остав ся непримиримий аж до смерти, а з Жиґимонтом пертрактує Дашкович з занятого ним самим Друцка і одержує лист желїзний, коли за ним обстав кн. Константин Острожський і инші маґнати. На инші додатки хроніста, що оповідає нам про отсе помиреннє Дашковича з королем, хоч вони вказують на попереднє дуже сильне роздражненнє короля на Дашковича, я не покладаюсь. Сей факт, що Дашковичеви закинули зраду державну, відсуває на бік один із численних мотивів підсуваних Дашковичеви його одиноким біоґрафом Пулас-

іґнорує оттих „дворян“ і каже додумуватись їх лиш там, де згадує про Дашковича.

ким — особисту справу з в. кн. Олександром, мотив нестійний вже хоч би і тому, що під командою Дашковича оставили до самого його переходу у Москву відділ дворного війська. Отже остають ся лиш мотиви політичної натури, котрих одначе годі глубше прослідити. Я позволю собі зробити ще лиш замітку, що симпатий до великокняжого литовського режіму, що вмів — невважаючи на кріпкий протест Киян — поруйнувати самостійність землї, а не потрафив оборонити від Татар, а що неприхильно відносив ся до змагань людности до самооборони перед Татарами, — симпатий до оттакого правительства годі було домагатись у Дашковича як і у його найбільше талановитого сучасника і краяна кн. Михайла Львовича Глинського.

Домагання литовського правительства, хоч і як воно катеґоричне, на Москві не послухали; третього червня 1504 р. відповів великокняжий дяк литовському послови Матвієви Кунцевичу в отсім змістї. Московське правительство не може підтягнути Дашковича та його товаришів під розряд неприкаяних людий, котрих воно зобовязувало ся видавати умовою 1503 року. Воно не може вчинити сього з огляду на його велике значінне у литовського правительства та на нестійність покликів на текст грамоти перемирної. Факт переходу Дашковича має своє повне оправданне в тім, що такий usus був здавен давна між обома державами, що военно-служебний міг переходити з одної сторони на другу навіть не повідомляючи про те сторону, котру покидав[1]).

Литовське правительство перестало домагатись видання Дашковича: коли нпр. по переходї Глинського воно безустанно домагалось його видання при кождій нагоді — то в нашім випадку воно замовкло. Кричів надали ще 1504 року Петрашкови Епимаховичу[2]).

Про побут Дашковича у московській службі, що протягнув ся від зими 1504 по серпень 1508 можемо сказати ось що. Московське правительство приняло його до себе на военну службу: „а Дашковичь также нынѣ къ намъ пріѣхалъ служити, ино то естъ наш слуга“. Воно мусїло дати йому винагороджене за втрату майна та на виживленне людий що з ним прийшли: як я вже казав — вони з великою правдоподібністю остались

[1]) Одиноке джерело до переходу Д. Акты дипл. спошеній. Сборникъ т. XXXV, ст. 470.
[2]) Boniecki, Poczet rodów, sub voce.

під його командою аж до його переходу у Литву. Мабуть в Москві, як здогадуєть ся Пулаский, він навязав зносини з кн. Острожським, що тоді сидів вже четвертий рік у неволи, бо потім Острожський уймав ся за ним перед кор. Жиґимонтом і приняв його до свого війска, а те що знаємо про їх обох перед 1500 р. не дає звісток, на основі котрих можна було б гадати, що Острожський став цінити Дашковича і його воєнний хист. Отсї зносини він мусів навязати десь перед 1506 роком, в котрім Острожський пробував втечи з Москви, а через те навязаннє з боку Дашковича зносин з ним вчинилоб Дашковича непевним в очах московського правительств, чого одначе не було. Значіннє Дашковича в очах московського правительства не змінилось зі зміною на великокняжім престолї 1505 р. Московське правительство дало сьому доказ в рр. 1507 і 1508. В 1507 р. воно задумало післати Дашковича до кн. Глинського — о тім довідав ся Івашко Немирич та доніс кн. Константинови Острожському. От і все. Одиноке наше джерело се судова заява Івашка Немирича вчинена ним під час судів над участниками повстання Глинського 1510 року. Йому закинули, що він сидів в домі князя Івана Глинського, воєводи новгородського — і тим самим мав участь в приладженню повстання. Він покликав ся на те, що як раз він доніс, що в. князь московський має прислати до Івана Глинського Дашковича і його увільнити від отсього закиду. З тих обставин виходить, що йому закидували співучасть не в самім повстанню, але в його приладженню. Позаяк повстаннє почалось вже в лютім 1508 р. — то мусимо класти нашу звістку на 1507 рік. Колиб здогад Вольфа, що кн. Іван Глинський взяв участь в приладженю повстаня аж згодом, бо йому не відібрали урядів осенею 1507, коли відібрали уряди Михайлови Глинському і Дрожджі Андрієви, був стійний, то ми могли-б відложити отсей донос Немирича на зиму 1507 р.[1]) Воно стає правдоподібне і з огляду на те, що кн. Острожський вернув ся в Литву аж в липни 1507 р.

Через пересуненє на зиму 1507 року отся звістка про задумане висланнє Дашковича на Литву подає факт, що стоїть у причиновій звязи з участию Дашковича в повстанню Глинського, в котру її привів вже проф. Грушевський. Тим самим вона потверджує звістки ще двох инших наших джерел.

Перше джерело се текст в листї кор. Жиґимонта до Менґлї

[1]) J. Wolff, Kniaziowie litewsko-ruscy, W. 1897, 80, 82.

Ієрая зі Смоленська в серпни 1508 р., коли його дослівно інтерпретувати контекстом. Ось ті слова: „Глинському... людей его въ тотъ часъ многихъ збито, а останокъ ихъ съ Остаѳьемъ Дашковичомъ вси къ намъ втекли". Остап Дашкович стає частию цілости людий Глинського, а рівночасно їх проводирем. Принимаючи таку інтерпретацію будемо мати певний доказ участи Дашковича в повстанню Глинського. Далї, коли зважимо, що текст отсього листу відріжнює людий Глинського від людий вел. князя московського, зможемо з цитованого місця вивести, що Дашкович служив в віддїлї самого Глинського. Сей здогад попирає текст сучасника Децияя, котрий звучить: „богато із приятелїв Глинського підозрівало, що Москва подібна до вязниці, і воліли втечи, а майже 200 прийшло їх на замок Друцк, а між ними (inter eos) були Остап Дашкович, славний вояк та Ульрик Шельндорф скарбник Глинського". Оповідаючи про ту саму подїю, що королївський лист, він разом з ним чинить Дашковича частию цілости — приятелїв Глинського, та ставляє його на одній лїнії зі скарбником Глинського.

Тепер скомбінуймо два факти, що їх подає королївський лист з тим, що подає друге джерело. Се екскурс в хроніці Матвія Стрийковского про повстаннє кн. Михайла Львовича Глинського. Автор як сам каже збирав матеріяли до своєї хроніки в рр. 1574—1582, а в тих роках в р. 1577 був на дворі Олельковичів в Слуцьку. З авторів котрими покористував ся, цитує Деция і Бєльского: в останнього „Хроніці сьвіта" що опираєть ся головно на екстрактї з Ваповского, нема згадки про участь Дашковича в повстаню Глинського[1]). Праця Деция послужила в дотичній части хроніки Стрийковского субстратом, в котрий він інтерполював девятьма наворотами свої відомости брані з инших джерел[2]). Се або устні джерела (свої лїтописні звістки Стрийковский охотно цитує з поданєм жерела, а тут того нема, а брак хронольоґізації тих звісток вказує, що він не оперував документальним матеріялом) або авторові комбінації і поясненя. Перші се дрібні звістки поясняючі (звідки вибрав ся

[1]) Більского під час аналїзи Стрийковского я не міг мати в руках.

[2]) I. Decii. De Sigismundi regis temporibus — в нього Стрийковский взяв субстрат, в котрий інтерполював уступи: „z Liskowa"; „a na większe... powiedzieć"; tamże... Niemiec"; „zbuntowawszy... zbroynych"; „a wetknąwszy... stoi"; „potym... rozumiał"; „y slachty ruskiey"; „ciągnęli;.. mogli„; Przyjechali... podali; tak w ten... odbywają; може дещо з того треба буде зіставити для Бєльского.

Глинський мордувати Заберезиньского, хто вдер ся до дому Заберезиньского, звідки довідав ся Глинський про те, де ночує Заберезиньский, де мешкав Глиньский вбивши Заберезиньского) або се традиції льокальні[1]). Комбінацію можна з великою правдоподібністю бачити в части його оповідання про участь Дашковича в повстанню Глинського або в оповіданню про способи, якими приєднував його брат кн. Василь партизанів для повстаня в Київщині[2]). Поясненя трапляють ся, хоч рідко[3]). Я вважаю комбінацією часть оповідання про участь Дашковича в повстаню Глинського від слів: z dwudziestą... до кінця. Вважаю її комбінацією на отсїй підставі, що факт нею поданий: здобуте Мстислава, Орші, Кричева, Гомля і обсаджене московськими військами в дійсности не істнував, а ми можемо виказати елементи, що могли зложитись на ту комбінацію[4]). З цїлого оповіданя остаєть ся звістка, що вел. кн. Василь Іванович прислав до Михайла Глинського в Мозир Остапа Дашковича. Ми знаємо,

---

[1]) Про облогу Слуцька, загони під Новгородок і Вильно. Типічний характер льокально родового характеру має традиція про жениханє Глинського до княгинї слуцької Анастазиї, „ktorą poiąwszy (bo żony nie miał) tak rozumiał iż mu mocy nie mnieyszey tudzież skarbow za przybyciem xięstwa Słuckiego y Kopylskiego przybyć miało y już sprawiedliwie Kijowskiey stolice iako udzielnego xięstwa potym Włodzimirzowi Olgerdowiczu xiążąt Słuckich przodkowi po żonie lub prawem lub woyną dochodzić mogł“, стор. 686. Льокальною або родовою може бути традиція про виданнє Друцка князями Друцькими, що дійсно мало місце — Леонтовичь, ст. 83, Вольф, Kniaziowie, sub voce.

[2]) namawiaiąc ruską szlachtę y boiary, aby do iego brata dobrowolnie przystali, ktory na to udał y k temu Bóg, który iego k temu sam pobudził poszczęści, iż od Litwy do Rusi wielkie xięstwo iako przedtym było z standarem przeniesie y monarchią Kiiowską odnowi. 1766, ст. 694.

[3]) Поясненнями автора є прим., що Глинський женихав ся до кн. Слуцької (żony nie miał), Друцьк є замком кн. Константина Острожського, Минськ не піддав ся, бо його шляхта минська боронила, Дашкович перейшов до Москви „iako miał obyczaj“.

[4]) Мстиславль був обсаджений литовськими військами в липни 1508 (Соловйов, Исторія Россіи гл. I), в Орші стояла залога литовська (Ваповский, 79), Кричів був обсаджений литовською залогою 10 VII 1508 (Arch. Sang. III, № XC, ст. 61), Гомель був в руках Москви від умови 1503 р.

Правдоподібні елементи комбінації: По словам Деция ті, що кинули повстаннє прийшли на замок Друцьк в числї 200 і звідти трактували з королем — Стрийковский міг викомбіновати з того факт, що вони перше здобули Слуцьк і його самі обсадили.

20.000 люда се як раз відповідне число, щоб обсадити 5 великих замків.

що ще весною приходила до Глинського военна поміч вислана вел. князем московським і брала участь в походах та партизантці на Білій Руси[1]), де саме вона прийшла до них — джерела дослівно не кажуть. Коли одначе зважимо, що в Мозирі Глинський вів переговори з московським дяком, що з Мозира він вийшов походом на Білу Русь, „а перед тим приходили здобувати городи литовські кн. Шемячич і Перемишльський і инші московські воеводи", що в Мозирі ідучи на Слуцьк Глинський зіставив кріпку залогу[2]), будемо могти напевно приняти, що поміч московська прийшла до Глинського в Мозир. А як раз в Мозир прийшов по словам Стрийковского Дашкович висланий вел. князем Василем. Отже Дашкович прийшов разом з першою помочию московською Глинському в Мозир і — коли прийняти мою інтерпретацію тексту листу кор. Жиґимонта до Менґлї Ґерая — став під командою Михайла Львовича Глинського.

Приймаючи — хоч і з повисшим застереженнем — отсей факт — подам короткий нарис кампанії 1508 р., головно натискаючи на участь в ній корпусу, де командував Глинський. Глинський „мав власні війська доволї значні (justo exercitu) зі своїх союзників та клїєнтів, по найбільшій части Русинів", каже Ваповский. „А тому зрадцѣ нашому Глинскому людей на въ тотъ часъ многихъ збито", каже цитований вище лист короля Жиґимонта до хана, а „останку" рахує Децний на 200 мужа. В цілій кампанії 1508 р. — до битви під Оршею — вибиваєть ся над усї модифікації, які починили в ній обставини, стратеґічний плян чоловіка, що викликав отсю кампанію — князя Михайла Львовича Глинського. Перевести концентрацію своїх сил значить: подати з одного боку військам свого алїянта, а з другого боку здобутєм точок операцийних в сусїднїй Кримови Київщинї спонукати хана до того, щоб дав поміч повстанню — се одна його частина. Помішати зібраннє сил противника партизантськими нападами та скорим концентрованнєм своїх сил — се друга частина. Першу частину отсього пляну переводили кн. Михайло Глинський і його брат князь Василь Глинський — князь Михайло через обсадженнє своїми залогами Турова і Мозира, похід на Слуцьк, Копиль і на Минськ, щоб

[1]) Грушевський, Історія України Руси т. IV.

[2]) Акты Западной Россіи II, № 37, ст. 44. Scriptores rerum polonicarum t. II, ст. 74.

їх здобути, та похід над Березину, щоб получити ся з головними московськими силами і дати битву королеви Житимонтови. Князь Василь оставшись зразу по відході кн. Михайла на Слуцьк, відтак оперував в Київщині. Другу частину переводили команданти загонів, що вийшовши від головного табору на дорозї між Слуцьком і Минськом, заганялись під Вильну і Куренець, а вийшовши від малого обсервацийного корпусу, що стояв під Слуцьком і потім, як головна армія пішла на Минськ, заганялись під Клецьк і Велоним. В чим саме міг брати участь Дашкович? Пізнійша історія показує його визначним талантом у партизантській війнї, одначе як раз партизантська часть кампанії 1508 р. була, як виходить з листу Глинського до вел. князя Василя, ведена московськими воеводами. В другій частинї кампанії 1508 року по битві під Оршею ми маємо властиво дві диверсії: військ литовсько-польських що опираючись на Смоленську вдирають ся в краї московські, та військ московських, що змагаючи поставити перепони походови литовських військ у Московщину — самі вдирають ся в Мстиславщину. Одначе диверсія литовська зробила своє враженне на політиках московських, заки диверсія московська могла відвести сили литовські на поміч Мстиславщинї — що одначе добре ся боронила. Вел. кн. Василь казав іти своїм військам боронити Московщини. Пізнійше переговори дипльоматичні положили кінець кампанії. В поході військ московських в ту саму Мстиславщину, на котрій 1501 року урвали ся московські аннекси, можна б було бачити вплив Дашковича, котрому ті сторони були дуже добре звісні, а з сьмілости пляну виснувати анальогії з його пізнійшими татарськими боями, колиб не той факт, що кінець липня, в котрім почала ся офензива військ московських у Мстиславщинї, і перша половина серпня — коли відбув ся зворот Дашковича на бік литовський рішучо стоять за близько супроти себе, як на таке припущеннє.

Отже про деталї участи Дашковича в повстанню сказати не знаємо нїчого майже понад правдоподібність, що воював у відділї Глинського. За те можемо сказати, яке враженнє зробила його участь в отсім повстанню. Зараз по переходї його на свій бік уважає кор. Житимонт відповідним донести про те ханови кримському, при чім він представляє Дашковича гей би старшиною над тими, що перейшли на його бік. Не лиш Константин Острожський уняв ся за ним перед королем, але й иншї

маїнати, а що до останних то лекше припустити поважанне, яке здобув собі у них Дашкович своїм таланом мілїтарним, як давнїйші коннекси, котрі мусїв значно ослабити його чотиролїтний побут в Москві.

Не знаючи детайлїв участи Дашковича в повстанню Глинського — не хочу ризикувати підсуваннем йому того чи иншого мотиву, хоч є можливе ще ось таке розвязанне сього питання. Колиб припустити згідність з дійсністю мотиву, котрий підсуває Децийй, чи там його джерело, зворотови Дашковича і його товаришів на литовський бік, то опираючись на тім припущенню можнаб було гадати, що ті люди беручи участь в повстанню зовсїм не симпатизували з московськими порядками і змагали до полїтичної самостійности у внутрішному ладї литовсько-руських земель. Але се тільки дедукція, що опираєть ся тільки на припущенню.

В серпни 1508 р. бачимо що повстанцї впали на духу. 10 серпня бачимо Глинського вже у Москві, він просить у вел. кн. московського помочи забрати його родину та експеріментує на полїтицї московсько-австрийській. 19 серпня вибираєть ся Глинський на Полїсє. Дашкович ждав результатів московської диверсії в Смоленщину: не діждавшись їх він переходить з останком корпусу Глинського на литовський бік. Отсей висказ опираю на хронольоґії переходу: він відбув ся в серпни 1508, а не зараз по невдачі московських військ під Дубровною[1]). Одначе свій перехід виконав Дашкович і догідною порою і зручним способом. Він перейшов саме в хвилї, коли в литовсько-польському таборі запанував розстрій і похід литовський на московські землї задля сього задержав ся, а одночасно в хвилї коли число військ московських на смоленськім погранич було мінїмальне і вже не могло стати перепоною. Одночасно обставини зложили ся ще о стільки щасливо для

[1]) Decius, ст. LXVI.

Tum consilio cum magnatibus et belli ducibus capto, rex Constantinum ducem et Nicolaum Firleium exercitui praefecit.

Capto itaque hostis fines inuadendi consilio, ex re uisum fuit exercitum in Moschouiam hiis ducibus, summittere, Regem vero interea apud Smolensko mansurum postulantibus rebus, quae ex usu forent, exercitui ordinare. Haec dum tardius succedunt, ex magnatibus duo inter se dissentiunt. Maxime ea res non modo effectum concepti consilii tardauit, verum etiam expeditionem non sine incommodo hosti patefecit.

Дашковича, що князь Константин Іванович Острожський, гетьман найвисший великого князївства Литовського, маршалок землї Волинської та староста луцький, браславський, винницький від серпня командував усїм військом литовським, що в серпни рушило на Вязьму і Дорогобуж, а він як побачимо, віддав велику поміч Дашковичеви[1]).

Дашкович і його товариші кинули несподївано московське військо — так толкую висказ кор. Жиґимонта в листї до хана Кримського, що вони „втекли". Самі вони заняли замок Друцький, котрий тодї по всякій правдоподібности не був обсаджений ніякою залогою. Князї Друцькі — Василь, Богдан і Андрій Дмитровичі та їх братанич брали якусь співучасть в повстанню Глинського, бо 1505 р. еміґрували до Москви — зовсїм можливо що в висказї Стрийковского, що до Глинського „пристали князї Друцькі з замком своїм Друцьком", лежить традиція[2]).

З Друцька почали вони трактувати з королем Жиґимонтом. Ваповский подає, що в їх справі посередничили кн. Константин Острожський та инші маґнати. Дашкович одержав лист желїзний, і як каже Дециий він пішов до королївського табору. Котрого саме — чи польського під люблинським воєводою Фірлеєм, чи литовського під кн. Константином? По всякій правдоподібности, а майже певно до литовського табору. Инші його товариші таки одержали амнестию і вступили одні на службу короля, инші на службу у кн. Константина Острожського і инших маґнатів[3]). Се подає Дециий. Чи брав Дашкович участь в діверсії військ королївських на московські землї, що відбулась по всякій правдоподібности, того рішити не можна, за те стає майже певне, що він брав участь в походї князя Острожського 1508 р. на Татар[4]).

До отакого висказу уповажнює мене надзвичайно тїсна звязь тексту обох сучасних писателїв в їх оповіданню про перехід Дашковича і похід Острожського на Татар.

Факти подані Ваповским ось такі: перехід Дашковича, поворот короля зі Смоленська, звістка про прихід Татар. Далї

---

[1]) Decius, ст. LXVI. [2]) Wolff, ст. 86.

[3]) Так толкую висказ Деция про них при помочи контексту де є мова про Дашковича.

[4]) Про сю диверсію на московські землї висказує ся лист кор. до хана в часї: praesens і futurum, про перехід Дашковича в perfectum.

йде оповіданнє про похід Острожського на них. Замітити мушу, що в рукописї оповіданє від слів Sigismundo rege не стоїть зовсїм в осібнім уступі так як се подали видавцї.

Текст Деция такий: Regi vero ex usu uisum fuit pacis conditionibus acceptare, quod bello non sine periculo, dubie etiam obtinendum esset, exercitum propter hiemem iam instantem dimisit. Rediit igitur pars exercitus Vilnam, alia autem pars Constantinum ducem versus Voliniam comitata. Sub illud tempus Thartarorum eruptio in ducatum Lithuaniae facta, quorum partem Constantinus dux contriuit... Rex deinde Vilnam die 12 Novembris peruenit (ст. LXVII, LXVIII).

Одначе Дашковичеви не пощастило чимсь незвичайним вславитись в отсїй кампанії — а може не пощастило йому з лїтописцями, що згадують про подвиги кн. Слуцького, кн. Острожського, руського вояка Полоза та Луки Моравянина. В листопадї був супокій.

В недовзї потім Дашковичеви вернули його майно і „приняли в ласку королївську“. Воно сталось як подає Ваповский „aliquantulum postea“ по його переходї — але се стереотипна фаза Ваповского — котру він пришиває по словам його видавця Шуйского всюди там де побачив, що своєю дїґресією перегнав хід подій. Майно звернули йому певно давно перед червнем 1514 р., коли то він дарує своє село Гвоздово Пустинському монастиреви — їдучи „в службу господарскую“.

На отсїй грамотї він не носить жадного титулу, але черкаським і канївським старостою de facto був напевно вже в маю 1514 р., як виходить з грамоти кор. Жиґимонта до Менґлї Ґерая.

Чуднівська кампанія 1660 р.

Студиї *Василя Герасимчука.*[1])

Стріча Поляків з Хмельницьким під Слободищем.

Щоби ціла кампанія не скінчилась ще припадково нещасливо для Поляків, так треба було конечно зі зглядів тактичних зробити діверзію і недопустити Хмельницького до злуки з Шереметєвом. Длятого польські гетьмани, як найліпше свій табор обезпечивши, а неприятельський стїснивши шанцями і окопами, занялись другим, дуже важним ділом: експедицією частини війська проти Хмельницького під Слободище. Визначено на сю ціль 9.000 війська, а власне около 5.500 кавалерії обох гетьманів, 500 драґонів, 1.200 або 1.000 люда інфантерії і 2.000 з полку Івана Виговського. Крім сїх додано 15—20 тисяч орди під проводом султана Нурадіна. Всього війська разом з ордою було 24—29.000. Зі шляхти взяли участь: Ян Собєский, Ян Замойский, Дмитро Вишневецький, Ст. Немирич, Ад. Дзялиньский, ґенерал артилерії Тримгольц Вольф, і богато иншої старшини. Як сказано, взяв в тім походї участь і Іван Виговський зі своїм братом Константином.[2])

На другий день, дня 7 жовтня рано, нім ще розвиднило ся[3]), рушила армія до Слободища, віддаленого 25 верст від Чуднова. Передом війська, як звичайно, пішли драґони під проводом Бокума, бо були потрібні до направи доріг і переправ, які попсували вчера самі Поляки, сторонники Потоцкого, що, будучи противні сїй експедиції, поперервали заставки у ставів

[1]) Див. Записки т. CXII.

[2]) Gordon, I, ст. 229; Bell. Pol. Mosch., ст. 32; Foglio d' avisi dal campo Polacco. [3]) Potrzeba z Szer., ст. 44.

і гати на мочарах.[1]) Сї вислані драґони перші стрітили ся з козаками, зігнали їх з над річки Пятки, на якій вони готовились спинити перехід Полякам, а Татари, що вже від вчера стикали ся з козаками і навіть відняли у них 2.000 коний[2]), сьогодня напали на пастухів, якусь частину з них полонили, а решту змусили утїкати до табору.[3]) Около полудня десь прибула під Слободище в стрійнім ряді боєвім і кавалєрія.[4]) Решта війська — піхота і артилєрія прибули перед вечером, на дві години перед заходом сонця.[5])

Нова, вже висше згадувана місцевість, була собі в XVII ст. більшою осадою, а може нужденним місточком і лежала недалеко Пяток, бо в віддаленю лиш 7 верст в простій лїнії, по правій стороні болотнистої і мочароватої річки Гнилопяти. Тодї було воно згарищем, з недопаленими ще будинками, плотами і з церквою, що заховалась цїло. Річка Гнилопят, пливучи, творить в своїм бігу цїлий ряд застоїв і ставів і впадає до Слободищ вже значно розширеним руслом, чи навіть, що так назву, ставом, який тягнув ся попри осаду в видї латинської букви S. Оба її береги були получені з місточком яким на 100—200 метрів широким мостом. Через полудневосхідну сторону міста плив зі сходу на захід малий поточок, що лучив ся з головною річкою Гнилопяти. На схід від села за одну верству, а з півночи від сього поточка, взносить ся доволї високий і з природного положеня трудний до опанованя горб, з лаґідним і ще найприступнїйшим спадом до села. На тім горбку, де находились останки якихсь старих валів, отаборились козаки, що ще д. 6 жовтня (в середу) прибули сюди з Бердичева.[6]) Ґордон, при описї терену, на котрім став козацький табор, каже, що він розложив ся на догіднім місци; з лївого боку себто від полудня заслонювали його мочари (мабуть сїножати над берегом сього потока), а з правого боку тягнулась рівнина, з заду (за вузкім поясом піль) обхоплював його ліс. З фронту, як можна вносити, було власне місточко Слободище. Горб сей домінував над цїлою місцево-

[1]) Gordon, I, ст. 230. [2]) Foglio d' avisi dal campo Polacco.
[3]) Bell. Pol. Mosch., ст. 32; Foglio d' avisi dal campo Polacco.
[4]) Gordon, ст. 230. [5]) Bell. Pol. Mosch., ст. 32.
[6]) Foglio d' avisi dal campo Polacco. Хмельницький мав рушити з Бердичева у вівторок 5/10, а станув в Слободищи слїдуючого дня.

стю, длятого то козацьке військо увиділо Поляків, скоро іно уйшли одну милю від Чуднова.[1])

Кілько було сього війська, розложеного там табором, годі означити. Дані цифри вагають ся між 20 а 60.000; правдоподібно більше його не було як 30.000[2]), і се були самі сьогобічні полки, а саме: брацлавський з Мих. Зеленським, подільський з Евст. Гоголем, паволоцький з Ів. Богуном, білоцерківський з Ів. Кравченком, уманський з Михайлом Ханенком і кальницький з Іваном Вертелицьким. А опріч висше згаданих полковників зі старшини брали участь: Іван Груша, Павло Тетера, обозний Тим. Носач, Каплонський Гарасим, Попара, Гуляницький, Грицько Нехороцький і Макаринський.[3])

Були се, як видимо з імен, самі явні сторонники бувшого гетьмана Ів. Виговського, прихильні більше до переговорів з Поляками, як до мира з Москвою; були се по більшій части ті самі, що підписували гадяцький трактат, а опісля не хотїли іти з Хмельницьким на другу переяславську раду. Річ природна, що вони і тепер не думали Шереметєву помагати і, як се видко було зі всїх їх рухів, радше проволїкали справу її під позором небезпечности або під покривкою инших, видуманих

---

[1]) Дещо про сю місцевість подає нам більше Ґордон (Tagebuch, ст. 330—335). Опісля можемо дещо довідати ся з редакції Bell. Pol. Mosch., ст. 33—36, вкінці з Коховского (Ann. Pol. Climacteres). Решту доповнив я з мапи росийського штабу. Слободище, о скілько можемо з деяких авторів довідати ся, було тодї містом. Се виразно говорить Ґордон, рівнож і Коховский називає oppidum: „Juxta oppidum via in iugum ducebat“, і як можемо з його дальших слів виносити воно улягло руїнї через пожежу; тодї були „exusti olim oppidi rudera“. З других реляцій трудно довідати ся, чи воно як раз було такою руїною. В кождім разї деякі будівлї мусїли заціліти, бо з них користали козаки. З кількох місць реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 34 можна судити, що там були будівлї і що місто самі Поляки, здаєть ся, спалили.

[2]) Lettera di raguaglia scritto dal campo Polacco. (Acta hist. res gestas Pol. illust. V. II, t. I, ст. 176) подає козаків на 60.000. Bellum Pol. Mosch., вже знаємо 40.000. Dyar. на однім місци, як вже наводилисьмо, подає їх по звісткам, які прийшли до польського табору на 60.000, а на другім місци, а було по борбі під Слободищами, на 20.000. Єрлїч (Latopisiec II, 60.000. Potrzeba z Szeremetem — 40.000.

[3]) Тих всїх, крім двох послїднїх осіб, вичисляє автор Bell. Pol. Mosch.. 37 і 41. Про Гр. Нехороцького довідуємо ся з сучасної ґазетки: Extract eines gewissen Schreibens von hoher Hand aus Krakau; Макаринського (чи може Махержинський), наводить в реляції Gazette de France з 1661 р. (Les Particularites de ce qui s' est passé en Pologne). Вони всї ще будуть на своїм місци згадані.

причин, одурювали лиш товпу, котра, як опісля зобачимо, була трохи противної думки. Та, що з того, хоч вони були дійсно инших поглядів, то все таки мусїли іти за загальною думкою черни. І таке саме діяло ся і там.

Коли козаки зі свого табора побачили надходяче польське військо, запанував в нім великий рух. Всї взялись пильно захищатись возами, галузем стятих дерев і горячо сипали окопи. Частина з них пішла боронити переходу через міст, а инші знов засїлись в огородах, пообсаджували там декотрі будівлї і переходи, аби звідти не пускати Поляків.[1])

Любомірский, прибувши около полудня зі своєю кавалєрією під Слободище, видав сейчас наказ Ґордонови і його драґонам, яких він мав під своєю рукою около 100, заняти і поправити попсований козаками міст, і тут о сей міст насамперід завязала ся борба. Одна партія драґонів, перестрілюючись з козаками на мостї, який був до 300 кроків довгий, випирала їх звідти і не давала його розбирати, а друга частина, знайшовши пригідне місце, підослоною вистрілів пробувала по обох боках моста перейти в брід забагнену річку. Козаки спочатку держались уперто, коли же Татари десь повисше перейшли і загрожували їм з другої сторони з боку, подались вони взад і утїкли до поблизької, деревляної церкви. Там, замкнувшись, стріляли через вікна і пороблені в стїнах діри і наносили штурмуючим Татарам значні шкоди, хоч сї заслонювались дошками. Татари, озлоблені неудачою і численними стратами, принесли вязки соломи та підпалили церков. І одні з козаків там згоріли, а решта, то перебились через Татар, то полягли від їх рук.

На тім скінчив ся на разї весь здобуток Татарви і польських драґонів. Ґордон, перейшовши міст а опісля руїни міста, станув при старім окопі, що тягнув ся за місточком і там очікував на инших своїх. При сїй першій стрічі, по словам повисше згаданого очевидця, було убитих на мостї 40 козаків, а всї були на пів нагі; з драґонів мав впасти лиш 1, а 6 було ранених. Про страти при церкві не згадує.[2])

Вечером, на дві години перед заходом сонця, як прибула піхота і артилєрія, тодї Любомірский уставив все своє військо в боєвий порядок. Одначе розпочинати зі своїм небезпечним противником він не думав задля пізної пори і незнаня терену, а передовсїм задля трудного переходу через ріку. Постановив

[1]) Bell. Pol. Mosch., ст. 33. [2]) Gordon, I, ст. 231.

відложати штурм до козацького табору на другий день. Але знов військо і инша старшина на се не годила ся. Виділи вони в козацькім таборі около сипаня валів переполох і крутанину і для того не хотіли через свою проволоку дати козакам часу до цілковитого укріпленя, а що важнійше, не хотіли через зволїкане козаків ободряти і скріпляти на дусї. Все військо рвалось до бою і хотіло нинї попробувати щастя і пропустити до табора штурм.

Щоби козаки не перешкодили в переходї через ріку, треба було конечно зігнати їх з поблизьких огородів і видерти їм декотрі будівлї, які вони опанували. Хотів се учинити Замойский, але вистерігаючи ся нещастя, яке-б могло йому приключити ся, польний гетьман на се не позволив, а вислав до городів хоругву Собєского під проводом Бідзїньского, а до другої партії козаків в містї, вислав кілька хоругов своїх і свого брата Александра під проводом Вільчковского і Вижицкого. Сї вивязали ся зі свого завданя добре — виперли козаків, хоч і не без страт зі своєї сторони. Під їх ослоною перейшло польське військо без перешкоди ріку і ставувши на другім березї спинили ся на рівнинї і упорядковались: центр заняла піхота і драґони під проводом Целярія, Немирича і Бокума, а по обох крилах станула кавалєрія. Ян Собєский і Ян Замойский мали доводити лївим крилом, барон де Едт правим; Іван Виговський мав спомагати. Для коротшої дороги треба було ще поконати одну невигоду, а власне треба було переходити через згарища частини Слободищ, а такий марш для кавалєрії був доволї трудний, бо в дорозї спиняли свободу рухів ріжні провали, плоти, ями і пивницї, що раз в раз западали ся під ногами. Але вкінцї, по більших трудах, вийшли з міста і опинились за містом перед брамою, широкою 30—40 кроків, що була щербою в валах, замикаючих Свободище. Сюди направили козаки всї свої армати. І Поляки, хоч як старались через сю браму скоро і рідкими рядами перейти, потерпіли від козацьких куль досить значні шкоди. За окопами розстроєне військо знов упорядкувалось і пішло перед козацький табор на малий вистріл з самопала. Сам гетьман з адютантами зістав ся при окопах. Козаки стріляли до поступаючої передом піхоти і польських драґонів зі своїх самопалів і декого убивали. Аж доперва, як сї заслонившись якимсь валом і від себе дали сальву, лишили козаки передові шанцї і подались трохи дальше назад. Тодї Поляки поступили знов близше на яких 30—40

кроків, і заслонившись стятими козаками купами дерев і галузем, стали стріляли до козацького табора. Козаки не виглядали вже більше ізза валів, стріляли лиш з табору, а кулї їх, спадаючи з гори, заподїювали незначні шкоди — тілько ранили. Коли наостаток наближила ся решта війська, дано приказ до штурму. Як можна судити з опису Ґордона, драґони його перші вдерли ся до табору. Запримітивши, що якась частина табору на яких 30—40 кроків була заложена тільки возами і слабо боронена, казав 4 компаніям драґонів туди вдарити. Козаки тут не робили їм великого опору і драґони без більшої трудности розсунули вози і отворили дорогу для себе і для других. Та одначе сей скорий успіх не послужив їм на добре: місто бити ся, вони кинули ся рабувати вози і лиш причинили ся до більшого замішаня і спиняли свободу рухів.

Далеко труднїйше приходилось перервати вози гузарам на обох крилах: козаки видко звернули сюди більшу увагу і добре обороняли ся косами, сокирами, оглоблями і творили значні страти, то жовнїрам, то коням, то проколюючи їх, то утинаючи їм ноги. Але на кінець і ту перервали гузари в поодиноких місцях табор і вдерлись до середини. Між козаками в передових рядах запанував рострій і переполох і всьо, що було з переду, пустилось в утечу. Ян Замойский зі своїми хоругвами і зі своїм поручником Сильницким, а із під хоругви Любомірского Вільчковский, дійшли були навіть до середини козацького табору і були вже близько самого намету Хмельницького, а ґенерал-майор Целярій і Стеф. Немирич опанували часть козацької артилерії і звернули пушки на утїкаючих. Полковники старались заохотити втікаючих, ободрювали їх, але сенїчо не помагало. В козацькім таборі бракло доброго проводу, а сам гетьман місто розпоряджувати, був в безрадности, молив ся і робив обіти вступити назад до монастиря, скоро тілько видобуде ся з сього нещастя. Лісницький і другі полковники мали йому за сей нелад робити гіркі докори, та що з того, коли гетьман, що по раз перший в житю був в більше кровавім бою, не міг рішити ся на нїщо. Але старі полковники, сподвижники славного Богдана, виправлені в военній штуцї, заохочуючи один другого, ужили всїх сил і поставили сильний опір: по обох сторонах били ся з великою завзятостю і жорстокостю, аж вкінцї справа взяла инший оборот і побіда перехилила ся на сторону козаків.

Не мало до сього причинили ся і самі Татари: саме тоді,

як Поляки припускали штурм, вони находили ся по заду козацького табору в лїсї, і доперва, коли завважали утїкаючу до лїса частину козаків, взялись її переймати і вдарили на ню так сильно з фронту, що сї були змушені назад завернути ся і, як каже Ґордон, hostibus fugientibus aureum pontem construerunt. Взяті на два огнї, коли не було иншого виходу, як: або смерть, або житє, здобуте хоробростю, відзискали притомність духа і завернувшись, ударили всею силою на Поляків, з котрих одна часть била ся, а друга була занята пльондрованем возів. Насамперед прийшли козаки до утраченої позиції на лївім крилї. Споможені з заду, виперли вони там зовсїм Поляків. І так, як висловлюєть ся автор реляції Bell. Pol. Mosch., змінив ся вид: „ті, що вже були майже побідниками, небавом зістають поконані, а ті, котрі мали бути жертвою польського і татарського оружя, прийшли в стан слушної оборони". Богато страт мали Поляки потерпіти при сїм відвороті, а найбільше потерпіли хоругва самого Любомірского під кермою львівського хорунжого Андрія Сокольницкого і начального керманича барона де Єдта. Сей Сокольницкий, маючи наказ ударити на козаків з тилу, вже був обійшов табор і починав вдирати ся до нього, як козаки, вибиваючи проче польське військо, сильним напором вибили також і його, і що більше, загнали сих кілька скадронів в багнистий провал, звідки годї було видобути ся: з одного боку простягались мочари, з другого тягнув ся козацький табор, звідки переслїдовали козаки, а з переду заняли горб Волохи. Пробувала вправдї польська кіннота сей горб здобути, але задля упертости противників всї зусиля пішли надармо. Прийшлось більшій части по утратї коний і самій полягчи, а утїк лиш дехто — і то пішки.

Згинув тут від козацької коси, саме тодї, як намірив ся стрілити на полковника Зеленьского — барон де Едт, згинув тут ротмистр Таляв і впало богато иншої старшини. Ротмистр Маутнер, оберпіт Фелькерзон, майор Клєбек, Ельцберґ, ротмистр Деброн і инші віднесли тяжкі рани. Сокольницкий побитий кіями ледви утїк.

На лївім крилї, де доводив Ян Собєский і Ян Замойский, борба скінчила ся дещо пізнїйше. Хоч тут терен був догіднїйший, а жовнїри били ся з неменшою відвагою і навіть сам Собєский наражав нераз своє житє, одначе нїчого путнього не вдїяли. Страт було богато, а вкінцї мусїли такі піти за правим крилом. В боротьбі згинув: ротмистр з хоругви Вишне-

вецького Стефан Лінєвский, оберст Патрик Ґордон (не автор дневника — а инший, може якийсь його свояк); ротмистр Ґралєвский і Константин Виговський були постріляні.

По короткім відпочинку Поляки в віддали яких 40 кроків від табору зібрались знов і по приказу гетьманськім по раз другий приступили до штурму, але вже їм тим разом так не повелось, як за першим. Заледви вступили на окопи, як переважаюча сила козаків відбила їх цілковито. Пробували і по раз третий робити приступ; та козацьке військо стояло нерухомо і привитало Поляків градом куль і каміня.[1])

Наступила вкінці темна ніч і ся перервала три годинну криваву стрічу обох військ. Польське і татарське військо повернуло аж за переправу і заночувало на отвертім поли, без їди, води і огня в віддаленю доброї милї від табора. Козаки вели дальше енерґічну роботу около укріпленя свого табору.

Страти обох військ були на рівні по обох сторонах. Як подає Іордон, було около 300 убитих, а ранених яких понад 600 („добре два рази тілько було"). Декотрі жерела рахують страти на тисячі, — держу ся найправдоподібнїйшого числа.[2])

Як там воно не було, чи верхом були одні, чи другі, в кождім разї ся битва крім дітких страт, переваги Полякам ніякої не дала; противно показали козаки вповнї свою чисельну, а через то фактичну висшість. Дивною річю хиба може нам видавати ся, що майже ніяка реляція не згадує нам про

---

[1]) Найбільше детальний опис, хоч в дечім незрозумілий, дає Патрик Ґордон (Tagebuch, ст. 231—236). Особливо дуже докладно описані акції, де він сам брав личну участь. Опісля заслугує на увагу вичерпуючо оброблена реляція автора Bell. Pol. Mosch., ст. 32—36. Вкінци, хоч коротко, але живо і вірно зобразив автор епопеї Potrzeba z Szerem., ст. 45—49 і Kochowski, An. Pol. Clim., II, ст. 274—278.

[2]) Gordon, ст. 236. Що до страт, то всїляко подають. Найсолїднїйший в такім рахунку Ґордон каже: „An Todten hatten sie diesen Tag gegen 300 Mann und an Verwundeten wohl zwei Mal so viel verloren. Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco рахує польських страт на 100, а козаків на кілька тисяч. Potrzeba z Szer., ст. 47. „На самих валах упало кілька сот козаків". Dyar. w. z Szer. не вичисляє, а говорить загально, що вражались не без власної шкоди і одні і другі; упавших старшин з під хоругов Любомірских подає 7. Рук. бібл. Ягайл., ч. 5: De die 23 oct. 1660 твердить, що в Польщі ходили вістки, що згинув навіть Собеский. „Ale cruenta penes nos victoria. Bo zginęło naszych kilka tysięcy. Zginął Pan Chorąży koronny Jan Sobieski, Baron de Oedt. Ale te nowiny nie są mylne, bo do J. M. Pana Koniuszego przyszli". Rosnyki die 27 octobris.

участь Татар. Оден Іордон, що правда, оповідає, як висше було згадано, про нагінку і завернене утікаючих, одначе поза се не находимо ніде справозданя з їх діяльности. Можливо, що невідповідний терен не давав їм можности розвинути ся і взяти участь в штурмі, можливо, що не хотіли віддати Полякам до рук нараз двох побід над обома противниками. Вони знали, що сьогобічна старшина більше симпатизує з Польщею, як з Москвою, тай були не від того, аби мирним способом погодити їх з Польщею і звернути Україну против Москви. Сам Хмельницький при заключуваню договору в польскім таборі і козаки при початкових пертрактаціях висказувались ясно, що вони не хотіли ворогувати з Поляками, а прибули радше розєднати Тим. Цицюру з Шереметєвим, а потім, як можна найскорше, погодити ся з Поляками. Правда, що се могло робити ся більше під впливом потреби, або могло виглядати на комплемент, чи може вкінці на делікатну оборону, але по всїй правдоподібности, пробивала ся в їх словах і реальна правда. Утвердимо ся в сїм здогаді, коли пізнаємо настрій козацтва по сїй пригоді.

Ніде правди дїти, козаки хоч відбили польське військо від свого табора, то таки ся кровава і дітклива пригода не мало і їх занепокоїла. Дивно їм було, як Поляки могли держати в облозї видисциплїноване військо Шереметєва, а заразом де могли зробити диверзію. Здогадували ся з сього, що Поляки мають численну армію.[1]) Для застанови над дальшим пляном скликала старшина сеї ночи военну раду: треба було рішити ся, чи мають ввійти в порозуміне з Поляками, чи мають іти Шереметєву з відсїчю. І вся старшина на сїй радї представила ся явними приклонниками угоди з Поляками; Хмельницький же не зміг на нїщо рішити ся, він вагав ся, — і одного і другого, здаєть ся, бояв ся. Найбільше напирав на гетьмана і гіркі закиди робив йому задля нерішучости Гр. Лїсницький, його головний дорадник. Та молодий гетьман так само поводив ся на раді, як поводив ся недавно підчас бою: то відрікав ся гетьманської булави, то обіцював вступити до монастиря, коли тілько вийде цїло, бо, як говорив, не хоче терпіти за се, що другі наброїли. Що під тими закидами треба розуміти — не знати. Досить, гетьман не схиляв ся на жадну сторону, а тримав ся мабуть золотої середини, хотїв перехи-

[1]) Gordon, ст. 237.

лити ся на сю сторону, котра буде сильнійша. Се проґрама тодішньої козаччини! Полковник Лісницький, головний речник згоди, говорив таки без ніяких гречностий: „Відложи на пізнійше свою оборону, а тепер подбай, щоб ми вийшли ціло; покористай з добродійств ночи і подай якісь способи, коли перше погордив іти мирною дорогою; коли допровадив нас до нещастя, то годі відрікати ся його обітами“.[1]) Такими або тим подібними, терпкими арґументами доказував Хмельницькому в його ваганю і Тим. Носач і решта старшини.[2]) Инші знову робили міну, що хоч спочувають Москві, та одначе обставини змушують їх відречи ся Москви. Мотивували се хитро, що коли не переможуть Поляків і поляжуть головами, то з сього Москва не буде мати ніякого хісна, а коли же збережуть себе ціло, то придадуть ся ще Москві.[3]) Груша і Павло Тетера таки не скривались навіть з тим, що волять слабшу Польщу, як рабську Москву, волять супокій і послух, як воєнні невигоди.[4])

Не улягає найменшому сумнівови, що вся старшина була зичливо настроєна для угоди. Немало причинив ся до позисканя декого і батько Івана Виговського своїми листами до козацького гетьмана. Він то заклинав його іменем опікунських прав, наданих небіщиком його батьком та іменем свого авторитету взивав відступити від Москви, яка накоїла Україні тільки лиха, а радив прихилитись до згоди з Польщею. Шереметєв, як писав, здоптаний, він гасне, як лямпа без оливи; ґніт в ній радше чадить, як гріє. Козакам більше можна сподівати ся від польської нації, як від московського варварства. Радив проте йому, аби чим скорше приступав до порозуміня, бо потім може весь тягар спасти на його відвічальність.[5]) Теплі слова старенького батька, замученого Москвою Данила, гетьманського шваґра, сильно підбивали Юрія, та опір черни брав верх. Не залишила вона своєї опозиції і тепер, не зважаючи, що в битві вона найбільше потерпіла. Ґордон твердить отверто, що погляди старшини були гадкою меншости: чернь не хотіла нічого чути про якусь угоду з Поляками і перекричала старшину. Під терором черни урадила рада вислати до ханського заступника Нурадіна з ли-

[1]) Kochowski, Ann. Pol. Clim., ст. 278. [2]) Gordon, ст. 237.
[3]) Kochowski, Ann. Pol. Clim., ст. 278.
[4]) Bell. Pol. Mosch., ст. 37.
[5]) Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 374. (Swirski Mikołaj, Relatio historica belli).

стой і з грішми посольство. Часть з сього мали зложити самі, а решту суми мали обіцяти від царя, і за се повинні були Татари покинути Поляків і вернути ся домів.[1]) Одначе посєпільство наївно дивило ся на татарську політику. Здасть ся, Нурадін не мав повновласти на задурене себе такими презентами, і сей намір їм не вдав ся, тим разом Султан був далекий, щоби помирити ся і допустити їх до полуки з Москвою, своїм найбільшим історичним ворогом. Лист сей козаків прислав султан Любомірскому, а Хмельницькому відіслав відмовну відповідь.[2]) За прихильність обдарував маршалок Татарина щедро золотом і срібною посудиною.[3]) Справи козацькі стояли зовсім нерішені; переговори з султаном не довели до ніякого результату. Обі сторони поклали осуд свого щастя ще раз до рішеня подіям слідуючого дня.

Дня 8 жовтня рано, Поляки дістали зі свого табора припаси, і покріпившись тай відіславши ранених до табору, рушили знов під Слободище на вчерашне побоєвище.[4]) Не знати, чи тим разом ішли спробувати знов непевного щастя, чи може більше ішли по се, щоби настрашити підозрілого противника. Та одначе до нічого поважнійшого сьогодня не доведено. Тимчасом Любомірский одержав в дорозї два листи від головного гетьмана Потоцкого з просьбою, чи може з наказом, щоби як найскорше вертав під Чуднів для здержаня Шереметєва, який раз враз виконував надлюдські зусиля і останнїх сил добував, аби пробити ся крізь польське військо. Для того то польний гетьман здержав ся сейчас від дальшого підприняти і до Пяток вислав драґонів поробити всякі можливі перешкоди, чи то усипати шанцї, чи що инше зробити, щоби бодай ще там задержати Шереметєва.[5]) Сам позістав під Слободищем тільки до полудня, по полудни удав ся з частиною війська під Чуднів.

Для стереженя і нагляду над козаками полишив ся султан зі всею ордою, а по при нього зістав ся по розказї гетьмана і дехто зі знатнїйшої старшини. Мали вони в данім случаю з одної сторони вести з Хмельницьким переговори, а з другої сторони мали пильно наглядати над татарським проводиром, щоби він припадком не дав ся перехилити на противну сторону.[6]) Івану Груші і Павлу Тетері, яких уважано за своїх прихильників, а які вже увійшли давнїйше в порозумінє, по-

[1]) Gordon, ст. 217; Potrzeba z Szeremetem, ст. 49.
[2]) Ibidem. [3]) Potrzeba z Szerem. i Ciec., ст. 49.
[4]) Gordon, ст. в. вг. [5]) Ibidem, ст. 238. [6]) Ibidem.

кладено на сумлінє не тільки склонити до згоди Хмельницького і його дорадників, але вони мали перевести нове польсько-українське порозумінє. Коли би їм се не повелось і козаки погордили предложеними обіцянками, були зобовязані бодай припізнювати сходини обох союзників.[1]) А знов для усуненя якого небудь порозуміня і для спиненя всякої кореспонденції, наказано Татарам як найострійше оточити козаків зі всїх сторін і пильно наглядати над їх рухами.[2]) Та й після того всього, як судить автор італійської реляції, могли були козаки і тепер перебити ся і піти Шереметеви в відсїч. Польська армія була тодї так знеможена, що не була-б в силї їм жадним способом перешкодити.[3]) Здаєть ся, старшина встигла якось чернь утихомирити і прихилити до своїх цїлий. По реляціям Ґордона, козаки по відмовній відповіди і по грозьбах султана, з початку не знали, що мають дїяти, вкінцї признали за найгарнїйше позістати на тім самім місци, а труди і небезпечність злуки позіставити самому Шереметеви. Як видимо, надїя на поміч була дуже підозрілої вартости. Автор римської реляції, записуючи події по дням, під днем 7/XI, себто в часї, коли Любомірский виправляв ся під Слободище, підносить виразно, що „козацькі полонники говорили згідно о намірі Хмельницького, що ішов він не так бити ся, як трактувати про згоду. Нинїшний день покаже їх властивий намір".[4]) Треба знати, що се було ще перед стрічою Любомірского!

Шереметєв покидає Чуднів.

Як висше було сказано, під Чудновом зістав ся там з більшою частю польського і татарського війська коронний гетьман Ст. Потоцкий. Його завданєм було задержати московське військо в окопах і не допускати Москалїв до виходу. Московсько-козацьке військо знало добре про неприсутність пільного гетьмана і його діверзію против козаків; треба було лише використати се до своїх цїлий, а особливо якось перебити ся тепер. Кілька разів виходили Москалї зі свого табора і били ся з бравурою з польським військом, але Потоцкий відбивав удачно всї

[1]) Bell. Pol. Mosch., ст. 37. [2]) Ibidem.

[3]) Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco каже, що Хмельницький міг прийти в поміч оборонною рукою, бо польське військо було страшно знеможене. [4]) Foglio d' avisi... Майже такий самий погляд висловлює кореспондент Gazette de France під днем 7 Новембра.

екскурзії і заганяв їх назад за окопи.[1]) Над вечером, коли вчули під Слободищем греміт гармат, се ще більше піднесло радість обложених: були сьвято переконані, що Хмельницький вже перебиває ся і що вже наближає ся до них.[2]) Оба війська стояли весь день під оружем, а Потоцкий для більшої певности посилав султанського сина з Татарами і кілька польських хоругов в ліс на заставу, щоби в разї лихого случаю бодай в лїсї Москву перейняли. В ночи сього дня пішли всї на заставу.[3])

Та одначе Хмельницький не з'являв ся. На другий день, себто 8 жовтня став московський гетьман догадувати ся якогось нещасливого випадку для козацької армії і рішив ся конечно перебити ся через польське військо. Автор діарія, як і Даровский визначують на сей день дуже кроваву боротьбу обох військ. Подають вони зовсїм згідно, що Шереметев користаючи з неприсутности Любомірского, в полудне виступив з окопів на дорогу до Пяток. Вже минав укріпленя польського табора і наближав ся до лїса, коли тимчасом іззa лїса перейняла йому дорогу татарська орда і Поляки, вислані єще вчера Потоцким на засїдки. Захоплений з двох боків, з фронту і з правого боку мусїв Шереметев сточити кровавий бій. Одні старались уйти, а другі не пускати. Спочатку не рішала ся побіда нї на одну, нї на другу сторону. Вкінцї, коли на полю битви явив ся ґенерал артилерії Вольф і розпочав страшну стрільбу на московське військо, привів його в безлад і змусив завернути ся назад. Від голосного відгомону гремучих армат дрожали лїси, каже сучасник. Самі Татари мали положити на місци понад 1.000 трупа, не вчисляючи погибших від гармат і погибших з рук Поляків.[4])

Вечером сього дня повернув під Чуднів зі своєю дивізією в добрім боєвім порядку Любомірский, а щоби неприятеля переконати про його даремні проби і вичікуваня, казав при своїм повороті кільком хоругвам ударити на Шереметева. Се мало бути неначе б доказом щасливого результату з його експедиції.[5]) Вже передше чорні сумнїви нїчого доброго не ворожили Шереметеву, нинїшний факт утвердив його в тім здогадї, утвердив наглядно, що вчерашний день не перехилив щастя в його сторону.

---

[1]) Bell. Pol. Mosch., ст. 36. [2]) Ibidem.

[3]) Dyar. w. z Szer., ст. 156.

[4]) Ibidem; Барсуковъ, Родъ Шер., т. V, ст. 376—377 (Darowski, Comp.). [5]) Bell. Pol. Mosch., ст. 37—38.

Потім кілька днів Шереметєв не виходив з табору, замкнув ся за окопи і вичікував, що дальше буде. На більші труди годї було вже здобутись. Свирский такими примітивними словами малює положенє моск. війська: „Ворог в розпуцї сидить в своїм берлозї і як ранений медвідь зализує свої рани. При тім всїм і сей день і в слїдуючий, з обох сторін йшла сильна перестрілка“.[1])

Але експедиція під Слободище ще зовсїм не поправила польського положеня. Та сама ситуація, що була передше, позістала на дальше. Шереметєва, не зломаного цїлком, треба було облягати дальше, і дальше треба було побоювати ся козаків, які могли в кождій хвилї перебити ся і подати відсїч. Дотеперішні труди довгої облоги, як видимо, не давали нїякого результату, хиба що притуплювали енерґію війська і ослаблювали його на дальші непредвиджені випадки. Треба було конче повести дїло инакше, треба було осягнути инший, певнїйший результат. І так чинило ся. Від слободищанської стрічі обі сторони — і Москва і Поляки занедбують боротьбу, а всю запопадливість звертають для позисканя для себе нового союзника, позістаючого до тепер в невиразній резерві, союзника, що так знаменито грав ролю невтральної сторони. Обі воюючі сторони старають ся іно всїми силами позискати козацького гетьмана. Тільки його злука з котрою небудь стороною могла рішити успішно покінченє цїлої сеї трудної кампанїї. І длятого весь дальший час заповнює кореспонденція обох сторін. Та справа ся, хоч може річ більшої цїкавости, та на жаль для її освітленя маємо дорівочні, короткі і в дечім неясні звістки. Не одного іно Хмельницького благав Шереметєв: московський воєвода, потопаючи, звернув ся в своїй бідї по поміч звідки інде, а особливо удав ся до своїх московських ґарнїзонів на Українї, а передовсїм до свого заступника в Київі князя Юрія Борятинського. Вже від давна слав в сей бік свої інформацїї нещасний воєвода і взивав його до відсїчи. Через лїси і недостережені місця продирались почтилїони і доносили до Київа про все. Кілька листів Шереметєва до Борятінского і кілька реляцій сього останнього до царя дають нам понятє про сї його забіги. Одну і ту саму сумну пісню і чути у всїх благальних депешах: молить о скору поміч, бо без відсїчи нїяким способом через Ляхів і Татар пройти. Очевидно, князь зі своєї сторони робив, що міг і пода-

[1]) Барсуковъ, ст. 387 (Świrski, Relatio hist. belli Szerem.).

вані звістки передавав він до Москви і вичікував звідти розказу. Без царського наказу іти з помочю він не міг, тай не було і з ким іти. „Без твого, великого царя указу, пише він до царя, іти на поміч до боярина Василя Бор. Шереметєва не смію і без помічних людий іти не з ким. Твоїх, великого царя, ратних людий, не много зіставив В. Бор. Шереметєв. З нами ратних людий і кінних инших 4.288 чоловіків, а дворян з ріжних городів, які не пішли з боярином Василем Бор. Шереметєвим з 300 л., а полковник Давид Фандернизен має начальних людий і райтар 1.000 люда. І ми писали по нинїшним звісткам в Переяслав, в Ніжин і в Чернигів по ратні люди, щоби їх присилали до Київа в похід, бо з малим числом іти до боярина Василя Бор. Шереметєва нема по що. А в Переяславі в Ніжині і в Чернигові можна обійтись і без невеликого ґарнізону".[1]) На кінець князь Борятиньский рішив ся виступити з Київа в окружні міста (близше до Чуднова) і там хотів дожидати царського указу. Але се було вимірено більше для успокоєня Українців. Хотів піднести у них духа, а ще більше боявся Борятінский бунту і погрому Москалїв. „А роблю я так на се, говорить дальше, щоби в черкаських городах не було якої злої думки і щоби надїяли ся на мене, знаючи, що я близько. Зо мною ратних людий 3.000, а більше годї де взяти.., а як з Переяслава, Ніжина і Чернигова до мене вишлють людий, то я буду промишляти, як би піти до Шереметєва і йому помогчи".[2])

І справдї по висилцї висше наведеної реляцїї до Москви, одержав князь Борятінский царський указ поспішати на відсїч. Указ сей носить дату 26/9 старого стиля, себто 6/10 і був писаний як раз в передодень слободищанської пригоди. В нїм наказуєть ся князеви позбирати розсїяні сили і спішити до Київа. „Як до тебе ся наша царська грамота прийде, то ти возьми з собою: полковника Фандернисена з полком, возьми дворян Брянчан і Мещерян і з Київа ратних людий кілько відповідно; з Переяслава поклич голову московських стрільцїв Теодора Александрова з полковником Ефимом Франсбековом; з Ніжина нехай йде голова московських стрільцїв Алек. Мещерінов і городовий Борис Глєбов з приказом; з Чернигова возьми Александра Подтопкіна з приказом і решту черкаських полків.

[1]) Барсуковъ, Родъ Шер., т. V, ст. 378—379 (пор. жерела Карпова).

[2]) Ibidem, ст. 380 (пор. жерела Карпова).

І як по сьому нашому приказу зібереш всїх піших і кінних людий, йди безпечними дорогами і кріпким табором в поміч Василеви Бор. Шереметеву". Аби і нове військо не впало жертвою необережности, наказувало ся князеви насамперід розвідувати ся, де стоїть московське військо і що воно робить; наказувано також вивідати ся докладно про Юр. Хмельницького і старати ся з ним получити ся, а коли-б се сталось, повинен в час повідомити Шереметєва, а потім піти йому на відсїч. На випадок, як би не удалось зібрати більшого числа війська, Бор. повинен був вивідати, які дороги позанимали Татари і старати ся їх очистити і над Татарами промишляти та вкінци зі своїми получити ся". На його місце наказувало ся полишити в Київі стольника Івана Чаадаєва, і він мав уважати, щоби ворожі люди якого лиха не заподіяли. Для стереженя України наказано Гр. Григ. Ромодановскому вислати з Білгорода до Переяслава князя Бориса Мишецкого.

Як можемо вносити з тої повільної процедури з такого посереднього діланя, годї було сподївати ся якоїсь скорої запомоги, яка була потрібна. Ґарнїзони по містах були незначні, порозкидані, а що найважнїйше потрібно було часу, заки їх постягалось, і то, розуміеть ся, аж за указом з Москви.

Далеко більшу користь могла подати поміч Хмельницького. Сей, не тільки що був вже близько, але також мав достатне число і міг силою перебити ся. Хоч його повільність і неріашучість будила в моск. гетьманї від давна вже підозріне і було повна причина так думати, то Шереметєв мимо того не занедбав прихилити його на свою сторону і навязав з ним через ріжних посередників живу кореспонденцію. Видавало ся, що діло піде добре. Дня 9 жовтня прибув до моск. табору козак Мартин Чоботенко з листом від Юр. Хмельницького і звіщав, що „Поляки і Татари на нього, гетьмана, приходили і до його табору робили приступити д. 27/9 (7/10), но милостю Божою і щастєм великого царя, він, гетьман, Поляків і Татар побив і відогнав від свого табору". Через тих самих післанців просить дальше Хмельницький, неначе-б іронїчно, відписати о сїм до царя, „щоби царське величество пожаловав його гетьмана і велїв в черкаські городи йому, гетьману, в поміч іти з Білгорода князю Гр. Григ. Ромодановскому з ратними людьми"[2]).

[1]) Ibidem, ст. 381—383.
[2]) Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 374—375 (пор. жерела Карпова).

Шереметев, здаєсь, повірив йому і на другий день, відписуючи до царя, в рапорті писав: „А як ми з гетьманом Юр. Хмельницьким зійдемо ся, і коли за Божою милостию над польськими гетьманами і Татарами будемо промисляти, о тім тобі, великому царю відпишемо"[1]). То само писав козацький гетьман і до Москви до царя, та тільки прикре положене московсько-козацького війська і вчерашню свою пригоду під Слободищами змалював траґічнійше. „25 (5/10) — як писав — неприятель з войсками своими, чужоземскими и татарскими многими, наступивши на насъ, неисказанною всѣмъ усилиемъ потребу чынили, и любо потѣхи не отнесли, за щастем вашого ц. вел. на пляцу утративши своего немало люду, однакъже намъ зыйтися з боярыномъ и воеводою Василиемъ Борисовичомъ Шереметевымъ не допустили и недопускають, множство орды и ляховъ межы нами в поляхъ засадивши". Просить проте прислати князя Гр. Гр. Ромодановского, „поневажь самъ король польский учинивши покой зо всѣми посторонными и посполитее при собѣ зобравшы рушене, такъ же ханъ крымский з ордами, як маемъ з языковъ вѣсти, спішно ку Украйне тягнеть и листы свои посилаетъ впередъ прелесные, которые подаемъ вашему ц. в. через пословъ нашыхъ Мих. Суличича и черезъ Нестора Кононовича и Гр. Дорошенка"[2]).

Справді дивним видаєть ся, чому гетьман і старшина грала таку комедію. Бо ледви, чи такі звістки могли мати козаки. Скорше, здаєть ся, хотіло ся старшині з одної сторони заховати вигляди льояльности супротив царя і черни, а з другої сторони треба було проволікати час.

За посередника до дальшої кореспонденції зі своєї сторони уживав моск. гетьман якогось чуднівського міщанина Мороза[3]). А що був він добре обізнаний з місцевостями, потрафив два рази через ліси, чи може навіть таки через середину табора продерти ся до козаків і, як знов твердив Цицюрин дезертир з дня 13/10, через нього навіть визначено в Пятках місце сходин обох військ[4]).

Крім Мороза підкупив собі Шереметев до своєї цїли двох калмиків, але одного з них переловили з листами Татари і по

[1]) Памятники изд. врем. ком. т. III. ст. 434–435. Лист Юр. Хмельницького до царя. Із табора під Слободищем 1660 р. 30 сентебра.
[2]) Барсуковъ. Родъ Шерем., ст. 375 (пор. жерела Карпова).
[3]) Dyar. w. z Szer., cr. 157; Bell. Pol. Mosch., ст. 28.
[4]) Dyar. w. z Szer, ст. 157.

засудї повісили, про другого нічого певного не можна сказати [1]).

Як там воно не було — в кождім разї удало ся якось порозумітись і здавалось, що може піде і дальше все гаразд. Треба було лиш силою перебити ся через неприятеля, а тодї могли би річи инакше випасти. В тім лежало ціле щастє, та на жаль се було для обложених майже неможливим бажанєм.

Далеко більші успіхи в порозуміняи з козаками — як можна судити — осягали Поляки.

Костомарів йдучи за Коховским [2]) визначує десь на день 8 жовтня козацьке посольство: Дорошенка і ще двох козаків вислано до Любомирского. І справдї є повна рація повірити висше наведеному авторови. Здаєть ся, козаки рівночасно вислали листи до Шереметєва і то післали до нього Чоботенка (а не Мороза по думцї Костомарова), і рівночасно вислали посольство з Дорошенком на чолї до Любомірского, з котрим вчера били ся.

Зі слів Коховского виходить, неначе-б козаки самі хотїли помирити ся з Поляками, а свій похід під Слободище оправдували наміром відлучити Цицюру від Москалїв і прихилити його до Поляків. Що більше, робив Дорошенко Любомірскому закид за вчерашний напад і на ту тему розвязала ся горяча перепалка по обох сторонах: Любомірский лютив ся і докоряв козакам за їхнї здради і робив міну побідника, що зовсїм не хоче єднати ся. Рівнож і Дорошенко позволив собі на острійші уваги і відгрожував ся, що коли Поляки з ними не погодять ся — „то правда за ними, є в них шаблї і самопали, і може вибухнути такий огонь, від котрого можуть стемнїти і розвіяти ся з димом всї надїї на побіду“. Доперва султан, прийшовши до них яко посередник, помирив обі сторони, заручив за вірність козаків та обіцяв ся сам пімстити ся на козаках, якби вони зломали новоуложений мир. „Я ручу ся за козаків — говорив: вони не будуть ворохобити ся, а будуть покірними Річи посполитій“. Потім взявши шаблю промовив до Дорошенка: „Сею шаблею наш хан пімстить ся, коли не будете вірними і послушними королеви“. Сурмачі вдарили і оголошено перемирє, а козаки мали вислати до Потоцкого посольство.

Ся сцена, передана польським істориком в драматичнім жестї, а забарвлена символами заклять, не без арабескового ефек-

[1]) Bell. Pol. Mosch., ст. 28.

[2]) Kochowski, Ann. Pol. Clim. VI, ст. 479. Костомарів. Гетьманство Юр. Хмельницького,

ту, моглаб будити певні сумніви, тим більше, що всї ті події були писані трохи пізнійше, може таки і під впливом Дорошенкової здради; одначе, поминувши ту всю образовість, муспмо погодити ся з дїйсністю подібного настрою, яко чимсь реальним. Не від речи таки піднести, що сей інцідент стоїть в повній звязи з оповіданем автора „Bell. Pol. Mosch."[1]) При пертрактаціях Поляків з Дорошенком, Грушею і Тетерою, справдї приходило нераз до дуже дразливого тону виміни думок. А все ж таки острий тон і невідповідний виступ Любомірского, ледви чи міг достроювати ся до так прикрого положеня Поляків. Стоїть він трохи в суперечности до старань самих Поляків склонити козаків до згоди.

До чого се посольство довело, ми не знаємо. В диарію [2]) читаємо під днем 8 жовтня лиш коротку звістку, що „до польських гетьманів прийшли від Ю. Хмельницького листи", а Даровский під днем 9 жовтня говорить, що між козаками і польськими гетьманами почались під ослоною глубокої тайни переговори в справі підданства під польського короля [3]).

Тілько всього маємо про сї зносини; якихсь результатів поки що годї єще добачити. Але чому то все так діяло ся за ослоною секрету? Чи не тому, що сї порозуміня були виключним дїлом самої старшини, і що се діялось без відомости простого козацтва, яке до всього иншого тягнуло — а тільки не до поєднаня. Що якісь проби порозуміня були, се певне, але до дня 14 жовтня до дїйсного порозуміня не прийшло. Треба було доконечно ще більше зломати Шереметєва, а доперва аж такий успіх Поляків мігби зломати опозицію черни, тодї моглаб старшина мати вільнїйшу руку в переговорах. До тепер виграна не була цїлком в руках Поляків.

*
* *

В московськім таборі, як сього жадала умова з козаками, стали ладитись до нового походу — до місточка Пяток. Козацькі дезертири з дня 12 і 13 жовтня повідомляли Поляків про сей плян Шереметєва. Говорили вони, що всї Москалї хотять вимашерувати [4]), думають виходити з північної сторони, а не від

[1]) Bell. Pol. Mosch , ст. 27.
[2]) Dyar. w. z Szer., ст. 156.
[3]) Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 374 (Darowski.
[4]) Після Ґордона (Tagebuch, т. I, ст. 239) се вже звіщали дезертири дня 12 жовтня, по словам диарія (Dyar. w. z Szer., ст. 157) приніс сю вістку дезертир з 13 жовтня.

сходу і для легшого проходу готові полишити Полякам свою артилерію [1]). Як би Хмельницький не дав запомоги, мали пробивати ся дальше до Київа [2]). Від дня 13 жовтня з рана, аж до ранку наступного дня стояла вся дивізія Потоцкого в полях від Пяток на сторожі і ждали на вимарш Москалїв [3]), а Любомірский вислав 4 драґонські полки — заняти проходові місця і загородити дорогу ровами та валами [4]). Всї були переконані, що хочби Шереметєв і не мав надії на сполуку з козаками, то і без того мусів би змінити місце свого побуту, бо тут годї вже було дальше видержати. Автор реляції „Bell. Pol. Mosch.“ так малює положенє обложених: „По так довгім часї безнастанної тяжкої борби, терпів Шереметєв великі недостатки. В наслїдок постою на однім місци, кинув ся між жовнїрами, прорідженими вже так що до числа попередними кровавими борбами — голод і всякі пошести. А через голод і заразу став гинути товар, а сей, що лишив ся, був нечисленний і неспосібний до везеня тягарів [5]). Живности вже від давна почало неставати, а особливо хлїба було дуже мало і треба було за бохонець платити по два золоті [6]). Жовнїри в московськім таборі їли мясо упавших коний, що гинули сотками, а запах падлини забивав людий і побільшував між ними пошести [7]).

Не було иншої ради, як рішити ся на очайдушний крок. І дїйсно Шереметєв так учинив.

З дня 13 на 14 жовтня цїлу ніч панував в московськім таборі великий рух; всї готовили ся до останнього походу. Частину возів, котрі годї було забрати, казав воєвода попалити, казав також полишити знеможених людий і на пів живих жовнїрів, що не могли взяти участи в походї, а все решта мало на давний лад поступати в скованім в квадрат таборі, разом з воєнним знадібєм на возах [8]).

Дня 14 жовтня, перед самим розсьвітом, коли польський поручник Ґордон разом з 6 товаришами зі своєї хоругви виїхав на розвіди і наблизив ся до моск. табору, почув там великий

1) Gordon, ст. 289.
2) Gazette de France. De Dantzig, le 2 Nov. 1660.
3) Dyaryusz w. z Szer., ст. 157. 4) Gordon, ст. 239.
5) Bell. Pol Mosch., ст. 38.
6) Gazette de France. De Dantzig, le 5 Nov. 1660. Тут власне говорить ся: qu'un pain de 4 onces s'y vend deux essus, que, tous les jours, ils travailloyent à faire des poudres avec le salpestre.
7) Kochowski. An. Pol. Clim. II, ст. 480: Potrzeba z Szer.
8) Bell. Pol. Mosch., ст. 38.

шум і гамір. Та задля темноти ночи годї було розглянути, що там діє ся, не відомо було, чи Москалї направляють свої окопи, чи їх розкидають. За якийсь час, як вже розвиднїлось, поїхав Ґордон знов на розвідини. І тепер побачив, що валів вже нема, Москва зрівнала їх рівно з землею[1]). Зі східньої сторони, де були усипані сильні шанцї, а до того численним військом з дивізії Потоцкого стережені, Шереметєв бояв ся виходити. Мав плян вийти з північної сторони і для більшої безпечности постановив перебивати ся лїсами до місточка Троянова[2]), а звідти мабуть до Пяток. Можливо, що Шереметєв переконав ся вже про зраду Хмельницького. Як завважилисьмо висше, то Поляки і в тім йому поробили перешкоди: польські гетьмани довідавшись від дезертирів про напрям маршу, усипали з півночи шанцї і покопали рови, а тепер затопили ще до того всї дороги до Троянова, попериравши гати всяких застоїв і мочарів[3]). Треба було отже перебивати ся полями на Пятки, хоч се як було трудно і небезпечно.

Рано, як вже добре розвиднїло ся, вийшла Москва зі своїм табором і з великим скрепетом поступала против шанцїв, де стояла дивізія Потоцкого. Спереду і з лївого боку заслонював табор значний відділ кавалєрії по 1000 люда. Поступав він повільним кроком серед сильного арматнього огню, відбиваючи спереду полки князя Вишневецького і галицького каштелянича Потоцкого. Перед самими польськими редутами звернув ся весь табор на ліво, щоби їх уминути, а передерти ся північно-східньою стороною, де був вільний отвір. При тім переходї уривано Москву сильно з обох боків, бо в шанцях від лїса уставив Любомірский трохи свого війська, але по якімсь часї показало ся, що війско Потоцких і белзького воєводи не було в силї спинити моск. воєводу і само поносило від козацьких самопалів немалі страти. Доперва взяла борба тодї инший оборот, коли по якімсь часї прибув зі своєю дивізією Любомірский і ґенерал артилерії Вольф. Бо тодї приведено військо не тілько до порядку, але уставивши його в боєвий порядок, вдарено обома крилами на москов. табор зі всїх сторін. Шереметєв видержував спочатку штурми польських гузарів і град ядер, і торуючи гарматами дорогу, все посував ся вперед. Два рази припускали польські гузари під проводом Щасного Потоцкого свої

[1]) Gordon, ст. 239—240. [2]) Bell. Pol. Mosch., ст. 239.
[3]) Bell. Pol. Mosch., ст. 39.

страшні штурми і вдирались до табору, але оба рази їх відбито. Густо засївали обі сторони поля своїми трупами. Особливо вдавались Москві добре в знаки гузари з правого крила. Говорили Москалї, що перед гузарами не можна було кроку ступити, так треба було їх вистерігати ся. Чотири годин бороли ся без впину, а ще не було ніяких результатів. Неприятель уйшов $^1/_4$ милї. Очевидцї уважають сей день за найстрашнїйший в цїлій кампанїї, а старі польські жовнїри, учасники многих кровавих подій говорили, що в такім пекольнім огни вони ще нїколи не були: „Nigdy dżdżu gęstszego nikt nie obaczy — кличе автор диарія — jako ten, którymy w ten czas wycierpieli, skruszyć też kopij nie mogła ta chorągiew, jako tedy, kiedy nieprzyjaciela zwróciwszy, po trzech się na jednej zostawało kopii“.

З полудня коло 12 години, як Потоцкий припустив третїй штурм з правого боку, а орда метким бігом вдарила всею силою з фронту, удалось збити Москву з дороги і звернути на лїво в сторону лїса. Рівнож сильний був атак і на задню часть моск. табору, і частина козаків, score не можучи його знести, покинула табор а побігла гуртом до лїса, де заскочені Татарами стали отаборювати ся. За ними поспішив і весь московський табор і тут став в поблизу шукати місця і оборони. Станув на болотнистім місци недалеко лїса. Тут знова закипіла кровава битва, що й таки мало що не покінчила дїла: Татари з переду, а гузари з заду вдерлись в саму середину розбитого табору і розпочали різню. Були-б тепер без сумнїву — як запевнює автор диарія — знищили Москву зовсїм, колиб Татари сьому не пошкодили: допавшись до повозів Шереметєва, де находилось богато всякої добичи, стали за нею дерти ся і місто бити ся, вони між возами і на проходах товпились і спиняли рухи польського війська.

Сей нелад допоміг іно Шереметєви; він привів в порядок розбиті і проріджені ряди занепокоєного війська і всю свою силу поставив в порядку против гузарів, що вже зайшли були аж до його намету. І знов почалась на житє і смерть сїча, що тревала яких 4 годин: останнїми силами Москалї боронили свого житя, а Поляки знов хотїли за всяку цїну видерти трудну побіду. А що Москалям не ставало вже пороху, то за наказом свого гетьмана бились оглоблями топорами, взагалї чим хто міг. Московське військо захищало ся так справно і так сильно натирало на Поляків, що сї мусїли опорожнити їх табор і податись

взад[1]). На дворі вже була ніч[2]). „Ми мусіли відступити — каже Свирский — хоч з болем в серци, але не зі встидом, бо немало пролилисьмо московської крови, убивши хоробрійших з поміж них“[3]).

Москалї сойчас стали забезпечатись: обставляли себе возами, обкопувались фосами, сипали окопи, а як де, то заслонювались деревним гилем, а навіть і трупами[4]). Польська артилерія не застанавляла огню і на дальше і робила значні шкоди в московськім таборі; кілька сот людий хотїло піти в ростїч, але орда їх перейняла і мала всїх їх витяти[5]).

Майже все військо стояло цїлу ніч під оружем, а піхота і драґони копали від лїса шанцї, щоби тим способом неприятелеви унеможливити до лїса приступ по дрова[6]). Автор диарія оповідає, що від сього дня таки через цїлий тиждень все військо, мало що зміняючись, стояло під оружем на сторожі[7]). Так отже розпочала ся третя облога з ряду.

День сей своїми стратами без сумнїву перевисшає всї подібні йому попередні. Обі сторони не тільки засїяли густо цїлу дорогу, але богато ще страт доложили на новім місци. Так Поляки, як Москалї утратили з осібна що найменше понад $1\frac{1}{2}$ тисячи зі свого жовнїра, не рахуючи страт серед досить численної старшини[8]).

З польських офіцерів поляг ту: хоробрий староста, Дзялиньский, ґенерал Ґротгаус, майор Ельцберґ, ротмистр де Брон, поляг також, ротмистр Клопотовский і много инших з низшої шаржи; з поміж московської старшини забито якогось дяка (chanceleur), оберштa Каспра Ґандера, зловлено якогось

---

1) Опис сего походу зладив я на підставі отсих реляций: Dyar. w. z Szer., ст. 457—459; Gordon, Tagebuch, II, ст. 240—241; Bell. Pol. Mosch., ст. 39—40; Darowski, Compendium bellorum in Polonia gestorum; Барсуковъ, Родъ Шереметевихъ, ст. 385—389; вкінцї Potrzeba z Szeremetem i Cec., ст. 50 і 56.

2) Барсуковъ, ст. 388 (Darowski,

3) Ibidem, с. (Świrski. Relatio histor.

4) Барсуковъ, ст. 389 (Darowski,

5) Dyar. w. z Szer., ст. 159. 6) Gordon, ст. 242.

7) Dyar. w. z Szer., ст. 160.

8) При поданю страт я держав ся рахунку, який подає Ґордон. Його данї заслугують ще на найбільшу правдоподібність; рахує він страти обох сторін на рівнї: „Von den Russen und Kosaken lagen gegen 1500 Mann auf dem Wahlplatze und von den Polen nicht viel weniger“ (Tagebuch, I, ст. 241). Dyaryusz w. z Szer., ст. 159 рахує москов.-козацькі страти до 3000.

писаря Богдана, а богато знов ранено. Безперечно упало трохи більше з їх сторони, та лиш тих іно вичисляє одинокий Ґордон[1]).

В нагороду за численні страти відбили собі Поляки кілька сот возів, з котрих було кілька з поживними припасами, кілька возів з срібною посудиною і одїнєм, а один з мідяною монетою, — та на них нїхто не лакомив ся, їх розсипали жовнїрі по полю. Особливо обловились добре Татари: дібравшись до повозів Шереметєва, де були укриті червінцї (aurei Ungaricales), всїх їх забрали. Автор діарія каже, що вони не маючи иншої якоїсь міри до подїлу, міряли їх своїми шапками і в той спосіб дїлились ними. Но, одначе, не обійшлось і без кари за сю захланність: саме, як дерли ся коло добичі, стала ся на відорваних возах експльозія пороху, в котрім Москалї, неможучи уратувати, поли́шили запалені льонти, що власне по якімсь часї викликали вибух. Богато наслїдком того мало понести смерть та шкоди[3]). До овочів нинїшньої добичі мусимо вкінци зачислити ще здобуток кількох — чи навіть і кільканайцять гармат більшого калїбру[4]).

Не на добро вийшов московському воєводї його очайдушний поступок: зломаний попереднїми бльокадами і всїлякими иншими нещасливими випадками, невигодами, мимо найенерґічнїйших поривів не був встанї подолїти своїх численнїйших противників, і знову немилосердна конечність вимагала заперестати дальший марш і з недобитками своїми розбити новий табор. Змінилось лиш місце побуту, одначе положенє позістало таке, як давнїйше; треба було вичікувати на рішенє судьби. Новий сей табор лежав від давнього чуднівського в віддаленю яких 4 верст, в північно-західній сторонї від нинїшнього села Городища, а $^3/_4$ версти від головного шляху, що провадить до Пяток, в місци скрайно недогіднім. Як було вже висше згадано, розложив ся він на болотї, покритім корчами, найправдоподібнїйше на т. зв. Шереметовім болотї, недалеко від горбка, чи урочища званого тодї Росниця — а може Росники. На тім місци, де таборувало московське військо, істнує іще до нинї окіп, названий

---

[1]) Gordon, ст. 241—242. Инші жерела подають далеко більше всякої старшини.

[2]) Gordon, ст. 342. [3]) Dyar. w. z Szer., ст. 159.

[4]) Lettera di raquaglio scritta del Campo Polacco говорить про утрату одної части табора і гармат. По словам Коховського (An. Pol. Clim. ст. 484) урвано також часть табора і 17 великих махин.

Шереметевим [1]). „Неприятель — говорить Свирский — розеднаний, розбитий, сумно розложив ся лятером около лїса. Бідкаючись у всїм, безпомочний, повний розпуки, він жде кінцевого виходу свого предпринятя“.

Місця польського становища годї з всею певністю означити. По всїй правдоподібности находилось воно або в самім Городищі, котре було зруйнованим селищем, хто знає, чи не носило імени „Росник“, або можливо, що таборувало десь з півночи від Городищ, а на полудневім сходї від московських позицій [2]).

Д. Барсуков оповідає, що Шереметев не хотїв там зіставати і таки сеї ночи пробував рушити дальше до Пяток, але Татари приневолили позіставати на вибранім вже передше місци [3]).

Здаєть ся, що се було тілько горяче бажанє московського воєводи.

Далї буде.

[1]) До вишуканя місцевости прислужила ся менї головно мапа ґенерального российського штабу. Власне є там в тім віддаленю, як я в горі сказав, зазначений Шереметїв вал. Річ природна, що там мусїло бути се місце моск. козацьких окопів. В двох реляціях є ще названа инша місцевість, чи може урочище, Росники чи Росниця. Bell. Pol. Mosch., ст. 40, так каже на однім місци: „Tanti tamen detrimenti fructus fuit, quod Szeremethus illo in loco, Rosnica dicto, quo heri (14/10) stetit, iterum a Ducibus exercituque Polono obsessus permansit“. Що се було село — можливо нинїшнє Городище — вказує дата одного листу з під Росник: Rosnyki die 24 octobris 1660. Рукопись бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 756.

[2]) Kochowski. An. Pol. Clim., називає ся сю місцевість не инакше — як „dirutum villagium“.

[3]) Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 389.

З історії роздавання свобідних військових земель в XVII віці.

Подав **Вадим Модзалевський.**

Відомо з давнїйше опублїкованих документів, що маєтности, які лишили ся на Лївобережю по Річи Посполитій, почали переходити у приватну власність зараз же, скоро лише власть в краю дістала ся в руки козацтва. Звичайно роздавали землї тим особам, котрі зробили якісь „прислуги“ Війську Запорожському, але уряд уважав, що має право також і продавати де-які добра за гроші. Таку продаж почав ще Богдан Хмельницький, при чім, як нам здаєть ся, з початку продавано лише ті ґрунти, котрі посїдали перед тим польські монастирі та Поляки. В цікавім універсалї 1655 року опублїкованім Ол. Лазаревським[1]), читаємо: ...„отдалъ до скарбу нашого войскового Якимъ Сомковичъ, товарищъ нашъ сумму певную за всѣ грунта пански, такъ воронковскіе, яко и рогозовскіе, за которыми нивами сумму отобравши, онии въ поссесію и вѣчное заживане помененному Якимовѣ подаемъ, хотячи мѣти, абы, заразъ обнявши, яко своими власными диспоновалъ и къ своему найлѣпшому пожитковѣ оборочалъ“. Очевидно одначе, що жерело се швидко висохло, і тоді уряди в Гетьманщині почали спродувати добра громадські та виморочні. Можливо, що такі порядки були ще й за Хмельницького, але ті акти, котрі ми знайшли, відносять ся до часів пізнїйших. Нам здаєть ся, що наведені низше документи не позбавлені інтересу і по-

---

[1]) „Кіевская Старина“, 1899 р., янв., ст. 105.

дають нові відомости. Так, універсалом 1695 року (I) київський полковник Константин Мокієвський, — „мѣючи право и позволенє отъ ясневелможного єго милости добродѣя пана гетмана Иоана Стефановича Мазепи дѣлиты лугъ Десновій, належачій здавна до Козелця", виділив сіножать між „паями товариства сотнѣ Козелецкой пану Марку Смушенку, ротмистру товариства комонного полку пана Пашковского, а жителю Козелецкому, саженъ осмъдесьтъ вширь, а вдовжъ до Десны", причім сей виділ зроблено — „за певную сумму и рукоданную копъ за восѣмь". Цікаво при тім, що сим універсалом Смушенкови надано право лише користувати ся травою і сіножати, саму-ж сіножать „з землею не волно а нѣ продавать, а нѣ даровать", хоч разом з тим дозволено було розпоряджати сіножатю так самому Смушенкови, як його дружині і потомкам — „яко своєю власною". На підставі иншого універсалу, виданого в той самий день, що й попередній, Смушенко дістав від того-ж полковника другу сіножать на тій самій луці і з тими самими застевеженями що-до права користуваня. На жаль, на підставі лише сих документів ми не можемо ще твердити, чи таке право належало всім полковникам, чи може маємо тут діло лише з ознаками особливої ласки гетьмана до свого небожа.

Другий з надрукованих низше документів — універсал ніжинського полковника Филипа Уманця 1672 р. (II) — вказує на те, що в ті часи полковникам належало право розпоряджати виморочними добрами. В зазначенім акті мова йде про пустопорожній ґрунт в с. Крутах: ґрунтом сим володів перед тим Іван Швець, удова котрого віддала ся за якогось Омелька; підчас видачі універсалу сам Омелько, його перша жінка (удова Шевця) і син пробували „в неволї басорманскій", а ґрунт посідала друга жінка Омелька. З огляду на обставини цілої справи полковник Уманець узнав, що Омельчиха посідає ґрунт „неналежне", а тому признав — „за речь слушную, же то на старшихъ тот кгрунтъ вспадаєтъ" і віддав його „съ побожности" священнику с. Крут Михайлу Омеляновичу, аби він — „за оныхъ неволниковъ и преставшихся, а особливе за войско Запорозкоє Господа Бога благалъ".

Решта документів цікава тим, що, крім вказівок на право сотників роздавати маєтки, подають також нові риси до зрозуміня характеру сотницької власти. Відразу можна переконати ся, що сї акти — не що инше як сотницькі універсали, котрі правно затверджували володінє наданими добрами подібно

до універсалів гетьманських та полковницьких. З того виливає що між компетенцією полковника в полку, а компетенцією сотника в сотні була майже цілковита рівнобіжність. Кажемо — „майже“ — тому, бо надруковані нижче документи оповідають, з одного боку, лише про роздачу маєтків „пустовских“, не заселених, а з другого, — походять лише з дуже невеличкої території, — двох закутків Сіверщини, а саме — з сотень погарської й почепської; тому не дають відповідних підстав до загальнійших висновків що-до цілої Гетьманщини. Але-ж ми певно не помилимо ся твердячи, що в Сіверщині, краю дуже віддаленім від резиденції гетьмана, компетенція полковника як також і сотників була далеко більшою, аніж в инших краях Гетьманщини; отже для сього далекого закутка цілком відповідає паралель між сими двома адміністрацийними урядами.

Сотницькі листи, або універсали, що не лише змістом, але й формою дуже подібні до листів, або універсалів полковників, обіймають досить значний протяг часу, а саме р. р. від 1657-го до 1692-го. Останній з сих актів (VIII), опріч того, свідчить ще й про те, що полковники звичайво діставали за видачу універсалів грошеву нагороду; в тім випадку, про котрий згадує документ, полковник Миклашевський лише затверджуючи своїм листом до почепського сотника право козака на посідане „пустовскої пашні“, наказує сотникови стягнути з того козака, „за тое... золотихъ десять“ і прислати сї гроші „чрезъ оказию“ полковникови до Стародуба.

В найдавнїйшім документї сеї катеґорії, а саме — з р. 1657-го (III), почепський сотник Семен Карпачонок надає „селину Сѣбѣки“ якомусь Денису Івановичу та його товаришам, причім Денис дістає уряд війта в тій осаді, що повстає на „селині“; в тім самім листї сотник визначує також і льготний час осадникам, звільнюючи їх від повинностей на рік („а слободи на годъ“).

1662 року погарський сотник Гаврило Єремієнко своїм листом (IV) дозволив погарському міщанинови Самійлу Радковичу за передмістєм м. Погара — „огород ведлугъ уподобаня его ново заняти и ново роспахати“, а потім — „в спокойномъ держаню своем и поссесіѣ імети вѣчними часы“, з правом продажи.

Почепський сотник Яків Кошанський своїм універсалом 1677 року (V) дозволив Мартину Щуровичу, товаришеви військовому, володїти пустопорожнїм селищем з сіножатю, котрим

він, треба зазначити, користаувв ся й перед тим ще — на підставі дозволу попереднього сотника.

1681 р. Тарас Гаврилович, сотник погарський, разом з отаманом та осаулом своєї сотнї, видав міщанинови Романови Кожемяцї лист (VI) на „ростеребъ" коло річки.

Нарештї, 1683 р. почепський сотник Наум Ноздра дозволив своїм листом (VII) почепському протопопови Білявському володїти „пустовською" селиною, — „то есть огороды и поле пахотное, з дубровами и с пожнями и зо всими приналежностями, приналежачыми до помененной селины Зайчынское, которою прежде сего владели два брати Иваны Зайченки", з правом на сій селинї — „подворок уфундовати і им спокойне владети".

Отже наведені акти, без сумнїву, виявляють той факт, що в межах Сїверщини сотники на протязї досить довгого часу посїдали право роздаваня своїм сотнянам та міщанам вільних „пустовскихъ" земель; на початку сеї доби (1657 р.) сотники зазначеної теріторії давали крім того ще й дозвіл на утворене осад. Треба одначе зробити застережене, що лише дальше дослїджене архивного матеріялу, котрий відносить ся до Лївобережя та ще досї майже цїлком не використований, дасть спроможність усталити непорушно сей факт та освітлити його з усїх сторін, бо наведені тут акти, хоч і оповідають про його цїлком переконуючо, але можливо, що істнуване сих документів можна пояснити або особливими порученями, котрі отримували від своїх полковників згадані в актах сотники, або-ж, можливо, таке право мали, лише ті сотники, котрі визначували ся особистим значінем та походячою з нього впливовістю.

1. Єго царского пресвѣтлого величества войска Запорожского полковникъ Кіевскій Костантій Мокѣевскій.

До ознайменя подаемо всей старшинѣ полку Кіевского и кому колвекъ о томъ вѣдати будетъ потреба, теперъ и в потомніе часы, ижъ мѣючи ми право и позволене отъ ясневелможного его милости добродѣя пана гетмана Иоана Стефановича Мазепи дѣлиты лугъ Десновій, належачій здавна до Козелця, в которомъ то лузѣ вдѣлилисмо сѣножать межи паями товариства сотнѣ Козелецкой пану Марку Смушенку, ротмистру товариства комонного полку пана Пашковского, а жителю козелецкому, саженъ осмъдесятъ вшир, а вдовжъ до Десны, об межу въ едной стороны пана Якова Барановского, асаула полку нашого, а в другой стороны Назара Пташника, за певную сумму и рукоданную копъ за восѣмь; волно теды мененному пану Марку оною сѣножатью, жонѣ и по-

томъкамъ ихъ, яко своєю власною владѣти и спокойне уживати, не мѣючи ни от кого жадной перешкоды, под виною золотыхъ ста варуємъ; волно траву косити самому, запродати и даровати, а зъ землею не волно анѣ продать, анѣ даровать. Дата в Козелцу, мсця декаврія к҃9 д. ах҃че року. Звишъ менований полковникъ рукою власною. М. П.

(*Архивъ Черниг. Двор. Депут. Собр., д. № 802, л. 9, 10*).

2. Филипъ Ивановичь Уманець, полковникъ войска єго царского пресвѣтлого величества Запорозкого Нѣжинскій.

Пану сотниковѣ зо всѣмъ товариством Прохорскому, атаманови Крутовскому и кому тилко будетъ теперъ и в потомніє часы вѣдати потреба, симъ писмомъ нашимъ ознаймуємо: ижъ дошло намъ вѣдати, же кгрунтъ пустовскій съ полемъ и зъ иншими приналежностями зостаєтъ въ селѣ Крутахъ Ивана Шевца, що ся именуєтъ по первыхъ сукцессорахъ Івановщина, которымъ кгрунтомъ неналежне владѣєтъ Омелчиха, а мужа того Омелка и жону єго первую Иваниху з сыномъ взято в неволю басорманскую. А такъ узналисмо за речь слушную, же то на старшихъ тот кгрунтъ вспадаєтъ, съ побожности нашеє надаємо честному господину отцу Михаилу Омеляновичовѣ, священиковѣ Михайловскому Крутовскому, даючи въ моцъ и владзу, абы вѣчными часы онымъ безъ жадного затрудненія диспоновалъ; а то для того надалисмо, жебы за оныхъ неволниковъ и преставшихся, а особливе за войско Запорозкоє Гпда Бга благалъ. Зачимъ по всей старшинѣ и черни полку нашего жадаємо, абы въ томъ от насъ наданю къ владеню спокойномъ кгрунтомъ онымъ непреченій гпднъ отецъ Михаилъ Омеляновичъ нѣ от кого кривды и перешкоды не поносилъ, варуємъ подъ неласкою нашею и караньемъ срокгимъ войсковымъ. Дано въ Нѣжинѣ, 1672 року, 17 новемрія. Звыш менованій Нѣжинскій полковникъ.

(*Архивъ Черниг. Двор. Депут. Собр., д. № 803, л. 60, копія кінця XVIII в.*).

3. Я Семенъ Корпачономъ сотникъ почеп... его црского величества запорозскаго, чиню... симъ моим писаніем, ижъ далем селину... Сѣбѣки і имецемъ Денису Ивановичу и с товар.. єго, що до того мененному и войтовство да..., а слободи на годъ. Теди именненим абы жаденъ не важился кривди и перешкоди чинити, а тая селина Сѣбѣки межа Старосѣллям граница по конецъ, а... по дорогу, а в другой сторонѣ по лесокъ Оголоди... до по речку Немолодву. На що оним для лѣп... ри и певности даємъ сіє наше писаніє с печатю... подписомъ руки моєй. Писанъ при суде почеп... марта із, року ахиз, яко звишъ напомененний.

(*Рум. Оп., п. Старод, т. 95, с. Бакл.*).

4. Ознаймую и вѣдомо чиню симъ листомъ моимъ, кому бы о томъ вѣдати належало, теперъ и напотомъ будучимъ людемъ, иж пану Самуиле Радковичу, мещанину погарскому, позволилем за предмѣстом погарскимъ в Мануйловце огород ведлугъ уподобаня его ново заняти и ново роспахати о бокъ огорода там же лежачого свщенника николского погарского. Которому помененному Самуиле Радковичу волно будет той огород в звышъ менованном местцу водлуг уподобаня своего занявши и працею своею роспахавши в спокойномъ держаню своем и поссесіѣ імети вѣчными часы, и волно буде тотъ огород, працу свою, кому хотячи отдати и продати и ку найлѣпшому пожитку своему оборочати; кождого теды симъ листомъ моимъ упоминаю, абы в сіомъ вышъ мянованномъ огородѣ ему, Самуиле, перешкоды и кривды не важились чинити под срогимъ караненъ, на што для лѣпшое ведомости далемъ ему, помененному Самуиле, сей листъ мой при печати и с подписомъ руки моей. Писано в Погару, року 1662, мца іюня 27 дня. В подлинной подписъ: Гаврило Еремѣенокъ, сотникъ погарскій. М. П.

(*Рум. Оп., т. 135, л. 539*).

5. Яковъ Федоровичъ Кошанскій, сотникъ его царского пресвитлого вйтва запорозкого почеповскій.

Пну атамановѣ куренному у всему товариству, такъ тежъ войтовѣ и мужомъ сымъ моимъ озънаймую писанемъ, поневажъ Мартинъ Щуровичъ, товарышъ войсковый, в дозволення прежнего сотника селище пустое, прозиваемое Пянково, держалъ и въ покосомъ сѣннимъ, не зносячи ни от кого жадной перешкоди, пожитокъ себѣ мѣлъ, теды и мы, стосуючись до того, же онъ прозбу свою внеслъ, также попрежнему мененное селище владѣти позволяемъ, варуючи то, абы жаденъ с товарыства, яко и зъ мужей до ласки войсковой не важился быти перешкодою. На що и сей листъ для лѣпшой певности казалемъ дать зъ подписомъ руки и прытиснениемъ печати. Писанъ въ Почеповѣ, року 1677, марта 23 дня. На подлинномъ тако: Звышъ менованній сотникъ рукою. М. П.

(*Рум. Оп., т. 87 (137)*).

6. Ознаймуемъ симъ нашимъ писанньемъ каждому, кому бы о томъ вѣдать потреба теперъ и на потомніе часы, а особно то есть братерства швецкого и всему товариству ихъ, тутъ тежъ иннымъ людемъ звестно подаемъ, ижъ що пред нами часъ (?) намъ оповедался мѣщанинъ нашъ погарскій, то есть Романъ Кожамяка о дозволенья собѣ в роспряхъ болота, меновѣте Липинка, к рецѣ Судости в лозахъ, щосмо от своего боку и посылали значныхъ особъ войсковыхъ за для огляданнья того ростеребу, меновите Ігната Володковича Черековца и Уласа Савелевича, асаулѣ сотнѣ погарской, которіе угледѣвши особы оного ростеребу

и объваровали межою ему, Роману, абы нихто не важился чинить жадной перепони и крывды въ его державню той сѣножати, то есть на такового упорного, кто бы презъ межу вчинилъ ему, Роману, якую перепону и кривду, вины закладаемъ копъ двадцать, и на томъ мы, нижей на подписѣ именованній урядъ, подаемъ сей нашъ ствердѣлый врядовний записъ ему, Роману, с подписомъ рукъ врядовыхъ и з притисненіемъ печати врядовой. В Погару, року 1681, Іюля 26 дня. В подлѣнной подписъ тако: Тарасъ Гавриловичъ, сотникъ погарскій, рукою власною. Александеръ Евфимовичъ, атаманъ городовій погарскій. Уласъ Савелевичъ, асаулъ сотнѣ погарской. М. П.

(*Рум. Оп., т. 135, ст. 558*).

7. Наумъ Григоревичъ Ноздра, сотник войска іх цр҃ского пресвѣтлого величества запоровкого почеповский.

Чыню ведомо сим моим писанем, кому-бы о том ведати належало, особливе войтови Грушынскому и всим жителем тамошным, так козаком, яко й посполитым людям, еж позволилем селину пустовскую Зайчынскую в том же селе Грушыне, сумежную с Петраком Игнатенком, то есть огороды и поле пахотное з дубровами и с пожнями и зо всими приналежностями, приналежачыми до помененной селины Зайчынское, которою прежде село владели два браты Иваны Зайченки, чесному гдн҃у отцу Иоанну Белявскому, протопопе почеповскому, на спокойне владение, ни од кого не поносячи жадное перешкоды и перенакгабаня в пожыткованю помененное селины чесному отцу протопопе; пилно жадаю и сурово приказую, абы нихто не важылся быти перещкодою, так козаки, яко и посполитые люди; на которой селине волно ему, отцу протопопе, подворок уфундовать і им спокойне владети, яко своим добрым, волно ему, отцу протопопе, вышпомененное селиною самому владети, жоне и потомком его, волно ему куды хотя повернути, яко свое доброе, на свой лепшый пожыток. На том ему, отцу протопопе, казалем выдать для лепшой моцы и твердости сей мой лист с подписом руки моей и с притисненем печати урядовой. Писан в Почепове, року ах҃пг, мц҃а октоврия кі҃ дня. Наум Ноздра, сотник вышпомененный. М. П.

(*З оригіналу Silva rerum А. М. Лазаревського*).

8. Мой ласкавый приятелю пане сотнику почеповскій.

Іванъ Алексѣевъ сн҃ъ Масюковъ, товаришъ войсковый, жытель села Кашова сотнѣ вашое, еще за позволеньемъ небожчика Кроткевича[1]) завладѣлъ пустовскою пашнею, називаемою Сорокваішинскою; в томъ теды

[1]) Був сотником почепським в 1691 р.

не смѣючи онъ без волѣ нашой яко ненникъ кгрунтомъ в далъшое время владѣти, просилъ нашого позволення на ту пустовщину; а такъ мы, приговоривши его ласкою нашою, подаемъ тую пашню в посесию оному Масюкови з таковимъ докладомъ, жебысь вашъмость за тое взялъ у него золотихъ десять и присилалъ чрезъ оказию до насъ в Стародубъ, — о тое вашъмость жадаючи, ему жъ зичимъ доброго здоровя. В Стародубѣ, ноеврия 12, року 1692. Вашъмостѣ зичливый приятель их царского прсвѣтлого величества войска запорожского полковникъ стародубовскій Михайло Миклашевскій. М. П.

(Рум. Опись., т. 87).

Проби орґанїзованя
руських національних ґвардій у Галичині 1848—1849.

Написав **Іван Кревецький.**

I.

Орґанїзацийний статут.

Цїсарський дозвіл на орґанїзоване національної ґвардії. — „Статут для орґанїзованя національної ґвардії в Австрийськім цїсарстві“: — призначене нац. ґвардії; — обовязок служби; — основи орґанїзації; — поділ на відділи; — старшина; — галузи служби. — Виконний обіжник львівської ґубернії з дн. 16 цвітня 1848 р.: — орґанїзацийні комітети; — їх функції; — текст ґвардийської присяги. — У Львові і на провінції.

Дня 14 марта 1848 р., під напором революції, видав цїсар Фердинанд до свойого канцлера кабінетне письмо, в якім повідомляв його, що позволив орґанїзувати національну ґвардію і провід над нею віддав фельдмаршал-ляйтнантови ґр. Е. ф. Гойосови. Цїсарський манїфест з дня 15 марта т. р. констатував, що „національна ґвардія, з'орґанїзована на основі посїданя й інтелїґенції, сповняє вже як найпожиточнїйшу службу“ (мова про столицю держави — Відень).

Супроти заповідженя одначе у згаданім манїфестї конституції означене трівалих основ ґвардийської орґанїзації належало вже до компетенції конституцийного Сойму, який, як звісно, зібрав ся перший раз що йно три місяцї пізнїйше, дня 26

Принято на засїданю історично-фільософічної секції дн. 20. XI. 1912.

червня. Тому, не чекаючи на його зібране, міністер вн. спр. видав дня 8 цвітня **тимчасовий статут**, на основі якого й мала орґанізувати ся національна ґвардія в цілій державі.

Найважнійші його постанови такі:

§. 1. Призначенєм національної ґвардії австрийського цісарства є: бути обороною конституцийного монарха, запорукою конституції й законів, підставою супокою й внутрішнього порядку, сторожем независимости й цілости держави, отже відпорою кождого нападу зі вні.

§. 2. До чинної служби в національній ґвардії обовязані всї горожани краю в місци свойого сталого осїдку у віцї від 19 до скінченя 50 літ, які одначе не належать до кляси ремісничих челядників, слуг або тих, що живуть з денного чи тижневого зарібку.

§. 7. Національна ґвардія підлягає цивільній власти, а то мінїстрови вн. спр., по провінціях — шефам краєвих правительств, окружним старостам і бурмистам або начальникам політичних урядів.

§. 8. Національна ґвардія опирається на законї для громад, має отже орґанізувати ся після громад.

§. 9. Тимчасом має бути з'орґанїзована національна ґвардія тільки по містах, місточках і селах, яких населенє числить більше, як 1000 душ.

§. 12. Видатки на національну ґвардію, о скільки поодинокі її члени не можуть обігнати ся власним грошем, має поносити громада.

§. 14. Національна ґвардія ділити-меть ся на баталїони і компанії.

§. 19. Кождий баталїон має хоругву а кожда ескадрона прапор — прикрашені красками краю.

§. 21. У кождім краю буде начальний комендант національної ґвардії, а то в головнім містї, якому у всїх справах команди підлягати-ме ціла національна ґвардія краю.

§. 23. Сама національна ґвардія в кождій компанії іменує своїх офіцирів і підофіцирів, включаючи в се і капітана. Вибір відбуваєть ся більшістю голосів.

§. 25. Офіцирів і підофіцирів вибираєть ся на три роки; одначе на нових виборах можуть бути знов вибрані.

§. 29. Узброєнє національної ґвардії таке: рушниця з баґнетом для ґвардийця; шабля для підофіцира, шабля в зелїзній похві для офіцира.

§. 31. Служба національної ґвардії складаєть ся: а) зі служби звичайної внутрі громади і б) зі служби надзвичайної поза її границями. Служба звичайна національної ґвардії внутрі громади, яку вона виконувати-ме, відповідно до обставин, сама або в крупі з лінійним військом і краєвою обороною, обіймає всї ті галузи, які в границях громади потрібні були-б для вдержаня істнуючого або для привернення заколоченого супокою й порядку й які за дозволом шефа краєвого правительства

визначить нацiональнiй ґвардiї кождої громади докладно й подрiбно в службовiм реґулямiнi начальний її комендант в кождiм краю. Служба надзвичайна нац. ґвардiї поза границями громади має мiсце у двох випадках: а) коли сторожа безпеченства й лiнiйне вiйско чи краєва оборона не вистарчають, щоби супроваджати транспорти державних рiчий чи увязнених осiб з одного мiста до другого i б) щоби помогти вдержати порядок сусїдним громадам чи округам, в яких публичний супокiй або загрожений, або дiйсно заколочений[1]).

Статут отсей надiйшов до Львова 16 цвiтня т. р. i ще того самого дня закомунїкував ґубернатор найважнiйшi його постанови окружним старостам. Крiм того зарядив переклад на польську мову i дня 18 цвiтня розiслав його разом зi спецiяльним обiжником до всiх окружних урядiв у краю[2]).

Текст сього обiжника такий:

„Нацiональна ґвардiя, одна з найсильнiйших пiдпор конституцийних уряджень, може одержати оконечно трiвалу орґанiзацiю тiльки дорогою закона, ухваленого зборами послiв зi всiх провiнцiй. Поки прийде ся хвиля, видав мiнiстер вн. спр., як пiдготовнi заряджения й аби надати дiяльности сього iнститута вказаний обставинами розмiр, дн. 8 с. м. ч. 451 тимчасовi постанови, якi, зiбранi в долученiм чимчасовiм законi, отсим публично оголошую.

„Щоби-ж заряджения сї можна було в краю зараз виконати, постановляю отсе:

„Приймати до нацiональної ґвардiї буде окремий комiтет, зложений у кождiй громадї.

„Комiтет сей мають складати:

а) В окружних мiстах:

1. Окружний староста або його заступник;
2. Мiйський маґiстрат;
3. Шiсть членiв мiйського видiлу, яких сам видiл вибере з помiж себе;
4. Вiдставлений до сього офiцир.

---

[1]) Пор. Statut über die Organisation der Nationalgarde in dem österreichischen Kaiserstaate — Оуставъ для оучрежденія гвардіи народовой (стражи народовой) въ Кесарствѣ Аvстріяцкомъ. (Вiдень, дня 8 цвiтня 1848 р. — видане офiцiяльне). Див. Додатки № 1.

[2]) Lemberger Zeitung, 1848 № 68 (Ausserordentliche Beilage).

b) В инших містах творити-муть такий комітет:
1. Правительственний комісар, визначений до сього окружним урядом;
2. Маґістрат;
3. Шість членів мійського виділу, яких сам виділ вибере з поміж себе.
c) В сільських громадах згаданий комітет творити-муть:
1. Правитеньственний комісар, визначений до сього окружним урядом;
2. Власник села або його представник;
3. Війт.
4. Два члени громадського виділу і два громадські депутати, а в браку їх, з членів громади, вибраних власниками ґрунтів, яких одначе число не має переходити 4.

„Спис для національної ґвардії буде зроблений на основі останнього спису військового. В тій цїли виладить згаданий комітет кождої громади спис походженя, до якого будуть вписувати ся по імени, станови й мешканю всї ті, яких комітет признає законно обовязаними до служби у національній ґвардії, або ті, яких можна допустити до сеї служби. В сумнївнім разї має правительственний комісар вдати ся за рішенєм до окружного уряду.

„Подїлом національної ґвардії на компанії й вправлюванєм в оружу займуть ся відставлені до сього офіцири й підофіцири.

„Присягу, яку має зложити національний ґвардиєць, відбере голова комітету, установленого для приниманя до ґвардії, в присутности всїх членів комітету й публично перед корпусом ґвардії.

„Текст присяги такий:

„Прирікаєте під словом чести й присягаєте на Всемогучого Бога, що будете Найяснїйшому Монархови і Панови, Фердинандови I, конституцийному цїсареви австрийському, королеви угорському, чеському і нашому, архикнязеви австрийському як свойому правному Монархови, а також Його наслїдникам і наслїдників наслїдникам вірним і прихильним, конституцийним законам послушним, а належачи до корпусу національної ґвардії, законно установленій власти і наставникам Вашим, що тикаєть ся обовязку служби й порядку, без'умовно слухняним, повіреного оружа вжиєте на розказ Ваших наставників тільки для вдержаня супокою, порядку і безпеченства нашого краю — взагалї будете у всім вести ся так, як яло ся добре думаючому горожанинови

конституцийної держави й вірному підданому Найяснїйшого Цїсаря і Короля нашого[1]).

*

У Львові приступлено до орґанїзованя національної ґвардії вже дня 22 марта 1848 р. Тодї була заіменована орґанїзацийна комісія, а дня 31 марта — командант ґвардії, ґенерал ґр. Й. Залуский. Дня 9 цвітня відбув ся на площі перед св. Юром перший перегляд місцевих ґвардийських відділів.

За Львовом пішла незабаром провінція. Заходом провінціяльних філїй львівської „Rad-и Narodow-ої“ почали орґанїзувати ся відділи нац. ґвардії по містах і місточках, скрізь, де тільки знайшли ся відповідні до сього умови. В короткім часї відділи сї числили уже до 20.000 людий[2]).

II.

Становище Русинів.

Пасивність руського загалу супроти інституції нац. ґвардії і її причини. — Заходи „Головної Руської Ради“: — справа галицьких нац. ґвардій на славянськім з'їздї у Празї 1848 р.; — голос „Зорі Галицької“; — відозва „Г. Р. Ради“ з дня 20 вересня 1848 р. й інструкція з дня 26 вересня т. р.; — нова відозва з дня 12 жовтня 1848 р. — Як розуміла „Гол. Р. Рада“ орґанїзоване руських нац. ґвардій?

Як же-ж поставили ся до інституції нац. ґвардій тогочасні Русини — руський загал у краю?

Щоби відповісти на отсе питане, треба найперш звернути увагу на декілька моментів, які обусловлювали таке чи инше становище Русинів у сїй справі.

Передовсїм цїсарський дозвіл на орґанїзоване нац. ґвардії заскочив Русинів неприготованими.

Як відомо, дозвіл сей має дату 14 марта 1848 р. Дня 22 марта т. р. почало ся вже, як сказали ми висше, орґанїзоване нац. ґвардії у Львові, а дня 9 цвітня відбув ся в столиці краю

---

[1]) Kreisschreiben des k. k. galizischen Landesguberniums betreffend die Errichtung und Organisirung der Nationalgarde — з 16. IV, 1848 № 33103.

[2]) St. Schnür-Pepłowski, Z przeszłości Galicyi (1772—1862). T. II, ст. 243-249; J. Starkel, Rok 1848. Ст. 301—308; Dr. K. Ostaszewski-Barański, Rok złudzeń (1848). Ст. 182—190.

перший перегляд ґвардийських відділів. Майже рівночасно було орґанізоване нац. ґвардії також і на провінції.

А тим часом взагалї перші національно-полїтичні виступи гал. Русинів як таких мають місце пізнїйше. І так: перший меморіял в справі прав руського народу в Австрії передають представники Русинів цїсареви (на руки львівського цїс. ґубернатора) дня 19 цвітня 1848 р.; перша руська полїтична орґанїзація у Галичинї т. зв. „Головна Руська Рада“ засновуєть ся дня 2 мая т. р.; перша руська полїтична часопись „Зоря Галицька“ появляєть ся дня 15 мая — і т. д. Значить — у хвилї, коли появив ся цїсарський дозвіл на орґанїзоване нац. ґвардії, гал. Русини не почали були ще зовсїм жити своїм національно-полїтичним житєм, не мали нї одного орґану, який з їх рамени і під їх фірмою міг був зараз скористати зі згаданого дозволу.

Скористали одначе з нього відразу гал. Поляки. Будучи елементом під національно-полїтичним оглядом вповнї освідомленим, вони майже безпосередно по оголошеню цїсарського дозволу приступають до орґанїзованя ґвардийських відділів у Львові і по провінціяльних містах і місточках, втягаючи туди подекуди також елємент руський, о скільки він не відмовляв ся від обовязку служби у ґвардії. Тим більш, що руське населене по містах, де власне найперше почало ся орґанїзоване нац. ґвардії, становило в порівнаню з польським (рим.-кат.) чисельну меншість, тим меншу в тих часах, що національно неосвідомлену. Важним чинником у справі сїй на користь польську було також і се, що гал. Поляки в особах численних військових еміґрантів з польських провінцій Росії і Прусії розпоряджали відразу вишколеним у військових справах матеріялом людий, які й взяли в перших хвилях (не зважаючи на свою чужу державну приналежність) визначну участь в працях коло орґанїзованя нац. ґвардії. Все сказане зложило ся на те, що нац. ґвардія по галицьких містах опинила ся в руках Поляків, прибираючи на зверх характер національно-польський.

Сей польський характер нац. ґвардії по містах настроїв відразу неприхильно до ґвардийської інституції загал гал. Русинів, в першій мірі — ті руські сїльські громади у східній части краю, які, числячи 1000 душ, мали право орґанїзувати свою власну нац. ґвардію. Неприхильність ся виявила ся власне в пасивности, з якою віднесли ся до нац. ґвардії згадані громади.

Та хоч руський загал у краю і не виявив в першій хвилї до нац. ґвардії особливої симпатії, то не поставили ся супроти неї байдужно тогочасні провідники гал. Русинів. Навпаки. Розуміючи і признаючи інституції народної міліції немаловажне значінє, вони підняли незабаром енерґічні заходи для спопуляризованя її серед народнїх мас руської части краю — і для її орґанїзованя.

Маємо на думцї власне заходи „Головної Руської Ради“ у Львові, яка й повела цїлу акцію в сій справі.

*

Перший крок у сій акції зробили делєґати „Г. Р. Ради“ підчас славянського з'їзду у Празї, який відбув ся в часї між 2 і 16 червня 1848 р.

Як відомо, підчас з'їзду сього делєґати Русинів і делєґати Поляків виробили спільно декілька точок, які мали на цїли уреґулювати відносини між обома народами Галичини. Точки сї — сурроґат польсько-руського порозуміня у Галичинї — мали становити одну частину великого меморіялу, з яким славянський з'їзд хотів звернути ся до цїсаря Фердинанда, а в якім хотїв виложити усї найважнїйші бажаня всїх славянських народів сучасної Австрії. Та з'їзд наради свої з відомих причин мусїв перервати і члени з'їзду меморіялу сього уже не вспіли підписати. Тим не менш одначе готовий його текст президія з'їзду таки опублїкувала — у додатках до справозданя зі з'їзду.

Отже 3-тя точка згаданого польсько-руського порозуміня говорила власне про нац. ґвардію у Галичинї. „Галицька національна ґвардія в тих містах — цитуємо точку сю дословно — в яких буде з'орґанїзована, як більшістю голосів вибирати-ме своїх начальників, так само становити-ме також про вживанє команди — руської чи польської. За відзнаки мати-ме герби обох народів побіч себе“ [1]).

Увагу руського загалу на інституцію нац. ґвардії звернув вперве у „Зорі Галицькій“ М. Малиновський у перших днях липня 1848 р. Познайомлюючи у статї п. з. Слово до

[1]) Zpráwa o sjezdu slowanském (Časopis českého Museum, r. XXII [1848], d. II, sw. 1) (окрема відбитка ст. 12 і 46–47); також: И. Франко, Зъ 1848 року. Давнѣ матеріялы до оцѣненя новыхъ заходôвъ около польско-рускои угоды (Дѣло, 1883 ч. 61).

руського народа в Галичині[1]) галицьких Русинів з новими правами й накликуючи руській загал покористувати ся ними, він згадує між ин. і про нац. ґвардію. „Національна (не польська) ґвардія — пише він — дозволена громадам, аби тим певнійші були своїх прав і берігли супокою; громади мають самі вибирати собі старшину ґвардії і муштра буде руська — без перешкоди у господарстві, коли буде до того час". Се останнє (занятє селян сезоновими господарськими роботоми) й було причиною того, що поза наведеною заміткою Малиновського через повних слідуючих два місяці про нац. ґвардію нема у „Зорі" ніякої згадки. Жива акція в сій справі і зі сторони „Зорі Галицької" і „Гол. Р. Ради" починає ся що-йно в 2 гій пол. вересня, коли покінчили ся найважнійші роботи у полї.

Почала її перша „Зоря Галицька".

„Добрі маємо права — читаємо власне у згаданій часописи з дня 26 вересня 1848 р. статю п. з. Про народну ґвардію або сторожу[2]) — але аби прав тих не стратити й їх собі забезпечити, треба сили. Правда, в народї велика сила, одначе сила ся розкинена і не справлена. Щоби-ж отже сила народна для обороня прав була, як слїд, скуплена й уложена, то Наймилостивійший Цїсар і Цар наш призволив народну ґвардію (сторожу) Поляки зараз вхопили ся за се й зробили собі ґвардію. А ми Русини не творимо собі ґвардії — і се може вийти нам на зле! Кажете, що нехочете ґвардії тому, що вона польська. То зробіть руську ґвардію! Цїсарське правительство не противить ся сьому, але дозволяє руську муштру, яка буде оголошена. Тай нїхто з Поляків не може накинути ся вам на команданта, але буде той, кого ви більшістю голосів собі оберете (пр. якого вислуженого жовнїра). Сей буде вас виучувати й вами проводити. Сама громада повинна вибрати собі команду ґвардії. Кажете, що є війско, що даєте рекрутів, що вони мають вас боронити. Але-ж війско має инші справи, а ґвардія инші — і чи-ж усюди є війско! Тай не гадайте собі, що ґвардія, так як війско, має йти на війну. Ґвардія лишає ся на місци, щоби виступити часом, як війско не вистарчає. Кажете, що нема коли вчити ся муштри, бо треба ходити коло господарства. Ну — тодї, коли можна, коли не перешкодить ся у господаро-

[1]) Зоря Галицка, 1848 ч. 9 ст. 35—36 (статя підписана криптонїмом: ієрей М. М. — розвязка у И. Е. Левицкого, Галицко-руская бібліоґрафія XIX ст. Т. I, ст. 146).

[2]) Зоря Галицка, 1848 ч. 20.

ваню. Тай муштра для ґвардії проста. Кажете, нема оружа. Правда, що на соймі віденськім не порішено, чи край чи самі громади мають справляти оруже. Але-ж можна тим часом узброїти ся довгими, хоч неокутими палицями, піками, косами (розуміеть ся, — пояснює автор — коса повинна бути набита сторчаком, щоби другого коло себе не скалічити) і т. д. Аби тілько завчасу добре вложити ся. А пальним оружем і шаблями помагало би війско. Може хто боїть ся, що, як ґвардиець, стаєть ся вже жовніром. Ні, він не перестає бути господарем. Зважте ще на те, що тепер усюди неспокій, що може зайти де рабунок, що може дехто підпалювати, що злодії починають гуляти. Та як буде ґвардія, як буде сторожа, як буде все готова і вправна сила, то не може так легко повстати нелад. Тоді злі люди будуть мати страх, і коли-б і випало що небудь, то вже ґвардія може виступити, як слід, і взяти ся до оборони, як се приписують ґвардийські правила. Одначе не так, щоби в неладї, без проводу, кождий робив своє, через що виходить тільки ще більше замішанє, ще більший непорядок, ще більша шкода, а навіть кривда і безправство. Отже для забезпеки своїх прав, для супокою і ладу, для постраху злим людям завязуйте ся в ґвардії! Кожда громада для себе. Розумієть ся, що старих і хоровитих не можна тягнути до ґвардії, навпаки, вони потребують оборони. Так отже маєть ся річ із ґвардією. Самі собі розважте, що вона для вас дуже потрібна. Бо инакше — кінчить ся статя — самі собі будете винні, коли вас який ворог скривдить.

Такий голос „Зорі Галицької“ про потребу нац. ґвардій.

Та акція руська за орґанїзованєм нац. ґвардій на тім не обмежила ся. Того самого дня, коли появив ся в „Зорі Галицькій“ наведений висше голос, розсилає „Головна Руська Рада“ по краю спеціяльну відозву в сїй справі, датовану дня 20 вересня т. р., долучаючи до неї ще окрему інструкцію з дня 26 т. м. В тиждень пізнїйше, дня 3 жовтня т. р., відозва ся була опублїкована у „Зорі Галицькій“ в повнім текстї.

Текст її такий:[1])

„Мир Вам Братя!

„Народна Рада у Львові при своїм завязаню приняла на себе обовязок: стерігти наших конституцийних прав, поучувати про них народ і розважати про його потреби. По своїй змозї Народна Рада старала ся відповісти тому свойому завданю й не

[1]) Зоря Галицка, 1848 ч. 21.

одну подала Вам уже спасенну раду. А нині звертає Вашу увагу знов на одно із тих конституцийних прав, право великої ваги, яким нас Монарх наш Добротливий обдарував: право народної сторожі. Сторожа ся дана нам на те, аби нас і маєтки наші заступала від усякої напасти, аби свободи тай права наші боронила, а в краю удержувала супокій і послух законам. До тої сторожі мають належати тільки господарі й люди освічені, що осїли в місци. Бо тільки такі люди потрафлять заховати порядок тай знають, чого їм боронити. Господарі сї самі з поміж себе вибирають на своїх старшин людий знайомих і розумних, які на злу дорогу їх не поведуть, але правити-муть ними, як права і Бог приказують. Такій вибраній з поміж себе старшинї повинні вони на кождий голос бути послушними. Тай наш Монарх високою постановою з дня 8 цвітня 1848 §. 2. наказує, що жаден господар від 19 аж 50 літ не повинен без важної причини відсувати ся від сеї народної сторожі.

„Таке є те право, що його добротливий цїсар наш надав усїм своїм краям. А для нас Русинів воно невідкличнo потрібне[1]). Бо сторожа така буде тепер відбувати, як і належить, по селах варти; вона тих, що провинили ся, притримає й допильнує лїпше, як доси; вона на всяку напасть дасть людям готову поміч.

„Не оглядайте ся тай не покликуйте ся на жовнїрів ваших. Вони нераз далеко від Вас, десь по границях, бо там їх більше потрібно. А подумайте хвильку, як би в краю підняла ся яка заверюха, коли-ж би Вам поміч ся від жовнїрів ваших прибула? Чи-ж не було би часом за пізно? А Вам самим, не привченим до бою тай не узброєним, годї бідї й нещастю операти ся. Бо тільки вправа в оружу та розумний провід додає сили, хоч і малій громадї. Таких то малих силок стільки, скільки сїл наших і міст 1000-людних, а буде в нас супокій і порядок. Бо ми Русини найбільше потребуємо спокою, аби натїшити ся теперішньою свободою, аби доходити дальших прав своїх, аби працювати над просвітою народу й аби великим і всестороннїм потребам нашого краю зарадити правною, конституцийною дорогою. Як будемо мати вироблену свою силу, народню сторожу, аж тодї буде честь руському імени й станеть ся справедливість правним бажаням, які нинї ще виставлені на наругу противників. Тому отже, Братя Русини, міщани й селяни, взиваємо Вас:

[1]) Підчеркнене в текстї.

вяжіть ся в народну сторожу, в руську сторожу; бо Вам, як Русинам, правно належить ся команда руська[1]).

„Жнива й инші господарські праці були тою перешкодою, яка не дозволяла нам взивати Вас доси. Та тепер — по роботах, коли вже знайдемо час, щоби вправляти ся також для своєї оборони й коли розходять ся вістки, що деякі неспокійні люди хотїли би викликати в краю якусь бурю, спішіть як найскорше затягнути ся до народної сторожі, — й не дайте ся відвести обманцям, що ріжними позорами й неправними способами старають ся відстрашити Вас від заведеня сеї нашої руської сили, а потім кажуть, що тут нема Русинів і що нашим селянам все одно, хто ними проводить; бо самі вони анї хочуть анї вміють думати про себе. Не вірте-ж тому, хто відводив би Вас від руської сторожі; той хоче тільки Вашої безсильности тай дальшої неволї нашого народу. Покажіть світови, що жиють іще Русини, готові все боронити свою народність на своїй землї, що хочуть тримати зі своїм конституцийним Цїсарем, що бажають супокою й потрафлять удержати порядок і послух для законів у своїм руськім краю.

„Віднесїть ся до уряду вашого округа, аби визначив Вам комісарів до запису тої народної сторожі, а Окружна Рада постарасть ся для кождої громади о доброго учителя оружних вправ.

„Всї закони, що відносять ся до народної сторожі, а також руська команда, будуть Вам всюди дїслані й оголошені. Горнїть ся тільки живо до народного дїла, а Бог всемогучий нехай Вам помагає.

Разом з отсею відозвою, як зазначили ми висше, розіслала Гол. Р. Рада ще спеціяльну інструкцію, яка подавала вже близші вказівки й ради дотично самого орґанізованя.

„Посилаємо Вам відозву до народа в справі заведеня народної сторожі — писала в інструкції сїй згадана Рада до своїх філій на провінції і провінціяльних дїячів[2]). — Поручаємо сю для народу нашого дуже важну справу знаній нам уже Вашій ревности. Попирайте її могучою акцією Вашої Народної Ради й поучуйте міщан тай селян, аби горнули ся численно до утвореня тої сили й оборони нашої. Зі всїх сторін доходять до нас вісти, що декотрі люди неспокійні і готовлять якесь забурене

[1]) Підчеркнене в текстї.

[2]) Причинки до истории въ 1848-го року (Дѣло, 1890 ч. 147); також) Вѣстникъ „Народнаго Дома". Льв. 1912. ч. 5.

в краю, зі всїх сторін домагають ся від нас ради, як би запобігти тому й охоронити нарід наш від тяжкої бурі. Правда, чуйність і сила правительства дає нам велику запоруку, що всякий неправний рух придавить; та все таки не зможе воно стримати кождого нерозумного вибуху.

„Ми бачимо тільки один певний спосіб для вдержаня святого спокою, а є ним: наша народна сторожа руська. Бо нею покажемо, що ми дбаємо про наш супокій, і готові ставити опір тим, котрі хотїли би в нас неладу тай війни. Люд наш, з'орґанїзований в інституцію народної сторожи, привик би слухати своєї розумної сестриці, а та недопустила би нїколи на руській землї до такого сорому, як на мазурах в нещаснім 1846 році.

„Також і до животної справи нашої, до конечного подїлу краю на руську ґубернїю причинимо ся не мало виступом сим нашої народної сторожі, як обявом сили до оборони наших народних і горожанських прав.

Вкінци подавала Гол. Р. Рада своїм провінціяльним філїям і дїячам отсї вказівки і ради:

1) Зараз на найблизших зборах місцевої Ради виложити справу сю ясно народови, відчитати йому статут ґвардії з дня 8 цвітня т. р. і запросити делеґатів усїх місточок і сїл на спільні збори окружної Ради на день визначений тою деканальною Радою, яка має осїдок в окружнім містї.

2) Підчас зборів сеї окружної Ради відправити торжественне богослужене, щоби Бог поблагословив тому великому народному дїлови; зробити спис усїх громад, що приступлять до ґвардії й вибрати з рамени тої окружної Ради комісію, яка займала би ся постійно справами народної ґвардії в цїлім окрузї, зносила ся з циркулярним урядом і військовою командою, а всїм громадам, які звертали-б ся до неї в справах ґвардії, подавала пораду й заступала.

3) До комісії сеї добре було-б вибрати трьох людий світських, осїлих в окружнім містї, і двох делеґатів сїльських в цїли здобутя довіря сїльського люду. Але передовсїм треба постарати ся запросити до тої комісії як орґанїзатора нар. ґвардії якого офіцира-Русина, що знає найлїпше потреби такої інституції. Та коли би в цїлім окрузї жадного такого офіцира-Русина не було, то Г. Р. Р. просить донести їй, а вона у Вис. Ґенеральної Команди о такого орґанїзатора постарає ся.

4) Така комісія буде у всїм держати ся статута з дня 8 цвітня с. р. для нац. ґвардії й поступати так, щоби сїльський

народ набрав найбільшого довіря до тої блаженної інституції. Для того постарає ся, щоби на окружних учителів післано їм самих підофіцирів Русинів, котрі би обходили ся з ним по людськи і зрозуміло — тай великими вимогами своїми не стали ся йому напрасними.

5) Мундур зразу не конче потрібний — тільки народні знаки, синє зі золотим або жовтим. Отже і прапор народний — синя хуста, з руським львом по однім боці й образом патрона громади по другім, а в горі на дереві — цісарський орел. Команда для більшости Русинів нехай буде всюди руська.

6) Про завязанє, установи й поступи нац. ґвардії а також про потреби і всякі перешкоди Гол. Р. Рада надієть ся докладних що-тижневих дописів з комісії кождого округа, а центральна комісія буде старати ся по змозї своїй допомогти то радою то вставленєм у краєвого правительства й допильнує, щоби всюди була додержана одностайність тої народної нашої ґвардії.

7) Рада деканальна буде повчати, аби всюди обирали старшими тільки людий розумних тай правих, і відповідно до §. 5 статута не приймали до ґвардії тих, що допустили ся якого нечесного діла. Також нехай усї Ради старають ся, особливо в початках, перестерігати народ перед усяким надужитєм наданої йому оборони.

*

Не зважаючи одначе на отсї зазиви, орґанізованє руських нац. ґвардій поступало повільним темпом. Повільність ся супроти буйного розросту нац. ґвардій польських по містам і місточках головно східної частини краю у високій мірі непокоїла тогочасні руські свідомі національно круги, а в першій мірі — „Головну Руську Раду". Тим більш, що польсько-руські відносини головно по містах східної Галичини стали з дня на день замітно заострювати ся, а й надія на успішну поміч зі сторони місцевих властий супроти заанґажованя значної частини війска поза границями краю була дуже невелика. Все те, а також і найновійші подїї, які саме тоді (початок жовтня) мали місце в столиці держави — у Відни (нових вибух революції, убийство міністра війни, втеча цісарського двора до Оломунця і т. д.), приневолили „Головну Руську Раду" до нового, ще більш енерґічного зазиву до руського загалу — забрати ся чим скорше до орґанізованя руських нац. ґвардій на провінції, при помочи провінціяльних філій „Ради". Зазив сей, в якім дуже сильно заакцентовано сим разом національні обовязки і завданя ру-

ських нац. ґвардій має дату 12 жовтня 1848 р. й опублікований в ч. 23 „Зорі Галицької“ з дня 17 жовтня т. р.

Дослівний його текст такий:

„Мир Вам Братя!

„Сумну та правдиву вістку доносимо Вам, Братя, про великі забуреня, які мали місце у Відни дня 6 сього місяця. Неспокійні й бажаючі неладу люди вивернули порядок, взяли ся до бійки — і стало ся велике нещастє: вбито міністра війни, пролито багато крови — і так страшною була ся напасть, що аж Монарх мусів уступити ся й виїхати в друге зі своеї столиці. Братя! Край наш разом з Монархом у небезпеці. Ледви покінчила ся війна з Італією, і вже почала ся друга, в сусїдстві, з Мадярами, кривдниками наших Русинів й инших Словян на Угорщині. А тепер новий іще неспокій у Відни. Хто знає, чи не покличуть туди і тих жовнїрів, що доси нас стерегли й тримали тут лад? Хто знає, чи така буря не завіє і в нашім краю? Тому, Братя, перестерігаємо Вас завчасу й при тім сильно напоминаємо: приступайте до народної сторожі й узброюйте ся скоро під кермою Ваших деканальних Рад.

„Братя міщани і селяни! В такім станї самі ми повинні вдержати на руській землї так пожаданий нам спокій і порядок; самі ми повинні станути в обороні святої нашої народности і наших конституцийних прав. Бо милостивий Цісар, признаючи нам сї права, сказав, що „сї права наші віддає під оборону нашої народної сторожі“. Скажіть, хто буде шанувати наші природні і конституцийні права, коли самі з поміж себе не поставимо в своїй хатї сильної вправної і все готової оборони? — Досить довго були Ви біднї, що не могли тай не вміли боронити ся. А тепер, коли Монарх дозволяє й наказує забезпечити себе на будуче від такої, як була, неволї, коли Гол. Рада і Ваші деканальні Ради закликають Вас до тої народної сторожі, Ви, Братя, декуди недовіряєте тай відтягаєте ся від так спасенного дїла! Глядїть, до чого се нас доведе.

„От уже одного природного права, права рідної мови у школах, де приготовляють ся урядники й де учать ся руські дїти, відмовили нашим дїтям[1]). А як же-ж урядник у судї розсудить

[1]) Відозва має тут на думцї, очевидно, міністерський рескрипт з дня 29 вересня 1848 р, який поручає намісникови завести у галицьких сер. школах польську мову як викладову, а руську лишав у завішеню аж до часу, доки не „видосконалить ся“.

справедливо справу вашу, коли він не навчить ся по руськи говорити й писати? Чи мають судити нас, як давнійше, чужими мовами, нерозуміючи чоловіка тай нам незрозумілі. Братя! Право се на нашу руську мову в школах і урядах є для нас святе, конечне для справедливости, забезпечене конституцією. Коли його втратимо, коли сильно зараз не упімнемо ся — і решту нам заберуть.

„Головна Рада знає отже свій обовязок і не перестає впоминати ся там, де належить, іменем Вашим о се святе право до рідної нам руської мови. Рада Народна ставить право се під оборону цілого руського народу і взиває Вас по всїх Радах, містах та громадах обявити в протестах незломну свою волю, що нїколи не відречемо ся руської мови нї в школї, нї в судї, що в нашій руській сторонї домагаємо ся такого самого пошанованя для нашої руської мови, яку на Мазурах має мова польська[1]). Бо чиж і тепер маємо бути послїдними, хоч над інших є ми нашому Монархови вірними?

„Тому ще раз взиваємо Вас скоро і сміло приступати до ґвардії, яка, коли тільки буде й усюди, не допустить в краю до забурень і не позволить шарпати своїх народних прав.

Зазив кінчить ся словами:

„З Вами Бог, свобода і лад!

Як бачимо з наведених висше зазивів, „Гол. Р. Рада“, накликуючи Русинів орґанізувати нац. ґвардії, мала на думцї нац. ґвардії руські.

З того огляду накликуваня сї були звернені в першій мірі на адресу руського міщанства у східній Галичинї, бо селянські ґвардії у сїй части краю вже і без того, самі собою, мусїли мати національний характер руський. Инша річ — міста. Тут, як зазначили ми вже висше, інституцію нац. ґвардії захопили у свої руки міщани-Поляки і міщанські ґвардії прибрали відразу національний характер польський. Взиваючи отже до орґанізованя руських нац. ґвардій по містах, „Г. Р. Рада“ розуміла орґанізоване згаданих ґвардій побіч істнуючих уже польських, їм — у противвагу.

До противваги сеї й прикладала вона велику вагу.

---

[1]) Підчеркнене в текстї.

III.

Справа руських нац. ґвардій і краєве правительство.

„Гол. Р. Рада“ жадає від краєвого правительства окремого дозволу на орґанізоване руських нац. ґвардій. — Відмовна відповідь ґр. А. Ґолуховского. — Ґуберніяльний розпорядок в справі руських нац. ґвардій з дня 8. X. 1848 р. — Письмо ґр. А. Ґолуховского до команданта львівської ґвардії полк. Р. Вибрановского. — „Ґвардія бережанська, а не — польська, руська, німецька, вірменська і жидівська!“ — Становище В. Залеского. — Депутація „Г. Р. Ради“ до Відня.

Ще перед виданем відозви до руського загалу звернула ся Головна Руська Рада в справі руських нац. ґвардій до краєвого правительства. Зажадала власне виданя окремого дозволу на орґанізоване таких ґвардій. При тій нагоді запевнила правительство на ново про незломну вірність руського населеня Галичини династії.

На відповідь краєвого правительства в справі сїй не прийшло ся Г. Р. Раді ждати довго. Не гаючись, спротивило ся воно рішучо орґанізованю нац. ґвардій на основі власне національній, отже — окремим ґвардіям руським, хоч дозволяло у поодиноких громадах, де сього зажадала б більшість, команду в руській мові.

„Хоч висловлені в поданю зі 7 с. м. (вересня) ч. 157 запевненя незломної підданчої вірности руського населеня Галичини й заслугують на високе признане й хоч богато винен я дяки за се льояльне змагане також провідникам сього населеня — писав у відповіди сїй провізоричний ще тоді управитель ґубернії ґр. А. Ґолуховский — то все таки ніяк не можу згодити ся на орґанізоване руської нац. ґвардії, тому що не маю до сього законної повновласти. — Нема одначе ніякої перешкоди, щоби кождої хвилї на бажане нац. ґвардії, однаково — мійської чи сільської, коли тільки забажає сього більшість дотичного відділу, ввести команду в руській мові[1]).

Тим часом одначе відозва Г. Р. Ради почала робити своє діло — і до львівської ґубернії а також до поодиноких окружних урядів на провінції стали чим раз частійше приходити заяви від поодиноких громад, що побіч ґвардій польських бажають з'орґанізованя також нац. ґвардій руських. Се й дало привід до нового виступу в сїй справі А. Ґолуховского, тим разом

[1]) Gazeta Narodowa, 1848 № 139.

у формі ґуберніяльного розпорядку до управителів усіх 19 округів Галичини, в якім старасть ся опрокинути правність сих бажань, згл. виказати їх безправність. Текст сього розпорядку у дослівнім перекладі такий:

„Вп. Пане!

„І до ґуберніяльної президії і до окружних урядів внесено просьби, в яких декілька громад виявило бажанє з'орґанїзувати побіч польських також ґвардії руські.

„Щоби запобігти сього рода хибному розуміню річи й дати Вам змогу одностайно пояснювати сторонам, які в справі сїй могли-б зголошувати ся (сам я вже декілька разів був змушений до сього), приневолений я заявити, що зі становища права тутешньо-краєві адмінїстрацийні власти не можуть признати нац. ґвардії нї польської, нї руської.

„На основі § 2. статуту з'обовязані належати до нац. ґвардії всї, з застереженем певних виїмків, що відносять ся до богатьох горожан держави, без огляду на ріжницю віроісповіданя й ріжницю народности. Нац. ґвардія в Галичинї не може отже називати ся инакше, коли-б хотїли назвати її, як тільки нац. ґвардія „галицька“, яка на підставі статута буде віддана командї одного заіменованого для сього команданта у Львові.

„Що тикаєть ся умундурованя й узброєня нац. ґвардії, то про се говорять загальні приписи в §§ 27—30. На підставі-ж § 28. вільно носити на мундурі краски краю.

„Що-ж тикаєть ся мови, в якій має бути команда, а також докладнїйшого означеня мундурів, то для сього не подає статут нїякої норми. Порішенє отже сих питань має полишити ся, узгляднюючи засаду повного необмеженя, добровільному порозуміню між собою поодиноких корпусів нац. ґвардії, т. зн. волї, виявленій більшістю голосів, передовсїм коли істнуюча в певнім місци ґвардія становить інституцію відділької громади, якої адмінїстрацийна рада має на підставі §§ 9 і 10. статуту виключне право рішати, з виїмком справи самої команди, про всї потреби відділу, як пр. умундурованє й узброєнє.

„Проте поручаю Вам горячо з найбільшою рішучістю застрити підвладним собі урядникам наказ, щоби вони анї безпосередно анї посередно не впливали на постанови дотично мундурових відзнак і дотично мови, в якій має бути команда поодиноких відділів нац. ґвардії, бо кожді того рода постанови мають бути полишені виключно добровільному порозуміню між собою дотичних членів, — бо кождий того рода вплив, хочби

в найліпшім намірі, подасть тільки часописям бажану нагоду клеветати на бюрократію[1]).

Розпорядок сей має дату 8 жовтня 1848 р. Рівночасно з розсилкою сього розпорядку управителям округів післав копію його Ґолуховский також командантови львівської нац. ґвардії полк. Р. Вибрановскому (який незабаром став командантом ґвардії цілого краю), долучаючи до того ще отсю записку:

„Вп. П. Полковнику!

„В додатку долучаю П. Полковникови відпис розпорядку, виданого окружним урядам, яким окружним управителям поручаю, щоби поодиноким громадам, які домагають ся з'орґанїзованя окремої руської ґвардії, при відповідній нагоді поясню-вали, що краєві власти, оперaючи ся на істнуючий провізоричний статут, не можуть признавати ріжниці між ґвардією польською і руською й що всї нац. ґвардії, які повстають по поодиноких громадах, будуть мусїли на підставі сього статута підлягати команді головного команданта у Львові. Маю надію, що ся урядова заява причинить ся значно до успокоєня умів й усуненя побоювань, які викликали ходячі від якогось часу вісти про творенє руських ґвардій в округах жовківськім і золочівськім.

„Зробіть, Вп. П. Полковнику, з повідомленя сього при нагоді властивий ужиток і прийміть запевненє високого поважаня й пошани, з якими остатю... і т. д.[2]).

Таке було становище дотично окремих руських нац. ґвардій краєвого правительства.

„Закон про національні ґвардії постановляє — спрецизував його ще яснїйше управитель округа бережанського у своїй відповіди місцевому гр. к. деканови з дня 13. X, 1848 р. на його проєкт з'орґанїзувати руську нац. ґвардію в Бережанах — що вони (ґвардії) не можуть ділити ся по віроісповіданям і національностям, а тільки можуть орґанїзувати ся по громадам. Може отже бути ґвардія бережанська, рогатинська, бобрецька, але не може бути ґвардії певної народности, бо в такім разї в Бережанах повстало би пять ґвардій: польська, руська, німецька вірменська і жидівська. Всї мешканцї Бережан можуть з'орґанїзувати одну ґвардію з гербом міста. Управа ґвардії, офіцири, вибирають ся більшістю голосів і самі Русини винні приписати собі вину, що не вступили громадно до ґвардії, бо могли рішати про устрій ґвардії, вибирати офіцирів і добити ся своїх

---

[1]) Gazeta Powszechna, 1848 № 36. [2]) ibid.

прав. Між тим вступило їх мало. Кілька побіч себе істнуючих ґвардій — кінчила ся відповідь — викликали-б конфлікти і замішаня[1]).

Не зважаючи одначе на отсе зовсім ясно виповіджене становище краєвого правительства, Г. Р. Рада звернула ся до нього в справі сїй незабаром по раз другий.

Нагоду до сього дало заіменоване нового ґубернатора для Галичини — В. Залєвского. Отже по номінації з'явила ся в нього дня 29 жовтня депутація Г. Р. Ради з привітом і бажанєм від Русинів — і при сїй нагоді члени депутації побіч инших справ порушили на ново справу окремих руських ґвардій. Та становище, яке в справі сїй заняв новий ґубернатор, не ріжнило ся нічим від становища дотеперішного провізоричного управителя ґубернії, А. Ґолуховского. У відповіди депутації він заявив коротко, що „запровадженю народної ґвардії по руських селах і містах, на правній підставі, цїлком не противить ся"[2]), — значить, не противить ся орґанїзованю ґвардій не руських, як таких, але по руських селах і містах, очевидно — там, де не було ще взагалї ніяких ґвардій.

Вкінци, коли справа окремих руських нац. ґвардій не була полагоджена по бажаню Г. Р. Ради — у Львові, звернула ся вона зі справою сею до Відня. Коли дозволу на окремі руські ґвардії відмовило правительство краєве, попросила Г. Р. Рада о такий дозвіл правительство центральне, а передовсїм — корону.

Зробила се спеціяльна депутація, яку Г. Р. Рада вислала була з кінцем жовтня 1848 р. до цїсаря Фердинанда — у відповідь на цїсарський маніфест до австрийських народів з дня 16 жовтня т. р. Депутація ся, яка складала ся з обох заступників голови Г. Р. Ради, а до якої у Кромерижи прилучило ся ще декількох руських парляментарних послів з Галичини, мала запевнити цїсаря про вірність руського народу до його особи і предложити при сїй нагоді руські бажаня і просьби. В тій цїли й була вона принята цїсарем на спеціяльній авдієнції дня 6 падолиста т. р. Між бажанями, які згадана депутація предложила тодїж цїсареви від імени руського народу в Галичині, друге місце — на першім стояв постулят подїлу Галичини! —

---

[1]) Вѣстникъ Народного Дома, 1909 ч. 7—8 ст. 125.
[2]) Зоря Галицка, 1848 ч. 25 ст. 105.

займала власне справа руських національних ґвардій, докладнійше — просьба о дозвіл орґанізувати такі ґвардії [1]).

Відповідь цісаря депутації була така:

„Тішить Мене, що чую вираз давно відомого Мені привязаня до Моєї особи й у сім тяжкім часї знов справдженого патріотичного способу думаня руського народу. Бажана, які находять ся в Адресї, візьму собі до серця й накажу Мойому Міністерству їх скоре і, скільки можливо, бажаням сим вдоволяюче виконане“ [2]).

З окремим меморіялом в справі руських ґвардій звернула ся депутація тодіж і до міністра вн. спр., до якого компетенції належала інституція нац. ґвардій [3]).

IV.

Справа руських нац. ґвардій і Поляки.

Руські нац. ґвардії і львівська польська преса: — Gazeta Powszechna; — Gazeta Narodowa. — „Пересторога“ Руського Собору. — „Заспокоєнє“ Г. Р. Ради. — Руські нац. ґвардії і Rada Narodowa: — внесенє Вісневского; — дискусія; — відкинене внесеня.

Неґативно — а навіть ворожо — поставили ся до руських нац. ґвардій також Поляки.

Становище таке заняла передовсім львівська польська преса. „Зоря Галицька“ — писала в передовій статї дня 12 жовтня 1848 р. Gazeta Powszechna [4]) — містить в однім з останних своїх чисел відозву Головної народної Ради до „Rusynów“ [5]), щоби вступали до національної ґвардії, — зле кажу „щоби вступали“, тільки, щоби формували ґвардію руську. Звертаємо увагу Головної народної Ради на се, що закон, на який ся архилеґальна Рада відкликує ся, забороняє формувати двоякі ґвардії — в кождім краю може істнувати один корпус ґвардії. Сю засаду потвердив також Сойм у Відни. Звертаємо — по друге — увагу, що під національною ґвардією не розуміє ся ґвардії племінної або ґвардії народности чи родової, бо в такім разї мусіли-б ми мати ґвардії польську,

---

[1]) Зоря Галицка, 1848 чч. 27, 30—31; також Др. К. Студинський, Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1835—1849. Ст. 300—302.

[2]) ibid. [3]) ibid.

[4]) Gazeta Powszechna, 1848 № 34.

[5]) sic! — курячі лапки в ориґіналї!

жидівську, німецьку, мазурську, а навіть чеську (бо більша частина урядників — Чехи), але під ґвардією національною розуміється ся узброєнє всякого люду, який мешкає в однім краю. Коли сього Головна народна Рада не розуміє, то нехай пригадає собі, що в мові для неї більш зрозумілій, се-б то по німецьки, називають „Volkswehr". А що сього „Зоря Галицька" не розуміє, можемо твердити сміло, коли в ч. 20 по кількох хулах на Т. Вішньовского відзиваєть ся так:... (тут наводить Gazeta кілька виривків зі статї „Зорі Г.", в якій накликаєть ся орґанізувати руські нац. ґвардії, отже: що цїсар позволив орґанізувати нац. ґвардію, що Поляки зараз вхопили ся за сей дозвіл і з'орґанізували собі ґвардію, „а ми Русини не творим си ґвардію", що ціс. правительство призволяє руську муштру (а то де? — питає Gazeta), що можна тимчасово узброювати ся довгими, неокутими палицями, піками, косами на шторц, аби тільки завчасу добре уложити ся, а пальним оружем і шаблями помагало би війско і т. д. Хто-ж не зрозуміє — кличе Gazeta Powszechna — чого „Зоря Галицька" хоче, коли прочитає в тім самім числї: „є тут в нашім краю, на нашій рідній руській землї, горстка[1]) таких Поляків, що хотять Польщі в давних границях (яка зухвала претенсія! — додає іронїчно Gazeta), є такі ворохобники, які думають в короткім часї нарушити спокій в нашім краю. Тому народе руський будь приготований! будь бачний! формуй сторожу народну т. є руську ґвардію, аби перешкодити польському бунтови й йому оперти ся". Звертаємо увагу правительства на те — пише дальше Gazeta Powszechna — що Головна Рада каже Русинам узброювати ся до домової, внутрішньої[1]) війни, бо всї відозви і всї писаня в „Зорі Галицькій" дишуть ненавистю до одної частини люду в Галичинї, яку „Зоря" називає Ляхами, а у відозві в справі ґвардій кажуть зброїти ся на противників і ворогів, яких показують майже пальцем. — Обовязком нашим і правительства є формувати ґвардію, одначе обовязком є також запобігати приготованям до домової війни. Здаєть ся нам, що найлїпше запобігнеть ся сьому, коли адмінїстрацийні Ради[2]) підіпруть народ у формованю ґвардій, а не дозволять мати вплив підбурюваням таких Головних Рад... Віримо — кінчить цито-

[1]) підчеркнене Gazet-и.
[2]) адмінїстрацийні Ради істнуючих нац. ґвардій.

вану статю Gazeta — у добродушність нашого народу по селах... але знаємо також, як легко народ сей дасть ся підвести, як легко представити йому небезпеку, якої нема — як то зробило правительство в 1846 р.“

Рік 46-тий пригадали руські нац. ґвардії також другій львівській польській часописї, орґанови „Rad-и Narodow-ої“ — „Gazet-ї Narodow-ій“. Страх її перед згаданими ґвардіями був такий великий, що в 142 ч. візвала вона формально польський загал до самооборонного поготівля — загрозивши перед тим отверто австрийським урядникам у краю, що за евентуальний найменший пролив польської крови відповідати-муть власними головами...

„Навчені крівавим і страшним досвідом у 1846 р. — писала у передовиці „Gazeta Narodowa“ з дня 16 жовтня 1848 р. п. з. „Повір!“[1]) — знаємо, скільки маємо числити на опіку нинїшних краєвих властий урядників, яких по нинїшний день конституцийний систем іще не виполошив і полишив над нами, як тих яструбів, що чекають догідної хвилї, щоби кинути ся на наше житє і майно, так як у сїм памятнім в нашій історії роцї.

„Від давна ся огидна австрийська бюрократія, що лишила ся з давного системи, готовить нам через підбурюваня хлопів, Русинів і своїх жолдаків, що день і ніч пильнують наших кроків, сицилійську вечірню.

„Тепер одначе, коли габсбурська камариля поставила все на ставку, коли о шляхотні груди наших братів Угрів і Віденцїв розбили ся в части її ряди, а цїлий світ пізнав уже всї її коварства з цїлю привернути назад в австрийській державі давний династичний абсолютизм, будьмо завчасу переконані і приготовані, що ся нікчемна камариля розпустить узди всїм від давна приготованим і підбурюваним язвам посвареної суспільности в кождій провінциї австрийської держави, щоби сама могла спасти ся від очевидної загляди.

„Знайде вона і в нашім краю від давна приготовані й старанно нагромаджені свої ряди не тільки узброєного жолдацтва, але між Русинами і хлопством, збаламученим проти всяким оборонцям конституцийних свобід. Уже викликує вона через послушний розказам її орґан усякої ненависти, „Зорю Галицьку“, з'оружені сили, морди й різню супроти нас. Бо пише отсей пе-

[1]) Gazeta Narodowa, 1848 № 142.

кольної сили дневник: „можна тимчасово узброювати ся довгими хоч неокутими палицями, палками, косами (розуміє ть ся коса повинна бути набита на шторц), аби тільки завчасу добре уложити ся, а пальним оружем і шаблями помагало би війско“... Святоюрський собор покликав на начальника з'оруженої сили руських хлопів якогось Барусевича, поручника з полку Парми, який від військової команди дістав дозвіл обняти повірений собі провід.

„Знаємо вже, що урядники підбурюють і бунтують своїм коварством наших хлопів проти нас. Ладьмо ся також до відпору, помножуючи, завязуючи й узброюючи всюди яким будь оружем наші ґвардії й усі наші сили, скуплені й скріплені відповідною орґанізацією.

„А поки що заявляємо, що коли австрийські власти, призначені боронити наше житє і маєтки, не мають змоги або не хочуть виконувати супроти нашого краю сих найсвятійших обовязків, то нехай уступлять і підуть зараз геть, а ми в такім разї потрафимо сами собі порадити. Коли-ж одначе лишать ся на своїх місцях, а виставлять наше безпеченство на непевне і цїлий край на жертву коварств камарилї й усяких сторонників давного системy, то заявляємо торжественно, що за найменший денебудь у краю пролив крови наших братів відповідати-муть власними головами.

„Що небудь може стати ся — повтаряємо — ладьмо ся, братя, до відпору. Позір як найбільший на всї маневри, еволюциї й рухи всякого рода ворогів нашого краю!

Так приняла поклики „Г. Р. Ради“ і „Зорі Галицької“ орґанізувати окремі руські нац. ґвардії у Галичинї сучасна польська преса у столиці.

Та на сїм одначе не кінець.

Рівночасно з польською пресою з нагоди покликів „Г. Р. Ради“ і „Зорі Галицької“ вдарив у великий дзвін трівоги також т. зв. „Руський Собор“ — полїтична орґанізація псевдо-Русинів, покликала до житя Поляками в цїли паралїжованя дїяльности „Г. Р. Ради“. Маємо на думцї „Пересторогу“, яку згаданий „Собор“ у дн. 15 і 16 жовтня 1848 р. розлїпив був по улицях Львова, а в якій обвинувачував „Г. Р. Раду“ і „Зорю Галицьку“ у тім, що підбурюють народ до розбоїв і різнї... Коли-ж одначе у відповідь на „Пересторогу“ Г. Р. Рада розлїпила по Львові зі свойого боку „Заспокоєнє“,

в якім обвинуваченя „Собору“ назвала „безстидною брехнею“, „Заспокоєнє“ се невідома рука зараз поздирала[1])...

Вкінци в справі руських нац. ґвардій забрала голос центральна польська політична орґанізація у Галичині — „Rada Narodowa“.

На засіданю дня 24 жовтня 1848 р. член „Rad-и“ Віснєвский поставив внесенє, щоби „R. N.“ видала до своїх філій у тих округах, де починають формувати ся руські ґвардії, відозву, щоби філії візвали усі польські ґвардії не противити ся сьому формованю й уникати всяких конфліктів. Предложив навіть готовий проєкт такої відозви.

Внесенє се й дало почин цікавій дискусії на „Rad-ї“ над справою руських ґвардій.

Вправдї зараз на самім вступі внесеню такому спротивив ся рішучо від імени виділу Рібенбауер. Не зважаючи одначе на се, Віснєвский став мотивувати його. Отже не має наміру внесенєм сим улекшати формованє руських ґвардій або їх санкціонувати, бо в дійсности вони не істнують. Бажає навіть, щоби полк. Вибрановский спротивив ся урядово формованю таких ґвардій. Хоче одначе візвати польські ґвардії, щоби зберігли відповідний такт, аби не приходило до ніяких сцисій і подражнень. Тим способом, казав, два племена скорше зіллють ся в одно й зникне всяка ненависть і підозріня.

Спротивив ся внесеню П. Васїлевский. Се було-б санкціонованє нелеґального кроку. Зрештою коли приймаємо один народ, тоді повинна бути тільки одна ґвардія.

За внесенєм заявив ся кс. Давидович. Перед кількома днями був у нього руський священик і заявив йому, що, аби уникнути усіх сцисій, найкраще не противити ся формованю руських ґвардій. Нехай Поляки вступають до таких ґвардій, нехай приймають їх відзнаки — а тим способом переможуть відразу до істнуючої ґвардії і здобудуть собі довірє.

На Давидовичу й вичерпала ся листа сторонників внесеня Віснєвского. Всї дальші бесідники заявили ся проти внесеня.

І так Срочиньский противить ся внесеню, бо статут знає тільки одну національну ґвардію. Сі-ж ґвардії не є національні, але святоюрські — жадає отже леґально здержати їх

---

[1]) Зоря Галицка, 1848 ч. 24, ст. 100—101.

формоване. Нищити фізично руські ґвардії не радить, бо з опору виросли б іще сильнійші.

Проти внесеня заявляєть ся також Воляньский, бо узброюване хлопів не є формованем ґвардії і грозить небезпекою. Ніяким способом не можна позволити на дальший розвій сього, але візвати правительство запобігти сьому.

Противить ся внесеню Вісневского і дальший бесідник — Фрідберґ, бо знає з досвіду, що се не ґвардії руські в дусї руської народности, але ватаги (bandy) хлопів, узброювані в тім самім дусї, що й у 1846 р. (оплески!), без ніякої орґанізації чи иншого укладу.

Проти окремих руських ґвардій виступив дуже різко також К. Ценґлевич. Навязуючи до слів кс. Давидовича, говорив: І в мене був руський священик, може й той самий, і тими самими словами манив мене, одначе я знаю ся давно на облудї, на єзуітизмі. Святоюрцї, нечестиві реакцийні знаряди, бачучи, що простою дорогою добудуть дуже мало, вдають ся до нас з облудою, а до темного люду з брехнею (оплески!). Одначе не даймо манити себе розмовами, бо святоюрцї хочуть нас тільки страшити. Ми не можемо позволити на формоване окремих ґвардій, на яких чолї стають священники, бо в такім разї повинні-б мати ми що парохія иншу ґвардію, гуцульську, бойківську, жидівську, німецьку і Бог знає, які ще инші. Статут одначе знає тільки одну ґвардію — краєву. Тому мусимо жадати, аби правительство спротивило ся формованю всяких инших ґвардій.

По Ценґлевичу забирало голос іще декілька дальших бесїдників (Рібенбауер й ин.) — усї, як зазначує коротко протокол зі сього засїданя „Rad-и“, в подібнім дусї.

В кінци внесене Вісневского піддано під голосоване. За внесенем заявили ся тільки сам внескодавець і кс. Давидович, проти внесеня — всї инші[1]).

Таким чином внесене упало.

---

[1]) Gazeta Powszechna, 1848 № 44; Gazeta Narodowa, 1848 №№ 150-151.

V.

Проби орґанїзованя руських нац. ґвардій по містах.

Посвяченя хоругов для руських нац. ґвардій в Стрию і Жовкві. — Заходи орґанїзувати руську нац. ґвардію в Станиславові. — Руська нац. ґвардія в Бережанах: — становище бережанського старости; — становище команданта бережанської військової залоги бар. ф. Сетеллї; — приготованя до посвяченя хоругви і перешкоди; — бережанські „шварцґельберґи"; — посвячене; — записи до ґвардії; — афера поручника Прешля; — дещо про хоругву. — Руська нац ґвардія в Тернополї: — змаганя тернопільської „Руської Ради" завести руську команду в терноп. ґвардії мійській; — спротивлене Поляків; — „Руська Рада" приступає до орґанїзованя нац. ґвардії руської; — справа хоругви; — лист о. П. Лозинського зі Львова; — приготованя до посвяченя хоругви; — несподїваиа халепа; — посвячене; — складки на хоругву. — Заходи орґанїзувати руську нац. ґвардію у Львові. — Зміна становища кр. правительства?

Знаємо вже, як поставило ся до справи руських нац. ґвардій краєве правительство. Покликуючи ся на §. 8 орґанїзацийного статута, який заряджував орґанїзоване нац. ґвардій після громад, воно спротивило ся рішучо орґанїзованю нац. ґвардій по національностям — отже й окремим нац. ґвардіям руським.

Та становище отсе краєвого правительства, о скільки входили в гру сїльські громади східної части краю (а також ті мійські, де руський елемент мав чисельну перевагу), мало значіне тільки формальне. Руський національний характер згаданих громад вже тим самим рішав про такий же національний характер з'орґанїзованих у них нац. ґвардій — і руські нац. ґвардії по таких громадах, не зважаючи на згадане вище спротивлене кр. правительства, таки могли істнувати й дїсно істнували. Та практичного значіня набирало отсе становище, коли ходило о ті громади, де переважав елемент польський і де були з'орґанїзовані нац. ґвардії польські, де одначе поважну меншість становили також Русини. Були се майже всї міста і місточка східної Галичини. Меншостям отсим й була відібрана завдяки сьому становищу можність орґанїзувати свої власні нац. ґвардії, а всякі проби, роблені в сїм напрямі, набирали тим самим характеру нелеґальности.

Не зважаючи одначе на се, проби орґанїзувати руські нац. ґвардії по містах були таки зроблені — хоч пробами тільки й остали.

*

Найраньші заходи орґанізувати окрему руську нац. ґвардію — ще перед виданем заказу краєвим правительством — бачимо в Стрию.

„Дня 3 серпня с. р. (1848) — читаємо допись у „Зорі Галицькій“ зі Стрия — відбули ся в Стрию численні збори Русинів; кожда майже громада вислала на сї збори кількох заступників. Цїль сих зборів була: уложити до конституцийного Сойму просьбу о полагоджене конечних потреб руського народу, завязати Окружну Руську Раду і посвятити хоругву для народної ґвардії, розуміеть ся, руської, яка має завязати ся.

„Вже о пів до десятої години з рана того-ж дня — пише дальше кореспондент — вистріли з моздїрів, доконані чесними горожанами міста Стрия, візвали прибулих зі сіл на збори Русинів на Службу Божу до парохіяльної церкви, куди для піднесеня свята прибула також частина військової залоги. Свято се почало ся посвяченем руської хоругви перед церквою в присутности народа і війска, а доконав його Всч. декан Янович. По скінченім акті посвяченя, серед співу „З нами Бог“ і серед гуку моздїрів і сальв війскової залоги удав ся зібраний народ до церкви, де місцевий парох привитав його короткою промовою. Відправила ся торжественна Служба Божа — по евангелію мав гарну науку декан Шведзїцкий. Найбільш торжественним частям Служби Божої вторували вистріли з моздїрів і рушниць війскової залоги. Потім наступило „многоліте“ для цісаря Фердинанда.

„По скінченім набоженстві мав наш учений свящ. Данкевич перед церквою з уставленої в сїм цїли мовниці мову по народу — найкрасшу, яку ми коли чули. Говорив про руську народність і про цїль зборів. Усїх порушив до живого, не виймаючи й війскової залоги, що — зложена з руських дїтий стрийського округа — розуміла рідне слово лїпше, як кожде инше. Видно було, як не одному жовнїрови крутили ся сльози в очах. По відспіваню народного гимну „Мир Австрії“, посвячену хоругву віддано на сховок війсковій залозї. В її імени подякував за довіре командуючий капітан — і серед окликів „нехай живе цісар!“ удала ся війскова залога, з хоругвою на чолї, яку ніс капраль в товаристві одного селянина, прибраного в руські краски, через місто до команданта залоги, де хоругву принято зі всїми війсковими почестями.

„Один дух — кінчить кореспондент свій опис — оживляв усїх і втїшно було видїти, як серця війска і селян не пе-

рестали взаїмно себе розуміти. „Ми з вами, ми все будемо з вами!“ — клікнула військова залога до сих руських зборів.

Хоругва, про яку мова, виконана була в руських національних красках. На одній її стороні був представлений золотий лев, який спинав ся на скалу, на другій — надія в постати дївчини. На верху держака засаджений був маленький австрийський орел з мосяжу[1]).

Короткий опис стрийських зборів і посвячення хоругви подає також орґан „Rad-и Narodow-ої“ — „Gazeta Narodowa“. Головну увагу звернено в описї сїм на мову одного з духовних промовцїв, а також на поведенє підчас сеї мови деяких місцевих окружних урядників. „Один священник, що мав промову — пише згадана часопись — пояснив народови, що руський рід такий сильний — як лев, а розпятий орел (натяк, очевидно, на хоругву) пильнує як стоголовий арґус, щоби ворони (Поляки) очий львови не видовбали“... Підчас сеї мови, а спеціяльно „при кождій киненій згаданим промовцем на Поляків клеветї“, згадані урядники „на ціле горло верещали вівати“ — що кореспондента найбільше гнїває. За те й наводить він винуватцїв поіменно (були се: калькулянт Резек, канцеліст Ельґас й офіціял з фервальтерії Бем)[2]).

Такі були народини руської нац. ґвардії в столицї Підгіря.

Того самого місяця (серпня), тільки два тижнї пізнїйше, відбуло ся посвячене хоругви з подібною цїлю також у другім місті Галичини, в північній її полосї, у Жовкві.

Коротку вістку про сей акт подає „Зоря Галицька“ в числї з дня 22 серпня 1848 р. Згадавши найперше про торжественну богослужбу, яка мала місце дня 18 серпня т. р. з нагоди закінченя війни Австрії в Італії в Успенській церкві у Львові, згадана часопись пише дальше таке: „Подібне набоженство відправило ся також в понеділок, т. є. 14 с. м., в Жовкві як в церкві ОО. Чина Св. В. В. так і в латинськім костелї. При сїм посвячено в церкві хоругву для руської ґвардії, яка має завести ся. На одній сторонї тої руської хоругви представлений св. Володимир Великий, а на другій — австрийський орел з руським львом[3]).

Вкінци з місяця серпня маємо вістку до заходи орґаніз-

[1]) Зоря Галицка, 1848 ч. 14.
[2]) Gazeta Narodowa 1848 № 91.
[3]) Зоря Галицка, 1848 ч. 15.

вати руську нац. ґвардію ще в однім місті сх. Галичини — у Станиславові.

„Вчора — читаємо у „Gazet-ї Powszechn-ій“ кореспонденцію зі Станиславова, датовану дня 30 серпня 1848 р.[1]) — мали відбувати ся тут вибори старшини для німецько-руської ґвардії, одначе як чути, товариші без зброї посварившись, розійшли ся. О скільки нам відомо, мають вступати (до згаданої ґвардії) тільки самі чорно-жовті урядники, такі як Жулавський, концептовий практикант Блонський, Вольфрат, Чепіль — окружні писарі й богато инших гідних представників німецько-руської народности. Капеляном сеї ґвардії має бути знаний з московських симпатій тутешній декан Шанковський.

Чи одначе руські ґвардії в сих містах були дійсно з'орґанізовані, не відомо на певно. В кождім разї не були з'орґанізовані відразу (зазначують се виразно цитовані дописи), — а й пізнійше нема ніяких слідів їх істнованя. Правдоподібно, з'орґанізоване їх перепинив заказ кр. правительства, який і був виданий незабаром після отсих перших заходів.

Вже після виданя згаданого заказу стала орґанізувати ся руська нац. ґвардія в Бережанах.

Та́ орґанізованю її спротивило ся тепер рішучо в першій мірі місцеве староство — письмом, якого текст подали ми вже висше. Не помогла нічого особиста інтервенція в справі сїй у старости представників місцевої „Руської Ради“, оо. Лежогубського і Павликова. „Після закона — заявив їм староста ще раз — знає тільки ґвардію місцеву, яка, щоби уникнути незгоди і роз'ятреня умів, не має називати ся ні польською, анї руською“[2]). Не сиділи безчинно і місцеві Поляки. Коли про намір орґанізувати в Бережанах руську нац. ґвардію довідала ся бережанська „Rada Narodowa“, вислала зараз до начальника округа депутацію з представленем нелеґальности такого вчинку і з осторогою перед можливим нарушенем ізза сього навіть публичного супокою. У тій самій справі звернула ся до староства також господарська Рада місцевої нац. ґвардії польської. Обом їм староста відповів, що наміру такого не похваляє — з причин, про які була вже мова висше[3]).

Не зважаючи одначе на спротивлене староства, бережан-

---

[1]) Gazeta Powszechna, 1848 № 2.
[2]) Вѣстникъ „Народного Дома“, 1909 чч. 7—8.
[3]) Gazeta Narodowa, 1848 № 145.

ська „Руська Рада“ постановила приступити таки до орґанізованя руської нац. ґвардії у Бережанах — при підпертю військового команданта Бережан, підполковника бар. ф. Сетеллї. Першим кроком у виконаню сеї постанови повинно було бути торжественне посвячене ґвардийської хоругви, яке й мало місце дня 16 жовтня, не зважаючи на намаганя старости — ще в останній хвилї перешкодити сьому. Хід сього акту описує у кореспонденції з Бережан „Gazeta Powszechna“ так:

„Нинї підчас ярмарку — читаємо там[1]) — відбуло ся посвячене руської хоругви (жовтий лев на голубім поли), не зважаючи на заказ зі сторони старости. Руські священники разом з тутешньою шварцґельберією, на чолї якої стоять: підполковник Сетеллї, камеральрат Ґаспар[2]), акцизний комісар Шашкевич[3]), австрийські екс-офіцири п. п. Рибаш і Фельзенберґ, а навіть і п. Лїшка, проф. ґімназії, — постановили сформувати руську ґвардію, а істнуючу нац. ґвардію в очах народу обезчестити. В тій цїли справили хоругву, а коли формоване руської ґвардії староста просто заказав, не знали що з хоругвою сею зробити. По довгих дебатах в „Руській Радї“ ухвалили, щоби хоругву сю підчас ярмарку посвятити й віддати її військовій залозї. Нинї рано — читаємо дальше — пороблено всї приготованя до уставленя вівтаря коло циркулу, військо ходило в парадї по містї і товпи цїкавих спішили на площу коло циркулу. В тім на розказ п. старости, виданий на просьбу депутації, в тій цїли до него висланої, запрятано в одній хвилї всї ті приготованя й занесено їх до руської церкви. Бурмистр і секцийний комісар, вислані, аби вдержати супокій й запобігти публичному обходови, на дармо намагали ся виконати се поручене, бо зібрані тут руські священники не хотїли приняти письма, виданого з циркулу, а підполковник Сетеллї, неначе-б хотїв кепкувати собі з заказу старости, казав виступити залозї й підчас цїлого богослуженя, правленого в ринку, давати сальви з карабінів, а по скінченій комедії казав сховати хоругву до офіцирської стражницї при гауптвасї. В мові, відчитаній при сїй нагодї одним із руських священників[4]), чули ми між ин. ві-

---

[1]) Gazeta Powszechna, 1848 № 38.

[2]) = Каспарек. [3]) = Шушкевич.

[4]) Був се о. Е. Громович з Потутор (Вѣстникъ „Нар. Дома“, 1909 ч. 7—8). Текст його мови находить ся між паперами бережанської „Руської Ради“ в бібліотецї „Нар. Дому“ у Львові.

дозву до руського народу, щоби під сею хоругвою лучив ся на перший зазив священиків в одну громаду проти ворогів (яких?). Згадано торжественно про побратане руського льва з австрийським орлом, виславлювано чини руського народу (які?) й тим подібні нісенїтниці"[1]).

По посвяченю хоругви й віднесеню її на головну військову стражницю відбули ся также записи до новооріанізованої ґвардії; приступило відразу 30 міщан. Про се повідомила ще тогож дня бережанська „Руська Рада" „Головну Руську Раду" у Львові[2]).

Та не ціла військова залога Бережан віднесла ся до ново-з'орґанізованої руської нац. ґвардії прихильно. Знайшли ся між нею деякі одиниці (в офіцерських кругах), які не тільки що зі згаданою інституцією не симпатизували, але поставили ся до неї просто ворожо — а навіть се своє вороже становище не завагали ся заманїфестувати чинно. Маємо на думці власне поступок поручника Прешля, жертвою якого й впала посвячена що йно хоругва бережанської руської ґвардії.

„Ганьбляче поступоване команданта бережанської залоги підполковника Сетеллї — пише цитований уже нами бережанський кореспондент „Gazet-и Powszechn-oї" під дн. 25 жовтня 1848 р.[3]) — описане в моїм попереднім листї, обурило деяких австрийських офіцерів. Поручник Прешль, бачучи у принятю руської хоругви для бережанської залоги ганьбу і для полку зневагу, перенятий гнївом й правістю своїх засад, п о р у б а в х о р у г в у о т с ю н а с т р а ж н и ц ї, за котрий то вчинок, доконаний підчас інспекції поручника Бардінера, його разом з ним арештовано й мав бути по давній системі brevi manu засуджений на касацію й вязницю у твердині. Одначе — кінчить кореспондент — вдало ся йому з вязниці втікти, а підполковник Сетеллї et comp. казять ся зі злости, що жертва вивинула ся від їх пімсти[4]).

Вкінци кілька слів про саму хоругву. Краска хоругви — темно синя; по одній її стороні бачимо золотого льва, друга — порожна. Над хоругвою — маленький австрийський орел. У держаку хоругви — 17 посріблюваних цвяшків з такими на-

---

[1]) Пор. також опис у „Gazet-ї Narodow-ій", 1848 № 145.

[2]) Див. Gazeta Narodowa, 1848 № 145; також Вѣстникъ „Народного Дома", 1909 чч. 7—8.

[3]) Gazeta Powszechna, 1848 № 46.

[4]) Слїди вчинку Прешля видні зовсїм виразно на долученій фотоґр. знимці хоругви бережанської руської ґвардії.

писами (місцями з похибками, очивидно з тої причини, що ритовник зле відчитав письмо):

Баронъ Сеттеле
Дов. ґен. Гамерштайнъ
Въ имя Тройцы св.
Метроп. М. Левицкій
Маїоръ Парфаньичъ (м. б. Парфанович)
Ґніжа Фелзенбергъ
Іер. Өфлъ Павликовъ
Єппъ Г. Яхимовичъ
Іер. Вас. Литинскій
Знам. Нар. Ґал. (Ґвардіи?) 1848.
Фердинандъ I.
Іер. Іак. Половій
Іер. Пт. Бобовчакъ
Іер. Сат. Лежогупскій
Іер. Өфлъ Джулинскій
Іер. Өдръ Роґовскій (ся напись справді виглядає так: Soґовасій, але відомо, що в Курянах коло Бережан був парох Теодор Роґовський, похований там коло церкви).
Г. Андр. Шушкевичъ[1]).

Коштувала хоругва коло 120 зр. і суму сю позичив бережанській „Руській Раді" Фельзенберґ. На сплачене сього довгу розписала була згадана Рада складку, яка одначе по день 3 цвітня 1849 р. принесла тільки 46 зр. Того-ж дня звернула Рада Фельзенберґови 54 зр. 20 кр. По розвязаню галицьких ґвардій (10. I, 1849) хоругву сю хотіла бережанська „Руська Рада" відпродати баталіонови руських гірських стрільців і з такою пропозицією звернув ся був навіть Павликів до Кузем ського у листі з дн. 19 червня 1849 р.[2]) Та згаданий баталіон хоругви власної не одержав — і хоругва б. бережанської руської ґвардії лишила ся таки в Бережанах[3]).

Була проба орґанізувати руську нац. ґвардію також у столиці Поділя — в Тернополі.

Акцію в сій справі підняв голова тернопільської Окружної Ради тернопільський парох о. М. Білинський зараз по одержаню відозви Гол. Р. Ради з дня 20 вересня 1848 р. Перший етап її — се змаганя його завести в істнуючій уже ґвардії міській (польській) команду руську через ґреміяльне приступлене до ґвардії міщан-Русинів. Та змаганя сї зустрінули ся зі сторони згаданої ґвардії відразу з рішучим спротивленем. Зібраним до впису руським міщанам заявили, що в Тернополі руської ко-

---

[1]) Написи подані в порядку з гори від орла в низ.
[2]) Вѣстникъ „Народного Дома", 1909 чч. 7—9.
[3]) Хоругва ся зберігаєть ся нинї в бережанській мійській церкві, в т. зв. „скарбі". Фот. знимка з неї — див. Табл. I.

манди не може бути, щоби не було роздвоєня і що статут вимагає, щоби в місті була одна ґвардія. Не годили ся на заведенє руської команди навіть в такім разї, коли-б число ґвардийців - Русинів показало ся більшим, як число Поляків — хоч мова команди залежала власне від більшости самих ґвардийців. „Команда заведена вже (себто польська) — заявила голові тернопільської Ради комісія, зібрана для справи сеї з рамени мійської ґвардії — має лишити ся, а врештою — сю точку спору нехай рішить ґубернія...[1]).

Побачивши, що руської команди в істнуючій ґвардії мійській завести не вдасть ся, рішила ся місцева Руська Рада приступити до орґанізованя міщан-Русинів зовсім окремо — в нац. ґвардію руську.

Першим кроком в сім напрямі мало бути справленє хоругви й торжественне посвяченє її. В тій цїли вислано до Львова специяльну місію (зложену з одного священника, одного селянина й одного світського інтеліґента), яка мала заняти ся замовленем такої хоругви й виробленем дозволу на її посвяченє (в еп. Яхимовича й військової Ґенеральної Команди). Одно й друге виконала місія, як слїд, при чім не малу прислугу зробив їй сотрудник одної з львівських церков, о. П. Лозинський. Він і мав допильнувати остаточного виконаня хоругви, а також заняти ся доставленем її на час до Тернополя.

Дня 30 падолиста о. П. Лозинський мав уже хоругву готову і — заки подав її на почту — вислав до о. М. Білинського до Тернополя таке письмо:

„Всечеснїйший Отче!

„По умові і на візванє Всечесного отця Івана Балтаровича (здаєть ся, члена згаданої висше місії) відсилаю на адресу Вашої Всечесности зроблену хоругву для хороброї Тернопільської ґвардії. Як виглядає і чи сподобаєть ся, побачите й осудите самі. Що коштує, показує слїдуючий рахунок:

1.	маляр	20 р.	—	кр.
2.	за держак столяр	1 „	—	„
3.	мосяжник за орла, галку й окуте на долїшнім кінці й шрубу на середині . . .	9 „	—	„
4.	15 гвоздиків срібних позолочених . .	6 „	—	„
5.	френзлї шихові довкруги хоругви . .	5 „	48	„

[1]) Причинки до исторіи въ 1848-го року (Дѣло, 1890 № 147): письмо о. Білинського до Гол. Р. Ради в дн. 4 жовтня 1848 р.

6.	мора 4 ліктї по 2 р. разом	8 р.	— кр.
7.	золотий ґальон коло образа з обох сторін .	7 „	10 „
8.	стяжка, френзлї при нїй і золотий шнур з кутасами по залученім рахунку П. Kirsznera	53 „	— „
9.	футерал з церати підшитий перкалем . .	1 „	— „
10.	скриночка	1 „	— „
11.	тасьма до вязаня стяжки	— „	01 „
12.	шовк і робота	2 „	— „
	разом .	114 р.	59 кр.

„На той видаток зложено разом з завдатком п. Кіршнерови й заплатою маляреви 100 р. ср.; треба доложити ще 14 р. і 59 кр. ср. Се я тимчасом заплатив, а рахунок Кіршнера з додатком належитости долучаю тому, аби бачили цїну предметів, спроваджених з Відня.

А дальше:

„Хоругву сю, готову вже, мав я нагоду вчорайшого дня презентовати Його Ексцеленцїї П. Командуючому ґенералови Баронови Гамерштайнови, освободителеви нашому від тероризму польського. Його Ексцеленція приняли те презентоване дуже мило й позволили власноустно в присутности П. Підполковника Рукштуль, щоби один із 15-ти гвоздів вбито в хоругву сю при посвяченю в Їх імени, оглядали її, похвалили, що добре так, що на хоругві герб і патрон руський а на верху держака орел цїсарський, бо тим самим народ руський дає пізнати, що хоче тримати ся свойого Цїсаря. Є се тим самим перша руська хоругва вільних Русинів, якої дотикала ся рука так високої і так достойної особи й тому надію ся, що коли б чим небудь тї, що робили її, й не догодили, то вже ізза того одного стане вона для тернопільських Русинів предметом дуже важним. І вносив би я, коли-б се Вашій Всечесности й прочим братам видавало ся добрим, щоби згадати про се в мові при посвяченю а Його і Їй Ексцеленцїї (бо й Панї ґенералова Гамерштайн з ґенераловою Фоґель оглядали й мали її в руках і на вбитє в імени Їх гвоздів позволили, а П. Командуюча ґенералова Гамерштайн навіть питали ся, чи буду присутним при посвяченю, щоби тернопільцям виявити з тої нагоди Їх вдоволенє) донести через тамошну т. є. тернопільську ц. к. Війскову команду про велику вагу, яку тернопільський Округ і ґвардія до того привязує й для себе за велику честь вважає, а при сїй нагодї описати пошану, яка в серцях Русинів має місце для так Достойного Війск Галицьких Вожда.

Саме посвячене визначено на день 5-го грудня. На свято се запросив голова тернопільської Окружної Ради всїх священників і громади цїлого округа ще два тижнї наперед, обіжником з дня 22 падолиста. Тим самим обіжником візвав також духовенство деканів тернопільського, збаражського, теребовельського й скалатського на окружний синод на день 4-го грудня. Таким чином з'їзд Русинів з округа в Тернополї мав трівати два днї, 4 і 5 грудня, і то не тільки священників але і громад, бо священники мали візвати до Тернополя війтів, депутатів і кількох селян з кождої громади вже на 4-го грудня.

В обіжнику о. Білинський взиває духовенство дуже горячо, щоби прибуло на ті два днї до Тернополя. „Надїємо ся — пише він — що кождий священник, зваживши святість свойого обовязку, певно прибуде... маючи на метї добро й славу свойого народу“ і тим докаже, що „в них одна думка й одно серце“. Дальше повідомляє, що в Тернополї буде збирати ся добровільні жертви від громад і священників на справлену хоругву. Вкінцї просить, щоби приїзджаючи до Тернополя, привіз кождий зі собою священичу одїж, найкращу, яку має, „бо зі второк рано, т. є 5 грудня, хоругва буде посвячувати ся при торжественній богослужбі, при якій маємо показати величавість нашого обряду“.

Розуміє ся, що накликуваня отсї не лишили ся без успіху. На день 4-го грудня з'їхало ся до Тернополя велике число священників і народу — незважаючи на кількадневну слоту і злі дороги.

Та в останній хвилї, зовсїм несподївано, вийшла халепа. Спрошено людий з цїлого циркулу, священники позабирали зі собою світлі ризи — а деліжанс хоругви не привіз!... Згрижений о. Білинський, не маючи вже надїї, щоби хоругва наспіла на час, зібрав людий на раду. Рада врадила, щоби народ, який мешкає близше Тернополя, роз'їздив ся. Так і стало ся.

Між тим пізно у вечер, о год. 8-ій, хоругва таки надійшла — оказією... разом з листом о. П. Лозинського, який вияснював причини опізненя. Посвячене супроти того, розуміє ся, відбуло ся дня 5-го грудня, хоч богатьох з тих, що прибули були на него, вже не було у Тернополї.

Про все те оповідає о. М. Білинський в обіжнику тернопільської Окружної Ради з дня 20 грудня 1848 р., написанім до міщан і селян в окрузї. В обіжнику сїм (уложенім по руськи але польськими буквами) порушено кілька справ; та найширше

оповідаєть ся там власне про посвячене хоругви тернопільської руської ґвардії. Наводимо дотичний уступ в цілости:

„Відомо Вам певне всім, що дня 5-го сього місяця т. є ві второк по Введеню Пр. Богор. посвячено в Тернополї торжественно хоругву з нашими руськими відзнаками. Дуже богато громад, сіл і міст, напевно до двох тисяч людий, були присутні на сім святї — другий раз стільки народу було-б певно, коли-б не перешкодили: одно — слота і зла дорога під теперішню пору, з причини яких з деяких громад, особливо віддалених дальше від Тернополя, люди не прибули зовсїм, друге — не зайшов той випадок, що хоругва наша, мимо терміну визначеного нам зі Львова, на понедїлок, на який скликали ми вже людий, до Тернополя делїжансом, як нам обіцяно, не надійшла.

„Тодї, прибувши до Тернополя, самі помучені, скликали ми людий на раду й повідомили їх про сей випадок, не знаючи самі причини перешкоди, із за якої не привезено хоругви на термін — й рішили, аби люди, бодай сї, що мешкають близше Тернополя, роз'їхали ся до дому... Так також і стало ся — майже третина людий, які зібрали ся вже в Тернополї, зараз на ніч роз'їхала ся до домів а заразом, по дорозї, і рештї людий, які ще йшли до Тернополя, дали знати, що хоругва зі Львова ще не надійшла, і тим способом богато народу завернуло до дому. Тимчасом в понедїлок о год. 8 ій в ночи хоругва прийшла приватною оказією, чого ніяким чином не могли ми сподїватн ся, бо виразно писали нам зі Львова, що пришлють почтовим делїжансом. А причина, чому хоругви не прислано нам делїжансом, була, як вичитали ми з листу привезеного тогож понедїлка, та, що хоругва наша, аби не ушкодити її, була опакована в довгій деревляній пацї — а на делїжанс такого довгого пакунку не могли приймити, бо не міг поміститн ся.

„Рано ві второк оглянувши хоругву й побачивши, що богато ще народа лишило ся в Тернополї, а дехто навіть іще над'їзджав, на бажанє осталих у Тернополї людий й по спільній нарадї, постановили ми, не зважаючи на те, що богато народу попередного дня роз'їхало ся, посвятити того дня хоругву. Та знаючи попередного дня, що хоругва не надійшла, й не поробили ми ніякого приготовленя до богослуженя і ві второк рано були приготовленєм так занятї, що не можливо навіть було нам повідомити про се народ, бодай в околиці Тернополя. Оттак завівшись разом з нашим чесним народом, з жалем мусїли ми дивити ся, що на памятнім і дорогім нам сім святї був при-

сутний народ ледви в половини сіл, які належать до тернопільського округа. Певні одначе, що народ, який не був присутний на сїм святї, цікавий довідати ся бодай, як свято се відбуло ся, загадали ми про се всї громади поінформувати письменно.

Дальше йде опис самого посвяченя:

„Ві второк рано о год. 10-тій після трьох вистрілів з гармат на знак, що наше богослужене почало ся, зібрали ся громади разом зі священиками й достойними гістьми в мійській церкві. Звідси більш як 30 священиків, одїті в світлу церковну одїж, разом з громадами, процесією і брацтвом, при асистенції війска, удали ся, співаючи в походї своїм пісню Пророка „Съ нами Богъ, разумѣйте агыцы й покаряйте ся, яко съ нами Богъ“, на площу перед маґістратом, де для відправи приготоване було шатро. Прибувши там, застали ми війско все в парадї й вистроене в порядку — війскова музика заграла пісню „Боже сохрани намъ кесара нашаго Фердінанда“, а по зложеню нашої хоругви, яка винесена була з церкви закритою, на столї до сього приготованім, почало ся богослужене, підчас котрого всї священики разом з хором співали, війско з ручного оружа стріляло, а по кождім вистрілї відповідали три рази з гармат. По скінченю богослуженя, на якім поруч громад, міщан, священиків, війска й їх начальників були присутні сам Всечеснїйший п. Староста Окружний, урядники циркулярні і маґістрацькі, а також богато достойних гостий, головний священик посвячував хоругву нашу звичайною молитвою. Зараз по посвяченю наступила церемонїя прибитя хоругви до держака пятнайцятьма срібними, позолочуваними, призначеними для сього гвоздями — в такім порядку:

1. Перший гвіздь пробив Всечесний декан тернопільський в Імя Тройцї Святої, бо наш руський народ привик кожде добре діло починати з Богом.

2. Другий гвіздь пробив в Імя Цїсаря нашого Фердинанда на знак вірности нашого руського Народа для нашого Найяснїйшого Монарха Вп. наш Староста тернопільський.

3. Третїй гвіздь в Імя Цїсаревої і Монархинї нашої прибила Вп. Старостина тернопільська.

4. Четвертий — в Імя Вп. Стадіона бувшого нашого ґубернатора а теперішнього мінїстра — урядник з фервальтерії.

5. В Імя нашого теперішнього ґубернатора Вп. Залеского — комісар циркулярний В. Ондерек.

6. На честь нашого Командуючого ґенерала Вп. Гаммерштайна — Вп. обершт.

7. На честь Вп. дружини і ґенераловоі Гаммерштайновоі — Вп. п. старостина.

8. В Імя нашого Митрополита Примаса Михайла — Вс. священник.

9. На честь Преосв. нашого Епископа Григорія предсідателя Головноі Руськоі Ради — Вс. священник.

10. На честь нашого Вп. Старости Тернопільського Моша — Вп. ассесор маґістрату Літинський.

11. На часть Ґенерала Тернопільського Сувана — Вп. майор.

12. На честь нашого предсідателя Руськоі Ради Тернопільськоі Вс. декана Білинського — Вп. урядник маґістрату Чубатий.

13. На честь Вп. Еляччча ґенерала словянського — Вп. поручник Половіна.

14. На честь усім Словянам.

15. В Імя всїх Русинів.

Останні два гвоздї вбивав війт зі села.

„По вбитю кождого гвоздя співав цїлий присутний при сім народ „Многая лїта", війско стріляно з ручного оружа, на що відповідали вистрілами з гармат а музика гарненько приґравала.

„По закінченю сеї церемонії підніс пов. тернопільський міщанин Вацик хоругву нашу в гору. Народ увесь закликав одним голосом „Нехай живуть Русини" і з радістю приглядав ся сїй своїй хоругві, на якій з одноі сторони представлений був золотий лев, з другоі — С. Володимир, князь руський, перший, що завів віру християнську на нашій руській земли. На верху держака є золочений двоголовий Цїсарський Орел на знак вірности руського народу Найяснїйшому нашому Монархови і Цїсареви. Хоругва ся прикрашена понад се шовковою шарфою зі щиро-золотими френзлями, які спровадили ми вмисне аж з Відня за цїну 50 fl. CM. — кошти-ж усї за привіз і справлене сеї хоругви виносять разом до 160 fl. CM.

„Зараз по показаню сеї хоругви народови виступив на проповідницю Веч. священник Домбровицький і звідтам мав гарну промову до Народа про заведене народноі сторожі, про її обовязки вдержати супокій і порядок в нашім краю, а також про обовязок її бути вірною Найясн. Цїсареви нашому. По за-

кінченю сеї науки загремів іще раз голос усього присутного там народа „нехай живе наш Монарх!“ — і в сю хвилю виступив всеч. міщанин з хоругвою нашою разом з Народом перед війско. Війско, побачивши, що народ наш зближаєть ся до нього з хоругвою, закликало радісно „Гура!“. Народ наш відповів „Гура! Нехай живе наш Монарх!“ Тут заявили ми війську, що народ наш хоче оставати вірним Монархови, хоче вдержувати супокій і тримати разом з війском, а на доказ довіря й прихильности до війска народ наш загадав хоругву свою повірити тимчасово війсковій сторожі. Війско з радістю заявило, що вволить волї народнїй і взаїмно берігти-ме прихильність до народа. Зараз на розказ начальника війско уставило ся в відділи, вдарили в барабан, міщанин наш виступив з хоругвою наперед і все війско разом з народом вдало ся за хоругвою на головну стражницю, де прибули також і канонїри з гарматами — і хоругву нашу заховано під війскову сторожу. Народ наш, утвердившись тим способом з братьми своїми війсковими у взаїмній прихильности і вірности для Монарха, втїшений розійшов ся в супокою — і так закінчили ми наше свято[1]).

При кінци обіжника поданий поіменний спис жертв на хоругву від 41 громад і 22 поодиноких людий. Разом до дн. 20 грудня зібрано на сю цїль 109 зр. і 36 кр. з чого на громади припадає 69 зр. і 36 кр., на священників й инших 40 зр. Тому одначе, що видатки, звязані зі справленєм хоругви, виносили разом 160 зр., бракувало ще коло 50 зр., які Окружна Рада взиває зложити.

Вкінци — заходи орґанїзувати руську нац. ґвардію у столиці краю, у Львові.

„Довідуємо ся — пише у кореспонденції зі Львова „Gazeta Narodowa“ вже дня 23 серпня 1848 р.[2]) — що формуєть ся тут нова ґвардія; закладають її нїмецькі урядники і вже більш чим 100 вписало ся до неї. Ґвардія отся мати-ме команду нїмецьку, а буде називати ся руською. Пани сї — пише дальше згадана часопись — самі собі копають гріб. Дуже тїшило-б нас, коли-б отсей чорно-жовтий помисл був переведений у житє, бо лекше увільнити ся від нариву, коли цїлий вилїзе на верх“. Як відомо одначе, орґанїзованю такої ґвардії спротивило ся незабаром краєве правительство, а й розрухи і збомбардованє Львова дня 1—2 падолиста 1848 р. підкосили взагалї істнованє нац. ґвардії у столиці.

[1]) Ив. Б. Л-й, Зъ матеріяловъ до исторіи 1848 року (Дѣло, 1892, чч. 164—165). [2]) Gazeta Narodowa, 1848 № 98.

Не зважаючи одначе на се — а може користаючи власне з розброєня львівської ґвардії польської — львівські Русини підняли на ново заходи коло з'орґанізованя руської нац. ґвардії у Львові. В тій цїли й удала ся була до „Головної Руської Ради“ спеціяльна депутація львівських руських міщан і була принята нею на засіданю дня 17 падолиста 1848 р.[1]) Заходи сї одначе не увінчали ся успіхом — і руська ґвардія у столицї краю не була з'орґанізована.

*

Стільки про проби орґанізованя руських нац ґвардій по містах сх. Галичини.

Та розділ отсей був би неповний, коли-б ми не звернули ще уваги на один факт, який вимагає вияснення. Факт сей, се — зовсїм ріжнї становища, які супроти руських ґвардій заняли два галицькі старости, бережанський і тернопільський, становища, які зазначили вони дуже різко власне підчас посвяченя хоругов згаданих ґвардій в Бережанах і Тернополї. Бо коли посвячено хоругви руської ґвардії в Бережанах староста бережанський не тільки спротивив ся, але навіть пробував перешкодити сьому в останній хвилї фізично (розібранє готового вже вівтаря!), то — навпаки — староста тернопільський не тільки що не ставив посвяченю хоругви руської ґвардії в Тернополї ніяких перепон, але взяв навіть у святї сїм особисто участь, вбиваючи в держак хоругви в імени цїсаря почесний гвіздь. Становище таке старости тернопільського тим більш звертає на себе увагу, що ще недавно, півтора місяця перед тим, власне заступник його, комісар Півоцкий, зібраним у Тернополї селянам у відповідь на їх жаданє орґанїзувати по селах руські ґвардії звертав увагу, що закон дозволяє тільки одну ґвардію, громадську[2]).

Загадка одначе перестане бути нею, коли скажемо, що посвяченє хоругви тернопільської руської ґвардії було зовсїм леґальне і що дозвіл на сей акт одержала тернопільська „Руська Рада“ не від старости місцевого, а від — ґубернії у Львові. Довідуємо ся про се з письма о. П. Лозинського до голови згаданої „Ради“, яке прийшло разом з хоругвою дня 4 грудня. „Відповідно до Вашого бажаня — пише він дня 3. XII. —

[1]) Зоря Галицка, 1848 ч. 28.

[2]) Gazeta Narodowa, 1848 № 152.

був я в Президії довідати ся про дозвіл на посвячене. Пояснили мені, що п. Ґубернатор тому тільки звернув ся з запитанем до циркулу, що не знав, якої то хоругви мало бути посвячене. Коли-ж довідав ся, то в сій хвилї вислав дозвіл до п. Старости — отже не можете мати вже ніякої перешкоди" [1]).

Та як пояснити оту наглу зміну становища супроти руських ґвардій краєвого правительства?

Не помилимо ся, здаєть ся, коли зміну сю запишемо на рахунок успіху відомої інтервенції „Головної Руської Ради" у Віднї з початком місяця падолиста 1848 р., інтервенції — побіч инших — власне у справі заборони краєвими властями нац. ґвардій руських. Принайменш хронольоґія одного й другого надає поясненю такому богато правдоподібности.

Та яка-б не була причина згаданої зміни у відношеню до руських ґвардій краєвого правительства, самій справі се користи реальної вже не принесло. Річ у тім, що днї житя інституції нац. ґвардії у Галичині взагалї були вже почислені — і незабаром закінчила вона недовге своє істнованє зовсім.

VI.

Яворівська ґвардія.

Формованє. — Відзнаки. — Узброєнє. — Хоругва. — Яворівський ґвардиєць у Перемишли. — Посвячене хоругви. — Присяга. — Стражниця. — Муштра. — Занятя ґвардії. — „Військова честь" ґвардийців. — Похорон товариша. — Число і склад ґвардії. — Додаткова присяга. — Щоденне житє ґвардийців.

Крім описаних що йно проб орґанізованя руських нац. ґвардій по містах, ґвардій — з огляду на їх спеціяльний характер національний — нелеґальних, були орґанізовані ще такі ґвардії також під фірмою громад, отже — леґально. Мало се місце власне по тих громадах східн. Галичини, де чисельну більшість становив елемент руський, де отже й ґвардія, з'орґанізована на підставі § 8. Орґанізацийного Статута як загально-громадська, мусїла вже ipso facto приняти на вні національний характер руський. До громад таких у східн. части краю належали в першій мірі, розуміеть ся, громади сільські, — і про руські ґвардії сільські говоримо докладнійше у роздїлї VII-ім нашої статї. Отсей роздїл присвячуємо описови нац. ґвардії мі-

[1]) Дѣло, 1892, ч. 164.

ста Яворова — одинокого міста, в якім чисельна перевага знайшла ся власне за Русинами, якого отже ґвардія мала на зверх національний характер руський.

Перші заходи орґанізувати нац. ґвардію в Яворові припадають на серпень 1848 р. В місяці сім покликано до житя місцеву філію „Головної Руської Ради“ у Львові, яка й заняла ся зараз орґанізованєм місцевої нац. ґвардії. Вправді орґанізовану сьому пробували робити перепони місцеві Поляки, та діла се не з'упинило. Щоби забезпечити собі свободу діланя, яворівські руські міщани вислали депутацію до команданта Галичини, ґен. бар. Гаммерштайна, який не тільки апробував їх намірений вчинок, але ще й обіцяв їм оборону в потребі.

„Тоді (яворівські) Русини — пише у своїх споминах про яворівську ґвардію анонїмний автор-сучасник (Й. Лозинський)[1] — приступили вже сміло до діла. Списали всіх, що зголосили ся до ґвардії, повибирали з поміж себе з таких, що служили у війску, капралів, вахмистрів і офіцирів, а капітаном вибрали тодїшнього префекта ц. к. фервальтерії Мосера. Як відзнаку носили бляшані левки на козацьких шапках або на кашкетах і синьо-жовті випустки на них. Як оруже носили шаблї, а діставали їх на фервальтерії, або привозив їх зі Львова бл. п. крил. Григорій Гинилевич за гроші, зібрані зі складок, — або самі собі покупили. Насили також карабіни, котрі відібрали поліціянтам. Справили собі також хоругву; на її темно-синїй шовковій паволоцї з'ображений золотий лев, як спинає ся на скалу. Ся хоругва ще й нинї (1885 р.) зберігаєть ся в городській церкві в Яворові[2]).

„Тоді — пише згаданий автор-сучасник дальше — др. Гинилевич (він був в тім часї приходником в Шклї і душею цїлого руху в Яворівщинї), вислав одного ґвардийця, міщанина Ів. Гнитрасевича до Перемишля по випечатану роту присяги для ґвардії. Коли той ґвардиєць з левком на шапцї і з шаблею при боцї появив ся в Перемишли, звернув на себе увагу цїлої людности, а як у Русинів викликав велике одушевленє, так у Поляків велике негодованє. Колиж той ґвардиєць повернув з тою ротою присяги, зараз на другий день др. Гинилевич відправив

[1]) Руска гвардія въ Яворовѣ. Споминка въ 1848 року (Дѣло, 1885 ч. 127). Відкрите анонїму в Ив. Б. Л-й, Зъ матеріяловъ до исторіи 1848 року (Дѣло, 1892 ч. 164).

[2]) Нинї хоругва б. яворівської нац. ґвардії зберігаєть ся в музею Т-ва „Просвіта“ у Львові. Фот. знимка з неї — див. Табл. II.

у Яворові торжественну службу Божу в асисті чотирьох священників і восьмох питомців та співаків з Перемишля, що прибули сюди і виголосив відповідну мову. По слубжі Божій др. Гинилевич благословив справлену хоругву, а кумами її були: Мосер, фервальтер і капітан ґвардії, пані Гельд, вдова по ц. к. капітані, і богато инших осіб з інтеліґенції і міщанства. По укінченім благословеню ніс хорунжий хоругву, а за ним поступала вся ґвардія в військовім порядку, співаючи „Мир вам братя всї приносим" й инші пісні. Музиканти Жиди йшли передом і грали марша на переміну зі співом. Серед ринку станула вся ґвардія колесом, а в середині хоругва. Др. Гинилевич відчитав роту присяги в руській мові, а всї піднесли два пальці руки. По сповненій присязї занесено хоругву назад до церкви.

„В маґістраті в одній кімнаті зроблено стражницю (Wachzimmer) і тут сходили ся ґвардийці для зміни варти і для ріжних нарад та донесень (рапортів). Тоді знов вивісили орла цїсарського на маґістраті і поставили варту при міській касї. До капітана Мосера сходила ся ґвардія з донесенями (рапортами) і по прикази, а на муштру йшла на майдан на подвірю у пароха. Муштра відбувала ся по руськи після поученя, оповіщеного в „Зорі Галицькій", пр.: „В право, в ліво глянь!" „Стій!" — „Кроком мірним, двійним ступай!" — „Оруж в честь! на рамя! до ноги!" і т. д.[1]). В марші співали: „Мир вам братя" і „Гей козаче в імя Бога" — й инші пісні. Ґвардія удержувала порядок і спокій, відбувала варти, патролювала в день і в ночи, ловила блукаючих волокитів і ворохобників, відставляла рекрутів перше до Перемишля, а потім до Шкла, де тоді відбувала ся бранка, — окремо ворохобників, з котрих деяких, хоч були вже не молоді і жонаті, забрано до війска. Впрочім ґвардія дбала про свою честь військову і коли Сенько Вархоляк увійшов до канцелярії маґістратської в шапцї, а асесор Годек зняв йому шапку і положив на столї, він назад заложив собі її, кажучи до асесора: — „Не смієте того робити, бо я тепер при шабли і в службі!" І асесор уже більше не противив ся тому. Коли котрий ґвардиець помер, то хоронено його по військовому, кладено на домовинї шапку з левком і шаблю, а вся ґвардія в порядку військовім проводила покійного аж до місця вічного спочинку.

---

[1]) Повний текст ґвардийської муштри в руській мові див. Додатки № 2–3.

„Число яворівської ґвардії зросло більше як до 300 мужа і творило дві компанії, з котрих перша під командою капітана Мосера, а капітаном другої вибрано Сим. Муссаковского, учителя головної школи. Ґвардія росла дуже скоро, бо і передміщани, а вкінці й Поляки приступили до неї, так що кождого тижня раз або два треба було відбирати від нововписаних присягу. Тоді приїздив др. Гинилевич зі Шкла, а на знак, даний звоном, збирали ся ґвардийці на майдані на подвірю парохіяльнім, йшли в порядку до церкви, виносили свою хоругву і співаючи свої пісні, йшли через ринок аж до маґістрату. Тут в одній просторій кімнаті др Гинилевич читав ново-приступаючим роту присяги, а вони при розвиненій хоругві підносили два пальці до гори. По присязї відношено хоругву з війсковою парадою назад до церкви.

„Ґвардія яворівська набула вже була такого значіня, що навіть приходило письмо з циркулу (k. k. Kreisamt), чи не міг би з один відділ тої ґвардії пійти на залогу до Перемишля, — але до того не прийшло. Коли збомбардовано Львів і зачало волочити ся богато утїкачів, треба було більше з'оруженних ґвардийців, а що не було на стільки оружа, то забивано коси просто на кісята, і ґвардийці, як косинїри, ловили всїх волокитів, відбирали їм оруже і відводили їх до Перемишля. Туди відводили і тих, котрих виловило війско у Шклї і відставило до Яворова. Як треба було часом сходити ся ненадійно, то били на звіници у великий звін і тоді зараз збігали ся ґвардийцї.

„Впрочім ґвардія вела житє безжурне, веселе і гуляще. На те дуже нарікали жінки ґвардийців, бо ґвардийці марнували богато гроша на річи непотрібні, забавляли ся по шинках, марно тратили час, а роботи не пильнували, — хоч майже всї були ремісниками, — і коли-б ся ґвардія була потрівала довше, було-б зруйнувало ся богато родин.

„На щастє була вона, як і всї инші ґвардії, проклямацією бар. Гаммерштайна з дня 10 січня 1849 р., котрою поставлено Галичину у военний стан, розвязана, а тоді всї ґвардийцї мусїли зложити оруже і віддати війсковій власти.

„Так закінчила — кінчить автор свої спомини — яворівська ґвардія своє славне пятимісячне житє!

VII.

Сільські ґвардії.

Спеціяльне значінє сільських ґвардій у Галичині. — Інструкція ґуберн. з дня 21 цвітня 1848 р. — Повільне темпо орґанїзованя сільських ґвардій. — З чиєї вини? — Акція Окружних Руських Рад. — Результат.

Вкінци — ґвардії сільські.

Як відомо, §. 9-тий орґанїзацийного статута дозволяв орґанїзувати нац. ґвардії також по селах — тих, яких населенє числило більше як 1000 душ.

Дозвіл отсей мав у Галичині спеціяльне значінє.

Як звісно, у боротьбі з польськими революцийними змаганями в нашім краю місцеве правительство звертало ся все за поміччю до місцевого селянства і поміч сю — що важнійше — знаходило завсїди, однаково — в селї східньо-галицькім, руськім, чи західньо-галицькім, польськім. Галицький селянин, по характеру свойому льояльний і консервативний, був для правительства з тої рациї цінним союзником — і з'орґанїзованє його під фірмою нац. ґвардій могло для правительственних чинників бути річю тільки бажаною і пожаданою.

Та не менше значінє мав дозвіл орґанїзувати нац. ґвардії по селах також для Русинів. При чисельній перевазї елементу польського по містах східньої Галичини, при забороні побіч мійських ґвардій польських орґанїзувати такіж ґвардії руські — східньо-галицькі ґвардії сільські були майже одинокими ґвардіями національно чисто руськими, хоч й орґанїзованими під фірмами громад. Се останнє й було причиною того, що при орґанїзованю їх представники правительства і представники Русинів зустрінули ся разом — хоч мотиви дїланя одних і других не були ідентичні, а деинде (по містах) стояли вони, як бачили ми висше, із за ґвардій проти себе навіть ворожо.

Орґанїзованє сільських ґвардій у Галичині почало ся безпосередно після опублїкованя в краю орґанїзацийного статута, що мало місце, як відомо, тільки в другій половині цвітня 1848 р.

Почало його перше правительство.

Зараз по одержаню згаданого статута приступають деякі старости до виконаня його постанов, отже — до орґанїзованя

нац. ґвардій по селах, які мали вимагане статутом число населеня. Відповідно до ґуб. обіжника з дня 18 цвітня визначують вони правительственних комісарів, які мали заняти ся згаданим орґанізованем, а також райони, які до кождого з них належали. В кілька днів опісля згадані комісарі й починають орґанізацийну акцію[1]).

Та не всї старости забрали ся до діла відразу. Деяким з них постанови орґанізацийного статута видали ся невистарчаючими — специяльно власне що тикаєть ся орґанізованя нац. ґвардій по селах — і дехто вважав потрібним звернути ся в справі сїй до львівської ґубернії ще за близшими вказівками. Зробив се пр. староста тернопільський дня 19 цвітня 1848 р.

У відповідь на його запит видала ґуберн. президія дня 21 цвітня т. р. специяльну інструкцію, якої частина, що відносить ся до сільських ґвардій, така[2]):

„З огляду на загальне зворушенє а також з огляду на чим раз голоснїйше висказувану обаву перед близькими заворушенями показує ть ся нагла потреба з'орґанїзувати як найскорше національну ґвардію не тільки по містах, але також по тих сільських громадах, які числять понад 1000 душ.

„Хвилевий одначе брак оружа не сміє справи задержати. Перевівши перепись, дальшого орґанізованя національної ґвардії не відкладайте — тим менш аж до справленя порядного оружа, бо недостачу оружа у селян можна достаточно заступити косами.

„Взагалї ж, передовсїм на рівнинах, не ставте до людий вимогів більших, як вимагає сього конечно цїль отсеї народньої оборони. Не потрібно тут анї правильного оружа, анї уніформу, анї забираючих час вправ, анї томлячої служби. Дуже одаче потрібно, щоби згадана оборона була з'орґанізована скоро.

„Прошу Вас отже не вигадувати селянинови чи громадам ніяких в сїй цїли коштів, не мучити їх злишними вправами, патрольованем і парадами, взагалї не позволити трактувати справу сю як жовнїрську забавку. Повчіть народ, що національна ґвардія — се нїчо инше, як однаково в цїлім краю

[1]) Пр. староство станиславівське визначило комісаря для орґанїзованя ґвардій по селах і район для нього уже дня 21 цвітня, а само орґанїзованє почало ся в перших днях мая (див. Записки Остермана Т. I, ст. 404 — рукоп. Бібл. Н. Т. ім Ш. ч. 19).

[2]) Записки Остермана Т. I, ст. 405 (рукоп. Бібл. Н. Т. ім. Ш. у Львові, ч. 19).

з'орґанїзована громадська сторожа, а її цїль — вдержати в границях громади супокій і лад, забезпечити власність перед нарушенєм, а в кінцї помагати правительству в переведеню заряджень, які мають на цїли добро краю.

Інструкція отся, зредаґована як відповідь на запит старости тернопільського, розіслана одначе рівночасно також усім иншим, й була проґрамою, по якій орґанїзували ся сільські ґвардії в нашім краю.

Орґанїзованє їх одначе йшло взагалї доволї пиняво. Не зважаючи на се, що чимскорше покликанє до житя нац. ґвардій сїльських лежало в інтересї самого правительства і що до скорого орґанїзована згаданих ґвардій закликала власне наведена висше ґуберн. інструкція, орґанїзованє їх поступало повільним темпом — і далеко не було покінчене ще в пів року по опублїкованю орґанїзацийного статута. В деяких округах, пр. жовківськім, ще у вересни не було поза окружним містом нац. ґвардії нї в однїй місцевости, яка числила поверх 1000 душ, і місцеве староство мусїло спеціяльним циркулярем взивати (в друге) всї управи громад дїлати в тім напрямі, щоби усунути неохоту селян до згаданої інституції[1]).

Не всю одначе вину за повільне темпо орґанїзованя сїльських ґвардій можна складати на селян. В значній мірі виновником слабих а то й нїяких результатів на сїм полї було власне само правительство — окружні старости, які, не зважаючи на інструкцію кр. президії, повели орґанїзацийну акцію по селах своїх округів доволї слабо, — або й не піднимали її зовсїм.

---

[1]) Циркуляр сей такий:

№ 839.

Циркуляр до всїх управ громад.

Тому, що крім в окружнім містї не з'орґанїзувала ся національна ґвардія ще нї в однїй місцевости округа, яка числить понад 1000 душ, взиваєть ся всї громадські управи вдруге дїлати в сїм напрямі, щоби усунути неохоту селян до сеї інституції.

А що причиною відрази у селян до нац ґвардії може бути передовсїм ґвардийський уніформ, то належить їх повчити, що ґвардіям дотичних місцевостий полишаєть ся до волї, чи схочуть вони уніформувати ся на взір ґвардії львівської, чи як инакше; не слїд тїльки приймати таких відзнак, які з цїлю і значінєм австрийської народньої оборони не мають нїчого спільного.

Жовква 6 вересня 1848.

Мартинович m. p.

(Gazeta Narodowa, 1848 № 139).

Сказати се належить передовсім про старосту тернопільського, який, хоч сам спровокував згадану висше інструкцію кр. президії, за інструкцією сею не пішов — і, подібно як у жовківщині, ще у вересни 1848 р. сільські ґвардії у тернопільскім окрузї не були з'орґанїзовані. Що більше — орґанїзованя їх домагають ся там власне самі селяни, чого доказом подане, яке внесло 24 громад до староства, а в якім просили післати на села для орґанїзованя нац. ґвардії окружних комісарів[1]).

Значно пізнїйше, як з рамени правительства, почала ся акція за орґанїзованєм сільських ґвардій з рамени „Головної Руської Ради".

Як знаємо, перший поклик орґанїзувати нац. ґвардії видала згадана Рада що йно дня 20 згл. 26 вересня 1848 р. Та поклик сей, хоч і звертав головну увагу власне на орґанїзоване нац. ґвардій по селах, живійшої акції в сім напрямі зі сторони Русинів не викликав майже ніякої. Навпаки. Як результат його бачимо тут і там заходи орґанїзувати нац. ґвардії власне по містах (Бережани, Тернопіль), тих, де були з'орґанїзовані вже нац. ґвардії міські (польські). Заходи сї й викликали відомий ґуберніяльний розпорядок проти руських ґвардій з дня 8. X. т. р.

Живійшу акцію в справі сільських ґвардій викликала що йно відозва „Головної Руської Ради" з дня 12. X. В кілька днів по опублїкованю її ми бачимо в поодиноких сторонах сх. Галичини заходи провінціяльних Руських Рад популяризувати інституцію нац. ґвардії власне в кругах селянських, для чого скликують вони спеціяльні селянські з'їзди згл. віча (пр. в Станиславові 17. X[2]), в Тернополї 19. X[3]), в Калуши 23. X[4]), на яких виясняють селянам вагу нац. ґвардій і взивають орґанїзувати їх у себе по селах (згл. домагати ся ся сього від правительства). Та як сказано висше, провінціяльні правительственні власти (старости) до справи сеї спеціяльно не прикладали ся — і акція Окружних Руських Рад ральних наслїдків не принесла.

Незабаром — дня 10. I. 1849 р. — нац. ґвардії у Галичинї були розвязані зовсім.

---

[1]) Gazeta Powszechna, 1848 № 28. [2]) ibid. № 44.
[3]) Gazeta Narodowa, 1484 № 152. [4]) ibid. № 154.

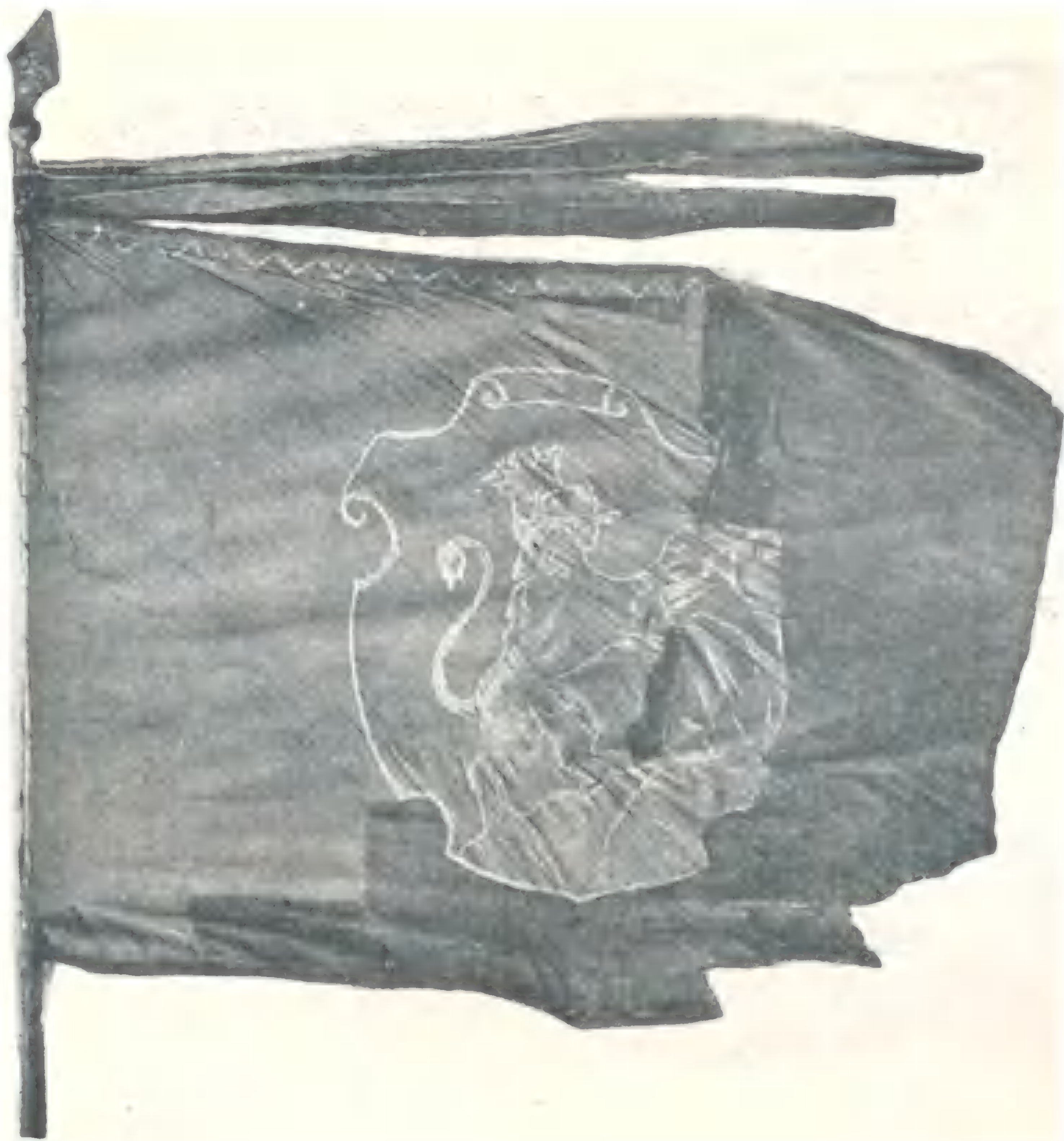

Табл. I.

Хоругва руської нац. ґвардії в Бережанах.
(1848—1849)

Табл. II.

Хоругва національної ґвардії в Яворові.
(1848—1849)

ДОДАТКИ.

№ 1.

STATUT

über die Organisation der Nationalgarde in dem österreichischen Kaiserstaate.

I. Abschnitt.
Zweck und allgemeine Bestimmungen.

§. 1.

Die Bestimmung der Nationalgarde des österreichischen Kaiserstaates ist: Schutz des constitutionellen Landesfürsten, Schirm der Verfassung und der Gesetze, Erhaltung der Ruhe und Ordnung im Innern, — Wahrung der Unabhängigkeit und Integrität des Gesammtstaates, sohin Abwehr jedes feindlichen Angriffes von Außen.

§. 2.

Zum activen Dienste in der Nationalgarde sind alle Staatsbürger an ihren bleibenden Wohnorten in dem Alter von dem vollendeten 19. bis zum vollstreckten 50. Jahre verpflichtet, welche nicht in die Classe der Handwerksgesellen, Dienstbothen oder jener gehören, die sich vom Tag- oder Wochenlohne erhalten.

Personen, welche das Alter von 50 Jahren überschritten, jedoch jenes von 60 Jahren noch nich vollstreckt haben und zur activen Dienstleistung geeignet

ОУСТАВЪ

для оучрежденія Гвардіи народовой (Стражи народовой) въ Кесарствѣ Аустріяцкомъ.

Отдѣленіе I.
Предмѣтъ (цѣль) и общая опредѣленія.

§. 1.

Предмѣтъ (Замѣръ) Гвардіи народовой Кесарства аустріяцкого есть: аби була обороною Монархи конституційного, защитою конституціи и законовъ, фѣляромъ оутриманія спокою и порядку въ краю, заховател емъ неподлеглости и цѣлости цѣлого Панства (Монархіи) а затимъ отвращеніемъ (опоромъ) каждого нападу неприятелскаго въ мѣстъ посторонниxъ.

§. 2.

До чинной службы въ Гвардіи народовой суть обовязанѣ всѣ мешканци (обивателе) краю въ мѣстахъ своего постоянного мешканя, отъ лѣтъ 19 вѣку сповна, до оукѣнченнихъ лѣтъ 50, которіи неналежатъ до кляси челяди ремеслничой, слугъ, албо тихъ, що въ заробку денного албо тижніового живютъ.

Особомъ, которім лѣтъ 50. вѣку прожили, а засъ лѣтъ 60 сповна еще неосягнули, и до чинной службы суть оуспособлени, дозваляется волне вступленіе до

sind, ist der freiwillige Eintritt in die Nationalgarde gestattet.

§. 3.

Die akademischen Legionen und bewaffneten Bürger-Corps bilgen integrirende Theile der Nationalgarde unter demselben Ober-Commando.

In Beziehung auf die Organisirung der ersteren und die Art des definitiven Ueberganges in die Nationalgarde der letzteren, werden besondere Bestimmungen erfolgen.

§. 4.

Von der Verpflichtung zur activen Dienstleistung der Nationalgarde sind enthoben:

a) die Geistlichen aller Confessionen;
b) das Linien-Militär und die zum activen Dienste einberufene Landwehr;
c) alle besoldeten Finanz- und Sicherheitswachen ohne Unterschied, ob sie im Dienste des Staates oder einer Gemeinde stehen;
d) Personen, welche wegen ihrer körperlichen Beschaffenheit oder Gesundheitszustandes zum Gardedienste nicht geeignet sind.

§. 5.

Ausgeschlossen von dem Dienste in der Nationalgarde sind jene, welche wegen einer entehrenden Handlung bestraft wurden.

Гвардіи народовой.

§. 3.

Множество собраное Всеучителное (Легіи академическіе) и вбройніи Корпуси мѣщанскіе составляютъ часть Гвардіи народовой подъ еднимъ и тимъ самимъ доводствомъ начелнимъ.

Относително оучрежденія Легіи и способу правдиваго переходу корпусовъ градскихъ до Гвардіи народовой, видадутся позніи особніе постановленія.

§. 4.

Оуволненѣ суть отъ обовязку чиннои служби въ Гвардіи народовой.

a) Духовнѣ (Священники) всѣхъ визнаній;
b) Войско лѣніове и мілѣція оборони краіовой, (Ляндвери), до чиннои служби поволана.
c) Всѣ платнѣ Стражи акцизовіи (фѣнансовѣ) и безпеченства, безъ ружности, чи востаютъ въ службѣ краю, или которои громади;
d) Особи для складу натури или стану здоровя служити въ Гвардіи немогучіи.

§. 5.

Виключенѣ суть отъ служби гвардіи народовой, таковіи, которіи за безчестній оучинокъ були оукаранѣ.

§. 6.

Zeitliche Befreiungen vom Dienste in der Nationalgarde, als in Fällen von Krankheit, längerer Abwesenheit, wegen Staats- oder öffentlichen Dienstes, sind dem Wirkungskreise des Nationalgarde-Verwaltungsrathes (§. 10), augenblickliche Dispensen, jenem des betroffenen Commandanten überlassen.

II. Abschnitt.

Grundlagen der Organisation und Verwaltung der Angelegenheiten der Nationalgarde.

§. 7.

Die Nationalgarde unterstehet der Civil-Autorität, und zwar in der obersten Leitung dem Minister des Innern, in den Ländern dem Landeschef, den Kreishauptleuten und den Bürgermeistern oder politischen Amtsvorstehern.

§. 8.

Die Nationalgarde beruhet auf der Grundlage der Gemeindeverfassung, und ist daher nach Gemeinden organisirt.

§. 9.

Vorläufig kann die Nationalgarde nur in Ortschaften, und zwar in Städten, Märkten und Dörfern mit einer Bevölkerung von mehr als 1000 Einwohnern errichtet werden.

§. 10.

In jeder Gemeinde, wo nach §. 9 die Nationalgarde ins Leben tritt, besteht für alle Ange-

§. 6.

Тимчасовiе оувольненiя о службы въ Гвардiи народовой, якó то: въ припадкахъ хоробы, дóвгои непритомности для службы оурядовой или публичной, належатъ до Рады адмѣнѣстрацѣйнои Гвардiи народовой (§. 10.) моментални оурлявбы, належатъ до закресу доводци надлежащого.

Отдѣленiе II.

Основанiя оучрежденiя и правленiя справунковъ гвардiи народовои.

§. 7.

Гвардiя народова подлежитъ власти цивѣлной, а именно относително найвишого доводства Мiнѣстрови справъ краiовыхъ, по областехъ, Настоятелеви Губернiи краiовой, Старостомъ циркуловимъ и Бурмѣстромъ или настоятелямъ Оурядовъ политичныхъ.

§. 8.

Гвардiя народова маетъ свою подставу на оуставѣ для громадъ, для того будетѣ оучрежденна подлугъ громадъ.

§. 9.

Тимчасомъ запроваджена будетъ Гвардiя народова, тилко въ посадахъ, а именно по мѣстахъ, мѣстечкахъ и селахъ; которыхъ людность переноситъ личбу 1000 мешканцовъ.

§. 10.

Въ каждой громадѣ, где подлугъ §. 9. гвардiя народова зостанетъ запроваджена; будетъ

legenheiten der Garde, welche nicht eigentliche Commando-Sachen sind, ein Nationalgarde-Verwaltungsrath, zu dessen Obliegenheiten insbesondere die Bildung der Nationalgarde der Stammeregister über die für den activen Dienst einzureihende Mannschaft, die Uniformirung, Rüstung und Bewaffnung gehört.

для всѣхъ справунковъ гвардіи, которіи властиве неналежатъ до коменди или доводства, оустановленна Рада правлащая (адмѣнѣстрацiйна) гвардіи народовой, до обовязковъ которой будутъ особливе належати; оучрежденіе Гвардіи народовой на засадѣ спису похожденія особъ, которіи до чинной службы назначенніи бити маютъ, оумундорованіе, риштунокъ и оузброеніе.

Vorsitzender dieses Rathes ist der Nationalgarde-Commandant des Ortes. Ein Administrations-Organ und mindestens fünf höchstens eilf Nationalgarden, aus den verschiedenen Dienstgraden von ihnen selbst gewählt, sind die Beisitzer. Nach Maßgabe der größeren Ausdehnung und Bevölkerung der Ortschaften kann sich der Verwaltungsrath in mehrere dem gleichen Grundsatze gemäß gebildete Abtheilungen gliedern.

Предводителемъ тоей Ради есть доводзца Гвардіи народовой на мѣстци. Засѣдателями сутъ: еденъ оурядникъ правленія (адмѣнѣстраціи) и найменше 5, а найболше 11 гвардистовъ народовихъ ружной степени, отъ самои Гвардіи вибраныхъ. По мѣрѣ бѣлшой обширности и людности Посадей, можетъ Рада правлящая подѣлитися на болше отдѣловъ на рѣвной засадѣ оучрежденыхъ.

§. 11.

In jeder solchen Gemeinde sollen nach dem Leitfaden der Militär-Conscriptionsbücher Stammregister geführt werden, in welchen alle zum Dienste in der Nationalgarde verpflichteren Iidividuen mit Namen, Alter, Stand und Wohnort verzeichnet, so wie die im Laufe des Jahres sich durch den Eintritt der jungen Leute in das dienstpflichtige Alter und durch den Zuwachs von mittlerweile in den Gemeindeverband neu aufgenommenen, dann

§. 11.

Въ каждой таковой громадѣ належитъ провадити, подлугъ книгъ конскрипцѣйнихъ, реестра поколѣня, до которихъ всѣ особи до службы гвардіи народовой обовязаніи зъ вираженіемъ назвиска, лѣтъ, стану и замешканя записани, якотежъ и перемѣненія въ теченіи года, чрезъ осягненіе вѣка до службы належащаго оу людей молодихъ, и чрезъ дорастаніе въ громадѣ въ тимъ часѣ ново прійменыхъ, якъ и чрезъ випадки смерти албо виступленіе, видари-

durch Todesfälle und Austritt aus der Gemeinde sich ergebenden Veränderungen in Evidenz gehalten werden sollen.

III. Abschnitt.
Bestreitung der Auslagen für die Nationalgarde.

§. 12.

Die für die Zwecke der Nationalgarde nothwendigen Auslagen, insoweit als solche von den einzelnen Mitgliedern der Garde nicht aus Eigenem bestritten werden können, hat eben so wie alle aus öffentlichen Rücksichten erforderliche Gemeinde-Ausgaben die Gemeinde zu tragen.

Insbesondere sind für Jene, welche sich nicht selbst zu bewaffen vormögen, die erforderlichen Waffen, insofern solche nicht von dem Staate geliefert werden, von der Gemeinde anzuschaffen.

§. 13.

Die Auslagen für die Nationalgarde werden in gleicher Weise in Voranschlag gebracht, bewilligt, bestritten und verrechnet, wie alle übrigen Gemeindeausgaben.

IV. Abschnitt.
Bildung der Nationalgarde in Corps.

§. 14.

Die Nationalgarde wird in Bataillons und Compagnien eingetheilt.

§. 15.

Eine Compagnie hat nach

тися могущіе, въ виду тримати належитъ.

Отдѣленіе III.
О видаткахъ для Гвардіи народовой.

§. 12.

Видатки для гвардіи народовой потребніе, ежели таковіе каждій въ членовъ Гвардіи власними грѣшми залатвити неможетъ, повинна достарчати громада, такъ якъ всякіе видатки громади въ отношеніи публичномъ потребніе.

Особливе потребное оружіе для тыхъ, которіе сами себе вооружити немогутъ, ежели таковое Правителство краіове не буде достарчати; маетъ ставити громада.

§. 13.

Видатки для гвардіи народовой; будутъ ровнимъ способомъ напередъ вираховани, позволени, залатвенни и пораховани, якъ всякіе инніе видатки громадскіи.

Отдѣленіе IV.
Оучрежденіе Гвардіи народовой корпусами.

§. 14.

Гвардія народова будетъ подѣлена на баталіони и компаніи.

§. 15.

Компанія складатися маетъ

Maßgabe der zum activen Dienste in der Niationalgarde verpflichteten Bevölkerung der einzelnen Gemeinden wenigstens aus 60 und aus nicht mehr als 150 Mann mit den hiezu im Verhältniße stehenden Ober- und Unterofficiers, und zwar 1 Hauptmann, 1 Oberlieutenant, 1 bis 3 Lieutenants, 1 bis 2 Feldwebel, 6 bis 12 Corporals, 1 bis 2 Tambours oder Trompetern und 2 Zimmerleuten zu bestehen.

по мѣрѣ людности громадъ, каждой въ особна, до чинной службы въ гвардіи народовой обовязанной, принаймѣй зъ 60 людей а не болше якъ 150, пораховавши втое стосунково офѣцировъ и подофѣцировъ; именно: 1 капѣтана, 1 надпоручника, 1 до 3 поручниковъ, 1 до 3 фелдвебловъ, 6 до 12 капралѣвъ, 1 до 2 добошовъ или трубачовъ и 2 тесляревъ.

§. 16.

Die Errichtung einer Nationalgarde zu Pferde kann in jenen Gemeinden Statt finden, in welchen sich mindestens 12 Nationalgarden zur Uniformirung und Unterhaltung der Pferde auf eigene Kosten herbeilassen.

In den Gemeinden, wo die berittene Nationalgarde 40 Mann und darüber beträgt, wird eine Escadron mit der verhättnißmäßigen Zahl von Ober-und Unterofficiers und Trompeter gebildet.

Die Organisationen der Nationalgarde zu Pferde wird vorläufig dem Ermessen der Länder-Chefs, in Wien dem Minister des Innern, nach Vernehmen der Nationalgarde-Ober- Commandanten überlassen.

Ein Bataillon hat nach den Localverhältnissen aus 4 bis 6 Compagnien zu bestehen.

§. 16.

Гвардія народова конна можетъ бути въ тыхъ громадахъ оуформована, гдеби принаймнѣй 12 гвардистовъ захотѣлося оумундуровати власнимъ коштомъ и коней оутримовати.

Въ промадахъ: гдібы гвардія конна лѣчила 40 людей и бѣлше, вложити належитъ швадронъ зъ стосовною личбою офѣцировъ, подофѣцировъ и трубачовъ.

Оущедреніе (!) (органѣзація) конной Гвардіи народовой отдается найсамперед подъ розвагу Настоятелей краіовой Губерніи, въ Вѣдню, Мѣнѣстра справъ внутренныхъ за порозумѣніемся зъ началнимъ Доводцою гвардіи народовой.

Баталіонъ будется складати въ мѣру стосунковъ мѣсцовыхъ, въ 4 до 6 компаній.

§. 17.

Den Stab des Bataillons bildet ein Stabsofficier als Batail-

§. 17.

Штабъ баталіону становитъ: Офѣциръ штабовій, яко доводца

lons-Commandant und ein Oberofficier als Bataillons-Adjutant.

§. 18.

Nur in jenen Gemeinden, wo die zum Dienste in der Nationalgarde verpflichteten dienstfähigen Individuen 500 Mann und darüber betragen, wird die Nationalgarde in Bataillons gebildet.

§. 19.

Jedes Bataillon hat eine Fahne, und jede Escadron eine Estandarte mit den Landesfarben geziert, deren Führung einem Unterofficier anvertraut wird.

§. 20.

Wenn in einem Orte zwei oder mehrere Bataillons der Nationalgarde bestehen, so hat der älteste Commandant im Range das Commando über sämmtliche Bataillons zu führen.

§. 21.

In jedem Lande besteht ein Obercommandant der Nationalgarde, und zwar in der Hauptstadt, welchem die sämmtliche Nationalgarde des Landes in allen Commando-Angelegenheiten untergeordnet ist. Die Bildung des Generalstabes wird in jedem Lande dem Landes-Chef, in der Residenz dem Minister des Innern, im Vernehmen mit dem Obercommandanten überlassen.

§. 22.

Der Obercommandant der Nationalgarde untersteht dem Landes-Chef, in Wien aber un-

Баталіону, и офѣциръ, яко баталіоновій помощникъ (адіютантъ).

§. 18.

Гвардія народова въ тыхъ тилко громадахъ на баталіони оучреждатися будетъ, где личба особъ до службы гвардіи народовой обовязаныхъ и здатныхъ выноситъ 500 людей и болше.

§. 19.

Каждій баталіонъ маетъ корогву (хоронгевъ), а каждій швадровъ штандаръ оздобленій колорами краю; которыхъ ношеніе маетъ бути повѣренно єдному офѣцирови(!).

§. 20.

Єжели въ єдномъ мѣсци будетъ два або болше батальѣоновъ гвардіи, тогда найстаршій доводца по старшенствѣ отбираетъ началчичество надъ всѣми баталіонами.

§. 21.

Въ каждой области будетъ началній доводца Гвардіи народовой, а именно въ главнемъ городѣ; которому цѣла гвардія народова краю во всѣхъ рѣчахъ коменди отдана єсть подъ розкази. Оущедреніе (!) штабу єнералного (главнаго) будетъ порučоне въ каждой области Началникови Губерніи краіовой, въ столыци Мѣнѣстрови справунковъ внутренныхъ за порозумѣніемся зъ доводцою началнимъ.

§. 22.

Началній доводца гвардіи народовой подлежитъ началникови Губерніи краіовой, а въ Вѣдню

mittelbar dem Minister des Innern.

V. Abschnitt.

Ernennung zu den verschiedenen Dienstgaben.

§. 23.

Die Nationalgarde einer jeden Compagnie ernennt ihre Unter und Oberofficiers, einschließig den Hauptmann, selbst.

Die Wahl findet unter Leitung dreier Abgeordneten des Nationalgarde-Verwaltungsrathes (§. 10.) nach der Stimmenmehrheit Statt.

§. 24.

Die Ernennung der Stabs-Officiers und der Obercommandanten der Nationalgarde ist dem Landesfürsten vorbehalten, und zwar der Stabs-Officiers aus der Reihe von drei Candidaten, vorgeschlagen durch Stimmenmehrheit von allen Officiers des Bataillons und von einer gleichen Anzahl Unterofficiers und Nationalgarden; des Obercommandanten aber über Vorschlag des Landes-Chefs und sofort über Antrag des Ministers des Innern.

§. 25.

Die Ernennung der Ober- und Unterofficiers findet auf die Dauer von drei Jahren Statt; sie können aber bei der neuen Wahl wieder erwählet werden.

§. 26.

Die Beschwerden wegen Außerachtlassung der bei der Wahl der Ober- und Unterofficiere vorgezeichneten Modalitäten werden

безпосредніо Мѣнѣстрови справъ внутренныхъ.

Отдѣленіе V.

Постановленіе на разнія степена службы.

§. 23.

Сама гвардія народова въ каждой компаніи, постановляетъ своихъ офѣцировъ и подофѣцировъ, также и капѣтана.

Виборъ подъ керункомъ трехъ депутованыхъ зъ Ради правлящей гвардіи народовой (§. 10.) стаетъ по болшости голосовъ.

§. 24.

Постановленіе офѣцировъ штабовыхъ и главныхъ Началникомъ гвардіи народовой, застережено есть для Монархи, а особливе офѣцировъ штабовыхъ спожежу тріехъ кандидатовъ, которихъ предложатъ болшость голосовъ всѣхъ офѣцировъ баталіону и равной личби подофѣцировъ и гвардистовъ народовихъ; а началника главнаго на представленіе Губернатора краіоваго и на внесеніе Мѣнѣстра справъ внутренныхъ.

§. 25.

Офѣцири и подофѣцири поставленни будутъ на три лѣта; але могутъ на новыхъ выборахъ знову быти обранными.

§. 26.

Скарги о незахованіе постановленіе, вказаныхъ для выбору офѣцировъ и подофѣцировъ, заносити належитъ до Ради правлящой

bei dem Nationalgarde-Verwaltungsrathe angebracht.

VI. Abschnitt.

Kleidung, Rüstung und Waffen.

§. 27.

Die Kleidung der Nationalgarde besteht in einem Waffenrocke, langen Beinkleidern, Mantel oder Ueberrocke, Hut oder mit Abzeichen nach den Landesfarben, schwarzer Halsbinde, Stiefeln.

Die Unterscheidungszeichen der verschiedenen Dienstgrade sind:

Am Kragen des Rockes eine Lizze von gelber oder weißer Wolle für den Corporal, zwei für den Feldwebel, eine Lizze von Gold oder Silber für den Lieutenant, zwei für den Oberlieutenant, eine um den Kragen reichende goldene oder silberne Borde für den Hauptmann; Borden am Kragen und an den Ausschlägen, dann Säbelkuppel von Gold oder Silber für die Stabsofficiers. Port-d'épées von Gold oder Silber mit den Landesfarben für alle Officiers.

§. 28.

Die Rüstung besteht aus einer Patrontasche für 20 Patronen vertheilet in Hülsen, an der Rückseite der Kuppel angebracht, znm Vorschieben und Abnehmen eingerichtet, in Verbindung mit der Steckkuppel, in welcher das Bajonet der Garden, und rücksichtlich auch der Säbel der Un-

(адміністраційной) гвардіи народовой.

Отдѣленіе VI.

Одежда, вооруженіе и оружіе.

§. 27.

Одежду гвардіи народовой становитъ сукня верхная, довгѣ споднѣ (панталіони), плащъ албо сурдутъ, капелухъ албо шапка въ отзнаками коліору країового, обвязаніе шыи (краватъ) чорній, чоботи (боты).

Знаки различія рожныхъ степеней службы, суть:

Оу колнѣра сукнѣ верхной шнурокъ вовняній, жовтій албо бѣлій для капраля, два такіи шнурки для фелдфебля, шнурокъ золотый албо сребній для поручника, два такіи до надпоручника, золотій албо сребній галонъ на около колнѣра для капѣтана; галони на колнѣру и на вилогахъ, также поясъ до шаблѣ золотомъ албо сребромъ тканій для офѣцира штабового, кутасъ до шаблѣ (порте'епее) золотій албо сребный, вмѣшаній въ коліорамы краю, для всѣхъ офѣцировъ.

§. 28.

Вооруженіе (риштунокъ) складается въ ладовницѣ на 20 ладунковъ, подѣленой на тилкожъ шовкѣвъ, примоцованой въ задном стороны пояса, до пересуванія и отоймованія оучиненной, въ соединеніи с припаскомъ до втиканія багнету гвардисти, а также относително и шаблѣ подофѣцирской

terofficiers in lederner Schiede versorgt wird.

§. 29.

Die Waffen sind:

Ein Feuergewehr mit Bajonet für den Garden, und überdieß ein Säbel für den Unterofficier ; ein Säbel in eiserner Scheide für den Officier.

§. 30.

Die nicht uniformirten Nationalgarden verrichten den Dienst in ihrer gewöhnlichen Kleidung mit Abzeichen nach den Landesfarben, welche von dem Obercommandanten nach den verschiedenen Dienstgraden zu bestimmen sind.

VII. Abschnitt.

Dienstzweige der Nationalgarde.

§. 31.

Der Dienst der Nationalgarde besteht:

A. im ordentlichen Dienste im Innern der Gemeinde;

B. im außerordentlichen Dienste außer dem Bezirke der Gemeinde.

Zu A. Von dem ordentlichen Dienste im Inneren der Gemeinde.

§. 32.

Die Mitglieder der Nationalgarde können sich, mit Ausnahme des thäglichen und gewöhnlichen Dienstes, so wie solcher durch das Dienst-Reglement (§. 33.) vorgeschrieben ist, nur auf Aufforderung der competenten Civil-Autorität und über Befehl

въ похвѣ скôраной.

§. 29.

Оружіе:

Карабѣнъ зъ багнетомъ для гвардистовъ; надто шабля для пôдофѣцира, шабля въ похвѣ желѣзной для офѣцира.

§. 30.

Гвардисти народовіи неуниформованѣ будутъ справовати службу въ звичайной одеждѣ зъ отзнаками кольорôвъ краю, которіе означитъ доводца началній подлугъ ружности степеней службы.

Отдѣленіе VII.

Гатунки службы гвардіи народовой.

§. 31.

Служба гвардіи народовой складается:

А. зъ службы звичайной между громадою.

В. зъ службы надзвичайной за обводомъ громады.

До А. О звичайной или порядковой службѣ въ обводѣ громады.

§. 32.

Члонки гвардіи народовой, виключивши службу щодневную и звичайну, якъ означено есть Оуставою службы (§. 33), могутъ тылько на взваніе Власти цывѣлной и на розказъ своихъ доводцовъ собыратися, яко гвардія народова.

ihrer Commandanten als Nationalgarde versammeln.

Sie haben dann als vereinter Körper die ihnen in diesem gesetzlichen Wege zugekommenen Befehle pünctlich zu vollziehen, ohne sich in die Acte der Autoritäten einzumengen, und ohne über Angelegenheiten des Staates, des Landes oder der Gemeinde zu berathschlagen.

§. 33.

Der ordentliche Dienst der Nationalgarde inner dem Bereiche der Gemeinde, welcher nach Umständen allein oder im Vereine mit den Linien-Truppen und der Landwehr versehen wird, umfaßt alle jene Dienstzweige, welche zur Erhaltung der herrschenden oder zur Herstellung der gestörten Ruhe und Ordnung inner den Marken der Commune nothwendig sind, und von dem Ober-Commandanten der Nationalgarde in jedem Lande über Genehmigung des Landes-Chefs der Nationalgarde jeder Gemeinde in einem Dienst-Reglement, welches auch die Bestimmungen hinsichtlich der Waffenübungen und Revüen zu erhalten hat, genau und specifisch vorgezeichnet werden.

§. 34.

Jeder Staatsbürger, außer den im §. 2. bezeichneten Classen der bürgerlichen Gesellschaft, in dem Alter vom vollstreckten 19. bis zum vollendeten 50. Jahre ist in der Regel zum ordentlichen Dienste im Inneren der Gemein-

На той часъ, яко соединенній корпусъ, маютъ чинити докладне исполненіе розказôвъ, которіе дорогою правною получати будутъ; не вдаваючися въ чинности Владзъ, анѣ до нарады въ справахъ Монархіи, краю, албо громады.

§. 33.

Служба звичайна гвардіи народовой въ обводѣ громады, которую випаднетъ чиныти подлугъ околѣчностей, самôй гвардіи албо въ соединеніи зъ вôйскомъ лѣнѣіовимъ и кѣлѣціо обороны краіовой; обыймаетъ всѣ тіи части службы, которіе до оутриманія существующого албо до направленія нарушенного спокою и порядку въ обводѣ громады потребними оказалися и отъ началного доводцы гвардіи народовой въ каждôмъ краю за соизволеніемъ Губернатора краіового докладне и поединьчо вказани будутъ гвардіи народовой каждой громады въ оуставѣ службовôй, которій оразъ правила науки оружія и надзоръ обыймати маетъ.

§. 34.

Кождый обыватель краю, опрочъ клясъ сполеченства людзкого, въ §. 2. означеныхъ, дойшовши лѣтъ 19 сполна ажъ до скôнченія вѣка 50, естъ повиненъ въ порядку до звичайной службы въ обводѣ громады: виключеніи

de verpflichtet; die Ausnahmen hievon sind in dem §§. 4. und 5. festgesetzt.

§. 35.

Jedes zum activen Dienste in der Nationalgarde eingereihte Individuum hat die pünctliche Erfüllung seiner Dienstpflichten mittelst Eides zu bekräftigen.

Zu B. Von dem außerordentlichen Dienste außer dem Bezirke der Gemeinde.

§. 36.

Der außerordentliche Dienst der Nationalgarde außer dem Bereiche der Gemeinde findet in zwei Fällen Statt, und zwar:

a) im Falle die Sicherheitswache und das Linien-Militär oder die Landwehr unzureichend sind, um die Transporte von Staatsgütern oder der im Grunde der Strafgesetze oder correctionellen Verfügungen verhafteten Personen von einer zur anderen Stadt zu begleiten, und

b) um den benachbarten Gemeinden oder Kreisen, in welchen die öffentliche Ruhe entweder bedroht oder wirklich gestört ist, zur Handhabung der gesetzlichen Ordnung Beistand zu leisten.

§. 37.

Die Verpflichtung zu dem außerordentlichen Dienste außer dem Bezirke der Gemeinde trifft alle im §. 2. angedeuteten Staatsbürger in dem Alter von voll-

отъ того, суть въ §§. 4 5.

§. 35.

Кажда до чинной службы въ гвардіи народовой принята особа, маетъ потвердити присягою докладное виполненіе повинностей службовыхъ.

До В. О надзвичайной (надпорядковой) службѣ за обводомъ громады.

§. 36.

Служба надзвичайна гвардіи народовой за обводомъ громады притрафляется въ обохъ випадкахъ, а именно:

a) Єжели стражъ безпеченства и войско лѣнѣіове албо милѣція оборони краіовой не суть достаточними, транспорта рѣчей оурядовыхъ албо особъ, на моцы Оуставъ карныхъ албо наказо̂въ поправчыхъ заарештованыхъ, зъ єдного мѣста до другого отпровадити (конвоіовати), и

b) абы громадомъ албо цыркуломъ сосѣднымъ, въ которыхъ спокойность публична албо загрожена, албо истотне навережена, до утриманія доброго порядку дати помощь.

§. 37.

Повинно̂сть до службы надзвичайной за обводомъ громады, дотикаетъ всѣхъ въ §. 2. именованыхъ обывателей въ вѣку лѣтъ 19 сполна, до 40 лѣтъ ско̂нче-

streckten 19. bis zum vollendeten 40. Jahre; es ist jedoch hiebei auf Familienväter im Gegensatze zu Unverheiratheten schonende Rücksicht zu nehmen.

ныхъ; але прытôмъ належить имѣти взглядъ охороны отцевъ фамѣліи на протывъ безженнымъ.

§. 38.

Zu diesem außerordentlichen Dienste kann die Nationalgarde im Umfange des Kreises nur auf Aufforderung des Kreishauptmannes, und im Bereiche des Landes nur auf jene des Landes-Chefs verwendet werden.

In Fällen dringender Gefahr kann jedoch der Bürgermeister oder der politische Amtsvorsteher einer bedrohten Gemeinde die Bürgermeister oder politischen Amtsleiter der angränzenden Gemeinden um die Mitwirkung der Nationalgarde angehen, welche auch zu gewähren, jedoch sogleich die Anzeige an den Kreishauptmann zu erstatten ist. Die Aufforderung hat zugleich die Bestimmung der Zahl der requirirten Mannschaft zu enthalten.

§. 38.

До тои надзвичайнои службы гвардія народова можетъ быти оужитою въ обводѣ цыркулу тылло на везваніе Старости цыркулового, а въ обводѣ краю на везваніе Губернатора краіового.

Въ припадку еднакъ наглого небезпеченства можетъ Бурмѣстръ албо началникъ Оуряду политичного въ громадѣ загроженôй, везвати бурмѣстровъ албо настоятелей Оурядовъ полѣтичныхъ громадъ пограничныхъ о помощь гвардіи народовой; що тежъ оучинити, але разомъ Старостѣ цыркуловому ô томъ заразъ донести належить. Везваніе повинно оразъ означити личбу людей требуемыхъ.

§. 39.

In allen diesen Fällen des außerordentlichen Dienstes bleibt die Nationalgarde fortan unter der Civil-Autorität. Das Militär kann den Befehl über die Nationalgarde im außerordentlichen Dienste nur auf Aufforderung des competenten politisch-administrativen Organes übernehmen.

§. 39.

Въ тыхъ всѣхъ выпадкахъ надзвичайной службы, гвардія народова зôстаетъ завше подъ властію цывѣльною. Войско можетъ пріймати розкази надъ гвардіею народовою въ злужбѣ надзвичайной тылко на везваніе приналежитыхъ Органовъ (Оурядникôвъ) полѣтично-правлящыхъ (адмѣнѣстрацыйныхъ).

§. 40.

Der außerordentliche Dienst der Nationalgarde außer den Mar-

§. 40.

Надзвичайна служба гвардіи народовой за обводомъ громады,

ken der Gemeinde kann in der Regel nicht über 8 Tage, wenn die Aufforderung von Seite des Kreishauptmannes, oder eines Bürgermeisters, oder politischen Amtsvorstehers Statt findet, und nicht über 14 Tage dauern, wenn die Aufforderung von dem Landes-Chef ausgeht, ausgenommen, wenn der Drang der Umstände eine Verlängerung dieser Dienstesdauer unausweichlich erfordern sollte, welche jedoch dann in keinem Falle den Zeitraum von 20 Tagen im Ganzen überschreiten darf, während welchem Zeitabschnitte von der competenten Autorität die Einleitung wegen Ablösung der im außerordentlichen Dienste begriffenen Nationalgarde durch andere Detachements der Linien-Truppen, der Landwehr oder der Nationalgarde zu treffen seyn wird.

§. 41.

Sobald sich ein Detachement der Nationalgarde im außerordentlichen Dienste über 24 Stunden außer dem Bereiche seiner Gemeinde befindet, so wird solches in Hinsicht auf Löhnung, Verpflegung, Vorspann u. s. w. dem Linien-Militär gleichgehalten.

VIII. Abschnitt.

Belohnungen.

§. 42.

Es können die Nationalgarde entweder als Corps, oder einzelnen Mitgliedern derselben für besonderen Eifer, Verläßlichkeit und Pünctlichkeit im Dienste entwe-

неможетъ попорядку рѣчи трвати довше, якъ 8 дней, ежели везваніе оучинивъ Староста цыркуловій, Бурмѣстръ, албо настоятель Оуряду політичного; а не довше, якъ дней 14, ежели везваніе отъ Губернатора краіового; выключивши, ежелибы навалъ околичностей продовженія часу таковой службы конечно вимагавъ; що еднакъ въ жаднымъ разѣ 20 дней вагаломъ превижшати неповинно; въ которомъ то часѣ Владза привзоита относително отмѣненія гвардіи народовой въ надзвичайной службѣ будучой, чрезъ иншіи отдѣли войска лѣніового, албо гвардіи народовой, оучинитъ розпораджєнія.

§. 41.

Якъ тôлко отдѣлъ гвардіи народовой въ службѣ надзвичайной, по за обводомъ громады довше, якъ 24 годинъ забавитъ, маетъ быти оуважани подъ взглядомъ ленѣку, живности, подвôдъ, и т. д. за рôвно въ вôйскомъ лѣніовымъ.

Отдѣленіе VIII.

Надгороды.

§. 42.

Гвардіи народовой, яко и корпусомъ албо пощеголнимъ ей членомъ, за оказану отличну горливость, незаводну вѣрность и точность въ службѣ, могутъ быти

der mündlich vor der Fronte oder durch Tagsbefehl von den Compagnie-, Bataillons- oder Obercommandanten Belobungen zu Theil werden.

§. 43.

Zur Belohnung ausgezeichneter Verdienste der Nationalgarde um Thron und Vaterland, insbesondere zur Erhaltung des öffentlichen Ruhestandes, ist ein Ehrenkreuz fur alle Dienstgrade ohne allen Unterschied bestimmt.

IX. Abschnitt.

Strafen.

§. 44.

Wenn ein Mitglied der Nationalgarde sich in, oder außer dem Dienste gesetzwidriger Handlungen oder Unterlassungen schuldig macht, welche in den bürgerlichen Strafgesetzen verpönt sind, so hat die Amtshandlung des competenten Strafrichters ordnungsmäßig einzutreten.

§. 45.

Geringe Vergehen im Dienste werden nach Maßgabe der Umstände von dem betroffenen Commandanten der Nationalgarde mit Verweisen in der im Dienst-Reglement (§. 33.) näher angedeuteten Weise geahndet.

§. 46.

Schwere Verletzungen der Dienstpflicht, als: Widersetzlichkeit im Dienste, Unterlassung des erhaltenen Befehles, eigenmächtiges Verlassen der Posten, unanständiges und beleidigendes Betragen gegen Vorgesetzte, Unter-

даванie похвали албо устне передъ фронтомъ, албо чрезъ розкавъ дневнiи отъ доводцôвъ компанiи, баталiону, албо тежъ отъ главнаго Доводцы.

§. 43.

За нагороду отличныхъ заслугъ гвардiи народой для трону и отечества положеныхъ, а особливе ко оутриманiю публичного спокою, визначаетъ ся крестъ чести (гонорової) для всѣхъ степеней безъ исключеннiя.

Отдѣленiе IX.

Кары.

§. 44.

Єжели членъ гвардiи народовой въ службѣ албо по за службою станетъ ся виннымъ оучинкôвъ албо недбалствъ безъ правныхъ, за которiе въ оуставахъ цывѣлныхъ карныхъ суть кары визначени; приналеженiй Судiя карнiй, якъ порадокъ каже, маетъ полнити оурядъ свôй.

§. 45.

Меншiе погрѣшности въ службѣ, доводца гвардiи народовой накажетъ (скартаѣтъ) по мѣрѣ околичности, наганою способомъ въ Оуставѣ службовôй §. 33. докладне вказанимъ.

§. 46.

Тяжкiя нарушенiя обовязку службы, яко то: оупорство въ службѣ, неисполненiе одержаного розказу, самовладне опущенiе постерунку, непрезвоите и образливе захованiе ся взглядомъ настоятелей (преложоныхъ), под-

gebene oder Cameraden u. s. w. werden einem Disciplinar-Gerichte zur Untersuchung und Aburtheilung des Beschuldigten zugewiesen.

§. 47.

Das Disciplinar-Gericht zum Spruche über Dienstvergehen der Nationalgarden und Unterofficiere einer Compagnie hat aus einem Hauptmanne als Vorsitzenden, zwei Ober- und zwei Unterofficiers, zwei Feldwebels, zwei Corporals und zwei Nationalgarden zu bestehen.

§. 48.

Das Bataillons-Disciplinar-Gericht über Dienstvergehen der Oberofficiers, einschließig den Hauptmann, ist aus einem Bataillons Commandanten als Vorsitzenden, zwei Hauptleuten, zwei Ober- und zwei Unterofficiers und zwei Nationalgarden zusammenzusetzen.

§. 49.

Dem zum Urtheile über Dienstvergehen der Stabsofficiers bestimmten Disciplinar-Gerichte sind unter dem Vorsitze eines im Range ältesten Bataillons-Commandanten zwei Stabsofficiers, zwei Haupleute, zwei Ober- und zwei Unterofficiers und zwei Nationalgarden beizuziehen.

§. 50.

Ein aus der Mitte des versammelten Disciplinar-Gerichtes durch Stimmenmehrheit zu wählender Berichterstatter leitet die Untersuchung ein, erhebet den

владныхъ албо товаришôвъ (кольегѣвъ), и т. д. предѣлены будутъ Судови военному (дисцыплинарному) до следства и сужденія обвиненнаго.

§. 47.

Судъ дисцыплинарній для завирокованя въ погрѣшностехъ службовыхъ гвардіи народовой и подофѣцырôвъ компаніи; складатися будетъ въ капѣтана, яко предсѣдателя, двохъ офѣцырôвъ и двохъ пôдофѣцырôвъ, двохъ фельдвеблôвъ, двохъ капралѣ и двохъ гвардыстôвъ.

§. 48.

Судъ дисцыплинарній батальоновій, на погрѣшности службовіе офѣцырôвъ ажъ включително до капѣтана; маетъ бути вложеній въ Доводцы батальону, яко предсѣдателя, двохъ капѣтанôвъ, двохъ офѣцырôвъ, двохъ подофѣцырôвъ и двохъ гвардыстôвъ.

§. 49.

До суду дисцыплинарного на погрѣшности службовіе офѣцырôвъ штабовыхъ визначеного, призваны будутъ подъ предсѣдателствомъ найстаршого въ чынѣ доводцы батальону, два офѣцыри штабовіи, два капѣтаны, два офѣцыри, два пôдофѣцыри и два гвардисти.

§. 50.

Справоздавцa съ помежду собранного суду дисцыплѣнарного болшостію голосôвъ выбраній, выточаетъ следство, доходытъ правды дѣла, беретъ свидѣтелей (свѣд-

Thatbestand, nimmt das Verhör mit den Zeugen und dem Beschuldigten vor, und faßt im Wege des summarischen Verfahrens nur die entscheidenden Umstände in gedrängter Kürze in ein Protokoll auf.

§. 51.

Der Berichterstatter trägt sofort das Ergebniß der Untersuchung dem Disciplinar-Gerichte, vor, und stellt den Antrag auf Lossprechung oder Verurtheilung, worüber das Gericht abstimmt und durch Stimmenmehrheit „nicht schuldig" oder „schuldig" ausspricht.

§. 52.

Fällt der Spruch des Gerichtes auf „nicht schuldig" aus, so wird solcher dem Beschuldigten sogleich kundgemacht, wird aber der Inculpirte „schuldig" erkannt, so bringet der Berichterstatter weiter die nach §. 53. zu bemessende Strafe in Antrag, worüber neuerdings die Abstimmung Statt findet, und durch Mehrheit der Stimmen auf die Strafe erkannt wird.

§. 53.

Die Strafgrade sind:

a) strenger Verweis;
b) Geldstrafen bis 10 Gulden;
c) Arrest bis zu drei Tagen;
d) Verlust des Dienstgrades bei Unter-, Ober- und Stabsofficiers;
e) Ausschließung aus der Nationalgarde.

ковъ) и обвиненного до выводу словного въ дорозѣ короткôй (сумарычнôй) затягаетъ (беретъ) до протоколу тылько становчіе, коротко собраніе околичности.

§. 51.

Справоздавца предкладаетъ заразъ результатъ следства Судови дисцыплинарному, и чинитъ предложеніе на оуволненіе албо наказаніе обвиненнаго; Судъ надъ тымъ глосуетъ и болшостію голосôвъ „не виненъ" албо „выненъ" вырокуетъ.

§. 52.

Єжели вырокъ Суду выпадаетъ на „невиненъ" таковій обвиненному заразъ оголошеній быти маетъ; а єжели оузнаній будетъ за „вынного", справоздавца оучинитъ далшее предложеніе на кару ведлугъ §. 53. вымѣритися могучую, на що наступитъ зновъ голосованіе и завирокованіе кари ведлугъ бôлшости голосѣвъ.

§. 53.

Степена кари:

a) Сурова нагана:
b) кара грѣшми до 10 зл. ри.
c) арештъ до трехъ дней;
d) оутрата степени оу пôдофѣцырôвъ, офѣцырôвъ штабовыхъ;
e) выключеніе изъ гвардіи народовой.

§. 54.

Zu a). Der strenge Verweis findet mittelst Tagsbefehl Statt.

Zu b). Die Geldstrafen fallen dem Ortsarmenfonde zu.

Zu c). Der Arrest ist in dem Locale der Hauptwache der Nationalgarde zu vollziehen.

Zu d). Die Strafe des Verlustes des Dienstgrades hat die Wirkung, daß der Verurtheilte binnen der Frist eines Jahres vom Tage des kundgemachten Urtheils nicht wieder zu dem begleiteten oder zu einem höheren Dienstgrade gewählt werden kann.

Zu e). Der zur Ausschließung aus der Nationalgarde Verurtheilte wird der Theilnahme an diesem National-Institute, dessen Palladium die Ehre bildet, für immer verlustig.

§. 55.

Gegen Erkenntnisse des Disciplinar-Gerichtes, welche auf Verlust des Dienstgrades oder auf Auschließung aus der Nationalgarde lauten, steht der längstens binnen 8 Tagen einzubringende Recurs an das Disciplinar-Obergericht frei, welches in der Hauptstadt jedes Landes unter dem Vorsitze des Nationalgarde-Obercommandanten aus vier Stabsofficiers, vier Hauptleuten und vier subalternen Officiers besteht, und durch Stimmenmehrheit das Endurtheil fällt.

Erkenntnisse des Disciplinar-Gerichtes auf Verweis-, Geld-

§. 54.

До а). Нагана сурова дѣется чрезъ росказъ дневній.

До b). Кары грошевіе припадаютъ мѣсцовому фундушови оубогихъ.

До c). Арештъ отбыватися маетъ въ мѣсцы головной стражи гвардіи народовой.

До d). Кара оутрати степени службы на(!) той скутокъ, що сказаній въ теченіе року отъ дня обвѣщеннаго собѣ выроку, не можетъ быти обранымъ на степень, въ которымъ зоставалъ, тымъ менше на степень выжшій.

До e). Сказаній на виключеніе зъ гвардіи народовой, тратитъ право оучастія въ той народовой Інституціи (заведеніи) на завше, которой Палядыумъ (гасло) єсть честь (гоноръ).

§. 55.

Напротивъ вырокомъ Суду дисцыплинарнаго, сказующаго на оутрату степени или выключеніе зъ гвардіи народовой, вôлній єстъ рекурсъ до верховного Суду дисцыплинарного (военного) найпôзнійше въ 8 дняхъ, которіи въ головнôмъ градѣ каждой области подъ предсѣдателствомъ началного доводцы гвардіи народовой, зъ четырехъ офѣцырôвъ штабовыхъ, четырехъ капѣтанôвъ и четырехъ офѣцырôвъ подрядныхъ складается, а бôлшостію голосôвъ становчее выроки выдавати будетъ.

Выроки Суду дисцыплѣнарного на кару нагани, грошеву, или

oder Arreststrafe werden ohne weiteren Recurs in Vollzug gebracht.

§. 56.

Für den Fall, als die Nationalgarde gegen die Bestimmung des §. 32. pflichtwidrig ein bewaffnetes in ein berathschlagendes Corps umstalten, oder der gesetzlichen Aufforderung der Autorität den Gehorsam verweigern würde, ist in den Ländern dem Landes-Chef unter Vorbehalt der Genehmigung des Ministers des Innern, in der Residenz dem Minister selbst die Suspension, die Auflösung des betroffenen Corps der Nationalgarde aber dem Landesfürsten anheimgestellt.

Eine und die andere Maßregel der gesetzlichen Strenge hat die Dauer eines Jahres nicht zu überschreiten.

§. 57.

Die Suspension eines Corps der Nationalgarde hat nur die zeitweilige Einstellung seiner Dienstesverrichtungen zur Folge, es verbleibt in seiner Organisation; bei Auflösung eines Corps der Nationalgarde werden die Cadres gänzlich aufgelassen und zu einer vollständigen Reorganisation geschritten.

Die Nationalgarde eines aufgelösten Corps hat die vom Staate oder von der Gemeinde erhaltenen Waffen zurückzustellen.

Wien am 8. April 1848.

арешту, выкониватися будутъ безъ дальшого отволиванія ся.

§. 56.

На той припадокъ, єжелибы гвардія народова напротивъ постановленію §. 32. и обовязковій корпусъ збройній въ нарадчій замѣнила, албо на правѣ опартому везваню Власти послушенства отмовила, завѣшеніе (застановленіе) чинности корпусу гвардіи выновнаго въ областіяхъ (провѣнціяхъ) зоставленно Губернаторови краіовому въ остереженіемъ затверждения чрезъ Мѣнѣстра справъ внутренныхъ, а въ столечномъ мѣстѣ самому Мѣнѣстрови; розвязаніе зась таковаго корпусу тылько самому Монарсѣ.

Суровость права въ єдныиъ албо другимъ способѣ неможетъ довшо надъ єденъ рокъ потврати (!) (продолжатися).

§. 57.

Застановленіе чинности корпусу гвардіи народовой, потягаетъ за собою тилько дочесное затриманіе чиненія службы; єднакъ зостаетъ при своимъ оущедреніи (організацыи) а въ припадку розвязанія корпусу гвардіи народовой, розпущени будутъ цѣлкомъ зароды (кадресъ) и приступлено будетъ до зупелной реорганѣзаціи (розпряженія).

Гвардія народова корпусу розвязанного маетъ отдати оружіе, взятое отъ Оуряду албо отъ громады.

Въ Вѣдню дня 8. Апрілія 1848.

№ 2.

ВЫПИСЪ

зъ руководства до вправы для стражи народной.

I. Зворотъ очей

въ право ГЛЯНЬ . . въ лѣво ГЛЯНЬ.

II. Пборотъ тѣла

на праВО . . на лѣВО

пôвъ оу праВО . . пôвъ оу лѣВО

СТÔЙ.

лѣвовъ — ВЪ ЗАДЪ.

ЛИЦЕМЪ.

крокомъ мѣрнымъ — СТУПАЙ.

крокомъ двôйнымъ — СТУПАЙ.

въ право зверТАЙ — въ лѣво зверТАЙ.

въ право круЖИ — въ лѣво круЖИ.

СТÔЙ.

ВЪ ПРАВО РÔВНАЙ СЯ.

(то есть каждый ней такъ стане, абы зрôвнавъ око зъ серединовъ грудей третого вôдъ себе стоящого).

СПÔЧНИ.

тягнись въ праВО — тягнись въ лѣВО.

кьерунокъ на праВО — кьерунокъ на лѣВО

на ПРОСТЪ.

III. Робленье оружемъ.

СМОТРѢТЬ.

оружъ — ВЪ ЧЕСТЬ

на рамя — РУЖЪ

до ноги — РУЖЪ

СПÔЧНИ

СМОТРѢТЬ

на рамя — РУЖЪ

въ рамена — РУЖЪ

за — РУЖЪ

спусти — РУЖЪ

на рамя — РУЖЪ

на плече — РУЖЪ.

IV. Зарядъ оружа.

до заряду — РУЖЪ

(ближше научить инструкторъ).

V. Стрѣлянье.

до стрѣлу — РУЖЪ
МѢРЪ
СТѢЛЬ
ВÔДСТАВЪ

VI. Патроль.

стôй — кто ѢДЕ
десятникъ — выхоДИ
СЛОВО
МИНАЙ

VII. Молитва.

за — РУЖЪ
до ноги — РУЖЪ
ДО МОЛИТВИ (клякнути)
шапку — ЗДОЙМЪ
(лѣвою здоймити и на лѣве колѣно вложити)
МОЛИТВА
налоЖИ (станути)
на рамя — РУЖЪ.

VIII. Присяга.

за — РУЖЪ
до ноги — РУЖЪ
до присяги — РУЖЪ
(перехилити на лѣве рамя)
шапку — ЗДОЙМЪ
(правовъ здоймити и на лѣву вложити)
(присяга при пôднесеню 3 палцей правои руки)
налоЖИ
на рамя — РУЖЪ

IX. Робленье пѣковъ.

на атакъ — РУЖЪ
въ передъ — СТУПАЙ
СТÔЙ
назадъ — СТУПАЙ
СТÔЙ
ОУДАРЪ — ВÔДБИЙ
на рамя — РУЖЪ.

№ 3.

СЛОВАРЪ СТРАЖИ НАРОДНОИ.

Армія (цѣле войско)
Барва (мундуръ)
Баталїонъ (кôлька сотнѣ разомъ)
Бранецъ (рекрутъ)
Булава (штабъ)
Ватага (корпусъ)
Ватажникъ (начальникъ корпуса)
Виправити (одкомендеровати)
Вôддѣлъ (секція)
Гетманъ (началникъ арміи)
Десятникъ (капраль)
Заводити стражъ (затягнути варту)
Зарядникъ (сьержантъ)
Кьерунокъ (дирекцыя)
Лава (колюмна)
Майдан (мѣсце склику)
Начальникъ (каждый комендантъ)
Патроль (стражъ выслана)
Плютня (плютонъ)
Повелѣнье (розказъ)
Пôдъ оружъ (до бровѣ)
Пôдряднôсть (субординация)
Полковникъ (оберштъ)
Поручникъ (офицеръ)
Послѣдъ (резерва)
Пôсылка (ординансъ)
Походъ (маршъ)
Пушкаръ (каноньеръ)
Рьедъ (ленія)
Ремѣнье (оубранье ремѣнное)
Рота (рьедъ поперечный)
Слово (пароля)
Сотня (компанїя)
Сотникъ (капѣтанъ)
Стражъ (варта)
Стражня (одвахъ)
Стôйка (почта)
Скликъ (алляримъ)
Товаришъ (камрадъ)
Оуказъ (приписъ)
Хоругвъ (штандаръ).

(№№ 2—3 зі сучасної публїкації п. з. М. Коссакъ, Выписъ руководства до вправы для стражи народнои. 16° ст. 4 непаґ. = датек до „Зорі Галицкої“ 1848 ч. 25).

Miscellanea.

З дяківської лїтератури.

Наші дяки, як то кажуть, ще „старої дати“, коли, бувало, зійдуть ся на празниках або при инших оказіях, часто заведуть між собою жарти і орації иноді не без дотепу, та, звісно, „учений народ“ знимають річ з-учена, мішаючи в бесїду богато з церковщини. Тепер вже такії дяки перевелись; становили они перше осібну клясу, справди дуже примітну, в нашім народї. А дяківскі орації і приговорки вже майже ізчезли, а було їх давнїйше чимало.

Тут подаєм два такі приміри, а то: 1) посланє пяниць, 2) „алилуя“ мочигуб.

1. Бра́тє! бисть Панько́, досяжѐ до спу́ста і ляг в винни́ци меж дво́ма горя́щими пе́щами і спія́ і храпля́ і здая́ ся єму́ а́ки на небесі́х. І прийдѐ к не́му блаже́нний арендар, толкну́ше єго́ по ребри́ма і по плечи́ма і речѐ: Па́ньку! Па́ньку! не умочи́в ти в пуст ба́ньку? І речѐ че́стний Па́нько: нїт блаже́нний аренда́ру, дай но мені̇́ гро́шей спа́ру! І так блаже́нний аренда́р вложи́в ру́ку в кише́ню і ви́тягнув гро́шей (гро́ший) по́вну жме́ню, даѐт і глаголѐт: Па́ньку! Па́ньку! іди́ но ти до моєї Ро́хи, най она́ ти дасть горі́вки і пе́рцю тро́хи. І пойде че́стний Па́нько до Ро́хи і возопи гла́сом ве́лиим: Ро́хо! Ро́хо! дай но мені̇́ горі́лки і пе́рцю тро́хи! хитю́-хитю́ своє́ю че́стною головою́, дава́й ху́тче, бо мя пяни́ци ждут, кото́риї зо мно́ю горі́лицу пи́ти буду́т — од се́го дня до ві́ку амі́нь.

2. Надійду́ я там, надійду́ я там, надійду́ я там, де горілка с пе́рцем, бу́дем пи́ти ці́лим се́рцем.

Записав коло Львова р. 1863 *Іван Верхратский.*

До характеристики Петра Лодія.

Між вихованцями з Угорської Руси, які прибули до львівської греко-католицької семінарії, був один, який заважив дечим на убогім українськім книжковім ринку при кінці XVIII в. Маю на думці Петра Лодія. Коли цісар Йосиф II в часі свойого побуту у Львові в 1787 р. був в ґенеральній семінарії і питав про найліпших учеників, професор Феслер назвав йому трьох: Івана Орлая, Петра Лодія і Василя Кукольника[1]). Тоді вже одержав Лодій в Петербурзі посаду інспектора торговельної школи та звідтам закликано його до Львова на професора теоретичної і практичної фільософії. Учив також математики, а навіть нумізматики. Фільософію викладав на основі підручника Хрістіяна Бавмайстра (Elementa Philosophiae).

Сі „Наставленія Любомудрія Нравоучительнаго содержащая Любомудріе практическое, всеобщее Право естественное, Иѳіку и Політику“ переложив Лодій „съ Латинскаго на Россійскій языкъ“ і видав друком 1790 р. Свій переклад присвятив мукачівському епископови Андрієви Бачинському. За нього Марія Тереса заложила духовну семінарію в Унґварі. Бачинський заходив ся коло того, щоби духовенство закидало загально пануючу латину та брало ся до піднесення з упадку рідної мови. Про його заінтересованне книжкою і любов памятників рідної старої культури говорить основана ним бібліотека о 9000 томах, в якій був навіть перший кириличний краківський друк[2]). Лодій заявив у посвяті, що заслуга се в части також Бачинського, що Марія Тереса заснувала духовну семінарію у Відні, Йосиф II ґенеральну у Львові і „Руський Інститут“ на львівськім унїверситеті. „Колико Вы, Превосходителнѣйшій Архіерее, ходатайствовали, стоїть між иншим у посвяті, коликое тщаніе и труды въ правленіи угророссійскія Церкве за лѣтъ 19 положили, коликую склонность и щедроту всѣмъ питомцемъ Вашимъ, особливоже мнѣ въ наукахъ упраждняющуся показали есте“. За се присвятив перекладчик — „предпомянутыхъ общихъ и собственныхъ благъ участникъ“ йому свою працю — „первый плодъ сей науки“.

---

1) Dr. L. Finkel i Dr. Stan. Starzyński, Historya uniwersytetu lwowskiego, Львів. 1894, стор. 88.

2) Евм. Сабов, Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ, Унґвар, 1893, стор. 190.

Передмова перекладчика до читача підносить, як Йосиф II, „правдивый благополучія человѣческаго покровитель и производитель“, „проходяй краины государства своего прозрѣлъ упадшее состояніе Россійскаго найпаче народа, который чрезъ нѣсколько столѣтій въ глубокомъ невѣжествѣ погруженъ быти принуждашеся“. Щоби показати свою батьківську дбалість про впалий нарід, цїсар вислухав прошень церковних керманичів і завів фільософічні і богословські виклади „въ матернемъ языцѣ“, щоби піднести тим способом наш нарід з упадку, задля чого лишав ся він латинської мови, а тим самим і „нуждныхъ ко благополучію истинъ“. „Се єсть неоцѣненное сокровище предреченнымъ Кесаремъ намъ поданное“, яке затвердив і Леопольд II. „Во исполненіе всемилостивѣйшаго намѣренія Імператорскаго высочайшее Виденское наукъ правителство при возбужденіи сихъ училищъ 1787 года опредѣлило, да дѣло Хрістіяна Баумейстера въ любомудріи умозрителномъ и дѣйствителномъ преподается, и не по мнозѣ повелѣло бяше, да на россійскій языкъ преложится, что понеже трудовъ моихъ касашеся, — признаєть ся до свойого обовязку Лодій, — не медленно дѣлу руцѣ приложихъ, и по мѣрѣ силъ, аще и въ недостатку нуждныхъ къ переведенію средствій сый единою для ползы учащагося юношества Галлиційскаго преложихъ. Сея ради причины да не почудится простымъ иногда выраженіямъ благосклонный читатель, но паче трудившемуся благоутробно да простить при новонасажденномъ благополучія древѣ о новопроизрастшемъ радуяся плодѣ“. Про прихильність для українського народу з боку Марії Тереси, Йосифа II та Леопольда „музы Россійскаго Геликона велегласно поютъ и пѣти непрестанутъ“.

З істориків української літератури та мови перший пробував схарактеризувати мову Лодія Яків Головацький. А ся проба тим більше цікава, що походить з української доби його житя[1].

Зазначивши, що учителї викладали фільософію на львівськім унїверситетї „по руськи“, додавав заразом Головацький, що се за мова була. „Язык той був нѣ словяньский церковный, нѣ руский народный, але книжный, зложеный из обох“. В писаннях святих отців, передусім св. Івана Дамаскина, знаходило ся богато фільософічних термінів. Відси мусів позичати вислови професор Українець, не маючи ні учителя, ні провідника, нї попередньої традиції, вказаної дороги. „Сам все мусѣв

[1]) Знайшла ся між паперами Я. Головацького.

творити. И чиж дивно, що бравши відти, из джерела давнои философіи, слова, понятія философіи потрѣбнѝ, из ними зачеряв и другіи формы словенскіи, а не очистив (в) чистонароднім языцѣ". Тоді ще не було в науковім світі сього погляду на народню мову, який нині маємо. В школах усюди вчили кляситчної латинської мови, а народніх мов не допускали. „Для того и наш професор хотѣв творити собѣ язык ученый, книжный, напротив народного". Сам походив із Угорської Руси, яка має свої специяльности, не міг би погодити ся з галицько-українськими народніми говорами. „Предцѣ язык его є ясный, чистый, саморідными словами словенскими все выповѣв, обійшовшися від чужоязычных, як звычайно дѣялося и дѣется у других народів. — Тут чудоватися над чистотою языка его. Був зрозумительныи своим слухачамъ, бо тогдѣ читаніе словенского языка, книгъ богослужебныхъ и уставныхъ не було так занедбане, як нынѣ, и коли нынѣ наш философіи ученик скаже, що не розумѣє того языка, то не показує нѣчого, лиш що нынѣшна наша молодѣж, не вважавши на всѣ поступи в языках и словесности чужих, в своим языцѣ народнимъ и словесности не поступила, але дуже а дуже в зад цофнулася". Як ся мова, якою писав Лодій, була би вдержала ся у школах, від неї легко було перейти до народньої мови.

Якою мовою писав і викладав Лодій, показує окрім згаданого перекладу також його панеґірик Миколї Скородинському, виданий у Львові 1790 р. Заголовок сього панеґірика: **ѺНОМА́СТІКОНЪ ПРЕ̑ВЕ̑ЛЕ̑БНѢИШОМꙊ ГОСПОДИ́НꙊ ГОСПОДИ́НꙊ НИ́КОЛА́Ю СКОРОДИНСКОМꙊ** Е̑пископства Лвовско-Галлицко-Каменецкагѡ Намѣстникꙋ Засѣданїй Консисторїалныхъ первоприсѣдателю, и̑ Кесаревꙋ-Царскомꙋ чрезъ Галлицїю, и̑ Лодомерїю Книгъ Рѡссїйскихъ Ревизорꙋ ѻ̑собливѣйшемꙋ наꙋкъ покровителю на день ѕ Декеврїа содѣланъ **ПЕТРОМЪ ЛОДІЕ̑МЪ** Въ Ѹ҆ниверситетѣ Лвовскомъ Любомꙋдрїа ꙋ̑мозрителнагѡ, и̑ дѣйствителнагѡ Кесарево-Царскимъ Народнымъ въ Рѡссїйскомъ ѧ̑зыцѣ Професоромъ. Въ **ЛВОВѢ** Типомъ Цр҃кве Храма Ѹ҆спенїа Прс҃тыѧ Бц҃ы ставропѣгїи лѣта ҂аѱч҃. Згадав уже про сей панеґірик А. Петрушевич у своїх двох роботах: „Хронологическая роспись церковныхъ и мірскихъ русскословенскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами въ городѣ Львовѣ, начиная съ 1574 до 1800 года" („Временникъ" Ставропигійського Інституту на 1885 р) і „Сводная галичско-русская лѣтопись съ 1772 до конца 1800 года. Часть II" (стор. 313).

За ним навів заголовок і Іван Ем. Левицький в „Галицько-руськії Бібліоґрафії за роки 1772—1800“ (Львів, 1903, стор. 30) з приміткою: „Панеґірик сей незвісний бібліоґрафам“.

В колекції Петрушевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові переховуєть ся примірник сього панеґірика, на жаль, не комплетний. Зразу було 4 картки 4°. В сім примірнику друга картка вирізана. На відворотнім боці титулової картки є **ПРОКЇМЕНЪ**, де заявляє, що знаючи,

что Богъ и власть на земли Божію
Имущіи Мужы съ вышше сходящую,
Не на сложенія хитросплетенная,
Но внемлютъ чистая сердецъ желанія,

осмілив ся і автор зложити свої бажання Скородинському.

Заголовка другої частини панеґірика нема в сім дефектнім примірникови; захована частина оповідає нескладним віршом, як хтось, очивидно епископ Петро Білянський,

Николая въ тронѣ сидящъ благословитъ
И спѣшити въ Виденъ для защита велитъ.

А Скородинський

присиѣвъ въ Виденъ, спѣшитъ предъ Юпитра;
Точитъ желанія епископа Петра.
Когда челобитно предъ престоломъ Царскимъ,
Убожество рода чиномъ Ѳеосеенскимъ
Предлагаетъ Царю Леополду втору,
И глаголетъ Парнассъ быти єдну дару.

Зворушений красномовністю українського Демостена, цїсар

И семінаріумъ и парнассъ подаренъ
Новоблагодатно потверджаетъ Россомъ,
Сице милостивымъ всѣхъ питаетъ окомъ.
Се Царей Австрицкихъ благодати Роса
На сухаго нынѣ изліяся Росса.

Далї звертаєть ся автор до України:

О треблаженная ты малороссія:
Слави силу, крѣпость десницы Божія,
За данный ти покровъ благополучія,
Подъ которымъ цвитетъ честь, и слава твоя.
Имъже єсть Россійскій Геликонъ защищенъ,

На неиъже Россійскихъ Музъ восходъ озаренъ,
Которыхъ прекрасны уже цвитутъ сады,
Южъ даютъ вкушати пріятныи плоды.

Періпатетик, Сократ, Плятон, Ґасеїд, Картезій, Мушембрек і Ньютон утішуть ся,

что въ Россконъ языцѣ
Въ осмо на десятомъ стася столѣтіи,
Отверста всѣмъ Россомъ натуры хранина,
Южъ дивомъ не будутъ явленія міра,
Не будетъ пудиломъ являяйся пламенъ
Въ кеметеряхъ, тамо преходящимъ людемъ.
Всѣхъ бо тыхъ Причина изъ любомудрія
Дадется, и будетъ даромъ спасенія.

Тому саме

„Россійскія Паллады питомци,
Толь великихъ даровъ суще причастници",

повинні всї заспівати Скородинському многая літа.

На четвертій картцї є „**ОДА МУЗЪ РОССІЙСКИХЪ**", яку можна навести і в цілости з причини її штучности та короткости:

1. Намъ радость многа Музы возсіяла,
Весела всѣмъ намъ звѣзда ся блистала,
Южъ ся разливалъ на западъ, и востокъ
Щедроты потокъ.
2. Изъ Галицкихъ нѣдръ быстротекущій Днѣстръ,
Отъ карпатскихъ горъ хладнодышущій вѣтръ,
Щастіе Россомъ пророковалъ отъ всѣхъ
Царей Австрицкихъ.
3. Крокодилъ дивный востаетъ, и страшный
Восходитъ зъ моря, зракъ его ужасный,
Разнимаетъ пасть страхъ зѣло великій
На родъ Россійскій.
4. О ты всесилный! вѣрно ти поющихъ
Спасаешъ людей по морю пловущихъ,
Кійждо пучину морску убѣгаетъ,
Тобою плынетъ.
5. Лвовъ ликовствуетъ, лавры ся вѣнчаетъ,
Что побѣжденъ звѣрь Богу пѣсни поетъ
Плесками Парнассъ удаваетъ возгласъ:
Благодать многа.

6. Аллилуіа убо возопійте,
Серлца во жертву ваша принесѣте
За Николая всецѣломудренна
Чрезъ Николая.

7. Юноши, дѣвы орфея сестрицы
Пойте во Храмѣхъ, непрерывны гласы:
Жій многа лѣта! силне щите свѣта
Скородин(с)кій.

В 1791 р. вийшов подібний „Ономастіконъ“ Антонієви Ангеловичеви. Його заголовок й опис навів Левицький в цитованій праці на стор. 33—34. Як у попереднїм панеґірику, так і тут у „предисловію“ просить Ангеловича, щоби він дивив ся

„Не на сплетеніе словесъ художное“,

але щоби вважав на серце автора, з яким він висловлює бажання Ангеловичеви. „Усердная желанія юнаго Россійскаго клира“ цікаві з загального культурно-історичного становища. Ціла природа, всї сторони світа перейняті радістю.

Гласъ отдаютъ рѣки, среди брегъ ревуще:
Висла, Сянъ, Бугъ, и Днѣстръ, Стрый, Прудъ и Подгорче.

Се все з нагоди дня „тезоименитства“ Антонія. Що більше,

Егоже въ пеленахъ суща окружали,
И воплю первому плески отвѣщали,
Чувствуя южъ тогда, что онъ ихъ рачитель
Будетъ покровитель, и производитель,
О святое чувство музы россійскія
Свята пророчества поетіческія:
Гды взглядомъ времени людей описуютъ,
О новорожденныхъ сице пророкуютъ:
Лѣтородны всѣхъ благъ обиліемъ полны,
Осенны полезны отечества сыны,
Трудолюбивыи въ зимѣся раждаютъ.
Весенныя славы крылами лѣтаютъ.

До Ангеловича звертаєть ся далї ось як безпосередно:

Тебѣ въ сожителствѣ святыя Варвары
Музы виденскія устрояли дары,
Сама тебѣ Палласъ вѣнецъ содѣлала,
Бесмертныя славы крыла ти припяла.

Ты силою тыхъ крылъ южъ тогда возлетѣлъ,
Когда львовскій Парнассъ въ тарабаны гремѣлъ,
Назвалъ учителемъ святаго ученія,
Докторскими лавры обтиснулъ скранія
Кесарево-Царскимъ совѣтникомъ избралъ,
Ученныя персы гербомъ препоясалъ,
Кую богословы радость чувствовали?
Гды ясность догматовъ тобою получали.

А нинї автор і його однодумцї шанують в Ангеловичеви „благодѣтеля, отца", який

разшыряетъ науки:
При Академіи Лицей получаетъ,
Гдѣ съ Угро-Россами Волоховъ вселяетъ.

Як науками вславили ся Плятон і Аристотель і стали світилами для инших народів,

Такъ Россійскій лицей тобою вселенный
Благодѣтелствъ твоихъ есть доводъ немалый,

говорить до Ангеловича Лодій,

Подъ твоимъ процвитетъ онъ покровителствомъ,
И славы твоея будетъ свидѣтелствомъ.
Сице убо растутъ науки чрезъ тебя,
Ты прославляешъ чрезъ науки себя,
Вся малороссія дивится въ восторзѣ,
Что на спасенія положенна брезѣ,
Чрезъ своя потомки возводится изъ тля
Мало-Россійчикомъ свойственная земля,
Суща безъ благъ нива сожжена стояла,
Чрезъ нѣсколко годовъ плоды недавала,
Земледѣлцы вотще плугъ приспо(со)бляли,
Невѣжливы трудовъ овоцъ не збирали.
Днесь благодатію съ вышше орошенна
Въ руки земледѣлцамъ искуснымъ приданна,
Ряска южъ полными красится колосы,
Ихже въ радости пожинаютъ Россы.

З таких причин ся радість, яка є висловом і бажань для ректора семінарії Ангеловича.

Висловом сеї радости є й „Ода празднику тезоименитства тогожде", якої одначе не наводжу з уваги на се, що побіч примірника сього панеґірика в бібліотецї „Народного Дому", звіс-

ного Левицькому, є ще примірники в Музею А. ґр. Шептицького та в бібліотеці Осолїньских. Такий же акростих, як і в попереднім панеґірицї, дає вислів „Антонія“, чого продовженнєм є четвертий стих останньої строфи „Ангеловича“.

Не так мовою інтересні і Лодієві передмови до перекладу твору Бавмайстра й його панеґірики, як, так сказати би, літературним відгомоном істновання „Руського Інституту“ на львівськім університетї. Окрім Лодія одинокий Теодор Захарясевич лишив друковані документи сеї нїби української мови, якою викладали в „Руськім Інститутї“, а саме дві части „Історіи Церковныя“ Матвія Данненмавра, видані у Львові також 1790 р.

Математику викладав Лодій по польськи, як сам признав ся в актї про вживаннє книжок до науки (Dr. Finkel, op. cit. стор. 88). Та видно, нове становище його не вдоволяло, коли в 1791 р. вносив поданнє о наданнє йому катедри клясичної лїтератури, а в 1792 р. природничих наук, аж вкінцї в 1801 р. одержав катедру метафізики, льоґіки й етики на краківськім унїверситетї. З Кракова переніс ся в 1803 р. до Петербурга, де й умер 11 червня 1829 р. Які становища займав там, подають його скупі біоґрафії в Вурцбаха, Брокгавза-Ефрона та ще деяких; з тих найважнїйша праця В. Ґріґорєва „Императорскій С.-Петербурскій университетъ въ теченіе первыхъ 50-ти лѣтъ его существованія“, а з уваги на нецензурні думки Лодія для декого з тодїшнїх „русскихъ“ праця Скабічевского „Очерки исторіи русской цензуры“.

Подав *М. Возняк.*

Іван Ем. Левицький.

Посмертна згадка.

Українська наука в Галичинї понесла з початком 1913 р. дїймаючу втрату. По довгім нездужаню на грудну хоробу (астму) й по дволїтнім майже прикованю до ліжка помер дн. 30 січня с. р. в підльвівськім селї Знесїню в 64 роцї житя Іван Емілїянович Левицький, помічний урядник в товаристві взаїмних обезпечень „Днїстер“ у Львові, а попри се — відомий галицький бібліоґраф, письменник-публїцист, співробітник видань Наукового Товариства ім. Шевченка і голова його Бібліоґрафічної комісії від її з'орґанізованя (1909 р.). Помер,

приготовлюючи до друку дальшу частину своєї „Української бібліоґрафії Австро-Угорщини“, в яку вложив десятки літ тяжкої, мозольної праці й якою здобув собі становище найвизначнійшого українського бібліоґрафа XIX ст.

Родив ся покійний дн. 18 січня 1850 р. в сільській священичій сімї в Берлогах, калуського повіта. По скінченю ґімназії 1870 р. (в Станиславові, приват.) перейшов на університетські студії до Відня, де скінчив 5 курсів фільософії. Вернувши до краю, посвятив ся письменству, вдоволяючись попри се скромними посадами найперш маніпуляцийного дієтаря при Краєвім Виділі у Львові, а пізнійше урядника-кореспондента у львівських філїях асекурацийних товариств „Славії“ й „Аціенди“. В р. 1892 зайняв місце в асекурацийнім товаристві „Дністер“, яке держав аж до смерти.

Письменську свою діяльність розпочав публіцистикою. На 25-тім році житя став редактором *Народної Школи* (1875), а в рік пізнійше редактором *Друга Народа* (1876). Р. 1883 мав бути редактором *Сельскої Газети* (одержав був уже дозвіл на таке видавництво), а в рр. 1885—86 редаґував *Миръ*. Крім сього співробітничав в цілім ряді инших часописий, як: *Слово* (1878—82), *Зоря* (1880—81), *Бескидъ* (1881), *Проломъ* (1881), *Наука* (1882) й ин.; містив деякі свої праці в часописях німецьких і польських (пр. пражській Allgemeine oesterreichische Lehrerzeitung, львівській Gazet-ї Narodow-ій). Друкував під повним своїм іменем, під псевдонімами (Іван з Берліг, Іван із над Лукви, Владислав Цісельський) або криптонімами (А., И, И. Е., й, A. N. S., X+Y+Z), а також анонімно. Писав на ріжні теми: історичні, історично-літературні, політичні, економічні, просвітні. Як публіцист стояв у близьких відносинах до Кулїша підчас побуту його у Львові зимою 1881-го й весною 1882-го рр. і був про пляни Кулїшеві у Галичині добре поінформований (між паперами пок. Івана Е. находить ся між ин. уложений його рукою заголовок одного незреалізованого видавництва в польській мові, а то двотижневика п. з. *Ukraina*, яке очевидно стоїть у звязи з Кулїшевою акцією)[1]).

---

[1]) *Ukraina.* Dwutygodnik poświęcony sprawom ziem rusko-ukraińskich. Wychodzi 1-go i 15-go każdego miesiąca. We Lwowie dnia... Rok I. №... Przedpłata roczna 4 zlr. a. w., półroczna 2, kwartalna 1. Biuro redakcyi i administracyi przy ulicy Sakramentek l. 2 c. (Шум-

Пробував покійний свойого пера і в белетристиці, друкуючи ряд популярних оповідань головно на історичні теми — в часописях і окремими книжочками (найбільше в львівськім т. зв. Видавництві народнім), під псевдонімом Іван з Берліг.

Головні одначе заслуги його на полї української бібліоґрафії.

Заробляючи на житє тяжкою працею бюровою і публїцистичною (ради хлїба уложив між ин. декілька *Молитовників*!), пок. Іван Ем. Левицкий знайшов час і енерґію ще на збиранє матеріялів бібліоґрафічних, перетрушуючи в тій цїли до дна всї важнїйші публичні і приватні бібліотеки, а також друкарнї у Львові і на провінції, переглядаючи цїлі гори українських часописий галицьких, угорських, буковинських й американських, а також значне число на чужих мовах. Результатом сеї працї й являєть ся власне капітальна його „*Галицко-руская библіографія XIX-го столѣтія съ увзгляднeніемъ рускихъ изданій появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ*", якої два перші томи[1]) вийшли у Львові в рр. 1888 і 1895 в приватнім накладї (за деякою підмогою з публичних фондів — галицького Сойму [200 зр.!] і кількох львівських руських товариств) (т. I [рр. 1800—1860]. Ст. XXII+161; т. II [рр. 1861—1886]. Ст. 736 — оба in 4⁰), а якої дальшого виданя підняло ся в останнїх часах Наукове Товариство ім. Шевченка, закладаючи в 1909 р. спеціяльне видавництво п. з. Матеріяли для української бібліоґрафії. В видавництві сїм й став публїкувати покійний дальші части своєї працї під зміненим уже титулом: *Українська бібліоґрафія Австро-Угорщини за роки 1887—1900*, якої вийшло дальших три томи (т. I. [рр. 1887—1889]. Ст. X+290 [вид. 1909 р.]; т. II. [рр. 1890—1891]. Ст. 262 [вид. 1910]; т. III. [рр. 1892—1893]. Ст. 291 [вид. 1911] — всї in 8⁰)[2]). Передтим ще, в 1903 р., опублїкував він у „Записках Н. Т. ім. Ш." (т. LII) *Галицько-*

ський?). В однїй тецї з наведеним заголовком находить ся також подобизна св. Кирила і Методія (велеградських), яка очевидно призначала ся для часописи.

[1]) Т. II-гий виданий уже в мові російській.

[2]) Бібліоґрафія за рр. 1887—89 опублїкувана була вже передтим у „Литературн-ім Сборник-у" Гал.-руської Матицї за рр. 1887—90 (а також окремо п. з. Галицко-русская Библіографія [1887, ст. 69; 1888, ст. 127; 1889, ст. 129 — всї три річники in 8⁰]). В виданю Наукового Товариства ім. Шевченка роки сї богато повнїйші.

руську бібліографію за роки 1772—1800 (також окремою відбиткою [Ст. 44 in 8°]).

Не місце тут для ширшої оцінки наведених висше бібліографічних праць пок. Івана Ем. Левицького. Кождий, хто мав тільки з ними до діла, оцінить сам незвичайну солідність їх а тим самим і велику вагу їх для нашої наукової літератури. Праці сї се властиво навіть більше щось, як звичайне зінвентаризоване українського книжкового дорібку в Австро-Угорщині. Признати се мусить кождий, коли зверне увагу на матеріял, який поміщений у них. А матеріял помістив пок. автор такий: 1) всї публікації, видані друком в Австро-Угорщині в українській мові, як гражданкою та кирилицею, так і латинкою, без ріжниці народности авторів і видавців; 2) всї твори, які появили ся друком як в Австро-Угорщині, так і в инших державах Европи та Америки в мові українській, російській, польській, німецькій, латинській і инших, яких авторами і видавцями являють ся українські уроженцї австроугорської монархії. Всї друки подані у хронольоґічнім порядку по рокам (а в кождім роцї знов у поазбучнім), у вірній і докладній копії їх заголовків, в тій самій мові і тим самим родом письма, в якім друкований ориґінал. З огляду на се, що богатий матеріял для історії австро-українського письменства — майже вся ґарна і наукова лїтература — находить ся переважно в періодичних виданях, як: ґазетах, журналах, збірниках і календарях, автор, подаючи заголовок дотичних видань, вважав потрібним навести також в поазбучнім порядку і по родам предметів усї статї, які там находять ся. Вкінці — подав він також рецензії, критики, оповістки і взагалї голоси своєї і чужої преси при тих виданях, про які була в пресї згадка. І все те виконав покійний доволї вичерпуючо, о скільки се взагалї можливе було виконати в тих часах, коли не було в нас нї одної ще своєї упорядкованої публичної бібліотеки, виконав без нїякої майже посторонньої помочи, в обставинах для себе особисто найбільш неприхильних, не маючи навіть якої-такої певности, що зібрані ним матеріяли будуть взагалї коли небудь видані.

Крім вичислених що йно бібліоґрафічних праць загальних треба згадати ще про дві його більші працї по бібліоґрафії — спеціяльні. Се „*Реєстр наукових і лїтературних праць проф. М. Грушевського*“, поміщений у ювилейнім „Науковім Збірнику присвяченім проф. М. Грушевському“ (Львів, 1906

Ст. 1—64) і видана для приватного вжитку *„Bibliographie des Fedorowicz“* (Leopol, 1910 Ст. 232).

Збираючи оттак цїлі десятилїтя матеріял до Галицько-руської згл. Української бібліоґрафії Австро-Угорщини XVIII—XIX вв., зібрав покійний чимало инших матеріялів до історії нашого національно-культурного і суспільно-політичного житя в тих часах. Матеріяли сї й постановив використати в иншій своїй працї, закроєній на ширші розміри — біоґрафічнім словарі українських дїячів Австро-Угорщини, починаючи від прилученя Галичини й Буковини до Австрії, який почав був видавати випусками п. з. *„Прикарпатска Русь въ XIX-мъ вѣцѣ въ біографіяхъ и портретахъ еи дѣятелей съ увзглядненьемъ замѣчательныхъ людей, котрыхъ 1772 р. заставъ при жизни“* (Львів, Т. I в. 1 [1898], 2 [1899], 3 [1901], 4 [1901]), а який в поазбучнім порядку мав обіймати коло 2000 біоґрафій. Словар сей вспів довести покійний автор тільки до букви Б. (ст. 224).

Крім згаданих опублїкував покійник іще отсї більші або менші працї по історії: Ruch Rusinów w Galicyi w pierwszej połowie wieku panowania Austryi (1772—1820) (Льв., 1879), Обозрѣніе общественно-економичного строя на Южной Руси (Льв., 1884), Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичинї в рр. 1772—1800 і розвій русько-народного шкільництва в рр. 1801—1820 (Збірник історично-фільософічної секції Н. Т. ім. Ш т. V), Матеріяли до історії народнього шкільництва в Галичинї в рр. 1803—1821 (ibid.) й ин.

Ів. Кревецький.

Наукова хроніка.

Останні випуски праці проф. Жуковича про релїґійні відносини XVII в.

Проф. П. Жуковичъ — Сеймовая борьба православнаго западнорусскаго дворянства съ церковной уніей (съ 1609 г.), пятый выпускъ (1625—1629), 1910, ст. VII+199, шестой выпускъ (1629—1632 гг.), 1912, ст. VI+199.

— Матеріалы для исторіи кіевскаго и львовскаго соборовъ 1629 года, Спб., 1911, ст. 26, 4⁰ (Записки акад. наукъ по ист.-фил. отд. т. VIII, N. 15).

Останніми двома випусками проф. Жукович закінчив свою цінну працю по історії релїґійної боротьби XVII в. і довівши її до безкоролїва 1632 р. заявив, що „останок його науково-літературних сил безповоротно призначений на инші цїли". Се жаль; деталїчне оброблення його рукою соймів безкоролїва 1632—3 рр. безсумнївно було б дуже цінною вкладкою в науку; але і зробленим шановний петербурський професор заслужив собі вдячність і признання всіх, хто буде займати ся чи історією Польщі, чи українсько-польськими відносинами кінця XVI і першої половини XVII вв. Його праця, що містить огляд релїґійної боротьби почавши від 1590-х р. аж до смерти Жиґимонта III, можна сказати — релїґійної боротьби за панування сього довговічного короля, стала одною з найбільше цінних вкладок в історію сеї боротьби і богацтвом фактичним, старанною аналїзою подій і новим джереловим матеріалом безсумніву — дуже значно посунула нашу знайомість з сею добою.

В сїй сумлїнній і запопадливій фактичности — найсильнійша сторона праці. Автор не гонить ся за широкими перспективами, за загальними

характеристиками подій і діячів, взагалї за імпресіонїстичною, художньою стороною представлення. Його виклад сухий, не дуже прозорий, часом загромаджений подробицями. Єсть певна хиба в самій конструкції працї — на котру я вказував давнійше: недостача одноцїльности в плянї. Автор трактує три теми: одна — се історія польського соймовання, друга — історія релїґійної боротьби православних з унїєю, і третя, що виступає особливо на переднїй плян в трьох останнїх випусках працї — історія козаччини. Кожда з сих тем оброблюєть ся автором ширше, ніж того вимагає властива тема його працї: соймова боротьба української і біло-руської шляхти за православну віру; ся соймова боротьба шляхти в деяких роках зовсім занепадає, має дуже невелике значіннє і звістки про неї дуже бідні; автор немов надолужує слабкість сього чинника, бідність сього моменту відомостями з инших сфер, але з того виходить, що властива тема — ся шляхетська боротьба пропадає чи то серед подробиць історії польського соймовання, чи то релїґійної по-за соймової боротьби, веденої не шляхтою, а иншими чинниками. З другого боку нї одна з сих трох помічних тем не може бути автором оброблена вповнї, з усею повнотою. В релїґійній боротьбі лишаєть ся на боцї вся сторона лїтературна, та й факти боротьби на полї правнім чи полїтичнім не вичерпують ся з усею повнотою; так само й історія соймовання, коли б мали спеціально сю мету на оцї, написана була б повнїйша, і історія козаччини в рамах сеї роботи — не повна історія козаччини. Правда, за недостачею відповідних нових курсів історії польського публичного житя за сї часи і та історія соймовання, яку знаходимо в працї проф. Жуковича, річ дуже корисна і може віддати чималу прислугу всякому, кого буде інтересувати, скажім, соймованнє сеї доби; але все таки вона не заступить сама по собі спеціальнїйшого і повнїйшого оброблення нї соймовання, нї релїґійної боротьби позасоймової, нї історії козаччини чи національно-полїтичного або культурного українського житя. Та сього, очевидно, і не мав на метї сам автор.

Переходячи до змісту двох останнїх випусків сеї цїнної працї, ми насамперед стрічаємо ся з таким екстраваґантним розділом, присвяченім куруківській кампанії 1625 р. Як розділ в історії козаччини він дає мало нового в порівнанню з попередньою лїтературою; деякі справи, дуже інтересні з становища полїтичного моменту — як справа Яхії, українські зносини з Москвою зістали ся на боцї; про козацькі походи на море можна було сказати далеко більше, на підставі сучасних дипльоматичних константинопольських депеш. З другого боку ся глава для безпосередньої теми автора дає досить мало. А інтерес новини має в нїй тільки епізод з передачею василївської церкви в Київі назад унїатам

після куруківської угоди: епізод дрібний, але для характеристики моменту інтересний.

Дві дальші глави, присвячені двом соймам 1626 р. і визначеному в межичасї духовному соборови в Кобринї — теж небагато дають для теми, хоч і не з вини автора, розуміеть ся. На зимовім соймі релїґійна справа була тільки поставлена, але супроти про позиції короля, аби справа була полагоджена синодально, посольська палата і самі православні зняли її. В кобринськім соборі православні не взяли участи, а на торунськім соймі релїґійна справа, судячи по зібраним автором матеріалам, не порушувала ся зовсїм. Таким чином інтерес сих глав — неґативний: автор, перебравши весь приступний йому матеріал, констатує, що соймова боротьба спала, і описує ті полїтичні і воєнні справи, які займали правительство в сїм часї. Дуже інтересна — поки що не голосна — внутрішня боротьба в самім православнім українськім громадянстві між напрямом опортунїстичним (Смотрицького — Борецького — Могили) і напрямом правовірним зістала ся по-за рамами розвідки: автор торкнув її кількома словами, хоч з становища теми працї було б може інтереснїйше щось близше довідати ся про неї, ніж про події на шведськім театрі війни. Інтерес новини для українських справ спеціально мають кілька подробиць з соймового дневника 1626 р.; нарікання Ю. Збаразького, що українські старости виручають ся в своїй адмінїстрації Жидами; звістка про якусь бійку козаків з Москвою під Путивлям (с. 80) і т. и.

В просторім роздїлї (с. 87—136), присвяченім соймови 1627 р., авторови, перейшовши день за днем соймові наради, на підставі захованого в бібл. краківського унїверситету дневника, приходить ся констатувати, що справа православних не була предметом соймових нарад. Тільки при кінцї дневника читаєть ся замітка, що підчас сойму православні з уніатами прийшли до порозуміння що до тексту конституції, але він не був внесений в конституції сойму і тут було повторене po prostu starem stylem відложенне православної справи до будучого сойму (с. 128); се все, що можна було додати до ранїйше звістних (в кореспонденції Смотрицького) відомостей про компромісові переговори, які вели ся в соймовім часї поза соймовими засїданнями. З ркп. печерської лаври проф. Жукович подає проєкт конституції, вважаючи його власне сим текстом, що були виробили православні за порозумінием з уніатами підчас сойму. Коротко, на вступі роздїлу, характеризує відносини правительства до козаків в часї перед соймом, спиняєть ся на козацькій депутації на сойм і одну сторінку (с. 132) присвячує компромісовим (уніонним властиво) заходам Смотрицького. Поза тим характеризує справи, які займали в тім часї правительство і слїдить за ходом соймових нарад, доповняючи відо-

мости соймового дневника даними з сучасної кореспонденції.

В розділї пятім, затитулованім: Варшавскій сеймъ 1628 года и крушеніе уніональныхъ плановъ Мелетія Смотрицкаго", автор передусїм спиняєть ся над кримською усобицею і участю в ній козаків в першій половині 1628 р. (в міжсоймовім часї) — досить побіжно (с. 138—140), головно на підставі збірки Пшіленцкого (Sprawy ukrainne), далї характеризує ситуацію на шведськім театрі війни (с. 141—3) і переходить до сойму, скликаного в огляду на сю шведську війну. Переходить докладно його наради (с. 144—150) і констатує, що „інфляитсько-шведське питанне" захопило всю його увагу, і з осібна в справі православній одиноким проявом соймового інтересовання нею зістаєть поборова постанова, що дає притоку православному духовенству нарадити ся в справі субсідії на державні потреби — себто відбути собор, призначений в дійсности для релїгійного компромісу. Автор в кінцї й спиняєть ся на сїм соборі, але також побіжно, розпоряджаючи вже давнїйше звісним і використаним матеріалом, і кінчить такими словами: „Варшавскій сеймъ 1628 года, столь чуждый самъ по себѣ религіозно-церковнымъ дѣламъ, своимъ военно-финансовымъ постановленіемъ относительно православнаго духовенства много облегчилъ розоблаченіе двойной игры Мелетія Смотрицкаго. Благодаря этому постановленію православная церковная іерархія, вмѣстѣ съ представителями православнаго церковнаго общества, получила возможность разоблачить эту игру на легальномъ соборѣ, открыто и даже съ небезполезнымъ для дѣла трескомъ". Замітка ся, на мій погляд, не оправдуєть ся дїйсним станом річей, бо православна єрархія сама була сильно вмішана в компромісові пляни Смотрицького і зовсїм не мала заміру здерати з нього маску; навпаки, відрікши ся від нього з огляду на небезпечний настрій собору 1628 р., вона таки пробувала і без Смотрицького повести сю компромісову лїнїю — в 1629 р., і тільки грізний настрій громадянства на київськім соборі 1629 р. отверезив її — як се констатує в дальшім роздїлї сам автор.

Останнїй роздїл V випуску, присвячений зимовому соймови 1629 р., зроблений по тому ж пляну. З початку спиняєть ся автор на козацьких справах, то значить на участи козаків в кримській усобицї — сим разом далеко ширше (с. 162—171); на жаль, при своїй уважливости до наукової лїтератури якось переочив він цїнну студію проф. Рудницького про сї події і користуєть ся лише старими статями Ґолембіовского та студією п. Мельник-Антонович. Коротко згадує про ситуацію на шведськім театрі і переходить до соймових нарад, присвячених сим шведським справам; між иншим згадує про проєкт висилки козаків на шведську війну, що знов пролетїв в сучасній кореспонденції (с. 178), поза тим не знаходить в соймових нарадах нічого з козацьких справ і з мовчання дневника

і сучасної кореспонденції про козацьку депутацію виводить, що козаки мабуть послів своїх на сойм не висилали (с. 179—180); се одначе мало правдоподібно з огляду на лист гетьмана Левка Івановича до Кр. Радивила, де він просив його помочи в заходах послів, котрих військо посилало на сойм (Арх. сб. VII, ч. 60) — лист сей був висланий і заховав ся в архиві Радивилів. Від соймових нарад автор переходить до позасоймових переговорів в справі православних (з самого сойму нічого не знаємо, крім того що деякі воєводства в своїх інструкціях добивали ся „заспокоєння своєї грецької релїґії“). Сї позасоймові переговори в головнім були звісні й ранїйше, з матеріалів про собори 1629 р. (особливо з документів зібраних Ґолубєвим), але проф. Жукович в архиві унїатської митрополії знайшов ще дві збірки документів про собори 1629 р., які кидають богато світла на позасоймові переговори; між иншим заховав ся і проєкт конституції про скликаннє соборів, вироблений позасоймовими переговорами, що послужив вихідною точкою пізнїйшої афери. Крім того автор спиняєть ся над затвердженнєм київського братства, вчиненім при закінченню сойму, але до сеї справи крім звісної давнїйше грамоти йому не удало ся знайти нових матеріалів.

Згадані матеріали до історії соборів 1629 р. автор надрукував осібно в Записках петерб. академії, з короткою передмовою. Головне місце займає тут просторе і дуже інтересне справозданнє королївського комісара з київського собору. Проф. Жукович вповнї правдоподібно вважає його автором Киселя; до поданих ним арґументів можна вказати ще на королївську грамоту, котрою Кисїль був визначений комісаром на київський собор; вона не була завважена проф. Жуковичем — а видана у Пулаского в його моноґрафійцї про Киселя (Szkice, I). Не ясним натомість зістаєть ся арґументація автора, що се справозданнє було зладжене для унїатського володимирського собору (VI, с. 9): в дотичнім місцї, на яке посилаєть ся проф. Ж., є якийсь недогляд, чи друкарська помилка. Крім справоздання Киселя в збірцї проф. Ж. видані іще: згаданий уже проєкт конституції 1629 р., протестації занесені з київського собору духовеньством і участниками соймових переговорів Кропивницьким та Древинським, а також короткі анонїмні записки про собори київський, володимирський і львівський. В сих матеріалах стрічаємо також інтересні подробицї, хоч вони й не можуть рівняти ся з справозданнєм Киселя. На жаль що до коректи виданих тут матеріалів можна б богато побажати; не легко видавати в Росії тексти документів, навіть в такій друкарнї, як академічна. Передмова, додана до сього видання, не має самостійного значіння — докладнїйший аналїзї відомости документів піддані автором в перших двох главах VI випуска його працї, присвячених київському і львівському соборови.

Тут досить повно використаний і инший матеріал й можна було б зробити хіба деякі другорядні замітки до сього викладу (напр. на с. 12 невірна дата по старому стилю, на с. 9 хибне толковання слів grod kijowski, і т. ин.). Львівський собор автором введений в рамку загального перегляду політичної ситуації другої пол. 1629 р., але вивід, який робить автор з сього перекладу — що компромісовий собор в осени 1629 р. вже не мав інтересу для правительства Жиґимонта III з огляду на зміну політичних обставин, — мене не переконує; собор був потрібний Жиґимонтови не для якихось дальших політичних плянів, а для заспокоєння православної справи, і його неудача з сього погляду так само в жовтні 1629 р., як і в лютім не могла бути правительству байдужою. На закінченнє глави півтретя сторінки автором присвячено осінньому двотижневому соймови 1629 р., мало інтересному самому в собі і зовсїм безінтересному задля даної теми.

Дальший розділ виходить також за межі теми — як і розділ присвячений Курукївській війнї. Він затитулований: „Религіозно-церковный элементъ въ казацкомъ возстаніи 1630 года“, але трактує про кампанїю взагалї. Він має більший інтерес, ніж розділ про курукївську війну, бо автор розпоряджав більшим запасом нових даних; спеціально і до релїґійного мотиву в нїм є кілька інтересних рисок. Головним джерелом послужило йому звісне (подане в витягах Костомаровим) соймове справозданнє Конєцпольского, і тут приходить ся особливо пожалувати, що шан. автор не познайомив ся з розвідкою Рудницького: він, думаю, тодї далеко свобіднїйше виступив би против дуже одностороннього, оптимістичного образу кампанїї, намальованого Конєцпольским [1]. Реляція Гладкого і инші звістки, зачерпнені з сучасної кореспонденції, виразно показували йому, що до оповідання Конєцпольского треба поставити ся дуже скептично, але шан. автор все таки поводить ся з ним з дуже великим респектом, в дуже здержливій, гіпотетичній формі висловляєть ся про потребу певних обмежень і поправок до його представлення („нѣкоторое историческое значеніе пріобрѣтаютъ свѣдѣнія, идущія изъ московскихъ источниковъ“ — с. 81), а вкінцї (на с. 145) таки говорить про „переяславську неудачу“ козаків нарівнї з курукївською. Не ясно менї, на підставі яких даних говорить автор про усобицю в козацькім таборі, яка мовляв ослабила козацькі сили, а також і про недостачу „историческаго прозрѣнія“ у проводирів сього руху (с. 85). Хибною здаєть ся гадка автора, що число реєстрових по умові було „офіціально“ збільшене з 6 до 8 тис, „съ назначеніемъ жалованія“ (с. 94), бо і прибавка

[1]) Не прийшло ся б йому також доказувати невірність гадки Костомарова про скараннє Тараса смертю, бо на неправдоподібність сього вже вказав і Рудницький (с. 75).

реєстру властиво була зроблена тільки пів-офіціально (не була прийнята до відомости правительством), а платню на додаткові дві тисячі козаків в кождім разї не визначено, і про неї довго потім ще просили козаки.

По сім екскурсї в сферу історії козаччини проф. Жукович в двох останніх главах вертаєть ся до останніх соймів відбутих за Жиґимонта. На зимовім соймі 1631 р. православне питаннє перед повною палатою не виступало. Автор характеризує з початку загальну політичну ситуацію, в якій скликав ся сойм в осени 1631 р. і спеціальні династичні мотиви, які займали в тім часї короля, спиняєть ся на звісних уже шляхетських інструкціях, що порушували справу православних, переходить до соймової пропозиції і соймових нарад. Дещо з соймового дневника — що доторкало козаків — було вже надруковано в VIII т. Жерел; але понадто автор звертає увагу ще на цікаві vota Конєцпольского і А. Радивила, що вважали потрібним полагодити православну справу з огляду на козаків. Поза тим авторови не удало ся знайти слїдів якихось дебат над православною справою; звістка Сінопсіса про instantie po-kilkakrotne zgodne z koła poselskiego не знайшла собі потвердження в соймових дневниках і инших матеріалах, зібраних автором — хоч в істнованню сих „інстанцій“ трудно сумнївати ся.

Остання глава розпочинаєть ся характеристикою Йова Борецького, смерть якого припала саме на кінець сойму 1631 р. і затяжіла на дальших релїґійних і національних відносин; автор дуже високо оцїнює ролю і значіннє м. Йова і тут на його рахунок іде трохи односторонно те що було здобутком цїлого кружка, цїлого поколїння людей, які працювали разом із ним на київськім ґрунтї. Далї автор збирає з сучасної кореспонденції (Я. Сапіги) цікаві звістки про настрої і новини українські — на жаль не використовує тут як і по инших місцях московські вісти Актів Московского государства, де є також цікаві відомости для сих років. Спиняєть ся на пробах шведського правительства навязати зносини з козацьким військом, на листї Розелїя (Руселя), тих поголосках, які ходили з сього приводу в Польщі і тих надіях, які покладали ся в польських правительственних кругах на козаччину для війни з Москвою, що висувала ся на перший плян. Автор справедливо підчеркує вплив сих обставин на здержливе становище супроти козацької справи, яке виявило правительство на соймі 1632 р. Ледви чи можна одначе згодити ся з автором, коли він висловлюєть ся, що і взагалї „при всемъ своеобразномъ римско-католическомъ рвеніи Сигизмунда, въ его личныхъ отношеніяхъ къ украинскому козачеству совсѣмъ не чувствуется той непскоренимой враждебности, какою всецѣло проникнуты отношенія къ нему шляхты, и на сеймахъ, и внѣ сеймовъ“ (с. 164). Козацькими петиціями і відно-

відю на них короля властиво вичерпуєть ся все те що по релїґійному питанню міг автор що небудь дати для сього сойму — відомостей про дебати по православному питанню авторови не удало ся знайти, а і взагалї відомости про сойм, за недостачею соймового дневника, подати міг він тільки дуже загальні (про джерела, якими він роспоряджає для кождого окремого сойму, автор звичайно не говорить, хоч здало ся б).

Таким чином при всїх матеріалах, які удало ся в таким стараннєм зібрати авторови, — те що міг він дати спеціально для своєї теми: боротьба православної шляхти за свою віру на соймах, — дуже невелике. Православна справа на публичних соймових засїданнях сих років виступала рідко, а про позасоймові переговори наші джерела переважно дають дуже мало. В сим, розумієть ся, не вина автора, але не можна не пожалувати, що затративши стільки працї і заходу на такі худі з погляду його теми роки, коли релїґійна боротьба на соймах текла тоненькою течійкою, — він урвав свою працю в тім моментї, коли сїй релїґійній боротьбі судило ся вибухнути знову ясним і могутним полуминєм — на соймах безкоролївя і перших соймах Володиславового панованя.

Та навіть коли його рішеннє — в сїм місцї попрощати ся з своєю працею, зістанеть ся справдї незмінним, він може потїшити себе переконаннєм, що в кождім разї дав працю цїнну, наукову, трівалу. І ті дрібні замітки, які я висловив тут, мають на метї не обнизити її значінне, а дати вираз щирому признанню її визначних наукових прикмет.

М. Грушевський.

Бібліоґрафія.

(Рецензії і реферати.)

Преісторія, археольоґія, історія штуки.

Графъ А. Бобринскій — Отчетъ объ изслѣдованіи кургановъ въ черкасскомъ и чигиринскомъ уѣздахъ кіевской губерніи въ 1909 г. (Извѣстія импер. археол. Коммисіи, том 40-й; ст. 43—61).

Ґр. Бобрінский се один з найбільше трудящих теперішних російських археольоґів. Метою своїх дослідів поклав він собі зібрати можливо найбільше матеріялів до пізнаня преісторії Київської землї. Над сим працює він вже більше як трийцять лїт, а овочем його трудів є великий, тритомовий твір: „Курганы и случайныя археологическія находки близъ мѣстечка Смѣлы“, котрого остання часть вийшла ще в 1894 р. Від того часу справоздання з дальших своїх розкопок поміщує ґр. Бобрінский раз у раз в видавництвах археольоґічної комісії. Про величину піднятої ним працї нехай свідчить факт, що в 1909 р. розкопав він з ряду вже 512-тий курган. Правда, подані ним справоздання в дечім не відповідають ще вимогам теперішної науки; нема там якогось систематичного уґруповання, недостає також найменшої синтези, до котрої вже можна б було дійти на підставі так великого матеріялу, але в кождім разї працї ґр. Бобрінского значно перевисшають розвідки инших численних російських археольоґів. Матеріял поданий там бодай з можливою точностию, ілюстрований завсїгди численними фотоґрафічними знимками, так що колись з помочию його буде можна представити розвиток культури Київської землї, спеціяльно культури металевих часів. В 1909 р. продовжував ґр. Бобрінский свої досліди в отсих місцевостях: в Смілї, в Златополю і в с. Турах. Справоз-

дане в них, так як і давнійші, тим не дорівнює ще строго-науковим працям, що нема переведеного там ніякого порівнаня з давнійше звісними находками, нема також опису найдених предметів, поданого по відповідним типам, чого теперішний стан науки від подібної праці безсумнівно домагаєть ся. Справоздане ґр. Бобрінского має форму необробленого дневника, одначе дневника так переведеного, що ним колись археольоґ буде міг послугувати ся, як своїми записками. Дневник се досить точний, а що важнійше — прозорий і тим перевисшає він подібні праці инших російських археольоґів.

Побіч місточка Сміли, черкаського пов. розкопано один курган. Окружність його доходила до 130 м., висота виносила 2·80. В насипі відкрито один кістяк звернений головою на північ. Руки витягнені були вздовж тіла, ліва нога дещо зігнена в колїнї. Побіч нього знайдено бронзову фібулю, зелїзні пряжки зі слїдами бронзи і гарно вироблену глиняну посудину в видї амфори з вушком. Трохи низше, вже на рівені ґрунту, натрафлено на дві могильні ями викопані в напрямі північно-полудневім. Зі знайдених там кістяків один лежав в витягненій позиції, другий — в части надпалений — мав колїна піднесені до гори. Перший закрашений був червоною краскою, побіч другого найдено лишень її слїди. В гробах натрафлено на пару оброблених кремінчиків і на кусник каміня, мабуть вживаного до розтираня фарби.

В північній сторонї місточка Златополя чигиринського пов. дослїджено 6 курганів. В трьох насипах найдено людські кістяки положені в витягненій позиції. Побіч одного лежав невеликий оброблений кремінь. Зрештою у всїх шістьох могилах (не виключаючи і тих трьох, де сим способом найдено два роди похоронів) кістяки лежали на рівенї ґрунту; похоронено їх, з виїмком одного похорону, в відповідних могильних ямах. Уложені вони або в витягненій позиції, або з ногами дещо підігнутими. Біля них лежали численні остатки дерева, вони самі в переважній части носили на собі слїди червоної краски. З предметів найдено всього одно розсипане горнятко.

В тійже самій місцевости на схід від міста розкопано ще один курган 2·25 м. високий. В його насипі найдено розкинені кости двох скелєтів; побіч них лежав кусник якогось бронзового предмету і небогато красної фарби.

В с. Тури чигиринського пов. дослїджено сїм розграблених вже давнійше могил. На рівени ґрунту викопані були могильні ями, обложені звичайно дубовими брусами, котрі творили відповідний деревляний склеп. Кістяки були всї так порозкидувані, що годї виміркувати як були покладені. Побіч них найдено такі предмети: глиняні посудини між котрими визначають крашені мисочки, чарка, горнятко скитийського типу

з характеристичними орнаментами, черепки грецької вази IV—V в. пер. Хр. і глиняна амфора; дальше найдено бронзові триграннї стріли і три пацьорки, зелїзні ножі з кістяними ручками, зелїзні удила, шпильки, два мечі і кільця панцира, остатки якогось кістяного предмету і кістяні части удил, а вкінцї золоті пацьорки і бляшки до нашиваня в видї льва та оленя, як також і инші дрібнїйші золоті прикраси. Репертуар вичислених предметів вказує, що маємо тут дїло найімовірнїйше з могилами скитийської епохи.

В насипах двох що йно описаних курганів натрафлено крім сього ще на похорони пізнїйших часів. Побіч одного кістяка положеного в витягнутій позиції з головою зверненою на північ найдено зелїзне закінчене спису, ніж, куснки упряжи, кресало і обломки удил.

Згадати вкінци треба, що ґр. Бобрінский кромі опису розкопаних могил подає ще спис принадкових находок з київської ґуб. Зреєстровані ним предмети походять зі всїх передісторичних епох. Тому що місця їх найденя автор не подає, уважаємо зайвим повтаряти тут сей опис. Зазначимо лишень, що всїх предметів найдено 145.

В. Гребеняк.

Н. П. Лихачевъ — Историческое значеніе итало-греческой иконописи. Изображенія Богоматери въ произведніяхъ итало-греческихъ иконописцевъ нхъ вліяніе на композиціи нѣкотрыхъ прославенныхъ русскихъ иконъ (Изданіе Имп. Русскаго Археологическаго Общества), СПб. 1911 р. VII+221+6+51 ст. + 8 табл. in fol.

Після роботи Кондакова „Иконографія Богоматери...“ СПб. 1911 р. ся праця не вносить нїчого нового, єсть скорше богатим ілюстративним доповненєм її. Свій ілюстративний матеріял черпає Лихачев з власних збірок і ріжних музейних. В тій ріжноманїтности зібраного матеріялу вся сила сього дорогого видання. Тут маємо отже образцї „іконописних“, себто взорованих на давнїх византийських іконах, ікон Богоматери і італїянізованих, т. є. мальованих реалїстично після італїянських взірцїв кінця XIV і слїдуючих віків. Пляном працї, хоч на зверх — на жаль — не зазначеним нїякими заголовками анї змістовим показчиком, було показати розвій звісних типів Богородицї — Оранти, Премудрости Божої з Дитятем на груди, Богоматери з Дитятем на руцї — одній, другій... і т. д. від найдавнїйших часів культу Богородицї в штуцї. Автор переходить отже ріжні типи по всїм можливим комбінаціям зображеня предметового і технїчного від V в., отже від сіґільоґрафії і сфраґістики, опираючись на византійських молївдовулах і переходячи постепенно до инших зображень Богоматери. По дорозї автор зачіпає багато другорядних і дальших

питань, які — хоч інтересні — з самим предметом ніяк не вяжуть ся. Книжка, одним словом, єсть виразом і плодом великого практичного знаня автора в области іконоґрафії і як така дає багато інтересного мало кому доступного матеріялу, бо одних ілюстраций аж 628 н-рів роскішно виданих на відповіднім папері і дуже чисто. — Робота ся йшла у автора очивидно рівнобіжно із згаданою вище Кондакова, бо автор реферував її в однім і тім самім зібраню членів Имп. Рус. Археол. о-ва що й академік Кондаков свою працю; а що оба працювали на основі спільних даних, то і результати в дійсности одні (гл. остаточні виводи автора ст. 219—221) — подробиції не йдуть в рахунок.

І. Свєнціцкий.

Collection M. P. Botkine, Спб. 1911 р. 41 ст. + 103 табл. in fol.

Академик історичного малярства академії штук у С-Петербурзї видав отсе власним коштом дорогоцїнну книгу фототипій і трибарвних літоґрафій своєї збірки. Збірка ся одна з рідких приватних збірок що до якости і скількости самих вибраних памяток античної штуки, візантийської емалї і італїянського ренесансу. Власник — сам художник, лучший рисівник, професор історичного малярства і знавець історії штуки. Як історик штуки виступив він в 1880 р. з основною студією п. з. „А. А. Ивановъ. Єго жизнь и переписка“. Про сього визначного російського маляра зібрав він багато матеріялів, а також багато рисунків і плянів до його великої картини „Явленіє Христа народу“ (нині в Румянц. Публ. Музею в Москві). Супроти наближаючої ся старости (Мих. Петр. Боткин родив ся 1839 р,), рішив ся він передати світови свою збірку у виданій книзї. На вступі дає він дійстно обєктивний опис поодиноких збірок свого Музея, що містить ся в його помешканю в 5-и кімнатах, ілюструючи сей скромний опис знимками загального вида сего дорогоцїнного Музея. Рідкому збирачеви удаєть ся самому вміти так підібрати і так річево описати свою збірку (40 стор. передмови). Такий добір зібраного міг скластись у знавця-артиста. Для нас найважнїйший відділ візантийських різьб у слоновій кости (табл. 54—55 табличок 8) і емалій X—XII в., зібраних на Кавказї в Ґеорґії і Сванетії та на Афонї (табл. 57—91 і 92 з київськими виробами княжеської доби). Всїх візант. емалїй у Боткина 162 виданих незвичайно роскішно і до живого вірно, а київських 18 предметів і один емальований ланцюх з 20-ти огнив, 2-х пряжок і 2-ох ланцюшків до замиканя. Коли зважити, що візант. емаль дійшла до нас в незначній скількости, розсипаній по ріжним мало доступним збіркам, в якою так тяжко через се познайомитись навіть по спеціяльним виданям (книжка з емалями Звенигородського йде

нині на торзї 400 рб., а історія книжки сеї 40 рб.), то кождий причасний до історії візантийської мінятюри і іконоґрафії стрітить сей атлас Боткіна з правдивою радістю і вдячностю для видавця. Візантийські емалї Боткіна всї горожені (перегородчаті) на золотих табличках; тільки французькі (лїможські) емалї по випуклому. Вага візант. емалї в красотї рисунка строгого, а все таки дуже живого, та у доборі малярських красок. Нинї нема й слїду сеї тонкої технїки, що орудувала такими красками і умілістю в передаванню вічности краси первісної християнської східної штуки, яка дала основу пізнійшій західній штуцї а через неї новітному світови. Одні мінатюри заховали нам красу первісного візантийського рисунка, але не все запомічю таких живих барв, як їх нам дала візантийська емаль. Тому то історики старшої штуки придають візантийській емалї таке велике значінє.

Коли збірка візант. емаль має для нас загальне значінє, то емальований ланцюшок київський особлившої ваги для нас, бо свідчить про велику ще емалерську технїку в княжій столиці перших часів руського християнства. Золоті огнива зображають хрестики на квадратовій основі, півкруглі рамена ⌘ ніжно орнаментовані темночерв., зеленою, синьою і білою емалїєю на загальнім золотім тлї. В орнаментї пять одмін: в кружочку хрест, в кружочку півмісяць в видї Ѽ, два концентричні кружки, на площині хрест в видї якоря, ⚓ та голуб з напущеним хвостом. Инші київські предмети — се 16 золотих і бронзових сережок, та образок Матери Божої — оранти ритий в каменї і каміний хрестик в золотій оправі.

І. Свєнціцкий.

Д. В. Айналовъ — Миніатюры „Сказанія“ о святыхъ Борисѣ и Глѣбѣ Сильвестровскаго Сборника, СПб. 1911. 1. л. + 128 ст. + 41 рис. (цинкоґр.).

Ся праця заповняє одну велику прогалину в історії староруської мінятюри-іконоґрафії. Перш усего автор доказує в нїй, що мінятюри Сильвестрівського Зборника XIV в. походять очивидно із старого жерела, коли вони зрозумільші для нас у звязи з текстом XII в. (Моск. Успенського Зборника) і прологом з перед 1271. А що анї на основі Сильвестрівського тексту, анї на основі старших XIII і XII в. не можна деколи установити звязи мінятюр із змістом сказанія, то ясно, що се сказаніє опирається ся на иншім старшім лицевім, з якого пішли опісля сї мінятюри у ріжні зборники — Сильвестрівський, Радивилівську лїтопись, Житіє свв. Бориса і Глїба. Дуже можливо, що таке первісне спільне

лицеве „Сказаніє о житіи и погубленіи блаженную страстотерпцю Бориса и Глѣба“ мало навіть особливу титулову карту з зображенєм як: „хс҃ъ подаєть вѣнци борису і глѣбу“ (гл. рис. 3.), яке в Сильв. Збор. пайшло ся аж на 3-ім містцї без звязи з попереднїми і дальшими рисунками. В тім впевняє нас ще то, що вже в пол. XII в. при Ярославі була осібна церка святим мученикам у Вишгородї, а в Царгородї 1117 р. і в них — по словам лїтописи — були ікони обох святих з подробицями їх житя. Хоч до нас не дійшли руські ікони на дошках з перед XIV в., то все таки на основі різблених в камени енколпіонів з зображенем святих (знаходились на Кавказї і в Галичинї — в Націон. Муз.) та емалій можна говорити з певністю і про дощаті ікони, які вже знає Моск. Успен. Зборник XII в. говорячи про відношенє Володимира Мономаха до святих мучеників. Про можливість істнованя дощатих ікон сих святих перед XII в. свідчить посередно само житіє, що подає на мінятюрах рисунок переносної ікони Спаса, яку можна було ставити на осібних аналоях і возити легко з собою навіть в часї походу. І так в рис. 6, 7 і 10 ми видимо такі ікони Спаса в шатрі Бориса, на рис. 30 виносять ікону Спаса з горіючої церкви. А раз були дощаті ікони взагалї на Руси та у Київі в початку XI в. то тим паче вони могли бути по прославленю чудами святих мучеників.

Заким перейдемо до виводів про староруське малярство на підставі поданих автором ілюстрацій житія, згадаємо ще у доповненю до вказівок автора про іконоґрафію святих (ст. 29–35) деякі подробицї з галицьких матеріялів. Отже, зображенє святих братів разом — з мечами в руках находить ся в Національнім Музею у Львові на таблєтцї з чорного каменя, верх злегка овальний, о розмірах 3·5 × 4·5 × 0·9 cm.; ся плоскорізьба грубої роботи не пізнїйше XIII в. Инші памятники знають обох святих разом на одній доспї тільки з крестами в рукак, а саме ікони Ставропигійського Музея у Львові — намістна № 192 пол. XVI в. 73×90 cm з Потелича, праздничпа к. XVII в. 22·5×28·5 з Березки і велико-руські святцї XVII в. — Старші памятники бронзові енколпіони — крестики зображають переважно БОРИСА з церквою у правій руцї; таких хрестиків в Націон. Музею у Львові пять. На іконах Ставр. Музея інтересні такі подробицї: найстарша XVI в. зображає обох святих на срібнім тлї в характерних колпаках-шапках (але не кожухових, як у мініятюрах), в довгих високо підперезаних блїдозелених одежах з широкою темнобронзовою полосою з білим цяткованим орнаментом (імітація дорогого каміня і жемчуга) довкола шиї, через груди до низу, поясом і низом, поверхи перевязаний коло шиї гіматий. Написи, очивидно, невірно уміщені „Стыи Глєбъ“ коло голови старшого з чорною борідкою аскетичного мужчини,

а „Стыи Борисъ" віднесено до круглолицого безбородого молодця. На іконї XVII в. і на вел.-рус. святцях сьвяті зображені в пушистих шапках і довгих до кісток плащах обрамлених довкруги пушистим футром; рукави плащів майже одної довготи з плащами. Очевидно ікона XVI в. заховала ще візантийську традицію конвенціонального зображуваня святих князів у царських одежах, а ікони XVII в. стали зображати їх на основі сучасних взірців з житя.

Переходимо до деяких подробиць, які нам дають мінятюри сказанія. Місце події — архітектура, краєвид — зображене все конвенціонально. Отже дві будки напротив себе з накинутим на них куском тяжкої матерії (табл. 1, 8, 16) — се княжі палати, бо перед одного з них столець, і на нім сидить князь, а коло другої будки себто стіни — дружина. Так само представляють ся й церкви (рис. 14, 27, 28 сл.). Всї вони очевидно деревяні з одним верхом — дуже ріжнородні і інтересні; а навіть „церковь великую сограмажають" найзвичайнїйші сокирники-теслї топорами, якими ще нинї послугують ся при обробленю дерева (рис. 36). Церква велика о пяти верхах. Всї ті типи стрічаємо і на вел. рус. іконах та в памятниках старого новгородського будівництва; вони переважно копіюють в дереві камінну будівлю (рис. 13, 14, 27, *28 ст. округла* крита черепицею церковця, 31 капличка, 32 окр. 34 окр., 37, 38 окр. і слїд.), тому то між ними і захованими до нас найстаршими памятниками деревляної церковної будівлї (напр. в Галичинї церков на Гарбарях коло Ярослава, св. Юрія в Дрогобичи) так мало спільного. Розуміеть ся, що люди майже одної висоти з церквами, або й висші від них, а гробницї святих стоять все перед ними — не тому, щоб в них не містились, бо більші від церков — тільки символїчно, щоб знати було. Дуже інтересні хрестики на церквах, вони одно- і дворамenні (як бронзовийхрест в Націон. Музею у Львові ҂ѕхпд.), один раз з орнаментом форми підкови в насадї хреста, який часто стрінемо в доморідних ковальських хрестах замість шабльонового півмісяця.

Краєвид так же конвенціонально представляєть ся: дві скелї против себе, межи ними дружина на конях — се дорога; тіж дві скелї — межи ними темна маса филь з „посадомъ" через всю ширину — се пливуть водою (гл. рис. 9, 18—23). З инших річей найлучше вдають ся конї. Стрункі, з різкими рухами, бистрі — вони дуже добре виходять (рис. 5, 9, 12, 18) не тільки у сказанію, але взагалї у всїх іконах св. Юрія, Євстафія. Найслабше виходять пропорції ніг і рук — то вони за тонкі, то за грубі — а по за тим рисунки дуже добре виконані з множеством подробиць у одежах, обстанові, обичаях, напр. мерців стало на санї кладуть (2, 13, 44), князї сидять на своїх стільцях в шапках на голові,

отроки в непокритою головою в коротких до колїн сорочках; на дружині лусковидні сорочки і острокінчасті желїзні шеломи.

І. Свєнціцкий.

Władysław Łoziński — Złotnictwo lwowskie, Wydanie drugie przejrzane i bardzo znacznie pomnożone (Biblioteka lwowska XV—XVII) Льв. 1912, стор. 175.

Др. В. Щурат — Українцї золотарі у Лвові XIV—XVII ст. Недїля, рік II, 1912, ч. 21 і 22.

Перший статут самостійного золотарського цеху у Львові з 1600 р. виключав з орґанїзації всїх не-католиків: „золотарське ремесло потрібує людий доброго сумлїня, що найлїпше може бути заховане в католицькій вірі, — тому львівські золотарі не мають приймати до себе нїякого майстра еретика анї схизматика, тільки католиків, хиба що котрий із схизматиків, як Русин і Вірменин, навернеть ся до унїї римського загального костела“ (с. 36). В сїм треба бачити причину, чому золотарство між нашим міщанством у Львові не розвинуло ся гарнїйше, хоч були гарні початки. Праця Влад. Лозїньского, що виходить другим виданем, значно розширена, приносить катальоґ золотарів, яких імена заховали ся в міських актах; в тім списї, який обіймає 184 назвиска, маємо деякі звістки і про Русинів.

Характеристичне, що катальоґ отвирає Русин, Jaczko aurifaber ruthenus, згаданий 1384 р. (с. 59) — близших даних про нього, як і його сучасників не маємо. З золотарів XV і XVI вв. до Русинів можнаби причислити імена Николая 1415, Гануса Івана з Луцька 1424 р., Лаврентія 1460 р., Андрія 1519 і 1525 р., Николая 1520 р., Петра 1520 р., Николая Жидачівського 1523 р., Юрія 1523 р., далї Іван Лопатка 1532 р., Яків Ленкий 1574 р., Андрій Клопотович 1592 р. (59—61, 62, 69, 77) — хоч певних вказівок нема. Може до Русинів належала також золотарська родина Духнів або Духничів-Димидецьких, що має кількох представників (с. 61, 63, 77, 89, 135)?

Певні звістки маємо про національність Яцка Русина, якого 1579 р. спалено разом зі спільником Леонардом Матияшком за фальсифіковане монети (с. 70) і Николи Русина 1618 р. (с. 92). Відомий вже з давнїйших дослїдів в 1593—5 р. Григорий Остафієвич, що образував ся в Кракові (с. 82). Ще славнїйший від нього Андрій Касиянович к. 1638 р., автор хреста, який доховав ся до наших часів (власність львівської Ставропиґії); Лозїньский дає характеристику його роботи і ставить його діяльність високо (с. 106—111). Не зовсїм певна річ знов чи був Русином Григорій Недїльський, що робив значнїйші роботи для львівського брацтва 1691 р. (с. 135—138). Др. Щурат в своїй рецензії дає ще инші звістки про його роботи.

З праці Лозіньского згадаємо ще про причини, чому пропало богато давних золотарських виробів — такиж руських золотарів; по части вони пропадали підчас воєн і облог Львова — як нпр. 1704 р. крім инших скарбів щиро-золота оправа євангелія Ставропіґії (дар Анни Могилянки), віддана Шведам (с. 26); або перетоплювали їх самі міщане, як Русини Стрілецькі, що мали за се процес 1621 р. (с. 27).

З ілюстрацій книжки для нас важні: ч. 8 Кадильниця з церкви св. Онуфрія, ґотицька, срібна; ч. 17 і 19 хрест Касияновича 1638 р.

І. Крипякевич.

Dr. Tadeusz Spiss — Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicyi, Львів, 1912, накладом ц. к. намісництва ст. XIII+92.

Від якогось часу звернули на себе наші деревляні церкви більшу увагу, ніж се було доси. Застрашаюче нищенє одної за другою викликало перед усім остерігаючі дневникарські статї в „Ділї“ та „Kurjer-i lwowski-м“ як також в лїтературно-наукових додатках до них („Неділя“ „Na ziemi naszej“), опісля енерґічнїйше противділанє епідемії розбираня сих прегарних храмів Божих зі сторони ц. к. збору консерваторів. Останнїми часами — як довідуємо ся — сею справою заняла ся і центральна комісія у Відни для береженя памяток штуки, і на її порученє східно-галицький збір консерваторів має в найблизшім часї занятн ся інвентаризованєм збереженого ще доси матеріялу. Вступним підготованєм до сеї працї має бути видане висше цитованого спису всїх деревяних церков і костелів в Галичині. Такий спис для дослідників деревяної архітектури доконче потрібний, він дає можність легкого оріентованя в матеріялї. Щоби відповідав він своїй задачі, повинен бути передовсїм прозорий, повний, в нїм повинні бути зібрані як найскрупулятнїйше всї дати побудованя поодиноких церков. На жаль сим вимогам зладжений намісництвом спис зовсїм не відповідає, церкви зібрані в нїм по повітам, альфабетично уложеним. Тут одначе вже при загальнім перегляданю книжочки виступає одна велика хиба. В одних повітах (нпр. Богородчани ст. 3) альфабетичний порядок добре збережений, в инших натомісь (нпр. Бібрка ст. 1—2) його недостає. Яка причина сього, не знаємо, се тайна автора. Не красше відповідає згаданий спис і другій своїй задачі — повноті зібраних там дат побудованя церков. Передовсїм є їх незвичайно мало, ледви чи пята часть занотованих церков їх посїдає. Звичайно автор вдоволяєть ся загальним означенєм часу поставленя якоїсь церкви словами: „будинок старий“ „будинок новий“. Таке означенє самозрозуміло — дуже елястичне, найлїпшим доказом сього буде отсей примір: в Козлові будинком старим названа церква збудо-

вана в 1870 р. (ст. 31), коли тимчасом на ст. 29-тій церкву в с. Долпотові поставлену в 1816 р. названо будинком новим. Таких примірів нерідко ще більше драстичних, можнаби навести цілі десятки, думаємо одначе що се сей один вистарчить. Чиж супроти сього се означене подавляючої більшости церков словами „стара“, „нова“ може мати хочби найменшу вартість? А зазначу, що часом цілі повіти, нпр. калуський, не мають ні одної точної дати, лише побіч всїх списаних там місцевостий фіґурують два згадані сакраментальні слова „старий“, „новий“. Але і записані нечисленні точні дати також не викликують великого довіря. Ось для пр. сконтролюймо подані автором дати в повіті львівськім. Вибираємо його з двох причин: він вдаєть ся найкрасше оброблений д-ром Спіссом, і побіч кождої місцевости подана дата. З другої сторони ми зовсїм в праві про нього говорити, бо майже всї церкви знаємо з автопсії і на місци записували дати їх збудованя. Вибираємо очевидно лише ті місцевости, де наші записки ріжнять ся від записок дра Спісса.

Назва місцевости	Дати др. Спісса	Наші записки
Цеперів	1712	1731
Черепин	1712	1754
Гумінець	1745	1741
Козиці	**1890**	**1752**
Кукизів	1708	1711
Пикуловиці	1790	1792
Підлїски малі	1872	1875
Сихів	**1812**	**XVII в.**
Солонка	1812	1798
Стропятин	1852	1854
Вислобоки	1775	1762
Запитів	**1896**	**1786**

Наведених висше неточностий як на один повіт безуслівно за богато. Не сумніваємо ся, що в инших є їх також не менше. Про се можемо говорити на підставі порівнаня зробленого з церковними шематизмами. Показуєть ся, що майже всї дати є ріжні в двох згаданих жерелах, а ми безуслівно скорше можемо вірити шематизмам, бо не раз вже мали нагоду переконати ся про їх правдомовність в сїй справі. Коли до сказаного додамо, що обговорюваний спис грішить ще величезною скількостию друкарських похибок (на ст. 71 подана пр. дата 1972 місто 1712) в таких випадках недопускаємих, то ми в праві назвати його зовсїм безвартісним. *В. Гребеняк.*

Історія політична і культурна.

М. Приселковъ — Митрополитъ Иларіонъ, въ схимѣ Никонъ, какъ борецъ за независимую русскую церковъ (Сборникъ статей, посвященныхъ С. Ѳ. Платонову, 1911, ст. 188—202).

Особа м. Іларіона, як першого самостійного руського митрополита, автора — як приймаєть ся звичайно, словного Слова о законї і благодати, викликає велике заційкавленне — тим більше, що ми так мало знаємо про нього. Тому титул сеї статейки може заційкавити кождого, але зміст — quasi una fantasia, як пишуть на нотах. Автор припускає, що Іларіон був речником сказати би — національного руського напряму, противником грецького „засиля“, кажучи по теперішньому — хоч його „Слово“ зовсїм не свідчить про особливо різко поставлену національну проґраму. Никона Печерського автор вважає теж представником „протеста противъ грековъ и греческой зависимости, непримиримой позиціи во имя общерусскихъ интересовъ“. Все се одначе являєть ся дальшим — дуже гіпотетичним розвитком гіпотези Шахматова, що Нікон був редактором київської лїтописи в 1070-х рр. Але приймаючи, що Іларіон і Никон були патріотами і талановитими й освіченими людьми, що властиво говорить за тим, що се був оден чоловік? Автор приймає здогад, що коло 1053 р., коли у Всеволода „родив ся сынъ отъ царицѣ Грекынѣ“, були наладжені відносини з Візантиєю і при тім зсаджено з митрополії Іларіона — він прийняв схиму і став „пресвитером Никоном“; день св. Никона припадає між р. 1051—4 на неділю 27 падолиста 1053 р. — отже се дата „ліквідації справи Іларіона“. Небогато, як бачимо.

Розвиваючи далї здогади Шахматова про редакції лїтописи в XI віці, автор висловляє ріжні догадки про „гречествущія“ тенденції митрополїтанської катедри, які проводила вона в своїй редакції лїтописи і в житиї Антонія, і національні тенденції печерської редакції лїтописи („Никонової“) і жития Теодосія. Питаннє інтересне, і при уважливім студіованню наших памяток може щось подібне й удалось би виявити. Але для того треба як найміцнїйше стояти на реальнім ґрунті фактів, а не помагати собі фантазіями à la Іларіон=Никон, які зводять цїлу справу на „гру ума“. *М. Грушевський.*

М. Довнаръ-Запольскій — Исторія русскаго народнаго хозяйства, томъ I, Київ, 1911, ст. I—VIII+1—363.

Як виклади для студентів унїверситету і комерційного інституту, ся праця проф. Довнар-Запольского може мати значіннє. Тема дуже інтересна, а відповідних оглядів історичного матеріялу в російській лїтературі ще нема; від студента годї очевидно вимагати, щоби він на під-

ставі дуже розкиданого, а часто й тяжко зрозумілого матеріялу сам міг виробити собі понятє про історію „русскаго народнаго хозяйства“.

Одначе значінє праці проф. Довнар-Запольского дуже зменшуєть ся, зводить ся майже ні нащо, коли ми приложимо до неї вимоги, які ставлять ся звичайно до наукових праць. Перше, що можна б закинути сій роботі, що вона властиво не дає рішучо нічого нового. Ми одначе не робимо сього закиду. Часом робота може мати дуже велике наукове значінє навіть тоді, як не дає рішучо нічого нового. Так є і в данім разї. Заслугою автора треба вважати вже те, що він вибрав собі власне таку тему, яка досї не була оброблена систематично, а тим часом має першорядне історичне значінє. Одначе подібного рода праці, що не дають нічого нового, мають наукове значінє не лише тоді, як відносять ся до занедбаних, але важних тем, а ще й тоді, коли в них зібрано, систематично впорядковано й відповідно освітлено весь відомий досї, але розкиданий історичний матеріял, коли сї праці дають ясне представленє про справу, якого досї бракувало через брак систематичного обробленя й розкиданість матеріялу.

Тим часом власне сих вимог і не задовольняє праця проф. Довнар-Запольского. Дві основні хиби характеризують її. Перша та, що автор сам не вияснив собі докладно, яких прінціпів він буде тримати ся при уложеню своєї книги. Друга хиба, яка випливає з сеї першої — невідповідна систематизація матеріялу, навіть більше — по просту хаотичність викладу, наслїдком чого книга нї в якім разї не дає того, що повинна б дати — доброго зіставленя й освітленя вже відомого історичного матеріялу.

Щоб не бути голословним в сих твердженях, я постараю ся показати се на трохи докладнійшім розглядї самої книги.

Автор починає свою роботу вступом, в котрім обговорюють ся ріжні схеми економічного розвитку, які виставили досї представники економічної науки, й даєть ся короткий огляд і критика поглядів на економічний розвиток Росії. На початку сього вступу автор каже таке: „Історик підходить до дослїду економічних явищ з тою самою думкою, з якою він приступає до дослїду історичного процесу народу, себто з вірою, що процес економічних явищ розвиваєть ся на підставі певних законів. Одначе економічна наука досї ще не знайшла таких законів, принаймнї не всї можуть згодити ся з їх сформулованєм, не зважаючи на ряд блискучих проб, які зроблено для вишуканя таких переходових щаблїв розвитку економічної історії. Такі щаблї, які будуть признані законами економічного розвитку, мусять пояснювати хід розвитку всеї людскости, а також повторювати ся в історії кождого окремого народу. Таким чином сї закони мусять характеризувати ся конечною загальністю своїх

основних тез, себто мусять характеризувати ся такими прикметами, яких законоиірно повторене ми можемо стрінути в історії кождого народу".

З наведеного уривка виходить, що автор нїби то признає ту думку, що істнують закони економічного розвитку народів. Се потверджують не лише висше наведені його вискази, але також дальший виклад, в якім автор каже, що істнуючі досї теорії економічного розвитку пояснюють лише історію західно-европейських народів і тому є односторонними (він наводить теорію Лїста, Гільдебранда, Маркса й Енґельса, Біхера, Зомбарта й Маслова). З сих теорій ще найвірнїйшою видаєть ся йому теорія Маслова. Здавало би ся, що коли автор признає можливим відкритє загальних законів історичного розвитку і до того в тім розумінию, яке надає сьому понятю полїтична економія, наука узагальнююча, він спробує відкрити й показати закони історичного розвитку „русскаго народнаго хозяйства", зробить ту пробу, яку для західно-европейського економічного розвитку зробив, скажім, Біхер в своїй працї „Die Entstehung der Volkswirtschaft", або що найменше, користаючи з матеріялу, яким він розпоряджав, внесе поправки до теорій економічного розвитку, виведених з західно-европейської історії. Але нї, автор заявляє в кінцї сього роздїлу: „розроблене питань економічного житя країни треба лишити економістам. Задача історика скромнїйша: дати історичну картину розвитку економічного житя, дати фактичний матеріял. Се й буде задачею дальших нарисів".

З сеї останньої заяви ми бачимо, що тут автор уже резиґнує з того, що проголосив на початку, з того що „історик підходить до досліду економічних явищ... з тою вірою, що процес економічних явищ розвиваєть ся на підставі певних законів". Се очевидно ще невелика біда; хоче автор студіювати історію „русскаго" народного господарства не як полїтико-економ, що має на метї узагальненя, відкритє „законів" економічного розвитку, а як історик, — його воля. Але біда в тім, що автор, захопивши ся на початку привабливою перспективою істнованя таких законів економічного розвитку, які заразом пояснюють і „хід розвитку цїлого людства, і мусять повторяти ся в історії кождого окремого народу", поставив такий постулят: „нам здаєть ся, каже він, що закони, які означують хід господарських відносин, мусять бути відділені від умов полїтичної, правової й культурної історії народів, себто поясненє сих явищ мусить виходити з розуміня й закономірного ходу господарських явищ"... Як би автор, пишучи се, мав на увазї те, що він кінець кінцем буде робити свою роботу виключно, як історик, він не лише не робив би сеї замітки, але не дав би впровадити себе нею в помилку і зрозумів би, що коли мова йде виключно про історичне трактоване явищ господарського житя, там нема чого розводити ся про „закони" розвит-

ку, обовязкові для всїх народів, а коли так, то не може бути мови й нема потреби ізолювати явища господарського житя від инших явищ, а навпаки, треба розглядати сї явища економічного характеру не лише самі по собі, а досліднти також вплив на них явищ і обставин житя полїтичного і культурного, бо лише се дасть історикови не голі форми й схеми, для нього непотрібні, а справжню картину економічних відносин певної доби.

Наш автор одначе, хоч і зробив заяву, що буде трактувати свій предмет виключно як історик, всеж лишив ся під впливом твердженя про ізольоване економічних явищ, яке він встановив як полїтико-економ. А з сього вийшла шкода того рода, що автор наприклад не зміг пояснити, чому на початку старої Руси відразу стрічаємо широко розгалужений обмін, і се цїлком зрозуміло, бо поясненє сього факту треба шукати не в економічних, а в полїтичних обставинах тодїшнього житя.

Взагалї треба сказати, що автор не дав нї теоретичних узагальнень, нї конкретної й послїдовно переведеної історії економічного розвитку, лише ряд етюдів. До сього треба додати ще одно. Автор трактує свій предмет в погляду звичайно прийнятої в российських кругах історичної схеми і з сього виходять куріози, бо він однаково бере матеріял і узагальнює його і з ріжних могил на цїлій теріторії України й Московщини, і відомости з київської Руси й пізнїйшої Московщини, а через се виходить мішанина і нема справжнього представленя економічного розвитку окремо в київській Руси, окремо в Новгородській республицї, а окремо в московських землях. Тим часом не підлягає сумнївови, що в кождій з сих областей процес економічного розвитку не був однаковий, а коли-б навіть і був однаковий, все одно він залежав від неоднакових причин, виступав в инших комбінаціях з ріжними иншими чинниками.

Усе те і вплинуло на се, що праця не вийшла такою як слїд би було сподївати ся. Ми маємо поки що перший том. Отже можна буде сподївати ся продовженя. Ми з цїкавістю чекаємо на се, щоби побачити, яким способом автор розвяже трудности, які випливають з принятої ним концепції „русскаго народного хозяйства“, бо в дальших часах трудности очевидно будуть далеко більші. *М. Залїзняк.*

Документы эпохи Богдана Хмельницкаго 1656 и 1657 гг., собралъ И. М. Каманинъ (Сборникъ статей и матеріаловъ по исторіи Юго-западной Россіи, вып. I), К., 1911, ст. 35—112.

Збірка ся не представляє орґанічної цїлости; се вибір документів, знайдених в архіві мініїстерства для заграничних справ, при вибиранню матеріялу для „Архива Юго-западной Россіи“, які не могли бути видані

в Архіві тому, що не підходили під його рубрики. Тому зміст їх дуже ріжнородний. На загал — як се зазначає сам редактор, не вносять вони нічого нового, що могло би кинути нове світло на події 2 ох останніх років житя Хмельницького; відносять ся до звісних фактів, лише доповнюють їх подекуди незвісними подробицями.

Задля ріжнородности матеріялу досить трудно документи сї навіть розґрупувати. З поміж документів до справ польських варта уваги інструкція польським комісарам Лянцкоронському, Тишкевичеви, Любовіцкому та Зацвіліховскому, висланим до запорожського війська в січні 1656 р. Посольству сьому Поляки надавали велику вагу і були певні успіху, Костомарів натомість каже, що крім обітниць дружби та вдячности воно нічого реально не давало. Цікаво булоби пізнати пункти сих інструкцій, на жаль заховали ся вони лише в части, яка нас не інформує відповідно. Бачимо з неї, що цілию посольства було відірване козаків від Москви і получене їх з Татарами для спільної акції проти Москви. Річпосполита обіцювала амнестію для козаків і селян, свободу грецькій вірі там, де вона була перед повстанем, реституцію дібр наданих православним церквам, монастирям і т. д. з захованем прав для уніятів. Наколиби козаки доконче на се наставали, мали бути усунені з воєвідства київського католицькі монахи — деякі або всї. Стільки говорить нам фраґмент захованої інструкції. Бачимо, що Поляки не були більше податливі як нпр. при укладанню зборівської умови. Не касували унії — як сього козаки нераз домагали ся, а годили ся на усунене католицьких монахів лише з воєводства київського і то лише в остаточнім разї. Про дальші точки інструкції не можемо нічого сказати на підставі сього фраґменту. До справ польських належить також письмо Корицїньского, коронного канцлера, до турецького каймакана, 18/II 1656 р. Польща запевнила собі вже попередного року татарську поміч, тепер удала ся до Туреччини бажаючи з одної сторони, аби Турки не допустили до відступленя Татар, з другої, щоб самі прислали поміч. Корицїньский шукає протекції у каймакана, прихильно настроєного для Поляків. Він остерігає Туреччину перед Москвою, яка по підданстві козаків Москві думає про получене всїх православних під своїм панованем і длятого має намір напасти з усїх сторін на турецьке цїсарство. Корицїньский остерігає також перед козаками, які піддали ся Москві і сим зломали віру султанови.

Донесене Корицїньского про пляни загального нападу на Турків для получени всїх православних сильно прибільшене. Наколиби цар і мав такий намір — мусїв-би його під дану пору відсунути на дальший плян супроти шведсько-польської війни і запятя Шведами Литви. Корицїньский

прибільшує небезпеку, щоби тим лекше прихилити Туреччину до несеня помочи.

Замітні в збірці Каманіна два справоздання з московських посольств до Яна Казимира, що подають деякі близші дані до відносин Москви і Польщі. Перше з них — посольство Зикова прибуло до обозу польського короля під Варшавою в червни 1656 р., се одна з перших проб переговорів, які довели до перемиря в Вильні. Шведський наїзд і піддане Радивила Шведам склонили царя до укладів, щоби використати положенє Поляків і як найбільше з занятих країв лишити при Москві. Зиков доносить, що Поляки дуже прихильно витали висланця Москви; Чарнецкий, підстолій виленський і инші достойники давали єму пізнати, що раді-би бачити царя на польськім престолї по смерти Яна Казимира. Король також прихильно відніс ся до сього посольства і для веденя дальших переговорів вислав Чарнецкого до царя. Якого змісту було письмо царя і відповідь короля, з справозданя Зикова не видно.

Друге посольство, Клементія Ієвлева висилає цар до польського короля з початком 1657 р. Спричинене воно було новими непорозумінями між Москвою і Поляками вже по зїздї в Вильнї. Ухвали зїзду були дотепер незатверджені польським соймом, бо — як поясняли Поляки Клементію — король був в Ґданьску, відтятий від Литви і не можливо було повідомити його про заключенє умови і скликати сойм. Се викликало на московськім дворі підозрінє, що Польща хоче відограти дволичну ролю — хоче покористуватись помічю московських військ, не переводячи вибору царя на польський престіл. Тому цар здержав ся з висланєм помочи проти Шведів, а се знова викликало нарікання в польських кругах. До непорозумінь причиняли ся жалоби Хмельницького на польські війська, які мали нападати на церкви і міста українські. Посольство Клементія мало розяснити сї справи. 25. IV відбула ся в „Крітищах" коло Данкова (де тодї перебував король) конференція між Клементієм, підканцлером Нарушевичем і воєводою плоцким Красїньским, комісарем на зїзд в Вильнї. Підношено знова закиди пропусків в титулятурі обох пануючих так зі сторони московської як і польської, але що бажанєм обох сторін було довести до згоди, непорозуміня вияснили ся. Поляки запевнили, що сойм не відбув ся задля фізичної неможливости, ціла Польща є за додержанєм виленського договору і за вибором царя королем. Справи нападу військ польських на українські міста мали бути розглянені в найблизшім часї. За се обіцяв царський посол скору поміч проти Шведів. З иншого місця справозданя Клементія виходить, що між Поляками не було такої згоди що до признаня царя наслідником престола, як се представляв Нарушевич і Красїньский. З розмови Клементія з маршалком Завішою і Вульфом дізнаємо ся, що король і сенатори коронні були сьому противні і на зїздї в Ченстохові в марті 1657 р.

появила ся проти сього проєкту сильна опозиція. По словам Вульфа щойно інтервенція королевої довела до порозуміня; король уступив і вислав посла Шомовського до царя з повідомленем про згоду на виленський договір. За признанем царя наслїдником були сенатори литовські, які скликали конвокацію в Берестю литовськім, заявили ся за умовою з царем і візвали короля, щоби не зривав її і не давав почину до нової війни. — Посольство Клементія припадає на час великого замішаня в Польщі через наїзд Ракочія і козаків під Ждановичем. Клементій змальовує сї несупокійні часи, не подаючи врештою нїчого нового.

До справозданя Клементія долучені статї шведського короля до Хмельницького, передані Клементієви польським королем; в них Карло Ґустав склонює гетьмана на свою сторону і ставить пропозиції угоди. Статї сї не датовані. Клементій дістав їх в цьвітни 1657 р., але вони старші. Соловйов, якому сї статї були звісні і який передає їх в скороченю в своїй історії Росії (часть II ст. 1717 і дальші), каже, що вони походять з 1656 р., коли Карло Ґустав мріяв ще про задержанє при собі цїлої Польщи і Литви.

Соловйов передає зміст сих статей зовсїм докладно, з деякими незначними пропусками, що однак не зміняють сути річи. Карло Ґустав говорить загально, що коли Хмельницький згодить ся бути васалем Швеції, то стане до неї в такім відношеню, як курфірст бранденбурський до Польщі. В статях, уміщених в збірцї Каманїна, говорить ся подрібно о правах і обовязках Хмельницького яко васаля. Зрештою ріжниць річевих нема[1]).

До історії переговорів шведського короля з Хмельницьким належать копії і переводи ще двох листів Карла Ґустава до запорожського гетьмана. Зміст сих листів звісний. Перший з них з датою 22. II н. ст. 1656 р. уміщений в III т. Актів южної і западної Росії під ч. 349. Латиньска копія ориґіналу уміщена в Архіві ю.-зап. Росії III. 6. в додатку під ч. I. Оба російські переклади відмінні від себе, але в змістї річевих ріжниць нема. В листї уміщеним в Актах називає ся Хмельницький „пресвѣтлой нам добролюбительной“, — у Каманїна „зело намъ любимый“. В латиньскій копії „illustris“. Лист в збірцї Каманїна повний, в Актах бракує одної стрічки. — Латиньска копія другого листу, з датою 27. VII ст. ст. 1657 р. опублїкована в Архиві юго-зап. Росії часть III т. 6. під ч. LVIII. Ріжниць в змістї також нема.

[1]) До справозданя Зикова долучене ще одно письмо, яке не має нїчого спільного в подіями 1656 і 1657 рр. Се ухвала сойму з 19. III. 1600 р. в справі даровизни Аннї, сестрі Жиґимонта III кількох староств в коронї і Литві, які мали при нїй лишити ся до її смерти, або до виходу замуж.

Решта документів, що містять ся в збірції Каманіна, не представляє більшої вартости. Є там універсал Яна Казимира до мешканців Бреславського повіта з дня 18. V. 1656 р. з зазивом до війни проти Швеції, до получення всїх сил, а не веденя партизантки. Замітна річ, що універсал радить поводити ся обережно з московськими людьми — тому, що можливе порозумінє з Москвою. — Є дальше один лист Хмельницького до царя, в яким гетьман боронить ся против закиду, нїбито би він погодив ся з Польщею; письмо сильно знищене, недокінчене, без дати. Збірка містить дальше один універсал Хмельницького, яким гетьман іменує Нечая наказним полковником, врештї кілька листів до акції запорожських військ на Білій Руси і Литві, специяльно коло Старого Бихова. Се річи дрібнїйші і для історика не представляють більшої вартости. *Ст. Пашкевичівна.*

И. Алешинцевъ — Исторія гимназическаго образованія въ Россіи, СПБ., 1912, ст. IX+346.

Заголовок сеї роботи ширший, ніж її зміст. Автор не дав повної і всесторонної історії ґімназіяльної освіти в Росії, він обмежив ся лише на представленю зовнїшньої сторони сеї історії — прослїдив, що правда — на основі архивальних і в значній мірі досї не опублїкованих матеріялів, відношенє российського правительства до ґімназій. Але і за се треба бути йому вдячним, бо тема незвичайно інтересна й важна, але досї цїлковито не оброблена, хоч российська суспільність долею середної освіти інтересувала ся досить, а спеціяльну увагу на неї звертала российська журналїстика. Можна навіть сказати, що хто схоче дати справдї основну і всестороннну історію середної освіти в Росії, той в журнальній лїтературі, в споминах і навіть белетристичних творах знайде безконечно більше матеріялу, ніж в архивах самого мінїстерства народної освіти.

Пильні обсерватори российського житя першого десятилїтя XX в. знають, що в 1904—7 р. не лише ґімназії, але взагалї всї российські середні школи пережили страшну крізу. Той розклад і моральна гниль, які вже давно загнїздили ся в российських ґімназіях стараннями головно самого мінїстерства освіти, нарештї виявили ся в цїлій своїй повні під впливом загального визвольного руху. Рух до зміни відносин, що панували в ґімназіях, розпочали самі ученики, бо российська суспільність хоч і інтересувала ся справою середної освіти, але властиво нїколи не робила серіозних заходів вмішати ся в сю справу активнїйше. Зрештою се було й не можливо при системі российського абсолютизму. Щойно упадок, бодай часовий, сього абсолютизму і цїлковитий занепад науки по ґімназіях, можна сказати навіть спиненє сеї науки, змусили батьків прийти на поміч своїм дїтям і активно підтримати їх домаганя. Результатом сього

були так звані „комітети батьків“, які богато лиха встигли усунути з ґімназіяльного житя, поки їх не приборкала реакція.

Теперішний час — се час все нових і дуже болючих, можна навіть сказати, страшних експеріментів міністерства освіти на живім тілї молодїжи. Суху і мертву схему таких експеріментів в минулім столїтю дає нам „історія ґімназіяльної освіти в Росії“ д. Альошінцова. Кажемо суху і мертву, бо автор не показав нам, як відбивали ся в реальнім житю ті експеріменти, схему яких він дає в своїй книзї. Тому лише той, хто знає, як відбиваєть ся в теперішности „реформацийна“ дїяльність міністерства освіти на молодїжи, може по анальоґії доповнити й оживити зібраний в розглядуванїй книзї мертвий матеріял проектів, докладних записок, плянів, статутів і т. д.

З фактів, поданих в сїй книзї, дещо інтересно зазначити. Наприклад інтересно знати, що основою для системи централїзму в шкільній освітї були так звані „Предварительныя Правила“ з 1803 р. Як бачимо централїзм в справі шкільної освіти має стару дату. Він повстав майже одночасно з заведенем самої середної освіти. Але проґрама ґімназій була в першій половині панованя Олександра I зовсім лїберальна, наприклад науки релїґії не було, зате була фільософія, природні науки й полїтична економія. В повітових школах (низша ґімназія) в проґраму науки входили навіть „мѣстные языки“. Характеристичне також, що в сїм часї середна освіта була доступна для всїх, вона не була становою (головно дворянською), якою стала пізнїйше. Також для Жидів не було жадних обмежень нї в ґімназіях, нї в університетах. В ґімназіях були також дївчата. Й інтересно: в сїм часї лїберальної проґрами ученики складали ся головно з „разночинцїв“, а дворян майже не було. Вони пішли до ґімназій лише тодї, коли в 1819 р. видано розпорядженє, яке надає тим, що скінчили ґімназії, певні права що до державної служби. Тепер дворяне вже не могли легковажити ґімназій, але зате вони постарали ся надати їм шляхетський характер і замкнути доступ до них низшим верствам населеня, що їм і вдало ся осягнути, починаючи від 1813 р.

В 1819 р. скасовано лїберальну проґраму й заведено в великій дозї клясичні мови й особливо науку релїґії. В ще більшій дозї заведено клясицизм в 1829 р. і з того часу вся дальша історія середної освіти в Росії хитаєть ся між двома противностями. В часи реакції клясицизм зростає, бо правительство бачить в нїм дуже добрий спосіб виховувати слухняних і дурнуватих підданих, в часи оживленя громадської самодіяльности, як напр. 1860 рр., клясицизм уступає з своїх позиций під напором суспільної опінії.

В часах Миколи I міністер освіти Шишков уперше виразно формулує прінціп, який панує в Росії ще й досї: „воспитаніе народное по

всей Имперіи нашей, несмотря на разность вѣръ, ниже языковъ, должно быть русское“ (в 1824 р.). Він же висловив і другий прінціп, який теж досі не стратив своєї сили: „Обучать грамотѣ весь народъ или несоразмѣрное числу онаго количество людей принесло бы болѣе вреда, нежели пользы“. Сї два прінціпи, дуже далекі від прінціпів справжньої освіти, з того часу й досї є головними основами, яких тримає ся в своїй діяльности російське міністерство народної освіти. Характеристичним епізодом з сих змагань міністерства народної освіти, звернених на обмежене освіти між народом, є заходи в сїм напрямі міністра Делянова в 1887 р. Він по нарадї з міністрами внутрішних справ, державних маєтків, фінансів і обер-прокуром святійшого синоду просив у Александра III дозволу внести на розгляд комітету міністрів проект, який допускав би до ґімназій і проґімназій дітей лише деяких станів, не низше купців 2 ґільдій. Сього навіть цареви було забогато і він порекомендував осягнути сю цїль не безпосереднім законом, а якими небудь укритими способами. І дїйсно се осягнено збільшенєм плати за науку, розісланем до ґімназіяльного начальства відповідних обіжників і заведенєм процентової норми для Жидів. Тепер міністер в своїм докладї цареви вже міг висловити певність, що „гимназіи и прогимназіи освободятся отъ поступленія въ нихъ дѣтей кучеровъ, лакеевъ, поваровъ, прачекъ, мелкихъ лавочниковъ и тому подобныхъ людей, дѣтямъ коихъ, за исключеніемъ развѣ одаренныхъ геніальными способностями, вовсе не слѣдуетъ стремиться къ среднему и высшему образованію“.

Нарештї ще одна замітка. Теперішний міністер народної освіти, п. Кассо, завів недавно в українських і білоруських ґуберніях по ґімназіях виклад особливостей „русскихъ нарѣчій и русскихъ говоровъ“. Тут вперше в офіціяльній проґрамі уділено місце й українській мові, але лише для того, щоби вчитель показував ученикам, що ніякої української мови не істнує. Чи вдасть ся викликати серед учеників таке переконане, річ дуже сумнївна, можна думати, що навпаки, і з сього погляду розпорядженє треба хиба витати. Але воно наказує, як мало-оріґінальний в своїх заходах є п. Кассо. Його попередники вже випробовували сю систему. Наприклад ґр. Протасов ще в 1840 р. рекомендував для ґімназій в Київськім і Білоруськім округах уложити „особую исторію Россійскую съ пространнымъ дополненіемъ исторіи Литвы и Волыни, въ которой бы показывалось ясно, что край сей составлялъ въ древности коренную часть Россіи, и высказывались въ подробности всѣ вражды и несогласія, столь долго отдѣлявшія Литву отъ Польщи“. Він же полїтичну місію церковно-славянської мови в ґімназіях схарактеризував не менше дотепно: „изученіе этого языка, доказывающее единство происхожденія

Россіянъ и Поляковъ, я признаю сообразнымъ съ постояннымъ направленіемъ воспитанія".

Чим кінець кінцем скінчили ся всї заходи міністерства народної освіти при помочи ґімназій виховати слухняних підданих — се ми знаємо. Тому треба побажати, щоби праця д. Альошінцева дістала ся до рук і теперішнього міністерства, аби воно з власної історії навчило ся бодай бути ориґінальнїйшим в своїх заходах, а не повторювати наново того, що вже давним давно виказало свою непридатність і безсилість.

М. Залїзняк.

П. Козловъ — Николай Михайловичъ Пржевальскій (родился 31 марта 1839 г., умеръ 20 октября 1888 г.) (Русская Старина, 1912 р., т. 149, кн. 1, ст. 144—159, кн. 2, ст. 327—350, кн. 3, ст. 569—603).

Д. П. Козлов, відомий співробітник і особистий приятель Пржевальського, подає в своїй замітцї цїкаві матеріяли до житєписи сього славнозвістного вандрівника і дослїдника Центральної Азії. Більша частина статї присвячена характеристицї сеї видатної постати. Особливо заслугують на увагу відомости про походженє Пржевальського та його рід. З них довідуємо ся, що дослїдник був справдї українського походженя, виводячи свій рід від запорожського козака Корнила Паровальського. В 1581 р. Стефан Баторий надїлив рід Паровальських (а саме ротмистра козацького війська Корнила Паровальського) шляхетським гербом, але се очевидно не зробило Паровальських Поляками. Правда, потомки Корнила були під значним впливом польської культури і перейшли навіть на католицтво, але вже дїд Миколи Василевича, утїкши з єзуїтської школи в Полоцку, повернув ся до віри своїх предків. Сам Микола Пржевальський один з перших зголосив ся йти в Польщу бороти ся проти польських повстанців, — коли в маю 1863 р. запропоновано всїм офіцерам старшого курсу Академії Ґенерального Штабу (де тодї учив ся Пржевальський) замість т. зв. „съемокъ" (учебних робіт по зниманю плянів місцевостей) взяти участь в згаданій акції. Зазначені тут відомости цїкаві в огляду на те, що в широких кругах нашого і чужого суспільства ще досї звичайно безосновно уважають Пржевальского Поляком, людиною зовсїм чужою для українського суспільства і культури.

В замітцї д. Козлова знаходимо також опис експедиції на Лоб-Нору і третьої експедиції до Центральної Азії, а в додатку — портрет Пржевальського репродукований з відомої і досить розповсюдженої фотоґрафічної подобизни. *О. Назаріїв.*

Записки Н. К. Беркута (Историческій Вѣстникъ", 1911 р., т. 126, ст. 46—90, 449—477, 876—905).

Андрей Титовъ — По поводу записокъ архієпископа Саввы (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 1, ст. 96—111).

Воспоминанія И. И. Янжула о пережитомъ и видѣнномъ (1864—1909 гг.) (Русская Старина, 1910 р., кн. 1—12 і 1911 р., кн. 2—6.

Микола Кононович Беркут, бувший інспектор московського медичного округа, лишив по собі цікаві спогади з першої половини минулого століття. Спогади сї відносять ся до внутрішнього житя Росії та суспільних відносин тих часів. На жаль, — хоч сам автор з походженя був родовитим Українцем, — дуже мало знаходимо в них матеріялів до освітленя спеціяльно української минувшини. Посередно можуть служити для того хиба короткі згадки про М. Гоголя, ґр. В. Сологуба і ще кілька инших. Деякий інтерес могла би представляти також біоґрафічна замітка про самого автора та про рід Беркутів, зложена д. Евгенією Беркутівною. Але замітка ся має занадто вже побіжний та поверховний характер, — щоб мати якусь наукову вартість; оперта вона лише на неясних родинних споминах та переказах проблематичної достовірности, а не на певнім історичнім матеріялї.

Статя д. А. Тітова се — ряд вибірок з VIII-го тому записок архієпископа Сави[1]), в котрім знаходимо багато цікавого фактичного матеріялу, між иншим і до освітленя сучасного сьому церковному достойникови житя і відносин на Українї. Пригадаємо, що архієпископ Сава (Тіхоміров, 1819—1896), видатний археольоґ, історик і палеоґраф, буз якийсь час харківським архиєреєм і, завдяки свойому суспільному становищу, мав спроможність бути добре поінформованим про ріжні урядові „планы і предположенія", незнані звичайним „смертним", про закулїсові впливи і інтриґи серед вищих правительственних кругів, пояснюючі нам той чи инший напрямок правительственної діяльности, про житє і працю ріжних видатних культурних і політичних діячів і т. д. В 8-м томі надруковані дневні записки архієпископа за рр. 1886—1891 (в 1911 р. вийшов вже й 9-й т. їх за рр. 1891—1896). Нічого свого „з приводу" сих записок д. Тітов не подає і не додає, обмежуючи ся лише на самім виписуваню з тексту тих уступів, які здавали ся йому цікавими. Та й сї відривки вибрані й передруковані ним без якої будь системи і порядку, — се правдива „silva rerum", при тім доволї нудна. Взагалї колекція виписок д. А. Тітова не має жадного анї наукового

[1]) Автор, очевидно, має на увазї (хоч чомусь не уважає потрібним подати заголовок обговорюваної книги) — „Хронику моей жизни. Автобіографическія записки", архієпископа Саввы, Томъ 8 (1886—1890 гг.) Сергієвъ Посадъ, 1909. Изданіе Московской Духовной Академіи".

анї лїтературного значіня, і очевидно, цілком зайва — з огляду на приступність ориґінального тексту „Хроники“.

І. Янжул — відомий економіст і публїцист, бувш. професор с.-петербурського і московського університетів. Бувши Українцем з походженя (урод. в Київській ґуб., чернигівський дворянин), сей видатний діяч являєть ся, на жаль, типовим „общероссом“ по культурі: „Я не буду — каже він в однім місцї своїх споминів — описывать своихъ судебныхъ и дорожныхъ приключеній въ уголокъ Малороссіи, которые не представляютъ ничего особеннаго и для насъ русскихъ неизвѣстнаго...“ (річ іде про поїздку автора в справі спадщини — „в нашу „Дидовщину“ Черниговской губерніи, въ село Янжуловку, Нововыбковскаго уѣзда“). Тому „Воспоминанія“, представляючи дуже цінний матеріял до історії громадського і культурного житя Росії, дають безпосередно дуже мало українському історикови. Одначе дещо виловити всеж таки удало ся-б. Так напр. знаходимо місцями згадки про деяких видатних людей, українських діячів або Українців з походженя, відомости про факти і події, які безпосередно торкали ся також української території та українського народу і т. и. Та про те таких фраґментів дуже не богато. *О. Назаріїв.*

Право.

Русская Правда въ четырехъ редакціяхъ по спискамъ Археографическому, Троицкому и князя Оболенскаго съ дополненіями и варіантами изъ другихъ списковъ. Издалъ В. Сергѣевичъ, изданіе 2-е Спб., 1911, ст. (1)+V—XXII+51+2 фототип. таблиції.

Се друге видане текстів найвидатнїйшого намятника нашого стародавнього законодавства і права є дословним передруком першого виданя 1904 р. Жадних доповнень і поправок ми не помітили, лише місцями — звичайні при кождих передруках друкарські помилки. Не знаємо, чи отсе видане приготовлене до друку самим автором, чи просто передруковане без змін видавцями вже по його смерти. У кождім разї — шкода, що покійний дослідник так і не взглянув в своїм виданю нових праць, присвячених „Руській Правдї“, та нових поглядів на текст сього намятника і способи його виданя; ми мали підставу сподївати ся, що видатний знавець нашого стародавнього права зазначить бодай своє відношенє до гадок, висловлених дослїдниками за останні часи; сей міг би зробити він в передмові до виданих ним текстів, де оцїнив вже передтим (хоч в дуже загальній формі) погляди і спроби попередників. Правда, в своїх „Лекціяхъ и Изслѣдованіяхъ“ В. У. Серґєєвич де-що

докладнїйше зупиняєть ся на розглядї тексту, його списків і змісту (Руській Правдї" присвятив він також і спеціяльну статю в „Журн. Мин. Нар. Просв. за 1899 р., кн. 1, та торкаєть ся її змісту і в инших своїх наукових працях), але і там не знаходимо вичерпуюче-повного і рiжносторонього дослїдженя самого тексту. Без сумнїву, видане В. Серґєєвича лишить ся, може, надовго ще важним матеріялом для студіованя „Руської Правди", але, очевидно, що, з огляду на слушні уваги, пороблені за останні часи (проф. Владімірским-Будановим, проф. L. Goetz-ом і ин.) та на неповне (і не конче відповідне) використуванє перехованих текстів памятника, будучим дослїдникам нїяк не можна буде обмежити ся сим виданєм. Дуже потрібно, на нашу думку, видати нарештї повний збір всїх, досї знаних текстів „Руської Правди", в якім ориґінальні тексти були б віддані точно і докладно, з відповідним науковим апаратом, але без зайвих і часом лише утрудняючих розумінє тексту авторських „поправок переписувачів", довільного виправлюваня та комбінованя текстів і не завсїди щасливих домислів. *О. Назаріїв.*

Н. Н. Товстолѣсъ — Наслѣдованіе супруговъ по русскому праву, въ связи съ проектомъ гражданскаго уложенія (Журналъ Министерства Юстиціи, 1911 р., № 5, ст. 1—63).

Розвідка д. Н. Товстоліса представляє дуже потрібне доповненє до обговореної нами давнїйше його розвідки: „Юридическое положеніе женщины при открытіи наслѣдства по русскому законодательству" (див. нашу рецензію в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка", т. CVI, ст. 207—209). Поставивши собі за ціль дослїдити інститут спадкоємства женщини в российськім праві, автор в попереднїй своїй розвідцї вияснив історичну еволюцію і сучасне правне становище жінки в сїй области, але тілько — як дочки та сестри, тепер же торкаєть ся становища її — як удови, себто при відкритю спадщини по мужови. Ціль розвідки — практична: автор має на увазї проєктовану законодатну зміну дотичних постанов теперішнього російського цивільного кодексу. Але справедливо констатуючи, що „кождий інститут не народжуючи ся нїколи в викінченім видї, є результатом послїдовного розвитку", уважає необхідним для відповідного означеня юридичної природи згаданого інституту в російськім праві, прослїдити хоч в загальних рисах історичний розвиток його в памятках законодавства. Для того він переглядає сї памятки, починаючи від договору Олега з греками 911 р., Руської Правди, Псковської Судної Грамоти. Далї переходить до Литовських Статутів (дуже побіжний перегляд де-яких постанов 3-го Статута), покликуючи ся на зазначений проф. Владімірским-Будановим звязок права Московської держави з литовсько-руським. Потім досить докладно зупи-

няеть ся на постановах московського і російського законодавства аж до найновійших часів. В кінці подає спис літератури дослідженого питаня. Автор старав ся з можливою повнотою обговорити інститут спадкоємства супругів в звязку з історичним його розвитком, але все-ж не міг в сій своїй статї обхопити справу у всій її цілости (обмежив ся головно прослідженєм лише прав на спадщину по другім супрузї), заповідаючи доповнене своєї розвідки в недалекій будуччині. По думці автора (її висловляли також Беляєв і Кавелїн), — „Руська Правда... представляє ту підставу, на якій побудований дальший розвиток інституту спадкоємства супругів". Одначе бачимо, що вже Псковська Судна Грамота представляє де-які відміни. Московські ж „Судебники" 1497 і 1550 р. р. зовсім нїчого про права удови на участь в спадщині не згадують. З розвитком „помѣстно-вотчиннаго уклада" в Московській державі помічаємо ще більші ріжниці що-до спадкоємства вдови, — їх витворили характеристичні особливости сього „укладу". В дальшім розвитку, особливо в кінці XVIII і XIX в. в. (та й під-час реформ Петра І, напр. 1714 р.) вони підлягають ще більшим змінам. Та автор приходить все-ж таки до висновку, що — „постанови... законодавства московської доби що-до досліджуваного питаня переняті одною спільною засадою, вповні відповідаючи сучасному розуміню, і коли простежити історичний розвиток інститута спадкових справ супругів по дальшим памятникам аж до наших часів, то стане ясним, що згадані постанови були тою базою, на котрій побудований нинї маючий силу інститут спадкоємства супругів" (ст. 28). „...З історичних памяток законодавства" — каже він далї (ст. 39) — ми добуваємо матеріял до висновку, що наступство („преемство") супругів після російського права, як право спадкоємства, узнавано вже стародавніми памятниками і виразно формуловано законодавством імператорського періоду першої половини XVIII в. (указами 1725 і 1731 р. р.) і, хоч принціп сей затемнений був поясненями, що видані були в кінці XVIII і XIX в., але він все-ж таки в чистім виді відданий нині обовязуючим законодавством"...

На нашу думку, було би пересадою так тїсно і безпосередно звязувати постанови українсько-руського старого законодавства з законодавством московським і новим російським, як се робить автор. Правда, нема сумніву, що в московськім „Уложеніи ц. Алексѣя Михайловича 1649 р." — сім дуже важнім жерелї дальшого російського законодавства — помітні впливи спадкоємця Руської Правди — Литовського Статута і запозиченя з його, одначе зовсім не такі вже великі, щоб признати московське право безпосереднім пащадком і орґанічним продовженєм стародавнього українсько-руського. А проф. М. Ф. Владімірский-Буданов, на котрого покликаєть ся д. Товстоліс, так характеризує „спосіб

запозичення“ „Уложенієм“ приписів і постанов Литовського Статута: спосіб сей — „ріжноманїтний: иноді запозичуєть ся зміст статута буквально: иноді береть ся лише система і порядок річей; иноді запозичуєть ся лише річ, яку має на увазї припис закона, а рішене подаєть ся власне; здебільшого „Уложеніе“ роздріблює один артикул на кілька статей. Запозичення з Статуту иноді приводять „Уложеніе“ до похибок в системі і навіть до викривлення істоти приписів.... Проф. Владімірский-Буданов так характеризує далї „Уложеніе“: „Не дивлячи ся на таку велику кількість запозичень з чужих жерел, Уложеніе не є компіляцією чужоземного права, але кодексом вповні національним, що переробив чужий матеріял згідно з духом старо-московського права...“ (див. „Обзоръ исторіи русскаго права“, изд. 6-е 1909 р., ст. 224). Очевидно, — від переробленя і перетравленя чужих жерел, від присвоєня, разом з иншими, також і де-яких стародавнїх українсько-руських правних постанов і інституцій ще далеко до цїлковитого „преємства“.

Повторюючи те, що ми сказали вже в своїй рецензії на попередню статю автора, зазначимо ще раз, що хибним і неоправданим є взагалї змагане представити еволюцію російського законодавства — як безпосередній перехід від стародавньо - руського періоду до московського, а від сього останнього до нового російського. Московське законодавство має так багато особливих рис і прикмет в порівнаню зі стародавнїм українсько-руським, що можна говорити, здаєть ся нам, хиба про рецепцію сього права першим, а не про безпосереднє спадкоємство. На жаль, д. Товстоліс задивляєть ся, видно, инакше на сю справу. Тому в його розвідцї зустрічаємо не мало суперечностей і невідповідностей, котрі він сам же часом зазначує. Сюди належить напр. порівнанє спадкових відносин, які є виплисом московського „помѣстно - вотчиннаго укладу“ та всїх тих, що випливають з відмінних умов суспільного і державного ладу Московської держави і нової Російської імперії з стародавньо-руськими. Не знаємо, чого тут більше, — чи справдї подібности, чи ріжниць... *Ол. Назаріїв.*

М. Е. Слабченко — Опыты по исторіи права Малороссіи XVII и XVIII вв., Одеса, 1911 р. Ст. II+292.

Ріжні питання з области права, звичаєвого і писаного, що обовязувало на Українї лївобережній і правобережній, як також — з области судового устрою та процесу на Українї порівнюючи мало притягали до себе увагу дослїдників. За останні часи, а саме — від часу оголошеня розвідки про суди ґродські, земські і підкоморські на лївобережній Українї Д. Міллера та розгляду сеї працї, зробленого Ол. Лазаревським, по історії права на Українї не зявляло ся більше-менше видатних роз-

відок. Тому „Опыты“ д. Слабченка відносять ся саме до найменше розробленої области. З сього погляду заміри д. Слабченка можна лише привитати. На жаль, поспішність праці, обмеженість кругу його дослідів і жерел, скороспілість і рішучість висновків, — словом, всї ті хиби, на які ми вже вказували при розглядї книги „Малорусскій полкъ“, помітні також і в його „Опытахъ“.

Перша статя в „Опытахъ“ присвячена „Акцессови, или порядку канцелярскому“. Се — підручник до веденя процесу. Замітки д. Слабченка про жерела акцесу варті уваги. За останні часи акцес надрукований в 6-м томі виданя „Стороженки“. Але д. Слабченко помиляєть ся, гадаючи, що акцес не був перед тим друкований. Вперше був він надрукований в „Архиві“ Н. Калачова за 1860 р., № 2, ст. 1—23, і зветь ся там — „Процесъ краткій приказній, чрезъ которій можетъ отъ части, кто поищетъ, поразумѣти и познати порядки приказніє съ малаго и большіє, выданій при резиденціи гетманской 1734 г.“. Отже акцес був офіціяльного походженя і видане його стояло в звязку з змаганями упорядкувати судовий процес при гетьмані Даниї Апостолї. Тому домисли А. Стороженка та М. Слабченка що-до часу, місця походженя акцесу і особи, котрій, мовляв, належить його уложенне, треба признати за позбавлені твердої підстави. Акцес мав стисло практичне значінє і був, як видно, дуже розповсюдненим на лївобережній Україні. Список його з 1740—1750-х рр. переховуєть ся також і в моїй біблїотецї.

Більшу частину „Опытов“ д. Слабченка займає розвідка „Показанія въ жизни и правѣ Малороссіи XVII—XVIII в. в,“. Матеріял, що поклав в її основу д. Слабченко, не великий. Справа, як відомо, ледве зачеплена в лїтературі, матеріялу видано досї мало. Се зазначує і сам д. Слабченко. Метод, котрий уживає автор при досліджуваню вибраного собі питаня, добре видно з його передмови: „Я не нашелъ возможнымъ — каже він — обойтись безъ разсмотрѣнія соотвѣтствующихъ главъ „Правъ, по которымъ судится малороссійскій народъ“. Первоначально у меня возникла было мысль о томъ, чтобы привлечь къ изученію литовскій статутъ. Правда, это удвоило бы работу, но дало бы и болѣе положительные результаты. Но, привлекши статутъ, необходимо было привлечь и нѣмецкіе законодательные сборники. Послѣднихъ же въ мѣстныхъ библіотекахъ не разыщешь. При такихъ условіяхъ пришлось обратиться къ памятнику, въ которомъ собрано все то, что представлялось существеннымъ въ второй четверти XVIII в. Составители Правъ безусловно воспользовались и судебной практикой. Малорусскіе суды пользовались не во всемъ объемѣ нѣмецкимъ правомъ и Статутомъ, а въ нѣкоторыхъ частяхъ. Послѣднія и были привлечены

къ систематизаціи составителями Правъ. Вмѣстѣ съ тѣмъ въ Правахъ заключаются и, такъ сказать, идеальныя, въ смыслѣ противоположности существующимъ, воззрѣнія Малороссіи XVIII в. Отсюда, между прочимъ, проистекаетъ противоположность, иногда рѣзкая, въ размѣрахъ налагавшихся за различныя преступленія наказаній"... (ст. 32).

Я навмисне зробив сю довгу виписку з передмови д. Слабченка, щоб показати необережне відношенне його до свого наукового завдання. Припустимо навіть, що є фактично справедливим те, що каже він про „Права", але-ж прецінь „Права" — се лише проєкт, котрий ніколи не обовязував і не дістав затвердженя. Коли, як признає сам д. Слабченко, знаходимо в сім проєкті „идеальныя воззрѣнія", то звідси випливає вже, що він очевидно містить в собі такі правні норми і такі кари, котрих або зовсім не уживано до того часу або уживано в иншім виді. Чи можна-ж при таких обставинах іґнорувати ті закони і збірники їх, котрих дійсно уживано в судовій практиці? Гадаємо, кождий відповість, що — ні. Коли якихсь головних жерел не можна дістати на місці, то з сього ще не випливає, що науковому дослідникови дано право будувати свої висновки на чім завгодно, лише не на головних жерелах. Коли би д. Слабченко добре вистудіював судовий, уживаний на практиці, матеріял, то се могло-б дуже значно допомогти йому в його завданю. Але сього, на жаль, нема. Д. Слабченко свої висновки будує головно на „справній книзі Прилуцького полку". Сього замало для поважного й повного досліджени питання при тім широкім поставленню його, яке дає йому д. Слабченко. Не дивлячи ся на обмаль матеріялу, на недослідженість писаного права, що мало силу на лівобережній Україні, д Слабченко все-ж таки уважає, що має право робити характеристику карного права України XVII—XVIII в. в. Цілком природно, що в сім розділї знайдемо цілий ряд дуже ризиковних, необґрунтованих, а то й зовсім фантастичних тверджень. Д. Слабченко каже: „къ концу XVIII ст. о какихъ бы то ни было разумныхъ мѣрахъ въ Малороссіи серьезно говорить нельзя. Въ ней царствовалъ самый безцеремонный произволъ и самосуду въ жизни отдавалось предпочтеніе. Жаловались въ судъ скорѣе по привычкѣ, чѣмъ по необходимости, потому что съ сильными шляхтичами ничего не могли подѣлать. Правда, и раньше къ шляхетству относились довольно мягко, но все-таки его судили, никогда чувство законности не падало такъ низко, какъ при послѣднихъ вздохахъ автономной гетманщины" (ст. 62). Що й казати, надужить закону було богато. Але той висновок, котрий робить д. Слабченко, навряд чи науковий, бо не оснований цілком на дослідженю судових документів. Твердженне, висловлене, наприклад, д. Слабченком про те, що вимір тяжкої чи лагідної кари цілковито залежав від самоволї судиї (ст.

64) або те, що — „ссылка въ Малороссіи была организована по великорусскому образцу“, опис нарешті окремих родів кари і т. д. — потрібують більше детайлічного дослїдження та ширшого вистудіювання матеріялів, мнїж те, яке бачимо у д. Слабченка.

Инші статї, уміщені в „Опытахъ“, мають заголовки: 1) „Casus notabilis“, де автор робить досить цікавий екскурс в сферу розгляду у ріжних народів того випадку, коли одружіннє з засудженим або засудженою ратувало його від смерти; 2) „Къ вопросу о договорахъ въ правобережной Малороссіи XVIII вѣка“ — тут д. Слабченко характеризує 5-й розділ „Нравоучительной Богословіи“, виданої у Львові в 1752 р., в котрій подана досить відповідна термінольоґія юридичних умов і актів. На жаль, і ся цікава статя не позбавлена богатьох ризикових і безпідставних тверджень, на взірець того, наприклад, що — „право Малороссіи даже XVIII в. и даже (sic!) уголовное имѣло частноправный характер“ (ст. 261). Юридична термінольоґія також не дотримана, напр. термін „залогъ“ уживаний замісць „закладъ“ (ст. 266). 3) Остання статя присвячена заміткам про сябрів, з приводу погляду на них, висловленого відомим польським істориком Яблоновским. Д. Слабченко пише: „какъ говорятъ акты, населеніе увеличенное новыми толпами выходцевъ изъ Правобережья, дѣлило занятыя земли путемъ личнаго или коллективнаго захвата. Владѣльцы подобныхъ идеальныхъ долей въ угодьях и были лица, которые извѣстны подъ именемъ сябровъ“. Треба припустити, що при займанщинї, очевидно, мала своє значіннє фізична сила. Але істнуваннє ідеальних уділів свідчить про силу права. Одно понятє виключає друге. Яким способом можна помирити їх при означеню понятя „сябр“ та уважати захватний уділ ідеальним — не розумію.

Микола Василенко.

Dr. Wiatscheslaw Gribowski — Das Staatsrecht des Russischen Reiches (Das öffentliche Recht der Gegenwart. In Verbindung... herausgegeben von M. Huber, G. Jellinek (†), P. Laband, R. Piloty. Bd. XVII). Тібінґен, Й. Ц. Б. Мор, 1912. Ст. XI+197.

Автор — оден з російських професорів „нової формації“ дає короткий огляд державного права Росії. По короткім оглядї лїтератури представляє устрій російської держави в 11-и більших роздїлах. Роздїл I обговорює повстанє і розвій московської держави (не навязуючи до київської держави), власть пануючого, повстанє царської власти і правлїня, стан і орґанїзацію управи та стан Росії перед конституцією. В другім роздїлї представлено правнодержавне становище російської держави (на основі нових законів), в третїм територіяльний подїл держави, що недїлима, хоть окреме становище серед неї займає Польща і Фінляндія, а в четвертім роздїл людности

(степені підданства, поодинокі стани, справу „інородців“, Жидів, чужих підданих і Фінляндців). 5-ий розділ, присвячений обговореню державної власти, зіставляє права пануючого, і обговорює справу наслідства престолу, реґенції і царської родини та новий конституцийний лад, а то вибори до думи, право виборче, вибори до державної ради, орґанізацію обох палат, їх обсяг діланя і урядоване. 6-ий розділ подає правні умови діяльности адміністрацийних і судових орґанів (закон, розпорядок, судове рішене). 7-ий представляє орґанізацію центральних і льокальних орґанів (ґуберній, намісництв, земств і т. д.), а 8-ий устрій судівництва. В 9-ім розділї розглянено державну службу і відвічальність урядників (з окрема услівя принятя до державної служби, обовязки і права урядників), в 10-ім державний нагляд, орґанізацію контролї і адміністративне судівництво, а в 11-ім окремі галузи управи як заграничні і військові справи, управу фінансів, льокальні фінанси, удержане ладу (паспорти, преса, засланя, арешти, уживане оружя, виїмковий стан), санїтарний догляд, доброчинність, охорону працї, духовні справи і справи краєвої культури, хлїборобство, лїсництво, право польованя, кредит, право будови, огневу і дорогову полїцію і т. и. *З. Кузеля.*

Ао. С. Осинскій, Мелетій Смотрицкій, Архіепископъ Полоцкій, Київ 1912, 8⁰, стор. (4)+154+(1).

Про Смотрицького видав моноґрафію у латинській мові ще 1665 р. в Римі холмський епископ Яків Суша п. з. „Saulus et Paulus Ruthenae unionis sanguine B. Josaphat transformatus sive Meletius Smotriscius“, а передрукував сю книжку єзуїт Іван Мартинов в 1864 р. в Брукселї. Як не перводрук, то передрук найдеть ся в кождій більшій бібліотецї і тому дивним видаєть ся усправедливленнє автора, що йому не вдало ся одержати книжки Суші (стор. 4, замітка). На моноґрафії Суші оперли ся польські історики в своїх статях і замітках про Смотрицького, а з них цитує автор тільки історії лїтератур Мацєйовского й Вішневского та звісну працю проф. Брікнера „Spory o unię w dawnej literaturze“. Для можливої бібліоґрафічної повноти можна було згадати про працю Франца Сярчиньского „Obraz wieku panowania Zygmunta III“ (Львів, 1828), що містить „opis osób żyjących pod jego panowaniem, znamienitych przez swe czyny pokoju i woyny, cnoty lub występki, dzieła pismienne, zasługi użyteczne i celne sztuki“. Про Смотрицького є мова в другім томі (стор. 204—207). Як Сярчиньский перехрестив Єве на Іве, так також і Ігнатій Ходинецкий. Маю на думцї нецитований автором „Dykcyonarz uczonych Polaków, zawierający krótkie rysy ich życia, szczególne wiadomości o pismach i krytyczny rozbiór ważniejszych dzieł niektórych“, а саме том третій (Львів, 1833), де про

Смотрицького говорить ся за Сушою на стор. 137—144. З узглядненнєм сих книжок автор був би мав одну користь. Подаючи за Філяретом вістку, що першим місцем учительства Смотрицького була „какая-то Ивская школа“ (стор. 20), не був би поставив тут знаку питання, бо з учителюваннєм Смотрицького в Євю звязана його граматика з 1618 р., видана в Євю. Її примірник є в Румянцівськім музею, а проф. А. Кирпічніков твердить рішучо в „Энциклопедическомъ Словарі“ Брокгавза-Ефрона (т. XIX, Спб. 1896, стор. 25), що виданнє граматики з 1619 р. єсть передрук граматики з 1618 р. з доповненнями.

Не прикладаючи ваги до статей у польських журналах (прим. Przyjaciel ludu, Leszno, 1838, V) або й таких, як статя про Смотрицького Садока Барозча, надрукована в Познані 1889 р., дослідник житя і діяльности Смотрицького не повинен забути на моноґрафію Едварда Ліковского „Unia brzeska“ в другім переглянепім і поправленім виданню (Варшава, 1907). Ся праця була би вже стала в пригоді авторови, бо оперта не тільки на друкованих матеріялах і історичних працях в латинській, польській, великоруській, французькій, італійській, німецькій й українській мові, але й на рукописних жерелах в римських архівах ватиканськім і конґреґації de propaganda fide, в львівськім уніятськім митрополичім, краківськім музеї Чарторийских і двотомовій рукописи бібліотеки познанського Товариства прихильників науки. Праця Ліковского се заразом найповажнійше слово, сказане Поляком про Берестейську унію і події, звязані з нею і викликані нею.

З праць Українців з тої области незвісна авторови книжка Кульчинського „Specimen ecclesiae Ruthenicae“, римський перводрук із 1733, а париський передрук з 1859 р. „Історія України-Руси“ проф. Грушевського не діждала ся також згадки, хоч у ній (пятий і шестий том) найшов би був автор неодну критичну думку. Вкінці не зашкодило навіть зазначити, що й Омелян Огоновський, рівнож як Мартинов і Філярет, у перестарілім першім томі „Исторіи рускои литературы“ приписав Смотрицькому й статю проти нового римського календаря і „Вирши на отступниковъ“, друковані в Острові 1598 р. (стор. 136).

Вже докладнійше зібрана література предмету в великоруській мові. Оцінюючи літературу предмету, ліпше робити се в хронольоґічнім зіставленню, бо в такім разї красше підчеркуєть ся праці, що дійсно давали нове в данім напрямі, а коло них скупляють ся роботи, які повторювали звісне чи критично зводили вістки разом. Коли польські дослідники накидують ся на Смотрицького як на православного та представляють його в негарнім світлї, то само роблять великоруські дослідники або й українські православні з переходом Смотрицького на унію. З признаннєм треба віднести ся до становища автора, що стараєть ся бути

дуже обережним, щоби не нарушити історичної правди, а далї, що пробує дати психольоґічне вірне виясненнє особи й поступовання Смотрицького. Автор став на точці помиреня обох крайних таборів.

В першім роздїлї працї (стор. 11—42) подана біоґрафія Смотрицького до часу постриження у черцї. Замічу тут, що шкільними лїтами Смотрицького треба було займити ся значно основнїйше, нїж се зробив автор, бо в ученню Смотрицького в виленській єзуїтській колеґії і за границею є корінне його будучої душевної і житєвої боротьби. Не буду й наводити доповнень з книжки Суші, як про безсумнївне ректорство Герасима в Острожській школї, що крім Мелетія у нього був іще старший син і т. д., бо сеї книжки на жаль не роздобув автор. Гарні працї Жуковича використані належно автором і в першім роздїлї і в другім (стор. 42—67), що обіймає факти з житя Смотрицького до 1623 р., і в третїм (стор. 67—88), посвяченім житю і дїяльности Йосафата Кунцевича та неоправданому підозріванню, що Смотрицький вмачав пальцї в кровавій смерти унїятського полоцького владики. З останнїх двох роздїлів четвертий (стор. 88—113) призначений подорожи Смотрицького на схід і подіям, викликаним подорожею. Лист Кирила Люкаріса до львівського латинського архієпископа Димитрія Соліковського надрукований в додатку до передруку книжки Суші, отже треба або приймити його або доказати підробленість, а не писати: „Это письмо патр. Кирилла Лукариса въ нашей литературѣ неизвѣстно“ (стор. 103). З ріжних гадок, а то й підозрінь, неприхильних Смотрицькому, з нагоди його подорожи автор схиляєть ся до свідоцтва самого Смотрицького й думки Єленевського, що цїлю подорожі було бажаннє довести до кінця справу проєктованої унії. Останнїй роздїл (стор. 113—140) займаєть ся подіями останнїх лїт житя і дїяльности Смотрицького від 1628 р.

В працї положено за малий натиск на національно-культурні мотиви, які руководили не тільки Смотрицьким, але й визначнїйшими иншими одиницями при переходї на унїю. У траґедії житя Смотрицького не вияснив автор і ролї Саковича, сього справжнього прототипу українського національного хамелеонства та безхарактерности. Рівнож зі зрозумілої причини не підніс автор того, що свій талант, який так дуже потрібний був тодї нашій нації, закопав Смотрицький у черечій келії, взявши на себе перший раз чернечий клобук. В загальнім поглядї на лїтературну дїятельність Мелетія Смотрицького (стор. 140—154), якій автор задумав присвятити другий том своєї моноґрафії, не зазначено, що ще Сярчиньский приписував Смотрицькому зложене підручника грецької мови п. з. Institutionum linguae graecae libri duo (Кольонїя, 1615). Річ дуже правдоподібна, але не доказана анї не збита. Суша подав, що Смотрицький мав перекладати Псалтир, Новий завіт і укладати словар.

Думку про тотожність клирика Острожського та Смотрицького автор відкидає.

Отсї замітки не мають цїлком на цїли обнизити корисне вражіннє, яке дає праця автора як синтеза совісно зібраного й критично провіреного матеріялу, доступного авторови, хоч не виключує вона потреби великої моноґрафії про одного з найталановитших і найбільше освічених Українців старих часів. *М. Возняк.*

Лїтература.

Aleksander Brückner — Pieśni polsko-ruskie (Pamiętnik literacki, wyd. przez Towarz. literackie im. A. Mickiewicza. Львів 1911. X. Стор. 181—197, 417—444).

Проф. Брікнер дає тут доповненє до знаних праць і збірок Грушевського, Перетца, Франка і Гнатюка, використовуючи польський матеріял переважно з XVII столїтя.

Українська лїрична поезія взорувала ся на дуже популярних у Польщі „піснях, танцях і падванах", що появляли ся часто в збірках і передруках, безіменно і під всїлякими псевдонїмами, але позатрачували ся потім, переслїдувані польським духовенством. Найдавнїйшою такою збіркою був „Kiermasz wieśniacki abo rozgwara Kmosia z Bartoszem na Zawiślu", виданий около 1615 р. і передрукований Т. Вежбовским; до давних збірок належать також „Pieśni i tańce zabawam uczciwym gwoli" (з 1614 р.), „Pieśni, tańce i padwany kwoli zabawom uczciwym szlachetnej młodzi", „Dama dla uciechy młodzieńcom i pannom", „Prażonka albo nawara dla zabawki uczciwej drużynie" (з 1615 р.), і „Nowe pieśni dworskie", видані в 1890 р. проф. Пжиборовским. В таких збірках зачала дуже скоро появляти ся і українська мова, що своєю співністю надавала ся до висказування наївних сентиментів. Инша річ, що мова усїх тих пісень нерівна і густо пересїяна польонїзмами, бо ж складали зглядно списували їх польські автори. Автор наводить для прикладу три українські пісні, вийняті із збірки „Nowe Pieśni Dworskie" а то ч. 24 (Da poydu ja, poydu, da po podsyneyku, stychonka stupaiucy), ч. 25 (Da zrownay Boże, gory, doliny, ruwneyko) і ч. 27 (Prestań Jaśiu z weczora chodity) і виїмок із збірки „Wesoła ochota" (Pod lipoiu stoiała). Найстаршою українською піснею в таких збірниках треба вважати діяльоґову пісню між хлопцем і дївчиною. Ся пісня повстала около р. 1615 і була надрукована перед р. 1617 в збірцї „Pieśni, tańce i padwany" під ч. 15. (Czem, czem, czem, czemu boso chodysz?). Молодша хрональоґічно пісня про Кулину, яку автор вважає перлиною польсько-української лїрики. Надрукував її Ян Дзвоновский

в додатку до „Sejmu walnego domowego... r. 1625“ як „Pieśń kozaká Pláchty“, але знали єї в Польщі вже перед тим, бо в „Mięsopuście albo tragikomedyi na dni mięsopustne z r. 1622“ згадуєть ся, початок пісні: Гой козачейку пане ж мой! Пісня про Кулину мусіла бути врештою дуже популярна, бо передруковано її і в новім виданю „Prażonki albo nawary“ з 1640 р. Брікнер присвячує баляді про Кулину окремий розділ і стараєть ся в противенстві до Франка (в статї Козак Плахта, З. Н. Т. ім. Ш. 1902, III) доказати, що се не народний український твір, а штучна пісня польського автора. Її не знає народна поезія; вона подибуєть ся лише у штучних збірках дворацьких пісень, як приміром у збірках, описаних Ю. Яворським в статї „Два замѣчательныхъ карпаторусскихъ сборника XVIII в.“ (в Извѣстіяхъ київськ. універс. з 1909 р.). Текст пісні зраджує також Поляка, а польонїзми належать саме до основних прикмет пісні і не можуть називати ся псованем тексту.

У дальшій частині розвідки займаєть ся Брікнер українськими віршами в польських рукописах. Таких віршів доволї богато і дещо побачило вже світ у збірках і працях Франка, Щурата, Яворського, Перетца і инших. Автор подає тут дальші причинки, а крім того пояснює дотеперішні погляди і розслїди і заступає консеквентно погляд, що ціла та творчість польського, а ніяк не українського, народного чи козацького походженя. Тут належать приміром „Pieśń ruska o Chmielnickim Bogdanie buntowniku kozackim“, записана в петерб. рукописи Разн. XVII, folio 25, к. 7 (поч. Wysypał się Chmiel z micha...), звісна дума „Hej ryka Styru“ і „Duma kozacka o Beresteckim zwycięstwie“ (в петербур. рукописи Разн. XVII, Oct. nr. 11 з 2 полов. XVII ст.). Се переважно історичні і сатиричні пісні „pisane na modlę polską przez ludzi gente Rutheni natione Poloni“; більше самостійна була українська творчість на полї любовної пісні, якій присвячує Брікнер дальшу частину своєї працї. Поданий тут, по короткім обговореню дотеперішних збірок Грушевського, Гнатюка і Франка, докладний опис дуже богатої і давної збірки польсько-українських пісень, що перехована в бібл. Осолїнських під ч. 2337. При тій нагоді наведено в цілости або у виїмках около 70 українських любовних пісень, між иншим варіянт пісні про „тройзїлє“. У додатку надруковано „Pieśń (w) Wołoszech o Chocimiu złożona A. 1620“ (стор. 440—441) з петербурської рукописи (Поль. IV Q. № 30, стор. 260 і д.).

(Початок: O Chotimiu hrodie dawny,
Na wsiu zemlu wielmi sławny)

і „Paskwil Ruskym językiem albo pożałowanie płaczliwe butto takoie wzdychanie wsiey Prawosławney Rusi Powiatu Przemyskoho... a wy-

dane... czerez occza Nikiphora Humena Onofroyskoho y Smolnickoho w Horach wpułmili od Świątoiey Beskiedy, za prozboiu usilnoiu Ich Mci Pana Fedora Manastyrskoho y P. Fedora Wynnickoho y P. Marka Wysoczanskoho kurołowa y P. Fedora Kopystynskoho Obywatelow Ziemli Premyskoiey, a to iakim sposobem Świątoia Przedostoynoia Cerkiew Bozą da Holoskoyska Świątoho Cathedralnaia w Premyslu odkinułosię k Pietru Swiatomu Rymskomu w Warszawie na Seymie w Roku tysiąc sześćset Czterdziestym pierszym"... (ст. 442—444).

З. Кузеля.

А. И. Сычевская — Памва Берында и его Вирши на Рождество Христово и др. дни, Київ, 1912. Відбитка з XXIII кн. „Чтеній въ Ист. Общ. Нестора Лѣтоп.", 8⁰, ст. 50+3 знимки.

Одним із визначнїйших культурних робітників України на початку XVII в. був Памва Беринда, що лишив своє заслужене імя на полї українського друкарства, історії української вірші і лїнґвістики. Успіхи його праці такі видатні, що українознавство повинно було здобути ся на моноґрафію сього культурного діяча, а бодай зібрати разом твори його духа. Міжтим рідкий друк Беринди „Вѣршѣ" з 1616 р., якого Каратаєв начислив усього два примірники (в Імп. Публ. Бібл. в Петербурзї і Румянців. Муз. в Москві), ждав на передрук аж до 1912 р. А хоч його Лєксикон можна стрінути частїйше й хоч його передрукував іще в 1849 р. Сахаров в другім томі „Сказаній русскаго народа", заслугує на передрук сей так важний памятник, бо передрук так дуже недбалий, що можна його зовсїм зіґнорувати.

Передрук „Вѣршѣвъ" з 1616 р., до якого додані три гарні знимки попередила Сичевська мало що не аркушевим вступом, на який складають ся зібрані разом скупі вістки про Беринду та докладний опис і зміст ориґіналу передруку. Одну з давнїйших біоґрафічних заміток про Беринду дав Василіянин Гнат Стебельський у праці „Dwa wielkie światła na horyzoncie połockim czyli żywoty świętych Ewfrozyny i Parascewii" в 1781 р. В Стебельського Беринда „rodowity Słowak" „w pięciu językach syryjskim, chaldejskim, hebrajskim, greckim i łacińskim nie tylko biegły, ale i ozdobny". Після Стебельського мав Беринда замолоду бути при львівськім епископі Ґедеонї Балабанї. По його смерти коло 1600 р. приймив його до себе Теодор Юрєвич Балабан на порученнє свойого брата Олександра, що був рогатинським і теребовельським старостою і ротмістром війська короля Жиґмонта III. Тут забавив Беринда богато літ і користаючи зі значної бібліотеки, зачав збирати з ріжних книжок, а найбільше з біблії, виданої у пяти вичислених висше мовах в Антверпії 1584 р., ріжні слова, імена та назви гір, горбів, лїсів,

рік, міст і наших річий і перекладати їх на церковно-славянську мову.

В 1851 р. в 4 ч. львівської „Зорі Галицкої“ умістив Осип Левицький з Болшова статейку „Памво Беринда“. Напротив твердженню Стебельського думав Левицький, що Беринда уроженець галицької землї. З заслугуючого на віру, як пише, устного жерела, знав, що родина Беринда іще на початку XIX в. була в Єзуполю. Се місточко віддалене півтора милї від Галича, пів милї від Пітрича, де був славний монастир Василіян, скасований за австрійських часів, а малу милю від Крилоса. В Крилосї любив перебувати Ґедеон Балабан. При чернецькім монастирі була школа, а навіть теольоґія, як знав се автор з оповідань своїх прадідів. Щоби можна віднайти родинне місце Беринди, вистарчить на думку Левицького довідати ся, як давнїйше называли ся місцевости Єзупіль і Маріямпіль. Місце студій Беринди не відоме Левицькому. Окрім наведеного здогаду все инше зі статї Левицького переповіджене за Стебельським.

На основі працї Флерова „о православныхъ церковныхъ братствахъ“ з 1857 р. (стор. 118) подав вістки про походженне і науку Беринди Яків Головацький у статї „Начало и дѣйствованіе Ставропигийского братства въ Львовѣ по отношенію историко-литературному“ в „Зорі Галицк-ій яко альбум-і на годъ 1860“ (стор. 455). Памва Беринда названий тут вихованцем львівського Ставропигійського братства. „Він родив ся в Молдавії“, де було богато руських осель і де трохи не до кінця XVII в. руська мова була письменною мовою, судовою і надвірною у молдавських господарів, а в богослуженню удержувала ся наша церковно-славянська мова. Беринда виховував ся у Ставропигійській львівській школї. Подорожуючи від молодих лїт по святих місцях, постриг ся у черцї в Єрусалимі і там проживши кілька лїт повнив ріжні обовязки“. Звідтам закликав його як ученого мужа львівський епископ Ґедеон Балабан і поручив йому поправу книг і нагляд над їх друком у стрятинській і крилоській друкарнях. З Головацьким згодив ся вповнї Омелян Огоновський в першім томі „Истории литературы рускои“.

Вже з отсих скупих доповнень до вісток, вібраних авторкою, видно, як цїкаво було би мати осібну моноґрафійку про Беринду, в якій треба би було критично розібрати всї вістки про нього, які дійшли до наших часів, і оснувати трівкійшу канву житеписних даних, щоби не повторювати все таких самих, дуже часто противорічних собі тверджень і гіпотез. В такій моноґрафійцї треба би рівнож докладно розібрати всю духовну спадщину Беринди. Можна сподївати ся, що авторка виконає сю роботу згодом, а на разї подяка їй за гарний передрук „Вѣршѣвъ“ і вступні вістки до нього. *М. Возняк.*

Собраніе сочиненій Г. С. Сковороды. Томъ I. Съ біографіей Г. С. Сковороды М. И. Ковалинскаго, съ замѣтками и примѣчаніями Владимира Бончъ-Бруевича. (Матеріалы къ исторіи и изученію русскаго сектантства и старообрядчества, Выпускъ 5-й), СПб. 1912, стор. XV+544.

Нарештї ми маємо повне виданнє творів славного нашого філософа. Свого часу розпочав був виданнє писань Сковороди проф. Д. Багалїй, але спинив ся на півдорозї, бо цензурні відносини за старого ладу не сприяли появі цїлого спадку по мандрованім шукателю правди й мудрости. Тільки сяка-така воля друкованого слова дала нарештї змогу рукописному скарбови появити ся в друку. Перед нами отсе перший том творів чорнуського мислителя, в котрім зібрані всї дотепер відомі прозові його писання, цїлком науково, здебільшого з ориґіналів видані д. Бонч-Бруєвичем. Виданнє розраховане на два томи. 2-й міститиме всї перекладні працї Сковороди, його вірші, байки й листуваннє. Крім сього обіцяє видавець дати тут ще докладну біблїоґрафію про нашого філософа, спомини про нього сучасників, а також загальний нарис його науки. Треба побажати, щоб як-найскорше вийшов у світ і сей том. Тільки тодї на цїлий зріст стане перед нами український мислитель і можна буде як слїд оцїнити його роботу і значіннє її для нас. Тільки тодї, сподїваємо ся, його робота знайде належну оцїнку і не буде промовчувати ся, як се було досї, російською наукою офіціяльною, бо дотепер по-за нечисленними вченими — Українцями про Сковороду мало хто згадував і студіював. Для Росії був він властиво майже невідомою постатею, бо по-за назвищем нїхто його близче не знав і не займав ся. Правда, на Українї інтерес до ориґінального мислителя нїколи не заникав цїлком, але й тут брак повного наукового збору його творів був на заваді докладнїйшій знайомости з його наукою. Тим часом саме для Українця така знайомість особливо потрібна, не лиш з погляду чисто-абстрактного філософського інтересу, але й з погляду живого, практичного, що близько обходить і історика нашої лїтератури зокрема. Адже ж Сковорода — се наша „мандрована академія“, його життє й його діяльність — се яскрава сторінка **нашого** минулого, не згадуючи вже про відгуки його науки серед народної маси в теперішнїх часах. Сковорода для нас не смішний доморoдний філософ, не „філософ“ в лапках, як і досї уявляєть ся його постать представникам російської учености, не хуторський Сократ якийсь, нї, — се видатний член **нашої** суспільности XVII в., імя голосне і широко знане тогочасній нашій культурній публицї, і не лиш тогочасній, бо ще й в початках XIX в. імя се було широко популярне на Українї. Лише пізнїйше почало воно чим раз більше примеркати, аж вкінцї з близького і рідного обернуло ся воно серед широкої громади нашої інтелїґенції в якусь неясну тїнь Елїзіума.

Ми не можемо забувати, що наші предки ще оттак недавно захоплювали ся творами мандрівного мислителя-чудака й ориґінала, пильно їх списували й студіювали, бо забути про се, значило б умисно обминути джерела й шляхи нашої культури. Се одно вже повинно прикувати увагу історика нашої літератури до Сковороди і увага ся стане тим більшою, коли пригадаємо, що основоположники нашої нової літератури знали філософа не тільки з імени. Уже Котляревський вставляє його „Всякому городу" в свою „Наталку Полтавку" і се лише зверхній вияв знайомости з творами Сковороди, вплив котрих на батька нашої літератури на сїм не обмежував ся, а йшов і в глиб; під сими впливами пише Квітка, а згодом славутнїй кобзар починає „списувати Сковороду". Ще глибшу цікавість, як знаємо, виявив до філософа Куліш. Самих сих фактів досить, щоб радїти новому виданню д. Бонч-Бруєвича, виконаному з любовю й додержаннєм усїх вимог науковости.

В І-ім томі „Збірника праць Сковороди" маємо такі його твори: проповіди: „Убуждшеся видѣша славу Єго" і „Да лобжетъ мя отъ лобзаній устъ своихъ", трактати: „Начальная дверь ко христіянскому добронравію", „Наркіссъ" (Разглаголъ о томъ: Узнай себе), „Сумфонія нареченная Книга Асхань о познаніи самого себе", „Бесѣда нареченная двое, о томъ, что блаженнымъ быть легко", „Разговоръ дружескій о душевномъ мірѣ", „Кольцо" (дружескій разговоръ о душевномъ мірѣ", „Діалогъ или разглаголъ о древнемъ мірѣ", „Разговоръ, называемый алфавитъ или букварь мира", „Израилскій змій", „Жена Лотова", „Брань архистратига Михаила со сатаною", „Пря Бѣсу со Варсавою", „Благодарный Еродій", притча „Убогій Жайворонокъ" і діяльоґ „Потопъ Зміинъ". Бракує лише „Разсужденіе о поэзіи и руководство къ искусству оной", котрого видавець ніде не міг відшукати.

Попереджає том „Замѣтка отъ редакціи", в котрій знайомить нас д. Бонч-Бруєвич з виданнєм і працею коло нього, і „Жизнь Григорія Сковороды" — біоґрафія філософа, яку написав його ученик і приятель Ковалїнський.

Варто піднести, що в великій мірі до появи сих творів причинив ся наш земляк д. В. Радзиховський, давши на їх видання 2 тисячі рублїв. Без сеї помочи хто знає, скілько б ще мали ми на них ждати. До річи замічу, що новійшу роботу по бібліоґрафії праць, що так чи инакше торкають ся Сковороди, доведену майже до кінця 1912 р., не що давно подав в І-м випуску „Извѣстій Одесскаго библіографическаго Общества" за 1913 р. (ст. 30—48), д. Л. Чижиків, автор бібліоґрафії уміщеної свого часу в наших „Записках" (див. т. XXX). *Вол. Дорошенко.*

Видання й статї, ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хронїка.

П. Жуковичъ — Сеймовая борьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковной уніей, вып. V, 1910, вып. VI, 1912.

— Матеріалы для исторіи кіевскаго и львовскаго соборовъ 1629 года, 1911.

Преісторія, археольоґія, історія штуки.

А. Бобринскій — Отчетъ объ изслѣдованіи кургановъ въ черкасскомъ и чигиринскомъ уѣздахъ кіевской губерніи въ 1909 г., 1911.

Н. Лихачевъ — Историческое значеніе италогреческой иконописи, 1911.

Collection M. P. Botkine, 1911.

Д. Айналовъ — Миніатюры „Сказанія" о святыхъ Борисѣ и Глѣбѣ Сильвестровскаго Сборника, 1911.

W. Łoziński — Złotnictwo lwowskie, 1912.

В. Щурат — Українцї золотарі у Львові XIV—XVII ст., 1912.

T. Spiss — Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicyi, 1912.

Історія полїтична і культурна.

М. Приселковъ — Митрополитъ Иларіонъ, 1911.

М. Довнаръ-Запольскій — Исторія русскаго народнаго хозяйства, 1911.

И. Каманинъ — Документы эпохи Богдана Хмельницкаго 1656 и 1657 гг., 1911.

И. Алешинцевъ — Исторія гимназическаго образованія в Россіи, 1912.

П. Козловъ — Николай Михайловичъ Пржевальскій, 1912.

Записки Н. К. Беркута, 1911.

А. Титовъ — По поводу записокъ архіепископа Саввы, 1910.

Воспоминанія И. И. Янжула о пережитомъ и видѣнномъ, 1911.

Право.

В. Сергѣевичъ — Русская Правда въ четырехъ редакціяхъ по спискамъ Археографическому, Троицкому и князя Оболенскаго съ дополненіями и варіантами изъ другихъ списковъ, 1911.

Н. Товстолѣсъ — Наслѣдованіе супруговъ по русскому праву, 1911.

М. Слабченко — Опыты по исторіи права Малороссіи XVII и XVIII в. в., 1911.

W. Gribowski — Das Staatsrecht des Russischen Reiches, 1912.

А. Осинскій — Мелетій Смотрицкій архіепископъ полоцкій, 1912.

Лїтература.

A. Brückner — Pieśni polsko-ruskie, 1911.

А. Сычевская — Памва Берында и его Вирши на Рождество Христово и др. дни, 1912.

Собраніе сочиненій Г. С. Сковороды, 1912.

ПОКАЗЧИК

до тт. CVII—CXII Записок Наукового Товариства ім. Шевченка [1]) (рік XXI).

I. Розвідки, замітки, огляди й матеріяли.

[1]) Скороченя: Misc. = Miscellanea. Бібл. = Бібліоґрафія. Н. хр. = Наукова хроніка.

Джиджора Іван. До історії Ґенеральної Військової Канцелярії, CVII, с. 39—51.

Зубрицький М. Канонічний огляд парохії Ріпник в коросняньскім деканаті в Галичині в 1780 р., CVII, Misc. с. 119—128.

Inhalt der I—CVI Bände der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Jahrgang I—XX, CVII.

Клюк Андрій. Нова історія Османів, CX, Н. хр. с. 183—192.

Колесса Філярет. Микола Лисенко (Некрольоґ), CXII, Misc. с. 128—138.

Кревецький Іван. Баталїон руських гірських стрільців. 1849—1850, CVII, с. 52—72.

Кревецький Іван. Нові праці по історії Галичини 2-ої полов. XVIII в. (1772—1790), CVIII, Н. хр. с. 158—180.

Крипякевич Іван. З діяльности Поссевіна, CXII, с. 5—28.

Кузеля Зенон. Причинки до студій над нашою еміґрацією, CVII, Н. хр. с. 129—163.

Модзалевський В. Архивні дрібниці з Гетьманщини, CXII, Misc. с. 120—124.

Показчик до тт. CI—CVII Записок Наукового Товариства ім. Шевченка (рік XX), CVII, с. 197—220.

Романчук Юліян. Критичні замітки до тексту поезій Шевченка, CXI, с. 84—116, CXII, с. 90—119.

Свєнціцкий І. Шкільні занятя Петра Білянського, CVII, Misc. с. 115—119.

Срібний Федір. Студії над орґанїзацією львівської Ставропиґії від кінця XVI до полов. XVII ст., CVIII, с. 5—38, CXI, с. 5—24, CXII, с. 59—73.

Тершаковець Михайло. Про наклад „Русалки Днїстрової“, CVIII, с. 117—139.

Тишинська Евстахія. Поґодін і Зубрицький, CX, с. 101—122.

Федюшка М. Західнїй погляд на східню Европу, CXI, Н. хр. с. 160—168.

Франко Андрій. Григорій Ількевич як етноґраф, CIX, с. 91—122, CX, с. 123—156, CXI, с. 117—139.

Франко Іван. Дрогобицька служебна Минея в р. 1563, CX, Misc. с. 157—158.

Франко Іван. „Жарт непотребний“. Історична вірша з р. 1702 на історичнім тлї, CVII, с. 10—38, CVIII, с. 39—56.

Франко Іван. „Основи нової славянської полїтики Бакуніна“, CIX, Misc. с. 155—165.

Франко Іван. Причинок до історії галицько-руського письменства XVIII в., CVII, Misc. с. 110—115.

Франко Іван. Студії над українськими народнїми піснями. Додатки й поправки, CX, с. 5—30, CXI, с. 25—52, CXII, с. 29—58.

Ящуржинський Хр. Причинки до пізнання культу предків на Україні, CIX, с. 5—9.

II. Рецензії й реферати (Наукова хронїка й Бібліоґрафія) [1]).

Aarne Antti. Verzeichnis der Märchentypen mit Hülfe von Fachgenossen ausgearbeitet von... Helsinki, 1910, c. X+66. *Волод. Гнатюк.* CIX, Бібл. с. 203—205.

Абрамовичъ Д. И. Описаніе

[1]) Статї принотовані тільки, без обговорення, тут поминають ся.

рукописей С.-Птб. Духовной Академіи. Софійская библіотека. Вып. III. Сборники, Спб. 1910, с. 2+408. *І. Свенціцкий.* CXI, Бібл. с. 200—202.

Адріанова В. Матеріалы для исторіи цѣнъ на книги въ древней Руси XVI-XVIII вв. С.-Пб. 1912. с. VI+162. *І. Свенціцкий.* CX, Бібл. с. 227—229.

Andree Richard. Ratschen, Klappern und das Verstummen der Karfreitagsglocken (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 1910, с. 250—264). *З. К.* CVII, Бібл. с. 194.

Andree R. Den Tod betrügen (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 1909, XIX, с. 203—204). *З. К.* CVII, Бібл. с. 193—194.

Antoniewicz W. Cerkwie drewniane w pow. Sanockim (Ziemia, 1911, II, с. 312—314). *З. Кузеля.* CXI, Бібл. с. 171—172.

Die **Anthropologie** und die Klassiker. Sechs Vorlesungen gehalten von der Universität Oxford von Arthur J. Evans, Andrew Lang, Giebert Murray, E. B. Jevons, J. L. Myres, W. Warde Forler... übersetzt von Johann Hoops. Heidelberg, 1910, с. 226. *З. К.* CX, Бібл. с. 205.

Anthropophyteia. Jahrbücher für folkloristische Erhebungen u. Forschungen zur Entwicklunggeschichte der geschlechtlichen Moral, 1911, с. 528. *В. Гнатюк.* CXII, Бібл. с. 227—228.

A—r. Zaczątki agitacyi chełmskiej w Królestwie Polskiem, 1853—1861. Nieco dokumentów archiwalnych (Przewodnik naukowy i literacki, 1910, с 865—77). *З. К.* CX, Бібл. с. 225.

Арабажинъ К. Украинскій Прометей (Новая Жизнь, 1911, кн. IV, с. 121—140). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 198.

Арбузовъ Л. П. Бунтъ въ Севастополѣ (Историческій Вѣстникъ, 1910, т. 119, с. 177—186). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 215.

Арсеньевъ В. С. Нѣчто о Григоріѣ Савичѣ Сковородѣ (Русскій Архивъ, 1911, 4, с. 601—634). *О. Н.* CX, Бібл. с. 233.

Архивъ юго-западной Россіи, издаваемый коммиссіей для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генералъ-губернаторѣ. Часть восьмая. Томъ VI. Акты о землевладѣніи въ Юго-западной Россіи XV—XVIII вв. Київ, 1911, с. 435+48+XXIV. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 176.

Asnaurow Felix Prof. Passivität und Massochismus in der Kulturgeschichte Russlands (Sexual-Probleme Zeitschrift für Sexualwissenschaft und Sexualpolitik, 1909, с. 801—808). *З. К.* CIX, Бібл. с. 214.

Asnaurow Felix Prof. Die sexuelle Seuche in Russland (Sexual-Probleme, 1910, VII, 497—503). *З. К.* CIX, Бібл. с. 225—226.

Aufhauser Joh. B. Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung (Byzantinisches Archiv, H. 5). Липськ, 1911, XII, с. 255+7 табл. *І. Свенціцкий.* CVIII, Бібл. с. 189—191.

Багалѣй Д. И. Проф. Очерки изъ русской исторіи. Т. І. Статьи по исторіи просвѣщенія, Харків, 1911, с. III+624. *В. Дорошенко.* CVII, Бібл. с. 174—175.

Badecki Karol — пор. Dzwonowski.

Balaban Majer. Skizzen und

Studien zur Geschichte der Juden in Polen, Берлїн, 1911, с. 127. *З. К.* CXII, Бібл. с. 211.

Баланъ А. Теодоровъ. Български книгописъ за сто години 1806—1905, Софія, 1909, с. 1667. *Іван Франко.* CVIII, Бібл. с. 200—202.

Баловъ А. О характерѣ и значеніи древнихъ купальскихъ обрядовъ и игрищъ (Русскій Архивъ, 1911, кн. 9, с. 5—52). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 233.

Baranowski B. A. W sprawie słownika imion własnych (Ziemia, 1910, I, c. 305—307). *З. К.* CX, Бібл. с. 246.

Baranowski I. T. Udział Stanisława Augusta i jego otoczenia w przygotowaniu Kodeksu dyplomatycznego Polski (Przegląd Historyczny, т. XII, з. 2, с. 251—256). *О. Н.* CX, Бібл. с. 223.

Барацъ Г. М. О библейскомъ элементѣ въ Словѣ о полку Игоревѣ, Київ, 1912, с. 40. *М. Возняк.* CXII, Бібл. с. 216—219.

Барвинскій В. Новый литературный памятникъ времени Мазепы, Харків, 1912, с. 8. *Г.* CVII, Бібл. с. 184.

Barwiński E.—пор. **Scriptores.**

Барсовъ Н. Къ біографіи Иннокентія, архіепископа Херсонскаго и Таврическаго (Русскій Архивъ, 1911, кн. 10, с. 167—190). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 193—194.

Bartoszewicz Kazimierz. Przyczynki do „kwestyi ruskiej“ (Przegląd narodowy, I, 1908, т. II, с. 12—45). *З. К.* CXII, Бібл. с. 211—212.

Batowski Zygmunt. Norblin (Nauka i Sztuka, XIII), Льв. 1911, с. 219. *М. Грушевський.* CVII, Бібл. с. 167—168.

Бергъ (фонъ) Э. П. Русская комедія до появленія А. Н. Островскаго (Рус. Фил. Вѣстникъ, 1911, кн. 1—4, 1912, кн. 1—3). *В. Д.* CX, Бібл. с. 235—236.

Бертье—Делагардъ А. Какъ Владимиръ осаждалъ Корсунь (ИОРЯиСИАН. 1910, I, с. 241—307). *М. Грушевський.* CIX, Бібл. с. 178—181.

Die **Bibliotheken** im österreichischen Staatsvoranschlag für 1912 (Zeitschrift des öster. Vereines für Bibliothekswesen, 1911, зош. III, с. 153). *З. К.* CVIII, Бібл. с. 207.

Byzantinische Legend. Deutsch von Hans Lietzmann, Єна, 1911, с. 4+100+4. *Іван Франко.* CVII, Бібл. с. 178—180.

Быковъ Николай. Народная душа въ твореніяхъ Т. Г. Шевченка (Лѣтопись Екатер. Учен. Арх. Ком. в. 8, 1912, с. 82—101). *В. Д.* CXII, Бібл. с. 223.

Билимовичъ А. Д. Проф. Къ вопросу объ упраздненіи сервитутовъ (Київські „Университетскія Извѣстія“, 1911, 8, с. (1)+3+60 й осібно). *О. Н.* CIX, Бібл. с. 226.

Binn Max. Geographische Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Nordamerika (Jahresbericht des Staatsgymnasiums im VI Bezirke von Wien für das Schuljahr 1906/1907, с. 3—26). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр. с. 160—161.

Бобринскій А. А. Народныя русскія деревянныя издѣлія (Предметы домашніе, хозяйственніе и отчасти церковнаго обихода), Москва, 1910. *К. Широцький.* CX, Бібл. с. 204.

Бобровъ Владимиръ. Русскія народныя сказки о животныхъ. Изслѣдованіе, Варшава, 1909,

с. IV+152. *Вол. Гнатюк.* CIX, Бібл. с. 205—207.

Baudoin de Courtenay J. O „prawach głosowych“ (Rocznik slawistyczny, т. III, 1910, с. 1—57 і французький реферат с. 57—82). *І. Свєнціцкий.* CX, Бібл. с. 236—237.

Bolte Johannes. Neuere Märchenliteratur (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde, XXI, 1911, с. 180—198). *З. К.* CXII, Бібл. с. 236.

Бонкаловъ А. Нарѣчіе околицы Рахова (Марам.) (Наука, 1911, ч. 1, 3—5). *В. Д.* CX, Бібл. с. 246—247.

Boczkowski H. Ukrajinská otázka (Slovanský Přehled, XII, 1910, XIII, 1911). *З. К.* CXI, Бібл. с. 225.

Brawer A. Dr. Galizien wie es an Österreich kam. Eine historisch-statistische Studie über die inneren Verhältnisse des Landes im Jahre 1772, Липськ—Відень, 1910, с. 107. *Ів. Кревецький.* CVIII, Н. хр. с. 160—170.

Брандтъ Р. Ф. проф. Лекціи по славянорусской палеографіи, читанныя въ Московскомъ Археологическомъ Институтѣ въ 1908, 1909 и 1910 гг. Москва, 1910, с. 70+XII табл. *І. Свєнціцкий.* CVII, Бібл. с. 181.

Brückner A. Etymologische Glossen (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. N. F. XLIII, Ґетінґен, 1910, с. 301—327). *З. Кузеля.* CX, Бібл. с. 238—239.

Brückner Aleks. Neuere Arbeiten zur slawischen Volkskunde (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde, XXI, 1911, с. 198—208). *З. К.* CXII, Бібл. с. 236.

Бузескулъ В. Проф. Историческіе этюды, Спб. 1911, с. VI+(1)+406+(1). *В. Д.* CIX, Бібл. с. 188—189.

Warschauer A. Dr. Mitteilungen aus der Handschriftensammlung des Britischen Museums zu London, vornehmlich zur polnischen Geschichte (Mitteilungen der k. Preussischen Archivverwaltung, Липськ, 1909, XIII). *З. К.* CVII, Бібл. с. 177.

Wasylewski Stanisław. Pieśń o żołnierzu tułaczu (Lud, 1910, кн. 3, с. 247—258). *Вол. Гнатюк.* CIX, Бібл. с. 211.

Василько А. Українська література і кріпацтво (Рада, 1911, чч. 42—45 й осібно). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 197.

Webersfeld Edward. Jaworów. Monografia historyczna, etnograficzna i statystyczna, Львів, 1909, с. 82. *І. Кр—ч.* CIX, Бібл. с. 188.

Weiss Jakob. Die Dobrudza im Altertum. Historische Landschaftskunde (Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Reisen und Beobachtungen). Сараєво, 1911, с. 94+11 табл.+1 мапа. *З. К.* CIX, Бібл. с. 187.

Wells H. G. Die Zukunft in Amerika, Єна, 1910, с. 224. *З. К.* CXI. Бібл. с. 234.

Веселовскій Б. Исторія земства, тт. III і IV, Спб. 1911, с. XIV+709+(2) і VIII+696+104+XXIX+(3). *В. Дорошенко.* CVIII, Бібл. с. 228—229.

Веселовскій Н. И. — пор. **Ленцъ** Е. Е.

Weslowski Elias. Die Vampirsage in rumänischen Volksglauben (Zeitschrift für österreichische Volkskunde, Відень, 1911, XVII, с. 67—78). *З. К.* CIX, Бібл. с. 214.

Wiercieński H. Ruś Chełmska

i jej granice etnograficzne (Ziemia, 1911, II). *З. К.* CXII, Бібл. с. 235.

Вѣстникъ харьковскаго историко-филологическаго общества, вып. I, Харків, 1911, с. 86. *М. Ф.* CIX, Бібл. с. 203.

Возняк М. З заряня віднови українського культурного житя в Галичині (Неділя, 1912, ч. 9). *В. Д.* CXI, Бібл. с. 207.

Возняк М. Народини культу Шевченка в Галичині (Неділя, 1911, ч. 11—12). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 199.

Возняк М. Недрукована автобіоґрафія Володимира Шашкевича (Неділя, 1911, ч. 34—36 й окремо). *В. Д.* CIX, Бібл. с. 200.

Wołyniak. Bazylianie w Owruczu (Przewodnik naukowy i literacki, 1910 i 1911). *І. Крипякевич.* CVII, Бібл. с. 173—174.

Wolter E. Russische Bibliotheken im Jahre 1910—11. St.-Petersburger Brief. T. Erster Bibliothekarstag (Zeitschrift d. österr. Vereins f. Bibliothekswesen, 1911, кн. III, с. 177—180). *З К.* CVIII, Бібл. с. 208.

Вороний М. — пор. **Homo.**

Voronca Zacharia. Mihalcea cu neamurile boeresti ce au slăpânit-o de, Чернівці. 1912, с. VI +(II)+156+XII. *З. Кузеля.* CXI, Бібл. с. 220—221.

Wiazemsky (Prince). La coloration des cheveux, des yeux et de la peu chez les Serbes de la Serbie (L' Antropologie. 1909, XX, c. 353—371). *З. К.* CVII, Бібл. с. 169.

H. M. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka i jego przyjęcie katolicyzmu w r. 1567. Przyczynek do dziejów Reformacyi w Polsce (Przegląd Historyczny, t. XII, z. 1, c. 1—10). *О. Назаріїв.* CXI, Бібл. с. 183—184.

Hadaczek Karol Dr. Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego, Краків, 1912, с. 13. *В. Гребеняк.* CX, Бібл. с. 199—201.

Hainisch Michael Dr. Amerikanische Reiseerfahrungen. Die Volksbibliotheken der Kanadischen Provinz Ontario (Zeitschrift d. österr. Vereines f. Bibliothekswesen, 1911, II, с. 111—116). *З. К.* CVIII, Бібл. с. 208.

Hanslik Erwin Dr. Kulturgeographie der deutsch-slawischen Sprachgrenze (Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1910, VIII, с. 102—127, 445—475 в мапами). *З. Кузеля.* CVII, Бібл. с. 190—191.

Георгіевскій Г. Гоголь и Жуковскій въ 1846 году (ЖМНПр. 1910, IV, с. 253—290). *О. Н.* CVII, Бібл. с. 184—185.

Глѣбовъ С. Воспоминанія о Гоголѣ (Русская Старина, 1910, т. 141, кн. 1, с. 65—74). *О. Н.* CX, Бібл. с. 233.

Глинскій Б. Цареубійство 1 марта 1881 года (Историческій Вѣстникъ, 1910, т. 119—121). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 215.

Гоголь-Головня О. В. Изъ семейной хроники Гоголей, Київ, 1908, с. VIII+79. *В. Д.* CX, Бібл. с. 233—234.

Гоголевскіе дни въ Москвѣ, Москва, 1910, 336. *В. Д.* CX, Бібл. с. 335.

Holme Charles — пор. **Peasant.**

Homo (М. Вороний). Театральне мистецтво і український театр (ЛНВ. 1912, кн. 6, 10 і 11). *В. Д.* CXII, Бібл. с. 226.

Граве Н. С. Къ исторіи еврейства (Русскій Архивъ, 1910, кн. 10—12, 1911, кн. 1—4). *О. Назаріїв.* CXI, Бібл. с. 186.

Грузинскій А. С. Изъ исторіи перевода Евангелія въ Южной Россіи въ XVI вѣкѣ Лѣтковское Евангеліе. Краткій библіографическій очеркъ (Чтенія въ ИОНЛ. кн. 22, в. I—II, с. 42—79, в. III, с. 80—124). *М. Возняк.* CXII, Бібл. с. 220.

Грунскій Н. К. Проф. Древне-церковно-славянскіе тексты (Пособіе при практическихъ занятіяхъ) („Учен. Зап." юревського ун. 1910, 9, с. 1—36+(1). *М. В.* CX, Бібл. с. 232.

Грунскій Н. К. Проф. Очерки по исторіи разработки синтаксиса славянскихъ языковъ („Уч. Зап." юревського ун. 1911, N. 11—12, с. 1—340). *М. Возняк.* CX, Бібл. с. 243.

Грушевскій А. Н. А. Маркевичъ (ЖМНПр. 1911, кн. 1, с. 59—141). *В. Д.* CVIII, Бібл с. 188.

Грушевскій А. Наукове Товариство імени Т. Шевченка и его изданія (ИОРЯиСИАН. 1911, 3, с. 66—132). *В. Д.* CIX, Бібл. с. 190.

Грушевскій А. Раннія этнографическія работы Н. И. Костомарова (ИОРЯиСИАН., 1911, 1, с. 77—120). *В. Д.* CIX, Бібл. с. 214—215.

Грушевський Михайло. Ілюстрована історія України, Київ—Львів, 1911, с. 556. *М. Ф.* CX, Бібл. с. 221—222.

Грушевський Мих. Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII в., Київ—Львів, 1912, с. 248. *М. Ф.* CXI, Бібл. с. 189—190.

Грушевскій Мих. Проф. Очеркъ исторіи украинскаго народа. Виданнє третє, доповнене, Київ, 1911, с. 468. *М. Ф.* CVIII, Бібл. с. 186.

Gähtgens G. Dr. Bericht über die ethnologische Forschung 1906—1908 (Geogr. Jahrbuch 1911, с. 219—228). *З. К.* CXII, Бібл. с. 200—201.

Gherghel Ilie Dr. Zur Frage der Urheimat der Romänen, Віденъ, 1910, с. 63. *З. Кузеля.* XVII, Бібл. с. 164—165.

Gleye A. Hettische Studien, 1910, с. 118. *З. К.* CXI, Бібл. с. 188—189.

Goldstein M. Lemberg. Münzfunde (Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien, VIII, 1911, ч. 332, с. 285). *З. К.* CXII, Бібл. с. 202.

Grzebieniak Wł. Chaty włościańskie okolic Dubiecka w pow. przemyskim (Lud, 1910. кн. 4, с. 364—370). *В. Г.* CIX, Бібл. с. 212.

Grossman H. Polityka przemysłowa i handlowa rządu Terezyańsko-Józefińskiego w Galicyi 1772—1790 (Przegląd prawa i administracyi, 1911, кн. 2). *Ів. Кревецький.* CVIII, Н. хр. с. 175—180.

Grossman H. Rozległość Galicyi po zajęciu jej przez Austryę (Kwartalnik historyczny. 1911, кн. 3/4. *Ів. Кревецький.* CVIII, Н. хр. с. 170.

Gulischambarow Stepan. Die Bevölkerung der Erde und ihre Verteilung nach dem Geschlecht (Petermanns Mitteilungen, 1911, I, т. 57, с. 1—4, 60—65). *З. К.* CXI, Бібл. с. 223.

Даниловъ В. Къ библіографіи драматическихъ передѣлокъ изъ Гоголя (Рус. Фил. Вѣстникъ, 1911, кн. 2, с. 331—338). *В. Д.* CX, Бібл. с. 335.

Данько М. Нове письменство і стара критика (Діло, 1911, ч. 280). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 184.

Dzwonowskiego Jana Pisma (1608—1625). Wydał Karol Badecki (Biblioteka pisarzów polskich — Краків. Акад. Nr. 58, Краків, 1910). *М. Возняк.* CVIII, Бібл. с. 192—194.

Divéky Adr. — пор. Z podróży.

Diehl Charles. Manuel d' art byzantin, Париж, 1910, с. XI+837. *І. Свенціцкий.* CVII, Бібл. с. 165—166.

Dieterich Albrecht. Kleine Schriften, 1911, с. XLII+546. *З. К.* CXII, Бібл. с. 233.

Dieterich Karl. Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt, Тібінґен, 1911, с. VIII +184. *М. Федюшка.* CXI, Н. хр. с. 160—168.

Дневныя записки И. А. Желябужскаго (Русскій Архивъ, 1910, кн. 9, с. 5—154). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 191.

Дорожинскій Діонисій Др. Матеріялы до исторіи житя и смерти св. священномученика Іосафата Кунцевича, архіепископа Полоцкого. II. Регулы Іосафата для своихъ пресвитеровъ, Львів, 1911, с. 26. *М. В.* CXI, Бібл. с. 206.

Дорошенко В. Нова історія української літератури (Л.-Н. В. 1911, XII, с. 473—509). *М. Ф.* CVIII, Бібл. с. 196.

Дорошенко Вол. Огляд новійших розвідок і видань по історії української літератури XVI—XVIII вв. (Наша Школа, 1911, кн. 1, с. 23—42). *М. Ф.* CIX, Бібл. с. 198.

Draganescu George. Rumänische Hochzeitsgebraüche (Zeitschr. für vergleichende Rechtswissenschaft, 1910, XXIII, с. 68—105). *З. К.* CIX, Бібл. с. 225.

Evans Arthur J. — пор. Die **Anthropologie.**

Эварницкій Д. Запорожцы въ поэзіи Т. Г. Шевченка (Лѣтопись Екатерин. Учен. Арх. Ком. в. VIII, 1912, с. 102—159 й окремо). *В. Д.* CXII, Бібл. с. 223—224.

Эварницкій Д. И. Къ біографіи малороссійскаго этнографа Н. В. Закревскаго (Историческ. Вѣстникъ, 1911, кн. 4, с. 211—217). *В. Д.* CXII, Бібл. с. 236.

Євшан М. Юрій Федькович в світлї нових матеріялів (Л.-Н. В. 1911, IX, с. 279—290). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 185.

Ежегодникъ коллегіи Павла Галагана. Годъ 15-ый, Київ, 1911, с. 98+14+54+9, Годъ 16 ый, Київ. 1912, с. 79+126+26+48. *М. Ф.* CIX, Бібл. с. 203.

Englisch (Ritter von) Karl Dr. Die Einwanderung nach Südamerika (Statistische Monatsschrift, 1910, XXXVII, N. F. XV, с. 771—784). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр. с. 161—163.

Englisch (Ritter von) Karl Dr. Die Lehren der amerikanischen Einwanderungsstatistik (Statistische Monatschrift. XXXVIII, N. F. XVI, 1911, Hft. VI, с. 345—389 +2 табл.). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр. с. 144—152.

Englisch (Ritter von) Karl Dr. Die überseeische österreichische Wanderung in den Jahren 1908 und 1909 sowie die Einwanderungs- und sonstigen Verhältnisse in den wichtigsten Einwanderungsstaaten (Statistische Monatschrift. N. F. XV (XXXVII), 1910, стор. 721—733). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр. с. 130—144.

Englisch (Ritter von) Karl Dr. Zu unserer Auswanderungsfrage Bemerkungen (Statistische Monatschrift. N. F. XVI. Jahrgang (XXXVIII), Hft. II—III, 1911, стор.

89—120). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр. с. 130—144.

Енманъ Н. А. Навкратійскій кубокъ найденный на о. Березани (Извѣстія Имп. Арх. Коммиссіи, т. 40, 1911. с. 142—158). *В. Гребеняк.* CXII, Бібл. с. 195—196.

Єфремов С. В боротьбі з забуттям (Рада, 1911, ч. 294). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 186.

Єфремов С. Ломоносов і українство (Рада, 1911, ч. 254). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 196—197.

Жаботинскій Вол. Урокъ юбилея Шевченка (Одесскія Новости, 1911, ч. 8355). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 199—200.

Желябужскій И. А. — пор. **Дневныя.**

Житецкій И. П. Гоголь проповѣдникъ и писатель (ЖМНПр. 1909, 8 і 9 й окремо). *В. Д.* CX, Бібл. с. 234.

Жук А. Звіт бібліотеки Товариства „Просьвіта“ у Львові за 1010 р. (Письмо з „Просьвіти“, 1911, ч. 1, с. 27—30). *З. Кузеля.* CVIII, Бібл. с. 205—207.

Zawiliński Roman. Słowianie współczesni pod względem terytoryalnym i statystycznym (Świat słowiański, 1910, I, с. 213—223). *З. К.* CXI, Бібл. с. 223—224.

Zambaur (v.) Ed. Die Münzen der Chasaren (Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien, VIII, 1911, ч. 335/6, с. 313—315). *З. К.* CXII, Бібл. с. 202.

Zacharie Theodor. Einem Sterbenden das Kopfkissen wegziehen (Archiv für Religionswissenschaft, 1908, XI, с. 151—153). *З. К.* CVII, Бібл. с. 194.

Ziemia, Tygodnik krajoznawczy illustrowany, т. I і II, Варшава, 1910 і 1911. *З. Кузеля.* CXII, Бібл. с. 198—200.

Z podróży Węgrów w Polsce. Tł. dr. Adr. Divéky (Ziemia, 1911, II). *З. К.* CXII, Бібл. с. 211.

Изъ писемъ императора Николая Павловича къ князю И. Ѳ. Паскевичу (Русскій Архивъ, 1910, кн. 3—6). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 212.

Iljinskij G. Altkirchenslavisch vъpiti „schreien“ (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf d. Gebiete d. indogermanischen Sprachen. N. F. XLIII, Ґеттінґен, 1910, с. 177—184). *З. К.* CX, Бібл. с. 244—245.

Iljinskij G. Aksl. ješa 'utinam' (Indogermanische Forschungen, 1911, XXVIII, с. 202—203). *З. К.* CX, Бібл. с. 245.

Iorga N. Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, Gotha, 1908—11, тт. I—IV, с. VIII+486, VI+453, VIII+479 і 512. *Андрій Клюк.* CX, Н. хр. с. 183—192.

Истринъ В. М. Проф. Исторія Сербской Александріи въ русской литературѣ. Выпускъ I (Лѣтопись историко-филолог. общ. при ИНУ. XVI, с. II+164). *М. Возняк.* CVIII, Бібл. с. 191.

Истринъ В. М. Проф. Пятая книга хроники Іоанна Малалы (ibidem, с. 1—51). *М. Возняк.* CVIII, Бібл. с. 192.

К. И. Молебныя пѣнія о умиреніи св. церкви и о соединеніи православной вѣры (Христіанское чтеніе, 1910, грудень, с. 1544—1548). *Ю. С.* CVII, Бібл. с. 177.

Кадлубовскій А. П. Гоголь въ его отношеніяхъ къ старинной малорусской литературѣ, с. 1—10 (Сборникъ Ист.-фил. Общ. при инст. кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, т. VII), 1911. *М. Возняк.* CVIII, Бібл. с. 194—195.

Kaindl Raimund. Bukovina

(Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien, VII, 1908, ч. 296, с. 300). *З. К.* СХII, Бібл. с. 202.

Каллашъ В. Гоголь въ воспоминаніяхъ современниковъ и перепискѣ, Москва, 1909, с. XXV+263. *В. Д.* СХII, Бібл. с. 222.

Каманинъ И. М. Документы эпохи Богдана Хмельницкаго 1656 и 1657 гг., извлеченные изъ Главнаго Московскаго Архива Министерства иностранныхъ дѣлъ, Київ, 1911, с. 25—120. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 176.

Каминскій В. А. Отчетъ о поѣздкѣ въ Волынское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 г. (ИОРЯиСИАН. 1911, 4, с. 67—94). *І. Свенціцкий.* СХ, Бібл. с. 237—238.

Keller Konrad. Die Beresaner deutschen Kolonien in Südrussland zu ihrem hundertjährigen Jubiläum 1809/10—1909/10 (Deutsche Erde, 1910, IX, с. 104—108). *З. К.* CVIII, Бібл. с. 235.

Кіевъ въ восьмидесятыхъ годахъ. Воспоминанія старожила, Київ, 1910, с. 211. *М. Ф.* CVIII, Бібл. с. 189.

Къ исторіи войны 1855 года въ Закавказьи. Дневникъ генералъ-лейтенанта И. Д. Попко (Русскій Архивъ, 1919, кн. 6 і 12, 1910, кн. 1). *О. Н.* СХІ, Бібл. с. 193.

Клепатскій П. Г. Очерки по исторіи Кіевской земли. Томъ I. Литовскій періодъ, Одеса, 1912, с. XLIII+599. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 175.

Knortz Karl. Die Insekten in Sage, Sitte und Literatur, 1910, с. 151. *З. К.* CVII, Бібл. с. 193.

Koblischke Julius Prof. Lubor Niederles Stellung zum Deutschtum (Deutsche Erde, 1910, IX, с. 117—119). *З. К.* CVII, Бібл. с. 192—193.

Kołodziejczyk Ed. Z przeszłości słowianofilstwa w Polsce (Świat słowiański 1910—1912). *З. К.* СХII, Бібл. с. 212—213.

Kołodziejczyk Edmund. Ludność polska na Górnych Węgrzech (Świat słowiański, 1910, II, с. 217—250). *З. Кузеля.* СХII, Бібл. с. 229—230.

Колтоновская Е. Критическіе этюды, Спб. 1912, с. VI+292. *В. Дорошенко.* CVII, Бібл. с. 183.

Кони А. Ѳ. На жизненномъ пути. Изъ записокъ судебнаго дѣятеля, т. I, Спб 1912, с. (2)+679+(2). *В. Д.* СХII, Бібл. с. 214.

Korzon Tadeusz. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Томи I—III, Краків, 1912, с. VII+387+532+456. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 176.

Korzon Tadeusz. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa, Краків, 1912, т. I, с. VII+387+1 карта, т. II, с. 532, т. III, с. 459. *І. Крипякевич.* СХII, Бібл. с. 204—205.

Корсаковъ Д. Къ 50-тилѣтію освобожденія крестьянъ. „Карловское" имѣніе Великой Княгини Елены Павловны (Русская Старина, 1912, т. 149, кн. 2 і 3). *О. Н.* СХII, с. 213.

Корфъ С. А. Древлянскій князь Малъ (ЖМНПр. 1912, II, с. 332—342). *М. Грушевський.* CVIII, Бібл. с. 181—183.

Котляревскій Н. Николай Васильевичъ Гоголь. 1829—1842. Очеркъ изъ исторіи русской повѣсти и драмы, 3 вид. 1911, Спб. с. XV+580. *В. Дорошенко.* СХ, Бібл. с. 232.

Cotlarciuc N. Dr. Kurze Über-

sicht über die rumänische Bibliologie (Zeitschrift des österr. Vereines für Biblioteksweseu, II, 1911, c. 1—4). *З. К.* CVIII, Бібл. с. 207.

Kochanowski J. K. Dziejopisarstwo polskie w latach 1903—1907 (Przegląd narodowy, II, 1909, т. I). *З. К.* CXII, Бібл. с. 215—216.

Krauss Friedrich S. Dr. Erotische Sprichwörter bei den russischen Juden (Sexual Probleme, 1909, c. 452—466). *З. К.* CIX, Бібл. с. 214.

Крачковскій М. Нововавѣтный апокрифъ въ арабской рукописи 885—886 года по Р. Хр. (Визант. Врем. XIV, с. 246—275). *І. Свєнціцкий.* CIX, Бібл. с. 190—192.

Кревецький Ів. М. Добролюбов й Україна (ЛНВ. 1911, 10, с. 59—75 й осібно). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 186.

Kryplakiewicz P. E. De hymni Acathisti auctore (Byz. Ztschr. 1909, c. 357—382). *І. С.* CVII, Бібл. с. 183.

Кузнецовъ. Положеніе членовъ крестьянской семьи по народнымъ пословицамъ и поговоркамъ (Журналъ Мин. Юстиціи, 1909, вересень, с. 235—279). *О. Назаріїв.* CIX, Бібл. с. 222—224.

Кузнецовъ Я. Семейное и наслѣдственное право въ народныхъ пословицахъ и поговоркахъ (Журналъ Мин. Юстиціи, 1910, червень, с. 201—243, грудень, с. 160—199). *Ол. Назаріїв.* CIX, Бібл. с. 224.

Кулаковскій Юліанъ. Исторія Византіи, т. I (395—518), 1910, т. II (518—602), 1912, Київ, 3 кар.+16+533 с. і 5 кар.+10+513 с. *І. Свєнціцкий.* CXI, Бібл. с. 180—181.

Куліш А. Спомини (Українська Хата, 1911, кн. 5—6 і 7—8). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 185.

Kutrzeba Stanisław. Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego (Przegląd Historyczny, Варшава, 1911, т. XII, в. 1, с. 71—83, в. 2, с. 149—164, в. 3, с. 285—307). *О. Назаріїв.* CX, Бібл. с. 207—209.

Лабенскій Ф. Русскія церкви и братства на предградіяхъ львовскихъ. Матеріялы по исторіи города Львова, Львів, 1911, с. 37. *І. Крипякевич.* CVII, Бібл. с. 172—173.

Ленцъ Е. Е. и Н. И. **Веселовскій.** По поводу статьи Е. Е. Тевяшова (Извѣстія Имп. Арх. Коммиссіи, т. 40, с. 159—164). *В. Гр.* CXII, Бібл. с. 201—202.

Лонгиновъ А. Слово о полку Игоревѣ. Источники и миѳологія Слова. Его научное и воспитательное значеніе (Записки ИООИиДр. т. XXIX, Одеса, 1911, с. 45—116). *М. Возняк.* CXII, Бібл. с. 216.

Лукомскій Георгій. О геральдическомъ художествѣ въ Россіи, Спб. 1911. *К. Широцький.* CXI, Бібл. с. 174—175.

Лукомскій Г. К. О прошломъ и современномъ состояніи провинціальной художественной архитектуры въ Россіи, Спб. 1912. *К. Широцький.* CXII, Бібл. с. 196—198.

Lane Adolf. Die deutsche Literatur zur allgemeinen Geschichte der Wolgakolonien (Deutsche Erde, 1910, IX, c. 18—21). *З. К.* CVIII, Бібл. с. 235.

Leger Louis — пор. **Niederle** L. La race Slave.

Leskien A. Über kirchenslavisches (altrussisches) serša „Kor-

nis" (Indogermanische Forschungen, 1911, XXVIII, c. 137—138). *З. К.* CX, Бібл. c. 245.

Lietzmann Hans — пор. **Byzantinische** Legenden.

Loydold L. Die Ein- und Auswanderung durch den Hafen von New York im ersten Semester 1908 (Statistische Monatsschrift 1908, N. F. XIII, стор. 637—641). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр. с. 155—156.

Löwe Karl. Die Adjektivsuffixe im Dakorumänischen (17 und 18 Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache), Липськ, 1911, c. 1—110). *З. К.* CX, Бібл. с. 244.

М—нъ В. П. По Подляшью. Посадъ Ломазы и его окрестности (Русская Старина, 1911, т. 148, кн. 9, с. 195—213). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 210—211.

М—нъ В. П. Яблочинскій манастырь — ядро православія и русской народности въ Холмско-Подляшскомъ Краѣ (Историческій Вѣстникъ, 1910, с. 1020—1030). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 190.

Magiera Jan. Ludność polska w Bośni (Świat słowiański, 1912, I, c. 81—100 в мапою). *З. Кузеля.* CXI, Бібл. с. 221—223.

Маковей О. Др. Любов Федьковича (Руслан, 1911, ч. 221—223). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 185.

Maliszewski Edward. Ordynacye polskie (Ziemia, 1910, I). *З. К.* CXII, Бібл. с. 208—209.

Марковъ О. О. Изъ кореспонденцін М. Малиновскаго (Вѣстникъ „Народнаго Дома", Львів, 1911, ч. 5). *І. К.* CIX, Бібл. с. 189.

Марковъ О. О. Къ исторіи „Русалки Днѣстровой" (Вѣстникъ „Народнаго Дома", Львів, 1911, ч. 4). *І. К.* CIX, Бібл. с. 200.

Мартыновъ Б. С. О семейной собственности у крестьянъ (Журн. Мин. Юстиціи, 1911, 2, с. 45—115). *Ол. Назаріїв.* CIX, Бібл. с. 216—222.

Масловъ В. И. Литературная дѣятельность К. Ѳ. Рылѣева (Київські „Университетскія Извѣстія", 1911, 1, 2, 6, 9, 11, 1912, 1, 2). *О. Н.* CIX, Бібл. с. 199.

Масловъ С. Еще четыре проповѣди Георгія Кониcскаго (Чтенія въ ИОНЛ., кн. 22, в. I—II, с. XIV+66). *М. В.* CXI, Бібл. с. 206—207.

Масловъ С. И. Обзоръ рукописей библіотеки Императорскаго Университета св. Владиміра (Київські „Университетскія Извѣстія", 1910, 5, с. 1—42+(2). *О. Назаріїв.* CX, Бібл. с. 226—227.

Масловъ С. И. „Слова постническія" Исаака Сирина по рукописи, принадлежащей библіотекѣ Университета св. Владимира (Київські „Университетскія Извѣстія", 1910, 11, с. 1—15, 1912, 3, с. I—XLI+17—28). *О. Н.* CIX, Бібл. с. 199.

Мацѣевичъ Л. Къ исторіи Новомиргорода (Русскій Архивъ, 1911, кн. 7, с. 398—400). *О. Н.* CX, Бібл. с. 224.

Meillet A. Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Vom Verfasser genehmigte und durchgesehene Übersetzung von Wilhelm Printz, 1909, c. XVIII+330. *З. К.* CX, Бібл. с. 243—4.

Meyer E. Alte Geschichte und Prähistorie (Zeitschrift für Ethnologie, Берлїн, 1909, XLI, c. 283—299). *З. К.* CX, Бібл. с. 205.

Миллеръ В. Ѳ. Къ вопросу о возрастѣ и козачествѣ Ильи Му-

ронца (ЖМНПр. 1912, II, с. 193—209). *М. Грушевський.* CXI, Бібл. с. 182—183.

Мініатюры греческаго минологія XI вѣка N-о. 183 Московской Сvнодальной Библіотеки. Изданіе Д. Тренева. Описаніе рукописи Н. Попова. Москва, 1911, с. 1—9 і XI табл. *К. Широцький.* CXI, Бібл. с. 170—171.

Минская Старина. Труды минскаго церковнаго историко-археологическаго комитета. Выпускъ второй подъ завѣдываніемъ хранителя музея Д. Скрипченко, Минск, 1911, с. 268. *М. Ф.* CVIII, Бібл. с. 187.

Mitteilungen der Architektenvereinigung „Wiener Bauhütte“, Відень, 1905—1910, тт. 27—29. *З. К.* CVII, Бібл. с. 170.

Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege, 1911, *З. К.* CXI, Бібл. с. 176.

Michels Robert Dr. Russland als Vormacht des Slaventums und das moderne Italien (Zeitschrift f. Politik, 1911, IV, с. 534—568). *З. К.* CXI, Бібл. с. 225.

Mladenow St. Zur slavischen Wortforschung (Archiv für slavische Philologie, XXXIII, 1911, с. 7—19). *З. К.* CX, Бібл. с. 245.

Modelski Teofil Emil. Czy Polacy walczyli na Sycylii w 1025 r.? (Przegląd historyczny, 1911, т. XIII, с 257—267). *I. Крипякевич.* CVII, Бібл. с. 171—172.

Моисеевъ Л. А. „Типосъ“ изъ Ольвіи (Извѣстія Имп. Арх. Коммиссіи, т. 40, 1911, с. 121—129). *В. Гребеняк.* CXII, Бібл. с. 195—196.

Мордвиновъ И. П. Поздравительные стихи Петру Великому (Русскій Архивъ, 1910, 9, с. 155—156). *О. Н.* CX, Бібл. с. 232—233.

Mortillet (de) A. L' industrie Acheuléenne en Galiciè (L' homme préhistorique 1909, VII, N. 8, с. 240—242). *З. К.* CVII, Бібл. с. 168—169.

Назаревскій А. А. Языкъ Євангелія 1581 года въ переводѣ В. Негалевскаго (Київські „Ун. Извѣстія“, 1911, 8, с. 1—40, 11, с. 41—78, 12, с. 79—139). *О. Назаріїв.* CX, Бібл. с. 239—240.

Národopisný Věstnik českoslovanský, Прага, 1911, річник VI. *З. Кузеля.* CXII, Бібл. с. 226—227.

Na jubileusz Szewczenki (Świat słowiański. 1911, I, с. 241—247). *В. Д.* CVI, Бібл. с. 207.

Нидерле Люборъ. Географическо-статистическій обзоръ современнаго славянства, Петербург, 1909. *М. Залїзняк.* CVII, Бібл. с. 186—190.

Niederle L. La race Slave, statistique, démographie, anthropologie, traduit du tcheque et précédé d' une introduction par Louis Leger de l' Institut. Париж, 1911. *М. Залїзняк.* CVII, Бібл. с. 186—190.

Niederle L. Slovanské starožitnosti. Oddil kulturní. Život starých Slovanů, základy kulturních starožitností slovanských. Dílu I, svazek 1. Прага, 1911, с. 389. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 175.

Niederle Lubor. Slovanský Svět, zeměpisný a statistický obraz současného slovanstva, Прага, 1910. *М. Залїзняк.* CVII, Бібл. с. 186—190.

Новицкій Я. П. Описаніе границъ и городовъ бывшей Азовской губерніи, Александровськ, 1910, с. 38. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 178.

Нольде Б. Автономія України з історичного погляду, Львів, 1912, с. (6)+53. *В. Д.* CVII, Бібл. с. 177—178.

Объ измѣненіи границъ губерніи (Русскій Архивъ, 1911, кн. 12, с. 554—555). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 192—193.

Огіенко И. И. Изданія Неба Новаго Іоанникія Галятовскаго. Изъ исторіи старопечатныхъ книгъ, Київ, 1912, с. 67+(3). *М. Возняк.* CIX, Бібл. с. 194—195.

Огіенко И. Отраженіе въ литературѣ „Неба Новаго" Іоанникія Галятовскаго, южно-русскаго проповѣдника XVII в., Воронїж, 1912, с. 26. *М. Возняк.* CIX, Бібл. с. 195—196.

Ohnesorge W. Ausbreitung u. Ende der Slaven zwischen Nieder-Elbe und Oder, Lübeck, 1911, *З. К.* CXII, Бібл. с. 210.

Ostaszewski-Barański K. Wacław-Michał Zaleski (1799—1849) (Przewodnik naukowy i literacki, 1911, зош. 3—12 й осібно). *В. Д.* CIX, Бібл. с. 214.

Osten—Sacken (Frhr. v. d.) W. Die Bedeutungssphäre der Eigenschaftsabstrakta auf slav. oba (Indogermanische Forschungen, 1911, XXVIII, с. 416—424). *З. К.* CX, Бібл. с. 244.

Отчетъ императорской Археологической коммиссіи за 1907 г., Спб. 1910, с. 157. *В. Гребеняк.* CX, Бібл. с. 193—198.

Отчетъ Императорской Публичной Библіотеки за 1905 г. Спб. 1912, с. VII+208. *В. П.* CVIII, Бібл. с. 203—205.

Отчетъ Кіевскаго Художественно-промышленнаго и научнаго музея им. Государя Императора Николая Александровича за 1909 и 1910 годъ, Київ, 1910—1911, с. 19+37. *М. Ф.* CXI, Бібл. с. 180.

Офі. Історія українського письменства С. Єфремова (Науковий додаток до „Учителя", р. I, ч. 2, с. 26—31). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 196.

Охримович В. Др. Спомини про Костя Горбаля (Діло, 1912, ч. 6). *В. Д.* CXI, Бібл. с. 194.

Österreichische und ungarische Bibliographie des Bibliothekswesens 1910—1911 (Додаток до „Zeitschrift des öster. Vereines für Bibliothekswesen"), с. 40. *З. К.* CVIII, Бібл. с. 207.

Pawłowski Bronisław — пор. **Sapieha.**

Pawłowski W. Dr. Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r. (Biblioteka Lwowska, XIV, Львів, 1911. с. 81). *Ів. Кревецький.* CVIII, Н. хр. с. 170—175.

Павловскій И. Ф. — пор. **Систематическій** указатель.

Павловскій И. Ѳ. Къ біографіи композитора Д. Бортнянскаго (Русская Старина, 1911, т. 148, кн. 12, с. 690—691). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 202.

Павловскій И. Къ исторіи Кирилло-Меѳодіевскаго Общества въ Кіевѣ (Русская Старина, 1911, кн. 12, с. 692—696). *В. Д.* CXI, Бібл. с. 194.

Павловскій И. Ф. О цѣнѣ за ревизскую душу въ 1827 г. въ Малороссіи (Русская Старина, 1911, т. 148, кн. 10, с. 270). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 212.

Памяти Н. В. Гоголя. Сборникъ рѣчей и статей, изданный Императорскимъ Университетомъ Св. Владимира, К. 1911, с. IV+169. *В. Дорошенко.* CIX, Бібл. с. 196—197.

Памятники сношеній Москов-

ского государства съ Польско-литовскимъ государствомъ, т. IV, 1598—1608 (Сборникъ ИРИО, т. 137), Москва, 1912, с. XIX+808. *М. Грушевський.* CXI, Бібл. с. 184—186.

Пархоменко Владиміръ. Древне-русская святая равноапостольная Ольга (вопросъ о крещеніи ея), К., 1911, с. 26. *М. Грушевський.* CXI, Бібл. с. 181—182.

Пархоменко Владиміръ. Мелхиседекъ Значко-Яворскій (Къ столѣтію со дня его смерти) (Русская Старина, 1910, т. 142, кн. 6, с. 627—632+портрет). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 191.

Пархоменко Владиміръ. Очеркъ исторіи Переяславско-Бориспольской епархіи (1733—1785 гг.) въ связи съ общимъ ходомъ малороссійской жизни того времени. Вид. друге, перероблене, з доданнєм нових матеріялів. Полтава, 1910, с. V+182+XXXIII. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 178.

Пачовский Михайло Др. Виїмки з українсько-руского письменьства XI—XVIII столїтя для висших кляс середних шкіл, Львів (Жовква), 1911, с. 113. *М. Возняк.* CXI, Бібл. с. 195—199.

Peasant art in Austria and Hungary, edited by Charles Holme, Льондон, 1911. *І. Свенціцкий.* CVII, Бібл. с. 191—192.

Перетцъ В. Н. Проф. Изъ старинной сатирической литературы о пьянствѣ и пьяницахъ, Спб. 1911, с. 7. *М. В.* CXI, Бібл. с. 205—206.

Перетцъ В. Н. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра, XVI—XVII (ИОРЯиСИАН., 1910, 4, с. 151—190). *М. Возняк.* CVII, Бібл. 181—182; XX (ИОРЯиСИАН., 1911, 4, с. 39—66). CIX, Бібл. с. 192—194.

Перетцъ В. Н. Проф. Новые труды по источниковѣдѣнію древне-русской литературы и палеографіи, XI—XXXII (Київські „Университетскія Извѣстія“, 1910, 2, 9, 1911, 11—12). *О. Н.* CIX, Бібл. с. 198.

Перетцъ В. Н. Проф. Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи въ Житомиръ (Київські „Унив. Извѣстія“, 1911, 9, с. 1—56, 10, с. 57—110, 12, с. 111—148). *Ол. Назаріїв.* CXI Бібл. с. 202—205.

Перетцъ В. Н. Проф. Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи въ Полтаву и Екатеринославъ 1—9 іюня 1910 г. (Київ. „Унив. Извѣстія“, 1911, 2, с. 1—99). *Ол. Назаріїв.* CXI, Бібл. с. 202—205.

Перетцъ В. Н. Проф. Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи проф. В. Н. Перетца въ С.-Петербургъ 20 февр.—6 марта 1910 г. (Київські „Унив. Извѣстія“, 1910, 5, с. 1—14). *Ол. Назаріїв.* CXI, Бібл. с. 202—205.

Петровъ Н. И. Проф. Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII—XVIII вѣковъ. Кіевская искусственная литература XVII—XVIII вв, преимущественно драматическая, Київ, 1911, с. IV+532. *М. Возняк.* CXII, Н. хр. с. 180—191.

Piątkowski Kazimierz. Szkoła ludowa a stosunki narodowościowe w Galicyi (Przewodnik oświatowy Towarzystwa Szkoły Ludowej, Краків, 1910, X, с. 141—218 і таблиці (219—241). *З. К.* CXI, Бібл. с. 227—228.

Piotrowski Józef — пор. **Przywileje.**

Piotrowski Leonhard. Bukowina (Neue freie Lehrer-Zeitung, 1910, 1911). *З. Кузеля.* CXII, Бібл. с. 205—207.

Пирлингъ П. Переписка Карла IX съ самозванцами (Русская Старина, 1910, т. 141, с. 22—24). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 190—191.

Пирлингъ П. Поѣздка въ Самборъ (Русская Старина, 1910, т. 141, кн. 1, с. 241—246). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 190.

Podlacha Ladislaus. Abendländische Einflüsse in den Wandmalereien der Griech.-orient. Kirchen in der Bukowina (в XXIV т. „Zeitschrift f. christliche Kunst), 1911. *І. Свєнціцкий.* CX, Бібл. с. 202—204.

Podlacha Ladislaus. Die göttliche Liturgie in den Wandmalereien der Bukowiner Klosterkirchen (в XXIII т. „Zeitschrift f. christliche Kunst"), 1910. *І. Свєнціцкий.* CX, Бібл. с. 202—204.

Podlacha Ladislaus. Das hl. Abendmahl in den Wandgemälden der gr.-or. Kirchen in der Bukowina (Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k. k. Zentralkommission für Erforschung u. Erhaltung d. Kunst- u. histor. Denkmale, 1910, Відень, с. 139—160). *З. К.* CXI, Бібл. с. 179.

Poznański Samuel. Einem Sterbenden das Kopfkissen wegziehen (Archiv für Religionswissenschaft, 1909, XII, с. 414—415). *З. К.* CVII, Бібл. с. 194.

Pojezdný J. K. Český a slovanský živel na školach vídeňských (Slovanský Přehled, XII, с. 313—317). *З. К.* CXI, Бібл. с. 233.

Покровскій Ѳ. И. — пор. **Срезневскій** В. И.

Полевой Николай. Два года,— 1864 и 1865, изъ исторіи крестьянскаго дѣла въ Минской губ. (Русская Старина, 1910, т. 141, кн. 1 і 2, т. 142, кн. 4). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 214.

Померанцевъ Н. Страничка изъ такъ называемаго уніатскаго дѣла (Русская Мысль, 1909, кн. 1, с. 61—78). *В. Дорошенко.* CVIII, Бібл. с. 186.

Понятенко П. Значіння рідної мови для поетичної творчости Шевченка (Рада, 1911 й окремо). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 198.

Попко И. Д. — пор. **Къ исторіи.**

Поповъ Н. — пор. **Миніатюры**.

Поповъ Н. А. Изъ замѣтокъ стараго ремонтера (Русская Старина, 1912, т. 149, кн. 1, с. 175—188). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 213.

Попруженко И. Г. Изъ архива Н. Н. Новосильцева — Въ чаяніи монаршихъ милостей 1816—1818 (Русскій Архивъ, 1910, кн. 10, с. 161—182). *О. Н.* CX, Бібл. с. 224.

Правобережець В. Богдан Залеский (Рада, 1911, ч. 292. *В. Д.* CVII, Бібл. с. 185.

Prähistorische Forschung in Österreich 1906—1908 (Jahrbuch für Altertumskunde, 1909, III, с. 251а—258б. *З. К.* CXII, Бібл. с. 200.

Przywileje z XVIII w. dla bractw i cechu malarzy katolickich we Lwowie. Przełożył i podał do druku Józef Piotrowskl (Lamus, 1909/10, II, с. 261—271). *З. К.* CX, Бібл. с. 205—206.

Проскурняковъ Т. Старина Курской губерніи (Русскій Архивъ, 1911, кн. 8, с. 543—548). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 191—192.

R. G. Xiążę Lew, założyciel Lwowa (Litwa i Rus, т. I, с. 141—144). *І. К--ч.* CX, Бібл. с. 205.

Rawita-Gawroński Fr. Włodzimierz Antonowicz. Żarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej, Львів, 1912, с. 144. *М. Федюшка.* CIX, Бібл. с. 185—187.

Rehoř Frant. Maríanské dny Rusínů v Haliči (Slovanský Přehled, XII, 1910, с. 84—98, 192—199). *З. К.* CXII, Бібл. с. 233—234.

Reinold Karl. Was leisteten die Deutschen in Österreich für ihr Volkstum im Jahre 1908, was ihre Gegner? (Deutsche Erde, 1910, IX, с. 98—104). *З. К.* CVIII, Бібл. с. 235—236.

Рѣзановъ В. И. Изъ исторіи русской драмы. Школьныя дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ, Москва, 1910, с. 344. *М. Возняк.* CXII, Н. хр. с. 172—179.

Рыстенко А. В. Рукописи, принадлежащія библіотекѣ Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. Выпускъ I. Рукописи церковно-славянскія и русскія, документы и письма, Одеса, 1910, с. 88. *В. Перетц.* CVIII, Бібл. с. 195—196.

Риттихъ А. Ф. Володимирія (Русская Старина, 1910, т. 143, кн. 9, с. 547—557). *О. Н.* CX, Бібл. с. 222.

Риттихъ А. Ф. Обиженный край (Русская Старина, 1911, кн. 7, с. 61—87, кн. 8, с. 303—325 з мапою). *О. Нагаріїв.* CXII, Бібл. с. 207—208.

Рожнецкій Станиславъ. Къ исторіи Кіева и Днѣпра въ былевомъ эпосѣ (ИОРЯиСИАН., 1911, 1, с. 28—76). *М. Грушевський.* CX, Бібл. с. 207.

Розановъ М. Н. Ж. Ш. Руссо и литературное движеніе конца XVIII и начала XIX. в. Очерки по исторіи руссоизма на Западѣ и въ Россіи, т. I, Москва, 1912, с. VIII+559 (42 вип. „Уч. зап. ИМУ. отд. филолог.“). *М. Федюшка.* CX, Бібл. с. 230—232.

Romansky St. Vorbă und voroavă (Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache, XIII, 1908, с. 106). *З. К.* CX, Бібл. с. 246.

Romansky St. Mahnreden des walachischen Wojwoden Nĕgoĕ Basarab an seinen Sohn Theodosios (Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache, III, 1908, с. 113—194). *З. К.* CVII, Бібл. с. 184.

Россія и Италія. Сборникъ историческихъ матеріаловъ и изслѣдованій, касающихъся сношеній Россіи съ Италіей, т. I, в. 1, 1911, с. 181+10 факс. *І. Крипякевич.* CVIII, Бібл. с. 183—5.

Руднева С. Д. Чернофигурная котила изъ Кургана Кіевской губерніи (Извѣстія археол. ком. т. 40, 1911, с. 130—141). *В. Гр.* CXI, Бібл. с. 177—178.

Ruland Wilhelm. Geschichte der Bulgaren, Берлін, 1911, с. 79. *З. К.* CIX, Бібл. с. 187.

Русская Исторія въ очеркахъ и статьяхъ, тт. I—II, с. 607+439. *М. Ф.* CVIII, Бібл. с. 187.

Русовъ А. Краткій обзоръ развитія русской оцѣночной статистики, Київ, 1911, с. 134. *М. Порш.* CVIII, Бібл. с. 229—231.

Sapieha (xiążę) Leon. Wspomnienia (z lat od 1803 do 1863 r.). Z przedmową Stanisława hr. Tarnowskiego. Wydał, wstępem i wyjątkami z korespondencyi zaopatrzył Bronisław Pawłowski, Львів, 1912, с. XXVII+375+6 портр. *Ів. Кревецький.* CX, Бібл. с. 220—221.

Сборникъ, изданный Императорскимъ Новороссійскимъ Университетомъ по случаю столѣтія со дня рожденія Н. В. Гоголя, Одеса, 1909, с. 126. *В. Дорошенко*. CIX, Бібл. с. 197—198.

Сборникъ статей и матеріяловъ по исторіи Юго-западной Россіи, издаваемый коммиссіей для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генералъ-губернаторѣ. Вип. I, Київ, 1911, с. 24+120+171+37. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 176.

Свистунъ Ф. И. Изъ исторіи шпиталя фундаціи кн. Константина Острожскаго въ Тарнополѣ (Вѣстникъ „Народнаго Дома", Львів, 1910, ч. 6). *І. К.* CVIII, Бібл. с. 187—188.

Свистунъ Ф. И. Матеріалы для исторіи города Снятина надъ Прутомъ (Вѣстникъ „Народнаго Дома", Львів, 1910, ч. 5). *І. К.* CVIII, Бібл. с. 187.

Свистунъ Ф. И. Матеріалы для исторіи „презенты" въ Червонной Руси (Вѣстникъ „Народнаго Дома", Львів, 1911, чч. 3—4). *І. К.* CIX, Бібл. с. 188.

Свистунъ Ф. И. Матеріалы для исторіи Хмельниччины въ Червонной Руси (Вѣстникъ „Народнаго Дома", Львів, 1910, ч. 6). *І. К.* CVIII, Бібл. с. 188.

Свистунъ Ф. И. Письма Михаила Качковскаго (Вѣстникъ „Народнаго Дома", Львів, 1909, чч. 11—12, 1910, чч. 1—4, 6). *І. К.* CVIII, Бібл. с. 188—189.

Свистунъ Ф. И. Учредительная грамота церковнаго братства въ Гологорахъ 1602 г. (Вѣстникъ „Народнаго Дома", Львів, 1910, ч. 7—8). *І. К.* CVIII, Бібл. с. 188.

Sesan Valerian. Kirche und Staat im römisch-byzantinischen Reiche seit Konstantin dem Grossen und bis zum Falle Konstantinopels. I Band. Die Religionspolitik der christlich-röm. Kaiser von Konstantin d. Gr. bis Theodosius d. Gr. (313—380), Чернівці, 1911, с. XV+359. *З. К.* CXI, Бібл. с. 189.

Sexuelles aus Alt-Russland (Sexual-Probleme, 1910, XII, 225—228). *З. К.* CIX, Бібл. с. 213.

Sygański Jan Ks. Działalność ks. Piotra Skargi T. J. na tle jego listów 1566—1610. Szkic historyczny, Краків, 1912, с. VIII+138+19 ілюст. *І. Крипякевич.* CIX, Бібл. с. 181—185.

Sygański Jan ks. T. J. Listy ks. Piotra Skargi T. J. z lat 1566—1610. Краків, 1912, с. VIII+330. *І. Крипякевич.* CIX, Бібл. с. 181—185.

Sygański Ks. T. J. Skarga i Batory (Przegląd powszechny, 1912, т. 113, с. 149—156). Z nieznanych listów Skargi (ibidem, с. 157—161). *Кр—ч.* CVII, Бібл. с. 177.

Сыромятниковъ С. Древлянскій князь и варяжскій вопросъ (ЖМНПр. 1912, VII, с. 120—139). *М. Грушевський.* CXII, Бібл. с. 203.

Систематическій указатель журнала „Кіевская Старина" (1882—1906 г.). Составленъ Членами Комиссіи: И. Ф. Павловскимъ, В. А. Щепотьевымъ, А. А. Явойскимъ и студентомъ Кіевскаго университета Б. Д. Чигринцевымъ, Полтава, 1911, с. (4)+219. *Вол. Дорошенко.* CIX, Н. хр. с. 166—177.

Skargi Piotra Listy — пор. **Sygański** Jan.

Scriptores rerum polonicarum t. XXI, continet diaria et acta comitiorum Poloniae anni 1591—1592 (Dyaryusze i akta sejmowe z roku 1591—1592 wydał E. Barwiński), Краків, 1911, с. XXX+

457. *М. Грушевський.* СХ, Бібл. с. 209—210.

Словарь членовъ общества любителей россійской словесности при московскомъ университетѣ. 1811—1911. Москва, 1911, с. 342. *М. Ф.* CVIII, Бібл. с. 197.

Slovanstvo — Obraz jeho minulosti a přitomnosti, Прага, 1912, с. XV+777+мапа. *В. Дорошенко.* CXI, Бібл. с. 209—218.

Смирновъ Л. М. Систематическій указатель темъ и варіантовъ русскихъ народныхъ сказокъ (ИОРЯиСИАН. 1911, 4, с. 95—124). *В. Гнатюк.* CXII, Бібл. с. 228—229.

Смирновъ Н. А. Западное вліяніе на русскій языкъ въ Петровскую эпоху. I. Опредѣленіе путей, которыми въ II. э. шли заимствованія изъ зап.-европ. языковъ. II. Словарь иностранныхъ словъ, вошедшихъ въ русс. яз. въ эпоху II. В. Спб., 1910 (Сборникъ ОРЯиСИАН. т. 88, N. 2), с. 399. *І. Свенціцкий.* СХ, Бібл. с. 240—242.

Смоленская Старина. Изданіе смоленской ученой архивной коммисіи, вып. первый, часть 1—2, Смоленск, 1909—1911. с. XVI+16+371+195. *М. Ф.* CVIII, Бібл. с. 187.

Smólski G. Ludność pierwotna czterech krajów „czysto niemieckich" (Świat słowiański. 1910, т. I, с. 8—27). *З. К.* CXI, Бібл. с. 189.

Smólski G. Lud polski na Górnych Węgrzech (Ziemia, 1910, I). *З. Кузеля.* CXII, Бібл. с. 229—230.

Smólski G. Szczątki słowiańskie w Bawaryi i w przyległych krajach (Świat słowiański, 1912, I, с. 19 48, 100—113). *З. К.* CXI, Бібл. с. 189.

Снитко А. Описаніе рукописнаго отдѣла и старопечатныхъ книгъ библіотеки Минскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Комитета, Вып. I, Мінск, 1909, с. 74. *І. Свенціцкий.* CXII, Бібл. с. 221—222.

Sokalski Justyn. Stanisławów w r. 1809. Szkic historyczny, Станиславів, 1910, с. 21. *З. К.* CXI, Бібл. с. 192.

Sosnowski Paweł. Karpaty (Ziemia, 1910). *З. К.* CXI, Бібл. с. 230.

Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce, т. VIII, зош. III i IV, Краків, 1912. *В. Гребеняк.* CXI, Бібл. с. 175—176.

Срезневскій В. И. и Ѳ. И. Покровскій. Описаніе рукописнаго Отдѣла Библіотеки Импер. Академіи Наукъ. I. Рукописи. Т. 1. I. Книги священнаго писанія и II. Книги богослужебныя, Спб. 1910, XVI+525. *І. Свенціцкий.* CXII, Бібл. с. 220—221.

Srkulj St. Drei Fragen aus der Taufe des heiligen Vladimir (Archiv für sl. Phil., XXIX, с. 246—287). *М. Грушевський.* CIX, Бібл. с. 178—181.

Стасюк М. Економічні відносини України до Великоросії (Записки УНТ. у Київі, кн. VIII—IX). *В. Садовський.* CVIII, Бібл. с. 209—216.

Стаховичъ А. Холмскій вопросъ (Русская Мысль, 1911, кн. 2—3, с. 74—95 і 87—105). *В. Дорошенко.* CVIII, Бібл. с. 186.

Stowasser J. M. Amulet (Wiener Studien, 1910. XXXII, с. 159—160). *З. К.* СХ, Бібл. с. 246.

Stowik Julius. Die Slawen, das älteste autochthone Volk Europas. I Teil, 1908, с. 95. *З. К.* CVII, Бібл. с. 169.

Стороженко Н. В. Н. И. Костомаровъ въ кіевской 1-ой гимназіи (Чтенія въ ИОНЛ. кн. 22, в. I - II, с. 8). *М. В.* CXII, Бібл. с. 223.

Студинський К. Незвісні поезиї Осипа Юрія Федьковича (Руслан, 1911, ч. 105). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 185.

Супранівський Володимир. На вічну память Тарасови Шевченкови. В 50 роковини його смерти, Золочів, 1911, с. 158. *В. Д.* CXI, Бібл. с. 207 - 208.

Сусловъ В. В. Церковъ Успенія Пресв. Богородицы въ селѣ Волотовѣ близъ Новгорода построенная до 1352 г. Москва, 1911. *К. Широцький.* CXI, Бібл. с. 171.

Сушицкій Ѳ. П. Кіевскіе списки „Бесѣды трехъ святителей" (Київські „Университскія Извѣстія", 1911, 4, с. 139). *О. Н.* CIX, Бібл. с. 198 - 199.

Талько - Гринцевичъ Ю. Д. Опытъ физической характеристики Восточныхъ Словянъ (Статьи по словяновѣдѣнію, вып. III, с. 1—134). *М. Грушевський.* CX, Бібл. с. 201—202.

Tarnowski hr. Stanisław — пор. **Sapieha.**

Тевяшовъ Е. Е. — пор. **Ленцъ** Е. Е.

Тевяшовъ Е. Е О назначеніи боковыхъ отверстій на втулкахъ бронзовыхъ наконечниковъ скиескихъ стрѣлъ (ЖМНПр. 1910, VII. с. 66 - 79). *О. Назаріїв.* CVII, Бібл. с. 166 - 167.

Teleżyński Konstanty. Muzeum na Wołyniu (Ziemia, 1910, I, с. 535). *З. К.* CXII, Бібл. с. 203.

Титовъ Ѳ. И. Пр. Очерки по исторіи русскаго книгописанія и книгопечатанія. Выпускъ I. Русское книгописаніе XI - XVIII вв., 1910. *І. Свєнціцкий.* CVIII, Бібл. с. 192.

Тенишевъ В. В. кн. Общія начала уголовнаго права въ пониманіи русскаго крестьянина (Журн. Мин. Юстиціи, 1909, 7, с. 119—158). *Ол. Назаріїв.* CIX, Бібл. с. 215 - 222.

Тураевъ Б. А. Скаравеи съ о. Березани (Извѣстія Имп. Арх. Коммиссіи, т. 40, 1911, с. 118—120). *В. Гребеняк.* CXII, Бібл. с. 195 - 196.

Vrtel Stefan. Spis dodatkowy rękopisów Biblioteki Dzikowskiej (Przewodnik bibliograficzny, 1911, XXXIV). CXI, Бібл. с. 206.

Pharmakovsky B. Archäologische Funde im J. 1908 Russland (Jahrbuch des kais. deut. arch. Instituts XXIV, 1909. Archäologischer Anzeiger pro 1908, с. 139—176), звідомленнє за 1909 р. (1911, Arch. Anz. с. 195—243), за 1910 р. (1910, Arch. Anz. с. 192—238). *З. К.* CXII, Бібл. с. 201.

Фарфоровскій С. Дворянство въ Черноморіи и на Кубани (Русскій Архивъ, 1910, кн. 8, с. 632—636). *О. Назаріїв.* CXI, Бібл. с. 187—188.

Fehlinger H. Die Österreicher in den Vereinigten Staaten von Amerika (Statistische Monatsschrift 1907, N. F. XII, с. 172—175). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр. с. 153—155.

Philippovich (von) Eugen. Im Westen Kanadas (Österreichische Rundschau, т. II, Відень, 1905, с. 485—501). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр. с. 158—160.

Fischel Alfred Dr. Die Protokolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Reichstags vom Jahre

1848, Відень і Липськ, 1912, с. XXVI+203. *Ів. Кревецький.* CX, Бібл. с. 217—220.

Fischer Adam. Bajka o kozie obdartej (Lud, 1910, кн. 4, с. 347 — 357). *Вол. Гнатюк.* CIX, Бібл. с. 212.

Fischer Emil Dr. Neue Beiträge zur Beantwortung der Herkunftsfrage der Rumänen (Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte XLI, 1910, с. 30—32). *З. К.* CVII, Бібл. с. 169.

Fischer Emil. Sind die Rumänen antropologisch betrachtet, Romanen? (Zeitschrift für Ethnologie, Берлїн, 1909, XLI, с. 847 —849). *З. К.* CXI, Бібл. с. 178.

Fischer Emil. Die thrakische Grundlage im Rumänischen (Zeitschrift für Ethnologie, 1910, XLII, с. 311—315). *З. К.* CXI, Бібл. с. 178—179.

Vogel Emanuel Hugo Dr. Die Aufnahmsformularien der Volkszählung im Auslande (Statistische Monatschrift, 1911, XXXVII, 248—79). *З. К.* CXI, Бібл. с. 224.

Франко Ів. Нова історія українського письменства (Дїло, 1911, ч. 196—198). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 184.

Франко Ів. Новий нарис історії України Руси (Дїло, 1912, чч. 30 - 32, 42, 45 і 46). *В. Д.* CXII, Бібл. с. 210.

Халанскій М. Отношеніе былинъ объ Ильѣ Муромцѣ къ сказаніямъ объ Олегѣ Вѣщемъ (ЖМНПр. 1911, IX, с. 40 62). *М. Грушевський.* CVII, Бібл. с. 171.

Chybiński A. Dr. Etnografia muzyczna na III międzynarodowym kongresie muzycznym w Wiedniu (25 - 29 maja 1909) (Lud, 1910, кн. 2, с. 160—178). *В. Г.* CIX, Бібл. с. 215.

Chmiel Adam. Źródła do historyi sztuki i cywilizacyi w Polsce. Tom I (Wydawnictwo komisyi do badania historyi sztuki w Polsce Akademii Umiejętności), Краків, 1911, с. IV+376. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 177.

Zentralblatt für Anthropologie, Брауншвайґ, 1908—1910, річники XIII—XV. *З. Кузеля.* CVIII, Бібл. с. 202—203.

Цыпкинъ П. Общинное владѣніе (сводъ данныхъ добытыхъ этнографическими матеріалами покойнаго князя В. Н. Тенишева) (Журн. Мин. Юстиціи, 1909, 1, с. 123—174). *Ол. Назарїв.* CIX, Бібл. с. 215—222.

Цыпкинъ П. С. Пріобрѣтеніе имущественныхъ правъ въ крестьянскомъ быту (сводъ данныхъ, добытыхъ этнографическими матеріалами покойнаго князя В. Н. Тенишева (Журн. Мин. Юстиціи, 1911, 1, с. 99—126). *Ол. Назарїв.* CIX, Бібл. с. 215—222.

Ч. С. М. Драгоманов і „Вольное Слово“ (Рада, 1911, ч. 129). *В. Д.* CIX, Бібл. с. 190.

Чарнецький Ст. З пожовклих листків (Дїло, 1912, ч. 20 і 21). *В. Д.* CXI, Бібл. с. 230.

Чебанъ С. Н. Румынскія легенды о Богородицѣ (Этнограф. Обозрѣніе, 1911, кн. 3—4, с. 1—57). *В. Гнатюк.* CIX, Бібл. с. 207—209.

Tschepourkovsky E. Zwei Haupttypen der Grossrussen, ihre geographische Verbreitung und ethnische Provenienz (Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Antr., Ethn. und Urgeschichte, 1910, XLI, с. 84—85). *З. К.* CXI, Бібл. с. 178.

Чечулинъ Н. Гравированные портреты Нестора лѣтописца (Сборникъ статей посв. С. Ө. Платонову). *М. Г.* CXI, Бібл. с. 179.

Чечулинъ Н. Д. Малорусскія басни Л. И. Глѣбова, Спб. 1911, с. 24. *В. Д.* CIX, Бібл. с. 200—201.

Чигринцевъ Б. Д. — пор. **Систематическій** указатель.

Czubek Jan. Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie. Dodatek 1. Краків, 1912, с. 167. *В. Перетц.* CX, Бібл. с. 225—226.

Шахматовъ А. Корсунская легенда о крещеніи Владиміра (Сборникъ въ честь В. И. Ламанскаго, II с. 1029—1183). *М. Грушевський.* CIX, Бібл. с. 178—181.

Шевченко — пор. **На вічну** память і **Na** jubileusz.

Шевченко С. Ф. Кирилловскія рукописи Дрезденской Публичной библіотеки (Київські „Университетскія Извѣстія", 1911, 6, с. 1—13). *О. Н.* CIX, Бібл. с. 199.

Szydelski ks. Dr. Archidyecezya Lwowska na synodzie w r. 1641 (Przewodnik naukowy i literacki, 1910). *І. Крипякевич.* CVIII, Бібл. с. 185—186.

Широцький К. Дещо з української іконоґрафії (Рада, 1911, ч. 168). *В. Д.* CX, Бібл. с. 205.

Широцький К. Деякі портрети роблені Т. Шевченком (Рада, 1911, ч. 76 і 77). *В. Д.* CX, Бібл. с. 206.

Широцький К. Заняття Т. Шевченка старовиною (Рада, 1911, ч. 49) *В. Д.* CX, Бібл. с. 206.

Широцький К. Могила й смерть на картинах Т. Шевченка (Діло, 1911, ч. 54) *В. Д.* CX, Бібл. с. 206.

Шкорпилъ В. В. Отчетъ о раскопкахъ въ г. Керчи въ 1908 г. (Извѣстія археологической коммиссіи, т. 40, 1911, с. 62—91). *В. Гребеняк.* CXI, Бібл. с. 169—170.

Schmidt Hubert. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909/10 in Cucuteni bei Jassy (Rumänien). (Zeitschrift für Ethnologie, 1911, т. 43, с. 582—601). *В. Гребеняк.* CXII, Бібл. с. 192—195.

Schmit Theodor. Die Malereien des bulgarischen Klosters Poganovo. Einige Worte über mittelalterliche bulgarische Kunstdenkmäler (Byzant. Zeitschrift, 1908, с. 121—130). *І. С.* CVII, Бібл. с. 170.

Schneider Stanisław. Król wężów. Studyum etnologiczne (Lud, 1910, кн. 1, с. 17—32). *Вол. Гнатюк.* CIX, Бібл. с. 209—211.

Schnippel Emil. Leichenwasser und Geisterglaube in Ostpreussen (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde, 1910, XX, с. 394—398). *З. К.* CVII, Бібл. с. 194.

Schomerus Friedrich Dr. Die Einwanderung in die Vereinigten Staaten und ihre Folgen (Jahrbücher für Nationalökonomie XXXI, III F. Єна, 1906, стор. 76—90). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр с. 155.

Schreiber Witold Dr. Zur Anthropologie der Karaimkinder Galiziens (Archiv für Anthropologie, XXXVII, N. F. IX, 1910, с. 64—74). *З. К.* CVII, Бібл. с. 169—170.

Штрайхъ С. Я. Изъ эпохи освобожденія крестьянъ (Русская Старина, 1911, т. 145, кн. 2, с. 401—418). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 213—214.

Schultze Ernst Dr. Die Analphabeten in den Vereinigten

Staaten (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Tibingen, 1907, LXIII, стор. 28—53). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр. с. 146—152.

Schultze Ernst Dr. Die Bevölkerungsbewegung im westlichen Kanada (Zeitschrift für Sozialwissenschaft, 1910, с. 515—524). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр. с. 156—158.

Щ. В. Старе українське мистецтво в Галичині (Рада, 1911, ч. 293). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 170.

Щурат В. Др. Епископ Ф. Шумборський про польське повстане в 1831 р. (Діло, 1912, ч. 82). *В. Д.* CIX, Бібл. с. 189.

Щурат Василь Др Українці золотарі у Львові XIV—XVII ст. (Неділя, 1912, ч. 21—22). *В. Д.* CXI, Бібл. с. 179.

Юдинъ П. Изъ жизни Н. И. Костомарова въ Саратовѣ (Новыя данныя къ его характеристикѣ) (Русская Старина, 1911, т. 148, кн. 12, с. 509—514). *О. Назаріїв.* CXII, Бібл. с. 209.

Юнге Е. Ѳ. Изъ моихъ воспоминаній (Вѣстникъ Европы, 1911, кн. V—IX). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 189.

Jurowsky Leo. Der russische Getreideexport — Seine Entwicklung und Organisation (Münchner volkswirtschaftliche Studien, ч. 105), 1910, с. 196. *З. К.* CXI, Бібл. с. 230.

Яворскій Ю. А. Великорусскія пѣсни въ старинныхъ карпаторусскихъ записяхъ, Спб. 1912, с. (2)+84 *М. Возняк.* CXII, Бібл. с. 230—233.

Яворскій Ю. А. Пропавшая западно-русская книга „Діалогъ о смерти“ 1629 года, Спб. 1912, с. 44. *М. Возняк.* CX, Бібл. с. 229—230.

Janiewitsch Or. Volkskundliches aus Russland (Archiv für Religionswissenschaft, 1911, XIV, с. 315). *З. К.* CIX, Бібл. с. 213.

Janowski Ludwik Dr. Uniwersytet charkowski w początkach swego istnienia (1805—1820), Краків, 1911, с. 159. *Вол. Дорошенко.* CX, Бібл. с. 210—217.

Janusz B. Karaici i cmentarzysko ich (Ziemia, II, 1911, ч. 1, с. 3—7). *З. К.* CXI, Бібл. с. 192.

Janusz B. Cerkwie drewniane w okolicach Lwowa (Ziemia, 1911, II). *З. Кузеля.* CXI, Бібл. с. 172—174.

Ярошевичъ А. И. Очерки экономической жизни юго-западнаго края. Вып. IV. Бывшіе общинники Кіевской губерніи, К, 1911, с. 43. *М. Порш.* CXI Бібл. с. 218—220.

Ярошевичъ А. И. Очеркъ хуторскихъ хозяйствъ Кіевской губерніи, Київ, 1911, с. 233+1 мапа. *М. Порш.* CVIII, Бібл. с. 216—227.

Jastchenko Alex. Dr. Die Grundprobleme des heutigen Russlands (Zeitschrift für Politik, 1911, IV, с. 191—202). *З. К.* CXI, Бібл. с. 225.

Яцимирскій А. И. Мелкіе тексты и замѣтки по старинной славянской и русской литературамъ (ИОРЯиСИАН., 1911, кн. 2). *І. Свєнціцкий.* CXI, Бібл. с. 199—200.

Скорочення авторських імен:

М. В. = Михайло Возняк; **В. Г.** = Володимир Гнатюк; **В. Гр.** = Володимир Гребеняк; **Г. і М. Г.** = Михайло Грушевський; **В. Д.** = Володимир Дорошенко; **І. К.** = Іван Кревецький; **І. К—ч.**, **І. Кч.**, **Кр—ч.** = Іван Крипякевич; **З. К.** = Зенон Кузеля; **О. Н.** = Олекса Назаріїв; **В. П.** = Володимир Перетц; **І. С.** = Іляріон Свєнціцкий; **М. Ф.** = Микола Федюшка.

Inhalt der I—CXII Bände

DER MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

Jahrgang I—XXI.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševśkyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyśkyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvińskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivśkyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevśkyj's. Desiderata von M. Hruševśkyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovśkyj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanči", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševśkyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyśkyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyśkyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V Levickyj 124—139 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševśkyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169-194; 7 Miscellanea 195—200.

BB. IC—C (Inhalts- und Namenregister) werden später erscheinen.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovśkyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševśkyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševśkyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuauischen Chronik, von M. Hruševśkyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyśkyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovśkyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barvińskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivśkyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševśkyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre. kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen wahrend der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovśkyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyćkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54: 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik. Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Schluss) 201—276, 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševśkyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševśkyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševśkyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. Rudnyćkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševśkyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V, Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševškyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortzetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyśkyj (Fortzetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M, Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeischriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševśkyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivśkyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgetragen Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorworf (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen, von A. Barvinśkyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von Et Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liede, vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovśkyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratśkyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk. 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem au. apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenśkyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der 'Ἀντίῤῥησις (1599)? von Dr. C. Studynśkyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Intermedien aus dem J 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohrringe des sog. Kijever Typus bemodernen Kaukasiern, von M. Hrusevškyj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč. 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševškyj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovškyj zu Polen in den Jahren 1657 8. von D. Korenec, 1—20; 3 *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII-XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26-38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj von M. Hruševškyj, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Periode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanyčkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.- kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratškyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševškyj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševškyj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko. S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukididеischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgetheilt von M. Zubryčkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beitrage zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryčkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studyński, S. 1—66; 3. Miscellanea, S. 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševčenko Gesellsshaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zue Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1—14; 2. Beiträgt, zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens- von J. Verchratškyj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wiesenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M. Hruševśkyj, S. 1—24; 2 Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Haluščynśkyj, S. 1—12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratśkyj (Schluss) S. 225—280; 4. Miscellanea, S. 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, I—VI, von Dr. I. Franko, S. 1—42; 6. Bibliographie, S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichniss des X Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1—14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypien), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheil von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54), S. 1—68; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie, S. 1—44.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko, S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevśkyj, von M. Hruševśkyj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Bybelśkyj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovśkyj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševśkyj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens im Chersonnesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende. von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jah- 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylycia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jrh., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V. Hnatiuk (Schluss). S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kijever Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hruševśkyj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des L Bandes. 1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahrh., mitgetheilt von M. Hruševśkyj, S. 1—6; 2 Dr. Eustachius Terleckyj, Erinnerungen und Documente, von Dr. I. Franko, S. 1—64; 3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Fortsetzung folgt). S. 1—37; 4. Miscellanea. S. 1—15; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss), S. 1—22; 6. Bibliographie, S. 1—48.

Inhalt des LI Bandes. 1. Die Tragoedie von Ostroh, eine litterarische Untersuchung von P. Žytećkyj, S. 1—24; 2. Einige Urkunden von Vladislaus von Oppeln, mitgetheilt von M. Hruševśkyj, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyćkyj, J. Levyćkyj, J. Lozynśkyj), von Dr. J. Makovej S. 1—58; 4. Miscellanea, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Kunst im alten (ethnographischen) Polen, von M. Hruševśka, S. 1—18; 6. Bibliographie, S. 1—67; 7. Inhaltsverzeichniss des XI Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XLV—L), S. 1—14.

Inhalt des LII Bandes. 1. Presburger Congress in Sachen der Babenbergischen Erbschaft. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen österreichischen Interregnums, von B. Barvinśkyj, S. 1—27; 2. Zur Frage des chronologischen Zusammenhanges in der Chronik von Halyč und Vladimir, einige Bemerkungen zur Abhandlung des B. Barvinśkyj, von M. Hruševśkyj, S. 1—5; 3 Galizisch-Ruthenische Bibliographie vom J. 1772—1800, von I. Levyćkyj, S. 1—44; 4. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Schluss) S. 38—67; 5. Miscellanea S. 1—18; 6 Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela S. 1—25; 7. Bibliographie S. 1—43.

Inhalt des LIII Bandes. 1. XII archäologischer Congress in Charkov im J. 1902, von Dr. Al. Markevyč S. 1—17; 2. Die Lavrover Pergamentblätter vom XII—XIII Jhrh., von Dr. A. Kolessa (mit drei Lichtdrucktafeln) S. 1—26; 3. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško S. 1—71; 4. Miscellanea, von M. Hruševśkyj, I. Franko und V. Hnatiuk S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivśkyj und A. Suško S. 1—17; Bibliographie S. 1—49.

Inhalt des LIV Bandes. 1. Beiträge zu den Textstudien der „Palinodia", von A. Suško, S. 1—40; 2. Aus den Verhältnissen der ostgalizischen Dorfes in der Mitte des XIX Jhrh., von G. Kmyt, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyćkyj, J. Levyćkyj, J. Lozyńskyj) von Dr. J. Makovej (Schluss, Beilagen), S. 59—96; 4 Miscellanea, von I. Franko, B. Barvinśkyj, M. Hruševśkyj, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela (Schluss), S. 1 - 36; 6. Bibliographie, S 1—66.

Inhalt des LV Bandes. 1. Zum Andenken an Alexius Markevyč, von M. Hruševśkyj, S. 1—14; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško (Fortzetzung), S. 72—125; 3. Beiträge zur kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von N. Kr—śkyj, S. 1—28; 4. Bemerkungen zu den „Beiträgen" des Herrn N. Kr—śkyj, von J. Romančuk, S. 25—34; 5. Miscellanea — Zur Geschichte der ukrainischen Jugend in Galizien in den J. 1871—84, S. 1—26; 4 Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften (Schluss folgt), S. 1—12; 7. Bibliographie, S. 1—52.

Inhalt des LVI Bandes. Eine Nachricht über die Kosaken (ca 1470 J.), von M. Hruševśkyj, S. 1—6; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung), S. 145—180; 3. Die Ruthenen Ungarns im Lichte der officiellen ungarischen Statistik, von S Tomašivśkyj, S. 1—46; 4. Miscellanea, von A. Suško, B. Barvinśkyj, V. Hnatjuk, S. 1—33; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 (Schluss), S. 1—45; 6. Bibliographie, S. 1—37.

Inhalt des LVII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von Al. Suško (Schluss folgt), S. 1—28; 2. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) — I. Memoiren und Briefe der Basilianer, mitgetheilt von Ar. Kryžanovśkyj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševśkyj, S. 1—24; 3. „Der König der Balagulen" Anton Šaškievič und seine ukrainischen Gedichte, von Dr. I. Franko, S. 1—34; 4. Miscellanea, S. 1—34; 5. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss folgt), S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—54; 7. Inhaltsverzeichniss des XII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. LI—LVI), S. 1—14; 8. Inhalt der I - LVI Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 15—24.

Inhalt des LVIII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von Al. Suško (Schluss), S. 29—60; 2. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč und Auszüge aus seinem Nachlachst, getheilt von M. Teršakoveć, S. 1—48; 3. Miscellanea: Hilfarbeitstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstens in Galizien im XIX Jhrh., von M. Zubryćkyj, S. 1—4; 4. Wissenschaftliche Chronik: a) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1903 — Ukrainische Zeitschriften. St. Tomašivśkyj und Iv. Krevećkyj; b) Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss), S. 1—60; 5. Biblographie, S. 1—46.

Inhalt des LIX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussishen Legende. X. Die Wiederauffindung der Reliquien des hl. Klemens, von Dr. Iv. Franko (Fortsetzung folgt), S. 181—208; 2. Vyhovśkyj und Georg Chmelnyćkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, I—III (Fortsetzung folgt), S. 1—40; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. II. Einige Aktenstücke über die Theilnahme der Mönche der Kijever Klöster an den Bewegungen der Hajdamaken im XVIII Jhrh, mitgetheilt von S. Hruščenko, S. 1—16; 4. Miscellanea: Synodus provincialis acta Varsaviae an. 1561, mitgetheilt von Al. Suško, S. 1—17; 5. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologie und Archäologie in der westeuropäichen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S, 1—65; 6. Bibliographie, S. 1—33.

Inhalt des LX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, X. Die Wiederauffindung der Reliquien des heil. Klemens, von Dr. Iv. Franko, S. 209—256; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, I—III, S. 1—32; 3. Vyhovśkyj und Georg Chmelnyćkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, IV—VI, S. 41—70; 4. Miscellanea: Ungedruckte Gedichte von Artemovśkyj-Hulak, mitgetheilt von J. Romančuk, S. 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie.

Inhalt des LXI Bandes. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, IV—V, S. 33—64; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritisch-historische Untersuchung von Al. Suško, S. 126—177; 3. Neue Beiträge zur „Geschichte der Verhaltens der russischen Regierung zu der Ukraine (1726—1737) von I. Džydžora, S. 1—40; 4. Miscellanea, S. 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie, S. 1—38

Inhalt des LXII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. Ein polnisches Gedicht über die Metzelei in Umanj, mitgetheilt von Dr. Iv. Franko, S. 1—40; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, VI—X, S. 65—113; 3. Miscellanea, von A. Kryžanovśkyj und M. Hruševśkyj, S. 1—5; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903, S. 1—64; 5. Bibliographie, S. 1—34.

Inhalt des LXIII Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarische Grenze in Galizien im J. 1848—9, von I. Krevećkyj, S. 1—26; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, XI—XII, S. 115—136; 3. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševśkyj, Erste Serie (1361—1530), S. V+1—46; 4. Miscellanea, von Dr. I. Franko, I. Romančuk und V. Hnatjuk, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der antropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1903 von Z. Kuzela, S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—33; 8. Inhaltsverzeichnis des XIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, S. 1—24; 8. Inhalt der I—LXII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 25—33.

Inhalt des LXIV Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarischen Grenze in Galizien in den J. 1848—9, von I. Krevećkyj, S. 27—58; 2. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševśkyj. Erste Serie, S. 47—94; 3. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, XIII—XV, S. 137—171; 4. Miscellanea, von V. Hnatjuk, Dr. I. Franko, S. Jefremov, S. 1—11; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des LXV Bandes. 1. Ein Vorkämpfer der ukrainischen Ethnographie (Zorian Dołęga-Chodakowski), von B. Domanyćkyj, S. 1—43; 2. Ein Beitrag zur Geschichte der Uebersiedelung der „türkischen Zaporoger" ins Kuban-Gebiet, von S. Petljura, S. 1—11; 3. Materialien zur Geschichte des Lemberger Handels, mitgetheilt von I. Krypjakevyč, I—II, S. 1—46; 4. Miscellanea, von M. Hruševśkyj, I. Franko, I. Sozańskyj, S. 1—20; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—17; 6. Bibliographie, S. 1—55.

Inhalt des LXVI Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus. XI. Kultus des heil. Klemens in Mähren und Russland, von Dr. I. Franko, S. 257—281; 2. Zum „Wunder des heil. Klemens", ein Nachtrag von M. Hruševśkyj, S. 1—3; 3. Uebersicht der ukrainischen Lexicographie, von B. Hrinčenko, S. 1—30; 4. Aus dem litterarischen Nachlasse des Basilius Ilnyćkyj, mitgetheitt von I. Sozańskyj, S. 1—50; 5. Miscellanea, von Z. Kuzela, I. Krypjakevyč, M. Hruševśkyj, S. 1—8; 6. Wissenschaftlche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das 1904. J. — Die ukrainischen Zeitschriften, S. 1—15; 7. Bibliographie, S. 1—54.

Inhalt des LXVII Bandes. 1. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. V. Peretz, S. 1—32; 2. Beiträge zur Kenntnis des ethnographischen Territoriums der Ruthenen Ungarns in der Gegenwart und Vergangenheit, von Dr. S. Tomašivśkyj, I, S. 1—18; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motive, von Z. Kuzela, I—V, S. 1—55; 4. Miscellanea von I. Krypjakevyč, J. Hordynśkyj, T. Revakovyč, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: a) Diarium des P J. Wielewicki als Quelle für die ukrainische Geschichte, von Th. Sribnyj; b) Das Schulwesen Ungarns und die Ruthenen, von St. Tomašivśkyj, S. 1—13; 6. Bibliographie, S. 1—68.

Inhalt des LXVIII Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, von Dr. I. Franko XII Tradition über den heil. Klemens in Westeuropa. Anhang, S. 281—310; 2. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI. M. Korvin bei den Slovenen, S. 55—82, 3. Die Königinhofer Handschrift in der Uebersetzung von Markian Šaškevyč, mit seinem Erklärungen und Bemerkungen, mitgeteilt von M. Teršakoveć, S, 1—43; 4. Miscellanea von I. Krypjakevyč und M. Hruševśkyj, S. 1—9: 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1904, S. 1—40; 6. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des LXIX Bandes. 1. Vorwort, von M. Hruševśkyj, S. 5—6; 2. Ueber die Rhytmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, I. Uebersicht der wissenschaftlichen Arbeiten über den rhytmischen Bau der ukrainischen, grossrussischen und serbischen Volkslieder, S. 7—30; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI u. VII M. Korvin bei den Slovenen, S 31—69; 4. Ukraine in der ersten Hälfte des J. 1738, von I. Džydžora, S. 70—83; 5. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševśkyj, Zweite Serie (1531—1514), Nr. 81—132. S. 84—166; 6. Miscellanea, von I. Kreveckyj, I. Franko, I. Sozanśkyj, S. 167—171; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S 172—183; 8. Bibliographie, S. 184—213; 9. Inhaltsverzeichnis des XIV Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bd. LXIII—LXVIII), S. 214—230; 10. Inhalt der I—LXVIII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 231—240.

Inhalt des LXX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Lied vom Recht und Unrecht eine litteratur-historische Studie von Dr I. Franko, S. 5—70; 3. Wann wurde Lubarts Schenkungsurkunde für die Kathedrale in Luzk falsifiziert? Kritische Notiz von M. Hruševskyj, S. 71 72; 4. Aus der Wahlbewegung in Ostgalizien im J. 1848 (Die Wahl des Ivan Kapuščak) von I. Kreveckyj, S. 73—85: 5. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, IX—XI (Schluss), S. 86—113. 6. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von M. Zubryckyj. Einleitung und Aktensammlung Nr. I—LIII (mit einem Situationsplan), S. 114—167, 7. Miscellanea, von I. Džydžora, I. Krypjakevyč, I. Sozanśkyj, S. 168—176; 8. Wissenschaftliche Chronik· Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss), S. 177—190; 9. Bibliographie, S. 191—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXI Bandes. 1 Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die ukrainische Frage in der Beleuchtung eines polnischen Dichters des XVII Jhrh., von V. Peretz, S. 5—21· 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, I—II, S. 22—43; 3. Ueber die Rhytmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, II Entwicklung der Rhytmik in der ukrainischen Volksdichtung, S, 44—95; 5. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryckyj, Aktensammlung, N. LIV—CVII, S. 96—133; 6. Aus der neuesten ukrainischen Historiographie (Südrussland, von A. Jefymenko), eine kritische Studie von I. Džydžora, S. 134—157; 7 Miscellanea, von M. Hruševśkyj, F. Holijčuk, I. Kreveckyj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903, von Z Kuzela (Schluss folgt), S. 166—194; 9. Bibliographie, S. 195—240; 10. Annonce, S. 241—244.

3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, VII—XIII. von Dr. Ivan Franko, S. 39—63; 4. Ueber die Rhytmik der ukrainischen Volkslieder, von Philaret Kolessa, V Das Verhältnis der ukr. Volksrythmik zur künstlerischen Versification (Schluss), S. 64—116; 5. Einige Beiträge zur Zeit des Grossfürsten Svitrigailo (1430—1433), mitgeteilt von Bohdan Bučynškyj, S. 117—142; 6. Aushilfstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstes in Galizien im XIX J., von Ivan Krevećkyj, S. 143—155; 7. Miscellanea, mitgeteilt von F. Holijčuk, H. Strypškyj, M. Hruševskyj, S. 156—162; 8. Wissenchaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906: Ukrainische Zeitschriften, S. 163—187; 9. Bibliographie S. 188—226; 10. Annonce, 227—228.

Inhalt des LXXVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur altruthenischen Dialektologie (Zur Frage über den Dialekt von von Halyč-Vladimir), von Vladimir Rosov. I. Litteratur der Frage, S. 5—34; 3. „Erzengels Marienverkün digung" und das Annuntiationsmysterium (Versuch einer Geschichte des litterarischen Themas), von Dr. Hilarion Svěncizkyj (Schluss), S. 35—76; 4 Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, I—III, S. 77—106; 5 Fälschungen der Matrikelbücher für polnische Aufständische, ein Beitrag zur Charakteristik der ruthenischen Geistlichkeit in Galizien, mitgeteilt von Ivan Krevećkyj, S. 107—113; 6. Das Dorf Mšaneć im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgetheilt von Michael Zubryćkyj. Aktensammlung, N. CXLIII—CCXXI (Schluss), 114—170; 7. Miscellanea, von M Hruševškyj, I. Franko, B. Ščurat, S. 171—182; 8. Wissenschaftiche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela 183—202; 9. Bibliographie S. 203—242; Annonce, S. 243—248.

Inhalt des LXXVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Nach der Katastrophe vom J. 1708: Einquartierung der russichen Regimenten in der Ukraine, von Alexander Hruševškyj, S. 5—25; 3. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyć, IV—V, S. 26 50; 4. Die venezianische Botschaft an Chmelnyćkyj (im J. 1650), von Dr. Miron Korduba, S. 51—89; 5. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Dr. Ivan Franko, XIV—XXI, S. 90—145; 6. Die Trilogie von Prof. Agath. Krymškyj, von Vladimir Rosov, S. 146—171; 7. Miscellanea, von H. Svěncizkyj, I. Krevećkyj, M. Hruševškyj, 8. Wissenschaftliche Chronik: Etnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela S. 179—202; 9. Bibliographie S. 203—239; 10. Annonce, 240—244.

Inhalt des LXXIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypjakevyč, VI—IX (Schluss), S. 5—51; 3. Historische Uebersicht der Ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko, S. 52—93; 4. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) IV. Erzählung eines Augenzeugen von der Hinrichtung des Ivan Honta, mitgeteilt von Michael Hruševškyj, S. 94—96; 5. Zur Biographie des Ivan Vahylevyč, mitgeteilt von Dr. Ivan Franko, S. 97—141; 6. Die Namen, Vornamen und Zunahmen der Bauern in Mšanec, Bez. Alt-Sambir, mitgeteilt von Michael Zubryćkyj, S. 142—154; 7. Miscellanea, von V. Hnatiuk. H. Sviencizkyj, Al. Hruševškyj, S. 155—164; 8 Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela (Schluss) S. 165—120; 9. Bibliographie S. 121—239; 10. Annonce, S. 240—244.

Inhalt des LXXX. Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ein Beitrag zu den Studien über die Ostroher Bibel, von Dr. Ivan Franko S. 5—18; 3. Nach der Katastrophe von J. 1708. Die Kriegsarbeiten, von Alexander Hruševškyj S. 19—35; 4. Historische Uebersicht der ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko (Schluss) S. 36—52; 5. Polnische Konspirationen unter der ruthenischen Zöglingen und Geistlichen Galiziens in J. 1831—46, eine Studie von Dr. Cyrill Studynškyj S. 53—108; 6. Beiträge zum Volksglauben aus dem Anfang des XIX Jhrh. Vampire und Verschleppung der Seuche, von Dr. Zeno Kuzela S. 109—124; 7. Miscelanea, von B Januš, S. Tomašiwškyj und V. Hnatiuk S. 125—152; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906 (Schluss) S. 153—194; 9. Bibliographie S. 195—236; 10. Annonce, S. 237—240.

Inhalt des XCI Bandes 1. Inhalt des Bandes, S. 3–4; 2. Hetmanennest, Oertlichkeiten und Ueberlieferungen des Dorfes Subotiv, gesammelt in d. J. 1897–9 und mitgeteilt von Marko Hruševškyj, S. 5–32; 3. Galizien in der 2. Hälfte des XVIII Jhrh. Eine Uebersicht der neuen Publikationen, von Ivan Krevećkyj, S. 33–94; 4. Ein Liederbuch der Familie Levyćkyj von Chocen, mitgeteilt von Vladimir Hnatjuk, S. 95–125; 5. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak, VIII–IX (Fortsetzung folgt), S. 126–150; 6. Beiträge zur Geschichte des ruthenischen gr.-kat. Seminars in Lemberg in den J. 1837–1851, von Georg Kmit, S. 151–158; 7. Miscellanea, von I. Pelenškyj, M. Voznjak, M. Zubryćkyj, S. 159–166; 8. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1908 (Schluss), S. 167–203; 9. Bibliographie, S. 204 - 237; 10. Annoncen, S. 238–240.

Inhalt des XCII Bandes. 1. Vorrede, S. 1; 2. Inhalt des Bandes, S. 3–4 3. Porträt Mazepas, S 5–6; 4. Schwedisch-ukrainischer Bund vom J. 1708, von Michael Hruševškyj, S. 7–20; 5. Hluchiv und Lebedyn (1708–1709), von Alexander Hruševškyj, S. 21 - 65; 6. Aus den schwedischen Memoiren über die J. 1708/9, von Stephan Tomašivškyj, 66–92; 7. Orlyk in Schweden, von Alfred Jensen, S. 93–169; 8 Die Familie Vojnarovškyj in Schweden, von Alfred Jensen, S. 170–193; 9 Briefe Peters des Grossen an Adam Sieniawski, von Stephan Tomašivškyj, S. 194–238; 10. Miscellanea: Drei Briefe Mazepas an Siegmund Gałecki, mitget. von A. Jensen; b) Aus den Berichten des österreichischen Abgesandten Pleyer in Moskau in den J. 1708 und 1709, mitget. von S. Tomašivškyj; c) Mazepa und die Politik Österreichs, mitget. von S. Tomašivškyj, S 239–245; 11. Zu Mazepas Porträt, mitget. von M. Hruševškyj, S. 246 - 248; 12. Annoncen, S. 249–254.

Inhalt des XCIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3–4; 2. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. Vladimir Peretz, S. 5–31; 3. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickyj, I–III, S. 32–53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846–1850, von Ivan Krevećkyj I–III, S. 54–69; 5. Vater und Tochter (aus dem Nachlass Ivan Fedorovyč's), von Ivan Franko, S. 70–89; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, X–XI, S. 90–131; 7. Miscellanea, von M. Voznjak, I. Franko und J. Hordynškyj, S. 132–157; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine polnische Arbeit über Jagiełło, von M. Špakovškyj, S. 158–169; 9. Bibliographie, S. 170–208: 10. Inhaltsverzeichnis des XVIII Jahrganges der Mitteilungen (BB. LXXX–XCII), S. 209–231; 11. Inhalt der Bände I–LXXXVII der Mitteilungen (deutsch), S. 232–246; 12. Annoncen, S. 247–252.

Inhalt des XCIV Bandes. Inhalt des Bandes, S. 3–4; 2. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickyj, IV–VI (Schluss), S. 5–39; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXVII–XXX, S. 40–57; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846–1850, von Ivan Krevećkyj, IV–VI, S. 58 - 83; 5. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveć I–V (Schluss folgt), S. 84–106; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, XII–XV (Schluss folgt), S. 107–161; 7. Miscellanea, von M. Hruševškyj, M. Voznjak und T. Revakovyč, S. 162–173; 8. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Geschichte und Soziologie nationaler Kämpfe, von V. Panejko, S. 174–194; 9. Bibliographie, S. 195–249; 10. Annoncen, S. 250–252.

Inhalt des XCV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3–4; 2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied vom Heereszuge Ihors, von Vladimir Byrčak (Schluss folgt), S. 5–29; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXXI, S. 30–53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846–1850, von Ivan Krevećkyj, VII–VIII, S. 54–82; 5. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak (Schluss), S. 83–106; 6. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveć (Schluss), S. 107–154; 7. Miscellanea: Aus jüngster Vergan-

tius Zyzanij aus dem J. 1596, von Michael Voznjak (Schluss), S. 11—87; 4. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody (Beiträge zur Geschichte der Stadt im XVII Jahrh.), von Ivan Sozanškyj (Schluss), S. 88—115; 5. Unbegründete Vorwürfe. Ein Beitrag zur Geschichte des „Ruthenischen Instituts“ (Studium ruthenum) an der Lemberger Universität, von Ivan Krevećkyj, S. 116—126; 6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyč, III—IV, S. 127—147; 7. Miscellanea, von Iv. Špytkovškyj, Al. Novyčkyj und S. Tomašivškyj, S. 148—164; 8. Wissenschaftliche Chronik: Das ethnographische Territorium der ungarischen Ukrainer, von Al. Nasarijiv, S. 165—191; 9. Bibliographie, S. 192—239; 10. Annoncen, S. 240.

Inhalt des CIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Neue Hypothesen über die Anfänge des slavischen und ukrainisch-ruthenischen Lebens. Kritische Bemerkungen des Michael Hruševškyj: Peisker's Theorie über die uralte Knechtschaft der Slaven und die dadurch hervorgerufene Diskussion, S. 5—27; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyćkyj's Zeit (Fortsetzung), S. 28—53; 4. Wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraine gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydžora, S. 54—97; 5. Einiges über die schöpferische Tätigkeit des Malers Tropinjin auf ukrainischem Gebiete, von Konstantin Šyroćkyj, S 98—112; 6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyč, S. 113—190; 7. Miscellanea, von I. Krypjakevyč, Iv. Franko und P Smoła, S. 191—204; 8. Wissenschaftliche Chronik: Programme zur Sammlung ukrainischer dialektologischer Eigentümlichkeiten, von Iv. Ziłynškyj, S. 205—208; 9. Bibliographie, S. 209—241; 10. Annoncen, S. 242—244.

Inhalt des CIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die polemische Literatur des J. 1608, Studie von Cyrill Studynškyj (Schluss folgt), S. 5—37; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyćkyj, Čaplinski und Barabaš, S. 38—72; 4. Ungarisch-ruthenische annalistische Notizen, von J. Biłeńkyj, S. 73—82; 5. Zur Biographie und Charakteristik des Mykoła Ustyjanovyč, von J. Hordynškyj, S. 83—122; 6. Streitige und dunkle Punkte im Leben des Ossyp Jurij Fedjkovyč, von Denys Łukijanovyč, S. 123—173; 7. Miscellanea, von K. Syroćkyj und M. Woznjak, S. 174—191; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ukrainica in einer russischen Anleitung zur Selbstbildung, von V. Dorošenko, S. 192—199; 9. Bibliographie, S. 200—237; 10. Annoncen, S. 238—240.

Inhalt des CV. Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Evangelium von Bučač (paläographische Beschreibung), von Ilarion Svjencickyj, S. 5—17; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Schlacht bei Žovti Vody und Korsunj, S. 18—49; 4. Wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraine gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydžora (Schluss), S. 50—91; 5. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč, von Michael Teršakoveć, S. 92—115; 6. Über den Begriff der psychologischen Voraussetzung der Gefühle, von Stephan Balej, S. 116—147; 7. Miscellanea, von I. Franko, M. Woznjak und M. Hruševškyj, S. 148—174; 8. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zu Studien über ukrainische Emigration, II, von Z. Kusela, S. 175—204; 9. Bibliographie, S. 205—242; 10. Annoncen, S. 243—244.

Inhalt des CVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2 Fragment eines Psalters aus dem XIII—XIV Jahrh., von Jaroslav Hordynškyj, S. 5—24; 3. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Hälfte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj, I—II, S. 25—40; 4. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyćkyj's Aufenthalt bei Biła Cerkva und die Judenhetzen im Sommer des J. 1648, S. 41—76; 5. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč, von Michael Teršakoveć (Schluss), S. 77—134; 6. Über den Unterschied zwischen Urteils- und Vorstellungsgefühlen, von Stephan Balej, S. 135—168; 7. Miscellanea, von I. Franko, M. Voznjak und I. Krevećkyj, S. 169—191; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ein neuer Kursus der westeuropäischen Archäologie, von M Zaliznjak, S. 192—199; 9. Bibliographie, S. 200—240; 10. Annoncen, S. 241—244.

Inhalt des CVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Dem Andenken Jakob Šulhyn's, von Michael Hruševškyj (mit Porträt), S. 5—9; 3. „Ein nichtswürdiger Scherz", historisches Gedicht aus dem J. 1702, auf historischem Hintergrund erläutert von Ivan Franko, S. 10—38; 4. Zur Geschichte der ukrainischen General-Kanzlei, mitget. von Ivan Džydžora, S. 39—51; 5. Ruthenisches Bergschützen-Bataillon, 1848—1850, von Ivan Krevećkyj, S. 52—72; 6. Hinter den Redaktions-Kulissen des Wiener „Vistnyk" und der „Zorja Hałyćka", mitget. von Michael Woznjak, S. 73—109; 7. Miscellanea, von Iv. Franko, I. Svjencjickyj und M. Zubryćkyj, S. 110—128; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ein Beitrag zu Studien über unsere Emigration, III, von Zeno Kuzela, S. 129—163; 9. Bibliographie, S. 164—196; 10. Inhaltsverzeichnis zu den Bden CI—CVI der Mitteilungen der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Jahrg. XX), S. 197—220.

Inhalt des CVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Hälfte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. III. Die Rolle der Griechen in der Brüderschaft, S. 5—38; 3. „Ein nichtswürdiger Scherz", historisches Gedicht aus dem J. 1702, auf historischem Hintergrund erläutert von Ivan Franko (Schluss), S. 39—56; 4. Aus dem kulturellen Leben der Ukraine im XVII—XVIII Jahrh., von Michael Woznjak (Schluss folgt), S. 57—102; 5. Aus der Verfassungsgeschichte der Ukraine in der Hetmanenzeit, kritische Beiträge von Nicolaus Vasyłenko, S. 103—116; 6. Über die Höhe des Verlags der „Rusałka Dnjistrova", mitget. von Michael Teršakoveć, S. 117—139; 7. Miscellanea, von M. Hruševškyj, I. Verchratškyj und M. Vasyljev, S. 140—157; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neue Arbeiten auf dem Gebiete der Geschichte Galiziens in der 2-ten Hälfte des XVIII Jahrh. (1772—1790), mitget. von Iv. Krevećkyj, S. 158—180; 9. Bibliographie, S. 181—237.

Inhalt des CIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Ein Beitrag zur Kenntnis des Kultes der Vorfahren in der Ukraine, von Chrysanthius Jaščuržynškyj, S. 5—9; 3 Aus dem kulturellen Leben der Ukraine im XVII—XVIII Jahrh., von Michael Woznjak (Schluss), S. 10—38; 4. Aus dem Leben der ukrainischen Geistlichkeit der Lemberger Diöcese in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh., von Melanie Bordun (Schluss folgt), S. 39—90; 5. Gregor Ilkevyč als Ethnograph, von Andrij Franko (Schluss folgt), S. 91—122; 6. Einer von den Njižyn'ern, mitget von Michael Hruševškyj, S. 123—125; 7. Miscellanea, von J. Hordynškyj, M. Woznjak und I. Franko, S. 136—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Die „Kievskaja Starina" und ihr Inhaltsverzeichnis, von V. Dorošenko, S. 166—177; 9. Bibliographie, S. 178—227.

Inhalt des CX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Ergänzungen und Berichtigungen (Fortsetzung folgt), S. 5—30; 3. Die Čudnover Kampagne im J. 1660, Studien von Wasyl Herasymčuk (Fortsetzung folgt), S. 31—54; 4. Aus dem Leben der ukrainischen Geistlichkeit der Lemberger Diöcese in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh., von Melanie Bordun, Schluss (Aktenstücke), S. 55—100; 5. Pogodin und Zubryćkyj, von Eustachie Tyšynška, S. 101—122; 6. Gregor Ilkevyč als Ethnograph, von Andreas Franko (Schluss folgt), S. 123—156; 7 Miscellanea, von I. Franko, V. Hnatjuk und M. Woznjak, S. 157—182; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine neue Geschichte der Osmanen, mitget. von A. Kluk, S. 183—192; 9. Bibliographie, S. 193—248.

Inhalt des CXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss folgt), S. 5—24; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, Nachträge und Berichtigungen, V—XV, S. 25—52; 4. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von Vasyl Herasymčuk (Fortsetzung), S. 53—83; 5. Kritische Bemerkungen zu dem Texte der Dichtungen Ševčenko's, von Julian Romančuk (Schluss folgt), S. 84—116; 6. Gregor Ilkevyč als Ethnograph, von Andreas Franko (Schluss), S. 117—139; 7. Miscellanea: Aus der Frühzeit der ukrainischen Presse in Galizien, von M. Woznjak, S. 140—159; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine westeuropäische Ansicht über Osteuropa (K. Dieterich, Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen dargestellt), von M. Fedjuška, S. 160—168; 9. Bibliographie, S. 169—235.